

Jog

történeti szemle

XXI. évf.
2. szám
2023

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Mádl Ferenc, az MTA Állam- és
Jogtudományi Intézetének kutatója

Keresztes lovagrendek
mint középkori „NGO”-k

A képviselő-jelölési rendszer
problematikája a két háború közötti
közjogi szakíróink munkáiban

A Tanácsköztársaság helyi
közigazgatásának bemutatása

Észak-afrikai munkások Francia-
országban az első világháború alatt

A kartellszerződések érvényessége

II. József 1787-ben kiadott büntető
törvénykönyvének területi hatálya

A büntetőjogi helyreállító igazság-
szolgáltatás magyarországi története

A jóerkölcs megítélése a tisztességtelen
verseny vonatkozásában

Pierre d'Aubusson nagymester

TARTALOM

TANULMÁNY

DOMANICZKY Endre – Mádl Ferenc, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója (1958–1968)	1
FALUS Orsolya – Keresztes lovagrendek mint középkori „NGO”-k. Jogtörténeti tanulságok	23
HOLLÓSI Gábor – A képviselő-jelölési rendszer problematikája a két háború közötti közjogi szakíróink munkáiban	31
NAGY Szabolcs – A Tanácsköztársaság helyi közigazgatásának bemutatása egyes Veszprém megyei példák segítségével	40
PÁLVÖLGYI Balázs – Café maure. Észak-afrikai munkások Franciaországban az első világháború alatt	46
VARGA Norbert – A bemutatási kötelezettség mint a kartellszerződések érvényességi kelléke az 1931:XX. tc. hatálybalépését követően	53
MŰHELY	
BICZÓ András – Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntető törvénykönyvének területi hatályához	61
BODNÁR Beáta – Út a megbékélés lehetőségéig. A büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi története	70
KRUSÓCZKI Bence – A jóerkölcs magánjogi megítélése a tisztességtelen verseny vonatkozásában	78
SZEMLE	
NIKLAI Patrícia Dominika – „Nem csalás, hanem ámitás” – Beszámoló dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina habilitációjáról	85
URBÁN Erika – Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából – Deli Gergely MTA doktori értekezéséről	87
KÖNYVEKRŐL	
„...kegyelmesen visszaadandónak és visszaküldendőnek lenni találtuk...” – BATÓ Szilvia	90
Sajtószabadság a jogtörténetben és jelen korunk jogában – GOSZTONYI Gergely	93
HÍREK	95
E SZÁMUNK SZERZŐI	100

A címlapon:

Pierre d’Aubusson nagymester (Le Monteil-au-Vicomte, 1423 – Rodosz, 1503. július 3.)
www.limousin-medieval.com/pierre-daubusson

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Beliznai Kinga

E számunk megjelenését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta.

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211., Tel./Fax: + 36 1 411 6518
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Az Állam- és Jogtudományi Intézet kutatója

1.1. Hivatalnokból tudományos munkatárs

Mádl Ferenc *de facto* 1958-ban kezdett el dolgozni az Állam- és Jogtudományi Intézet számára, amely pár évvel korábban, „1955. május 1. napjával² [került] a Magyar Tudományos Akadémia [...] felügyelete alá.”³ Az átvétel igazgatóváltással és személycserékkel járt, valamint „[s]or került újabb osztály felállítására is”.⁴ 1957-ben érkezett meg „a polgári jogi osztály élére” Eörsi Gyula, aki korábban „az igazságügyminisztériumban »keményvonalas« volt”, itt viszont „liberálisabban” viselkedett.⁵

A közös munka megkezdésének pontos dátuma és módja egyelőre nem ismert, viszont az átnézett anyag alapján nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója, Szabó Imre akadémikus úgy ítélte meg, hogy miután Mádl az *Osztályközlemények*⁶ szerkesztésével jól boldogult, az intézet tudományos folyóiratának szerkesztését is rá kellene bízni. A formális döntés még 1957 végén szülehetett meg, mert az *Értesítő* első évfolyamának második kötetét 1958 kora tavaszán már Mádl adta le a kiadónak.

Innentől már csak egy lépés volt, hogy – mint a polgári jogi felelősség kérdésének egyik fiatal szakértője, valamint az MTA II. osztályának aspiránsa – tudományos munkatársként is csatlakozzon az Állam- és Jogtudományi Intézet kicsiny, de szakmailag felkészült és lelkes csapatához. Ez hivatalosan 1960-ban történt meg, amikor – március 1-jétől – felállásban került alkalmazásra.⁸ Eörsi Gyula, akinek az osztályára került – minthogy az aspiránsi témája révén is idekapcsolódott –, már évekkel korábban jól ismerte, hiszen Nizsalovszky titkáráként Mádl készítette elő későbbi osztályvezetője doktori védését.⁹ Bár Mádl formálisan Eörsi osztályára került, nemcsak tőle, hanem Szabó Imrétől is kapott kutatási (és szerkesztési) feladatokat.¹⁰ Részben a kutatások révén, részben viszont a korosztályához tartozó intézeti kollégáival folytatott szak-

Domaniczky Endre

Mádl Ferenc, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója (1958–1968)¹

mai beszélgetései során a tudományos érdeklődése rövid idő alatt kitágult, látószöge szélesebbé, szakmai álláspontja összetettebbé vált. Nem kérdéses, hogy kezdettől volt affinitása a tudományos munkához, de az Állam- és Jogtudományi Intézetben töltött időszak¹¹ – illetve annak legintenzívebbnek számító 1958 és 1968 közötti szakasza – nagymértékben segítette Mádl Ferenc tudományos pályafutásának felívelését.

1.2. Szerkesztői munka

Az első intézeti feladat tehát az 1957-től megjelenő *Állam- és Jogtudományi Értesítő* technikai szerkesztése lett.¹² Ennek a kezdetben 500–700 példány között megjelenő tudományos folyóiratnak a szerkesztését Mádl ugyancsak Pap Tibortól vette át, mint egy évvel korábban az *Osztályközleményeket*. Szabó Imre – Eörsi Gyulához hasonlóan – kiváló érzékkel ismerte fel a fiatal tehetségeket. Mádl a rábízott lapot – amelynek elnevezése 1962-ben *Állam- és Jogtudományra* változott – több mint három évtizeden át gondozta, 1971-ig szerkesztőségi titkárként, majd miniszteri kinevezéséig szerkesztőként.¹³ Szabó – mint az az alábbi táblázatból kitűnik – annyira elégedett

A Mádl Ferenc által szerkesztett jogi folyóiratok egyes lapszámainak áttekintő táblázata (1958–1961)

Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője (Állam- és Jogtudomány)			Acta Juridica		
Szám (évfolyam/lapszám/megjelenés éve)	Kézirat nyomdába adásának dátuma	Terjedelem (A/5-ös ív)	Szám (évfolyam/lapszám/megjelenés éve)	Kézirat nyomdába adásának dátuma	Terjedelem (A/5-ös ív)
I/2 (1958)	1958. 03. 05.	17,5	–	–	–
II/1–2 (1959)	1959. 03. 05.	17,5	I/1–2 (1959)	1959. 06. 16.	17,75
II/3–4 (1959)	1959. 06. 03.	13,75	I/3–4 (1959)	1959. 09. 29.	26,25
III/1 (1960)	1959. 11. 17.	10,2	II/1–2 (1960)	1960. 03. 30.	19,75
III/2–3 (1960)	1960. 05. 20.	19,5	II/3–4 (1960)	1960. 09. 05.	19,75
III/4 (1960)	1960. 08. 18.	14,25	–	–	–
IV/1–2 (1961)	1961. 01. 20.	26,25	III/1–2 (1961)	1961. 02. 03.	20,75
IV/3 (1961)	1961. 06. 23.	14	III/3–4 (1961)	1961. 08. 22.	18,50
IV/4 (1961)	1961 [pontos dátum hiányzik] [kb. november közepe – D.E.]	10,75	–	–	–

Forrás: Az *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője* és az *Acta Juridica* számai. A szerző saját táblázata

volt a szerkesztői munkába gyorsan beletanuló fiatalemberrel, hogy rövid időn belül három, szakmai szempontból kiemelkedően fontos folyóirat (1957. *Osztályközlemények*, 1958. *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, 1959. *Acta Juridica*) szerkesztői munkájába vonta őt be. Hogy ez a valóságban milyen jelentős megterheléssel járt, és mekkora figyelmet igényelt, jól kirajzolódik a kéziratok terjedelméből és az egyre sűrűsödő leadási határidőkből. Mádl Ferenc azonban szemmel láthatóan élvezte ezt a kifejezetten monoton és felelősségteljes munkát, és fokozatosan – a lapszámok szimultán szerkesztését kitanulva – képessé vált évi hét szám összeállítására is! Mindezt természetesen a fentebb már részletezett hivatalnoki feladatai mellett, úgy ráadásul, hogy folyamatosan ingázott a két épület: az Akadémia Hivatalának otthont adó Nádor utcai bérház, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet Szemere utcai székhelye között,¹⁴ illetve megpróbált eleget tenni aspiránsi jogviszonyából adódó publikációs kötelezettségeinek is. Mindezekre tekintettel nagyjából 1962-re az évi hat-hét kötet szintjén állandósuló szerkesztői munka el is érte lehetséges maximumát.¹⁵ Eörsi Gyula ekkoriban megpróbálta Mádlt bevonni a könyvszerkesztésbe is, az 1963-ban a polgári jogi kodifikáció elméleti háttérét ismertető, közel négyszáz oldalas német nyelvű tanulmánykötet ekkor készült,¹⁶ de ezt követően kötet szerkesztéssel Mádl Ferenc – leterheltsége miatt – már csak egyetemi oktatóként foglalkozott.¹⁷

1.3. Kutatási területek

Polgári jog

Bár eredetileg a közigazgatási jog iránt érdeklődött, az ELTE-re átkerülve Mádl Ferenc – Világhy Miklós tanácsára – a polgári jog területén kezdett kutatásokba. A Pécssett még az államigazgatási alkalmazottak felelősségéről szóló díjnyertes pályamunkáját Budapesten a deliktális felelősség intézményét bemutató értekezéssé dolgozta át, amellyel már nemcsak helyi, de országos elismerést is aratott.¹⁸ A deliktális felelősség fejlődéstörténetének bemutatása volt a szakdolgozati témája is, amelyhez már jelentős számú német és francia forrást használt fel. Értelemszerűen ezen a témán kívánt volna a későbbiekben is dolgozni, és az Állam- és Jogtudományi Intézet polgári jogi részlegéhez csatlakozása ezt lehetővé is tette. A kodifikációs munka gyakorlatát az Igazságügyi Minisztériumból jól ismerő Eörsi – a polgári jogi kódex megalkotásához kapcsolódóan – ekkoriban éppen a polgári jogi felelősség témakörének részletes kidolgozásával volt elfoglalva,¹⁹ valamint erre a II. osztály vezetőségének beszámolója, valamint Eörsinek az *Osztályközlemények*ben megjelent tanulmánya is utalt.²⁰ Eörsi kifejezetten nagyra értékelte Mádl tudományos eredményeit,²¹ ezért is – illetve nyelvtudása miatt – választotta be az 1958 nyarán Brüsszelbe, az összehasonlító jogi kongresszusra induló akadémiai delegációba.²² A kongresszuson Mádl Ferenc is referátumot tarthatott – angol nyelven –, amely általános figyelmet keltett, és amellyel Mádl az osztrák származású

amerikai nemzetközi jogász, Albert Ehrenzweig elismerését is kivívta.²³ Mádl előadása abból a szempontból is figyelmet érdemel, hogy míg a fiatal magyar kutató referátumát az amerikai professzor támogatóan nyugtázta, addig a delegáció vezetőjének, Eörsi Gyulának a hozzászólásából – amely Mádl visszaemlékezése szerint legalább annyira szólt a plénumnak, mint (figyelmeztetésként!) neki magának – egyértelművé vált számára, hogy a két rendszer megközelítése között minden látszólagos kísérlet ellenére sincs átjárás. Ez a két, fiatalon szerzett élmény volt Mádl számára az az alap, amely nemcsak a nyugati rendszer mechanikus vizsgálatára, hanem e joganyag organikus fejlődése mozgatórugóinak feltárására és megértésére ösztönözte.

Visszatérését követően Mádl Ferenc egészen 1964-ig tovább dolgozott a deliktális felelősséggel kapcsolatos disszertációján, illetve ehhez kapcsolódóan részt vett a polgári jogi kodifikációs munkában, majd később, amerikai útjáról visszatérve – az igazságügyi miniszter felkérése alapján – a Ptk. módosításában.²⁴ A polgári jog területén végzett munkásságához szokták sorolni a szintén az intézeti munka során készült, jogtörténeti szempontból is jelentősnek számító tanulmányát, amelyben a magyar magánjogi kodifikáció történetét elemzi a kezdetektől egészen az 1959. évi kódex elkészültéig.²⁵ Ez a tanulmánya azért is fontos, mert belekerült a kodifikációról szóló, Eörsi Gyula iránymutatása alapján készült német nyelvű kötetbe,²⁶ így külföldön is lehetővé tette az első magyar polgári törvény keletkezéstörténetének árnyalt megközelítését.

Nemzetközi magánjog

Könnyen elképzelhető – amint ezt Bruhács János felvetette²⁷ –, hogy Mádl Ferenc már a pécsi egyetemen közelebbi kapcsolatba került a nemzetközi joggal²⁸. A pécsi nemzetközi jogi tanszék akkori vezetője, a nemzetközi szaktekineténynek számító Flachbarth Ernő professzor ugyanis egyidejűleg tartott nemzetközi (köz)jogi és nemzetközi magánjogi előadásokat, e tárgyakból éppen Mádl ott-tartózkodása idején jelentek meg friss egyetemi jegyzetei, amelyek éveken keresztül népszerűek maradtak a pécsi hallgatók között.²⁹

A nemzetközi magánjog tudományának legkiválóbb hazai szakértőjével, Szász Istvánval Mádl hallgatóként már nem találkozhatott, hiszen amikor 1953-ban pécsből budapesti joghallgatóvá vált, Szászyt már eltávolították az egyetemről.³⁰ Egyetemi tanári működésének utolsó darabja viszont – amelyben még lehetősége nyílt saját álláspontjának rögzítésére – éppen az 1950-ben megjelent nemzetközi jogról szóló jegyzete volt.³¹ Ezt a nagyrészt a nyugati irodalomból merítkező írást már nem, Réczei László 1955-ben megjelent, a szovjet szakirodalom szempontjainak figyelembevételével készült nemzetközi magánjogi tankönyvét pedig még nem használhatta. Mindezek helyett Mádl valószínűleg Világhy Miklós 1951-es jegyzete,³² valamint a Hajdu Gyula-féle nemzetközi jogi tankönyv³³ alapján ismerkedett meg a területtel.³⁴

Amikor viszont az Állam- és Jogtudományi Intézettel való kapcsolata 1960-ban rendezetté és formalizálttá vált, a frissen kinevezett tudományos munkatárs számára Szabó Imre három feladatot rögzített: a) a tervszerződések kutatását; b) az intézeti *Értesítő* szerkesztését, valamint c) a nemzetközi magánjogi vizsgálatokat.³⁵ Fentebb már láthattuk, hogy Eörsi tudományos érdeklődésének előterébe ekkoriban a tervszerződések helyett már a polgári jogi felelősség került, amelyhez harmonikusan illeszkedett Mádl egyetemista korából magával hozott kutatási témája. A másik, az intézet vezetése³⁶ által a polgári jog területéhez sorolt feladat, a nemzetközi magánjogi kutatások folytatása azonban mind az Állam- és Jogtudományi Intézet, mind Mádl számára egy új irányt jelentett. Azt, hogy foglalkozni kell ezzel a területtel, a gyarapodó magyar és szovjet munkák száma egyértelműen jelezte. Mádlra pedig személy szerint a nyelvtudása miatt eshetett a választás, bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ő származása, kiváló tanulmányi eredményei és életkora alapján is alkalmasnak tűnt arra,³⁷ hogy ezen az új, marxista szempontú feldolgozásra váró területen kiteljesedjen.³⁸ Azt azonban, hogy a keveset beszélő, megfontolt fiatalemberben a téma tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges nyugati tanulmányutak csak felerősítik majd azt a gyerekkorától meglévő nyugati, alapvetően angolszász és német orientációt – amelyre egyébként Kocsis dékán 1953-as jellemzésében éles szemmel fel is hívta az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának a figyelmét³⁹ –, nem tudhatták. Mindez csak az 1960-as évek közepén, egyszerre vált világossá főnökei és mentorai: Szabó Imre, Eörsi Gyula és Nizsalovszky Endre számára, amikor Mádl kandidátusi védését követően, bátorságát összeszedve, elküldte könyve angol nyelvű összefoglalóját Kaliforniába,⁴⁰ annak az Ehrenzweig professzornak, akivel 1958 – a brüsszeli kongresszus – óta levelezésben állt, és aki ekkoriban a nemzetközi magánjog elismert szaktekin-télyének számított. Ehrenzweig postafordultáival meghívta a harmincas évei elején járó Mádlt a kaliforniai egyetemre – vendégprofesszornak. Mádl maga is egyszerre örült és rémült meg a lehetőségtől, ugyanis a meghívást valahogyan tálnia kellett az akadémián, ahol „tanárainnál [...] és az MTA II. o[sztályon] jó és rossz értelemben is kiverte a biztosítékot – ahogy ma mondják”.⁴¹ Egyfelől persze a nyugati meghívás tekintélyt és elismerést jelentett, és ez nemcsak Mádl személyének, hanem a szocialista magyar jogtudományának is szólt, másfelől azonban a Ford-ösztöndíjra, amelynek keretében Ehrenzweig a felajánlását tette, jelentkezők jelentős része párttámogatással adta be a pályázatát, akiket most egy pártonkívüli, „vidéki legény” egyszerre maga mögé utasított – ugyanis a Ford-ösztöndíjról az adományozó, vagyis az amerikai fél döntött. A végső szót az ügyben Szabó Imre mondta ki, aki – kisszámú fennmaradt dokumentum alapján – valóban meglátta a lehetőséget a szocialista jogtudomány minőségi reprezentációjára, viszont az eredetileg egy és negyed évre szóló ajánlatot a felére, hét hónapra faragta le,⁴² és Mádlt csak a családja nélkül engedte el, mert „nagy az a tenger”.⁴³

Az amerikai ösztöndíjat Mádl bölcsen, három fő célkitűzés mentén használta fel. Egyrészt folyamatosan előadá-

sokat tartott Berkeley-ben és más amerikai egyetemeken, tehát reprezentált, másrészt könyvtári kutatásokat folytatott, amelyből az 1960-as és 1970-es években a magyar nemzetközi magánjogtudományt valóban új alapokra helyező és a nemzetközi trendekhez közelítő publikációk nőttek ki. Harmadrészt pedig ismerkedett, méghozzá annyira megfontoltan és ügyesen, hogy amerikai kapcsolatrendszere öt évtizeden keresztül (tulajdonképpen haláláig) élő és működőképes maradt.

Végezetül itt kell megemlíteni, hogy Mádl e területen végzett tudományos munkájának elismertségét jelzi, hogy Amerikából való visszatérését követően itt is bevonták a kodifikációs munkába, és atyai jó barátjával, Szászy professzorral együtt dolgozhatta ki a nemzetközi magánjogi törvény első tervezetét.⁴⁴

Összehasonlító jog

A jog-összehasonlító módszer alkalmazásának Magyarországon messzire visszanyúló hagyományai vannak. Itt csupán a veszprémi piarista gimnázium öregdiákja, a pesti egyetem magánjogász professzora, Wenzel Gusztáv e téren úttörő kezdeményezésének megemlézésére nyílik lehetőség, aki „1850-ben [...] a Magyar Tudományos Akadémia előtt hívta fel a figyelmet az összehasonlító jogtudomány jelentőségére és feladataira.”⁴⁵ A professzor, aki egyébként nemcsak módszerként,⁴⁶ hanem „önálló tudományterületként”⁴⁷ tekintett a jog-összehasonlításra, elképzeléseit negyedszázad múltán kiérlelt, a külföldi tudományos irányzatokkal szinkronban álló elméletben foglalta össze, amelyre nyugodtan hivatkozhatunk a magyar komparatistika alapvetéseként. Wenzel világosan látta a jog-összehasonlítás szerepének jövőbeli növekedését, amelynek segítségével a tételes jog szabályainak, jogintézményeinek és jogrendszereinek objektív kritériumok alapján történő vizsgálatára nyílik majd lehetőség. A professzor azonban nem állt meg az alapok lerakásánál, hanem azokat a jogterületeket is megjelölte, ahol a jog-összehasonlítás alkalmazása a legnagyobb eredménnyel járhat. „Ilyenek a magánjog mai tudományos felfogása szerint a köz- és magánvagyonosság, a kötelmi viszonyok számos iránylatai, a családi élet, és az örököségi rend”⁴⁸ – és itt elegendő csupán megemlíteni Nizsalovszky Endre családjog területén végzett összehasonlító jogi kutatásait, vagy Eörsi Gyula *Összehasonlító polgári jog* című munkájára utalni, hogy látni lehessen, hogy – tudatosan⁴⁹ vagy ösztönösen – a szocialista jogtudomány jelesei közel egy évszázaddal utánán, hogy Wenzel professzor a gondolatait papírra vetette, az általa kijelölt úton haladtak tovább. A másik ígéretes terület „a váltó-, a kereskedelmi, a tengeri, a bányai, az ipari, a vasúti, a távirtdai, a sajtó- stb. jogok”⁵⁰ világa. Ezzel az állítással viszont – és ezt a professzor szintén nem láthatta előre – a 20. században az olyan gazdasági integrációk összehasonlító jogi vizsgálatát előlegezte meg, mint a Közös Piac (EGK) vagy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST). Természetesen az összehasonlító jog tudományának magyarországi fejlődésére a 20. századi történelem erős hullámai – világ-

háborúk, rendszerváltások, területi változások – (pozitív és negatív értelemben egyaránt) nagy hatást gyakoroltak, és egyenes irányú fejlődés helyett inkább egy-két kiemelkedően tehetséges tudós által meghatározott korszakokról beszélhetünk.⁵¹

Mádl Ferenc a jog-összehasonlítással már pécsi egyetemistaként megismerkedett. Akkori dolgozata, majd a diplomamunkája is a komparatív módszer segítségével készült.⁵² Mádl a jog-összehasonlítást vertikálisan (történeti mélységében) és horizontálisan (a jogintézmények jelenbeli vizsgálata során) magabiztosan alkalmazta. Állam- és Jogtudományi Intézetbe kerülését követően a módszer használatát továbbfejlesztette: egyrészt itt nyitott az angolszász államok, így az USA jogfejlődésének vizsgálata felé, másrészt a történeti vizsgálódásait is kiterjesztette, elsősorban az európai jogfejlődésre.⁵³

Mádl Ferenc akadémiai időszakában készült munkáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindkét, Wenzel Gusztáv által megjelölt területen maradandót alkotott, sőt, tudományos pályafutása talán legjelentősebb eredményeit – a deliktuális felelősségről 1964-ben és az EGK jogáról 1974-ben megjelent monográfiáit – éppen jog-összehasonlító módszer alkalmazásával érte el. Mádl egyébként – Wenzeltől eltérően és Szászyhoz (valamint Eörsihez) hasonlóan – az összehasonlító jogot nem önálló tudományterületnek, hanem vizsgálati módszernek tartotta.

Fontos kiemelni, hogy bár a magyar összehasonlító jogi kutatások szocialista korszakának két legfontosabb egyénisége, Szabó Imre és Eörsi Gyula egyik legközelebbi munkatársa volt, a jog-összehasonlítást elsősorban klasszikus („burzsoá”) értelmében használta, mint ahogy azt elsősorban Nizsalovszkytól és/vagy Szászy Istvántól (illetve az őt diákkorától kezdve közel három évtizeden keresztül támogató Világhy Miklóstól⁵⁴) láthatta. Ezzel azonban csak az elméleti háttérrel vázoltuk fel, viszont Mádl nézeteire – csakúgy, mint a nemzetközi magánjog esetében – a gyakorlati élmények is befolyással bírtak, amelyek alapvetően négy helyszínhez: Brüsszelhez (1958), Strasbourghoz (1961–1964), Helsinkihez (1962) és Uppsalához (1966) kötődnek, az összehasonlító jog esetében a legfontosabb város természetesen – mint lentebb látni fogjuk – Strasbourg volt. Meg kell továbbá említeni Mádl Ferencnek a KGST-vel kapcsolatban az 1960-as évek folyamán szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatait is, mert ezek a személyes benyomások adhatták meg számára a végső lökést ahhoz, hogy sok évvel a magyar rendszerváltozás előtt egyértelműen arra az álláspontra jusson, hogy Nyugaton „van a magyar jogi kultúra főáramának folytatása”.⁵⁵

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga

A hatvanas évek elejére – a békés egymás mellett élés politikájának leképeződéseként – Szabó Imre úgy gondolta, hogy szükség van a keleti és nyugati gazdasági kapcsolatokra épülő integrációs kísérletek jogi szempontú vizsgálatára, illetve a jelenség jogi fogalmakkal történő leírására. Szabó felvetése nemcsak politikai, hanem tudományos

szempontból is időszerű volt, hiszen a jogrendszerben zajló legújabb változások elemzését valóban az Állam- és Jogtudományi Intézetnek kellett felvállalnia. Ráadásul Szabó éles szemmel vette észre, hogy bár a szocialista tömb országokban szintén léteztek ilyen kutatások, azok a folyamatokat elsősorban közgazdasági oldalról vizsgálták. Az Állam- és Jogtudományi Intézet – jelenleg korlátozottan elérhető – iratanyaga alapján úgy tűnik, hogy az intézetben először 1963-ban hoztak létre a nyugat-európai, valamint a kelet-európai gazdasági integrációk vizsgálatával foglalkozó kutatócsoportokat.⁵⁶ Az előbbi Szabó Imre, az utóbbit Eörsi Gyula vezette, és mindkétben Mádl Ferenc, valamint Herczegh Géza dolgozott együtt – legalább két éven keresztül. Mádl szempontjából e munka több kézzelfogható eredménnyel járt. Egyrészt elmélyedt a KGST joganyagában, és – akarva-akaratlanul – feltette magában a kutató szempontjából lényeges kérdéseket: vajon az integráció életképes-e; vajon hogyan és milyen területeken lehet továbbfejleszteni; illetve munkájából adódóan is el kellett végeznie a keleti és nyugati integrációk összehasonlító elemzését, hogy miben és miért különböznek egymástól, illetve léteznek-e és ha igen, hol közös pontok ebben a két rendszerben. Másrészt e kutatást követően tett – mint a téma szakértője – többször is látogatást a Szovjetunióban, részben Állam- és Jogtudományi Intézeti kiküldetésben, részben azonban a magyar kormányzati szervek felkérése alapján. A látogatások teljes időtartama nem volt több három hétnél, azonban a nyugat-európai és amerikai utazásait követően szerzett személyes tapasztalatok minden bizonnyal mély benyomást tettek rá. Harmadrészt e kutatások eredményei akkor kezdtek hatni és hasznosulni, amikor „különösen a hatvanas évek vége felé [...] ez a terület rendkívül fontossá vált, mert Magyarország külkereskedelem orientáltsága megerősödött”.⁵⁷ A témába vágó és egyre erősebben gazdasági jogi vonatkozásokat érintő publikációi ennek nyomán,⁵⁸ főleg a hetvenes és nyolcvanas években keletkeztek, amikor már ezt az ismeretanyagot nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga elnevezés alatt oktatta is az egyetemen.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának témaköre tehát szintén az Állam- és Jogtudományi Intézetbe és Szabó Imréhez vezet vissza, de az összes kutatási téma közül talán ennek volt a leghosszabb „kiérlelési” ideje, hiszen az első „kapavágástól” a nemzetközi magánjog újabb fejlődési tendenciáit összegző, és ezzel a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát dogmatikailag megalapozó írásának megjelenéséig⁵⁹ mintegy másfél évtized telt el. Viszont ehhez talán az is hozzátehető, hogy az e területen készült írások hatása volt a legnagyobb, ugyanis a történelem menete e téren még életében visszaigazolta a kutató több évtized alatt megfogalmazott sejtéseit.

Európa-jog

Végül itt kell szólni az Európa-jogról is, amely tulajdonképpen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában végzett kutatások egy jól körülhatárolható részterülete, amelyet azonban a kutató saját döntése alapján önálló

kutatási témává emelt, és amelyet részben a történelmi események, részben Mádl további életpályája tágabb, a jogtudományon túlmutató, kulturális kontextusba helyezett.

Itt csupán a téma felmerüléséhez és rendszerezéséhez szükséges néhány, a kutató múltjából és neveltetéséből adódó momentumot megemlíteni. Fentebb említésre került, hogy már a pécsi egyetemen feltűnt a tehetséges diák nyugati államok iránti érdeklődése. Ennek háttéréről akkor csupán annyit tudtak kideríteni, hogy két apai nagybátyja (akkor éppen) Németországban élt, azonban a gyermek által a két nagypapától kapott útravalóról (az egyiktől főként az USA-ról, a másiktól pedig az orosz hadifogságról szóló történetek maradtak meg a fiatalemberben) nem szereztek tudomást. Gyanús lehetett volna, hogy Mádl első, nyomtatásban megjelent írása egy könyvismertetés volt, amelyben az amerikai legfelsőbb bíróság közelmúltbeli ítélezési gyakorlatát ismertetve feltűnően sokat beszélt a polgári szabadságjogokról.⁶⁰ A fiatal Mádlra – mint az az eddigiekből is egyértelműen következik – két útja, az 1958-as brüsszeli, illetve az 1961 és 1963 közötti strasbourgi látogatások döntő hatással bírtak. A franciaországi képzés idejének túlnyomó részét a parlamenti szónoklatok hallgatásával, nyugati lapok olvasásával, illetve a könyvtárban, az európai integráció múltjának kutatásával töltötte. Strasbourgból már úgy tért haza, hogy egyértelműen elkötelezte magát a nyugati értékrend és kultúra mellett. Mádl azonban megfontolt és alapos kutató volt, a tudományos igazságok keresésében személyes szimpátiái nem befolyásolták. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben folyó, a gazdasági integrációkkal kapcsolatos kutatásokat lelkiismeretesen elvégezte, de – valószínűleg a személyes élményei miatt – nemcsak a tisztán jogi, hanem a kulturális különbségek is izgatták, és ezen a téren kaphatott támogatást elsősorban Nizsalovszky Endrétől⁶¹ (és vélhetően a hasonló felfogású Szászy Istvántól is). A kulturális örökségre, a magyar jogi kultúra eredetére vonatkozó nézetek első megfogalmazásban nagy valószínűséggel mesterétől erednek, akivel azonban – saját bevallása szerint – ezen túlmenően is folytathatott a további részletek feltárására vonatkozó beszélgetéseket.

Mindezekre tekintettel az *Európa-jog* című, 1974-ben megvédett, majd megjelent monográfiája egyértelműen az Állam- és Jogtudományi Intézetben folytatott kutatásokból nőtt ki, viszont a téma lehatárolása, feldolgozása a szerző saját személyiségfejlődésének is köszönhető. A sokat idézett, évtizedekkel később Mádl mottójává vált mondat – „A történet rólunk szól” – erre, a munka személyes jellegére is utalt.

Négy évtized élményanyaga négy szóba sűrítve és saját állásfoglalással formálva – ennek sorsa, az, hogy a cenzor nem engedte a megjelentetését, jóval nagyobb jelentőségűvé vált, mint azt a kortársak gondolhatták.⁶² Ő ugyanis nemcsak magánemberként, saját élményanyaga alapján, hanem tudósként is meg volt győződve arról, hogy az ország sorsa valamikor és valamilyen módon össze fog kapcsolódni a nyugati integrációval.⁶³ Amikor pedig ez meglepő módon, a nem is olyan távoli jövőben valóban be is következett, a téma és mottó a politikussá előlépett

professzor legfontosabb közéleti üzenetévé vált, részben pedig politikai és cselekvési programmá bővült.

Az Európa-jog tehát Mádl Ferencnek az Állam- és Jogtudományi Intézetből magával hozott azon kutatási területre, amely a történelmi események hatására és a személyes életpálya fordulatai során egy szűk, tisztán jogi témából a tudományos kereteket áttörve – egyes elemeiben a létrehozójától is függetlenül – közéleti programmá vált.

1.4. Nemzetközi oktató- és kutatómunka

Mint az fentebb látható volt, Mádl Ferenc személyiségére, kutatásaira és későbbi életművére az akadémiai munkája során megtett utazások jelentős hatást gyakoroltak. Az utak többsége Nyugat-Európába vezetett, de az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársaként járhatott először az USA-ban és a Szovjetunióban is. Az alábbiakban tehát röviden át kell tekintenünk a legfontosabb úti célokat. Mindenekelőtt azonban adódik a kérdés, hogy a szocialista jogtudósok mégis hogyan juthattak el ilyen gyakran és ilyen népszerű célállomásokra is, mint Brüsszel, Strasbourg vagy éppen Berkeley? Ennek háttérében Szabó Imre és Eörsi Gyula azon meggyőződése állt, hogy a „kelet–nyugati összehasonlító jogi tevékenységbe való fokozatos bekapcsolódás[sal] [...] – mintegy az oroszlánt a barlangjában – meg lehet verni és a jogtörténet sülyesztőjébe lehet küldeni Európa ‘retrográd burzsoá’ jogát és egész gazdasági-politikai értékrendjét.”⁶⁴ Szabóék tehát egyfajta, jogi eszközökkel vívott „kulturális forradalomban” gondolkodtak a jogtudomány területén, és ebben komoly szerepet szántak a tehetséges új nemzedéknek. Eörsi a koncepció lényegét a hatvanas évek elején egy írásában világosan össze is foglalta:

„Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának az az álláspontja, hogy mindaddig, amíg az ilyen rendezvényeken [nyugati jogösszehasonlító konferenciákon – D.E.] méltó keretek között, korrekt formák között szerepelhetünk, igyekeznünk kell ezeken részt venni. Részvételünket [...] fel kell használni arra is, hogy politikailag, szakmailag jól felkészült, szilárd, nyugati nyelvet beszélő, de nemzetközi tapasztalatokkal még nem rendelkező fiatalabb egyetemi oktatók és intézeti kutatók is a lehetőségeink-engedte minél nagyobb számban részt vehessenek ilyen tárgyú kongresszusokon és hallgatói minőségben eljuthassanak az »összehasonlító jog« nemzetközi oktatási intézményeinek tanfolyamaira is. Különösen ez utóbbi helyeken szerezhhetnek bőséges tapasztalatokat a nyugati hallgatókkal való nemegyszer hajnalig tartó szenedélyes, »protokollmentes« vitákban.”⁶⁵

Mint az a lentebbi, az akadémiai időszak nemzetközi útjait összesítő táblázatból kitűnik, Mádl mindkét, Eörsi által megjelölt célkitűzés megvalósításában komoly szerepet kapott: részt vett a korszak összehasonlító jogi kongresszusainak nagy részén (Brüsszel, Uppsala, Pescara, Budapest) és hallgatóként eljutott több külföldi összehasonlító

jogi képzésre (Strasbourg és Helsinki). Sőt, ezeken felül még egy harmadik területen is szerepet kapott: az „öregek”, Szabó és Eörsi mellett ő lett az első fiatalok egyike, aki – rögtön a végzést követően (sőt már diákként)⁶⁶ – a nemzetközi összehasonlító jogi képzéseken oktatóként is megjelent.

Brüsszel

Eörsi a fenti cikkében kitért arra, hogy a 19. század végén megerősödő jog-összehasonlítás „a tőkés világban ma is virul”,⁶⁷ és az egyre gyarapodó számú rendezvényeken (előadásokon és képzéseken), valamint a különböző összehasonlító jogi intézmények vezetésében a szovjet, csehszlovák és lengyel jogászok is megjelentek, és írásait már ezen irányzat jelentősebb folyóiratai is leközlik.⁶⁸ Magyar részről tehát kettős felzárkózási kényszer jelentkezett: *a)* a Szász „száműzetése” óta e területen nemzetközi rangú képviselő nélkül maradt magyar jogtudomány új arcot/arcokat és érdemi tudományos hozzájárulást kellett felmutatnia; *b)* az összehasonlító jogi kutatásokban a népi demokratikus országok is előttünk jártak, tehát tömbön belül is versenyhelyzet állt elő.

A Mádlban mély nyomot hagyó brüsszeli kongresszus magyar részről a saját arcél meghatározására tett egyik első kísérletnek tekinthető. Mádl mint a háromfős delegáció legfiatalabb tagjának megjelenése és pozitív benyomások eredményező szereplése innét nézve mindenképpen a magyar terv egyik sikerének tekinthető, egyúttal pedig azt is jelzi, hogy Mádlal Szabó és Eörsi komolyan számolt, és – nyelvtudása miatt – kifejezetten úgy tervezhették, hogy a magyar jogtudomány külföldi „arcaként” építik fel. Mádl maga is érezhette ezt a megkülönböztetett figyelmet, mert egy évvel későbbi, tudományos tevékenységét részletező bibliográfiájában az előadására „megtisztelő”⁶⁹ lehetőségként utalt vissza.

Mádl számára a kongresszus legfontosabb eseménye természetesen az Ehrenzweiggel való megismerkedése volt, de később is kiemelte, hogy mennyire jól lehetett egy ilyen rendezvényen szakmai kapcsolatokat építeni. A konferencia – rövidsége ellenére – mély nyomot hagyott benne, mert itt ivott először Coca-Colát, amelynek ártalmaira és veszélyes voltára utazás előtt a Külügyminisztérium külön – és nyomatékosan! – felhívta a delegáció tagjainak figyelmét.⁷⁰

Strasbourg

Mádl Ferenc már köztársasági elnökként úgy emlékezett, hogy „ebbe[n] a kelet-nyugati együttműködésbe[n] [...] [m]egvolt egy bizonyos keret, s néhány diák – én már végzett öregdiák voltam – kiutazhatott tanulni. Mi voltunk az elsők, aztán fokozatosan egyre többen mehettek.”⁷¹ A néhány diák – mint Eörsi Gyula cikkéből kiderül –, konkrétan három fő volt,⁷² Mádl ezek egyikeként⁷³ jutott ki az európai gondolat szülőföldjére, a több mint másfél évszázadon keresztül a német és francia ellenségeskedés

gyűjtőpontjának számító történelmi régióba, Elzász-Lotaringiába. Ezek a három éven keresztül zajló – évente két-hónapos képzéssel⁷⁴ járó – látogatások⁷⁵ azonban nemcsak az európai kultúrközösség szempontjából voltak számára meghatározóak, hanem a francia nyelvvel és kultúrával is ebben az időben mélyült el a kapcsolata. Nagyon érdekes az az emlék, amit már köztársasági elnökként a francia–magyar kapcsolatok történetéről szóló könyv személyes hangvételű előszavában ebből az időszakból felidézt. Eszerint Strasbourg ódon hangulatú utcáit járva Liszt Ferenc gyönyörű kantátája jutott eszébe a strasbourgi székesegyház harangjairól.⁷⁶ Liszt – aki magyarként lett a német kultúra egyik óriása –, valamint a német épített örökség egyik legszebb darabjának, a helyi székesegyháznak az említése egyértelmű utalás arra, hogy Mádl nemcsak magyarként, hanem személyes, német örökségének tudatában mélyedt el a francia nyelvben és történelemben, és mindkettő ismeretében vált a „közös Európa” gondolatának meggyőződéses követőjévé.⁷⁷

Mádl Ferenc egész életében büszke volt a Strasbourgban elvégzett összehasonlító jogi képzésre, illetve arra, hogy – még diplomája átvételének évében – tanárként is visszatérhetett az intézménybe. Egy évtizeddel később készült önéletrajzában így írt: „1963 óta összehasonlító jogi előadásokat tartok a magyar és a szocialista polgári jog köréből”.⁷⁸ A város és a régió tehát nem csupán egy rövid találkozás erejéig, hanem több mint egy évtizeden keresztül hatással volt az Európa-jog egyik első magyar kutatójára. Sőt, akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy ez a vidék volt Mádl legfőbb kapcsolódási pontja a nyugat-európai jogi kultúrához, amelyben való „megmártózásából” 1974-es monográfiája megszületett. Hogy ez a megmártózás vagy, ahogy Mádl nevezte „feltöltődés”,⁷⁹ mit is takart pontosan, ahhoz röviden számba kell vennünk, hogy mivel és hogyan töltötte ő itt ösztöndíjasként az idejét. Az élményanyag jelentőségére abból is következtetni lehet, hogy viszonylag gyakran és részletgazdagon nyilatkozott erről a későbbiekben is. Köztársasági elnökként pedig általánosságban így foglalta össze ennek az időszaknak a jelentőségét: „Strasbourgban szerettem bele Európába, az európai jogrendbe. S ez a szerelem máig tart.”⁸⁰

A strasbourgi képzés mindenekelőtt az *a)* oktatásról és *b)* kutatásról szólt. Ezen túlmenően azonban „[k]itárgult körülöttem a világ”,⁸¹ *c)* „[n]agy nyugati lapokat olvashattam”⁸² és *d.)* “[e]ngem különösen megragadott, hogy láthattam működésben az új Európát.”⁸³

A tanárokról, valamint a tantárgyakról később úgy nyilatkozott, hogy „[a]z előadásokon természetesen gyakran volt szó a modern kor nagy auktorairól, és a világ nagy jogrendszereinek tárgyalása során felvilágosult és tárgyilagos előadásokat hallgattunk a szocialista jogrendszerrel is.”⁸⁴ Ez utóbbit azért fontos hangsúlyozni, mert „[m]ind Szabó Imre, mind Eörsi Gyula tanított a strasbourgi egyetemen, ahol azonban már nem egészen azt adták elő, amit itthon az egyetemi órákon.”⁸⁵ Strasbourgban „a háború utáni európai jogtudós generáció kiválóságai rendszeresen tartottak előadásokat”,⁸⁶ vagyis az akadémia az új Európa egyik legfontosabb képzőhelye volt, ahol a következő évtizedek kutatóit és közéleti személyiségeit ismertették meg a jelen-

legi társadalmi és politikai kérdésekkel, valamint az európai gondolattal.⁸⁷ Nemcsak tanulásról volt szó, hanem kapcsolatépítésről, amelyet Mádl először az 1964-ben megjelent monográfia szétküldésekor tudott hasznosítani.

Azt, hogy a képzési idő egy részét kutatásokra is fordította, maga Mádl emelte ki. „[A]z európai jog, az összehasonlító polgári jog és a nemzetközi magánjog területén folytattam kutatásokat.”⁸⁸ Több könyvtárban is dolgozott, de az Európa Tanács könyvtára hagyta benne a legmélyebb nyomot. Nemcsak az ET könyvtárába, de az ET üléseire is bejárhatott, ahol a karzatról az alapító atyák, Adenauer, Schuman, de Gasperi, Jean Monnet szónoklatait hallgathatta.⁸⁹ Elsősorban erre az élményre utalt, amikor azt írta, hogy működése közben láthatta Európát. Mindezeket látva egyáltalán nem tekinthető túlzásnak, amikor a képzés jelentőségét élete végén ekképpen összegezte: „[n]éhány szemeszter idején többet tanultam az európai gondolat történetéről és működéséről, mint jogi tanulmányaim éveitől kezdve addig összesen.”⁹⁰

Helsinki

Eörsi Gyula már hivatkozott cikkének az Állam- és Jogtudományi Intézet éves beszámolóival való összevetése révén a számadatokhoz konkrét nevek társíthatóak, így derült ki, hogy bár Mádl Ferenc a nyilvánosság előtt csak a – – rá valószínűleg a legjelentősebb benyomást tevő – – franciaországi képzéséről beszélt, de ezen kívül is részt vett még egy nyári, oklevéllel záruló⁹¹ képzésen, Finnországban. A helsinki nyári szeminárium jelentőségét Eörsi leírásából érthetjük meg, aki ezt a szocialista jogtudomány szempontjából is kiemelten fontos rendezvényt a következőképpen mutatta be:

„A luxemburgi intézménynél⁹² az 1960. évben szakadás állott be, és az intézmény vezetőinek és többé-kevésbé rendszeresen visszatérő előadóinak jelentős többsége Luxemburgot elhagyva, az *Association Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé* rendezésében Helsinkiben tartott nyári szemesztert, amelyen hallgatói minőségben, ösztöndíjjal egy magyar jogász vett részt. Itt szovjet és lengyel részről mintegy 30 előadás hangzott el a szocialista jog köréből; egyébként itt is mintegy 50 professzor adott elő 35 országból jött kb. 200 jogvégzett hallgatónak. A hallgatók között itt eléggé nagyszámú franciaországi ösztöndíjas afrikai is volt. Az előadások itt is bevezetőt adtak a főbb jogrendszerrekbe, és a legkülönbözőbb jogintézmények összehasonlításával foglalkoztak.”⁹³

A Helsinkiben töltött néhány hétnél valószínűleg kettős hatása lehetett. Rövid távon minden bizonnyal Mádl Ferenc – és a magyar jogi tudományos élet⁹⁴ – tudományos kapcsolatrendszerének bővítésével járhatott. Hosszú távon viszont az itt szerzett emlékek szerepet kaphattak például a köztársasági elnöki időszakban a finn elnökkel⁹⁵ kialakított jó személyes, kifejezetten baráti jellegű kapcsolatának megalapozásában.

Uppsala

Mádl Ferenc három külföldi összehasonlító jogi kongresszuson vett részt a magyar delegáció tagjaként (Brüsszel, 1958; Uppsala, 1966; Pescara, 1970).⁹⁶ Míg az első alkalomról ő maga mesélt (több alkalommal is), az uppsalai ülésről fennmaradt a delegáció úti jelentése a IX. osztály anyagában.⁹⁷ Eszerint ez alkalommal népes delegáció: hat fő látogatott Svédországba, ahol még két magyar kutató csatlakozott hozzájuk.⁹⁸ A kongresszuson „[...] öt szekció keretében 42 témát vitattak meg” – summázta Szabó akadémikus.

„A magyar delegáció tagjai aktívan bekapcsolódtak a kongresszus munkájába. A szocialista, ezen belül a magyar részvételt a kongresszus külföldi résztvevői általában igen pozitívan értékelték, s ez a kongresszus záróülésén az *Académie Internationale* részéről is kifejezésre jutott. A magyar delegációnak a kongresszuson játszott aktív szerepe, s nem utolsósorban a magyar nemzeti referátumokat tartalmazó igen szép kiállítású kötet jelentős érdeklődést keltett [...] Mádl Ferenc ellátta a kongresszus titkári teendőit. Részt vett a jogközelítés és jogegységesítés tárgyában rendezett vitán; a nyugati érdekeket képviselő UNIDROIT koordinációs szerepét védő Malintropi professzorral folytatott különösen vitát.”⁹⁹

Amerikai és nyugat-európai körút

Strasbourghoz hasonlóan Mádl egész életét befolyásoló tapasztalatokra és élményekre tett szert az 1966-os Ford-ösztöndíj elnyerésével megvalósult nyugati körútján, ezért az alábbiakban a pályázat háttérét és a tanulmányút hozadékát egyaránt vizsgálat alá kell vonnunk.

„A Ford-ösztöndíj tudomásom szerint két évvel korábban [1964-ben – D.E.] indult, mint ahogy én megkaptam [1966-ban – D.E.]. A magyar fél körülbelül kétezer(!) jelentkező közül kiválasztott ötvenet, és a Ford Alapítvány Amerikából érkező megbízottai az ötvenből választottak ki huszonötöt, akiket végül meghívtak. A jelentkezők mintegy felének művészeti, humán- és társadalomtudományi érdeklődésűnek kellett lennie, a másik felük műszaki, természettudományi, sőt gyártástechnikát képviselő jelölt is lehetett, kivételt képeztek a hadi fontosságú témák.”¹⁰⁰

– idézte fel évtizedekkel később az ösztöndíj legfontosabb jellemzőit¹⁰¹ az azt egy évvel Mádl után elnyerő néprajztudós, Hofer Tamás. A Ford Alapítvány „mint az Egyesült Államok kormányzatától független intézmény”¹⁰² az enyhülés kedvező politikai légkörében könnyebben létesített kapcsolatokat a népi demokráciákkal, köztük a Szovjetunióval és Lengyelországgal, mintha a kapcsolatfelvételt kormányzati szervek kezdeményezték volna. Ám a távolról kedvezőnek ítélt lehetőségben – különösen az első években – benne rejlett a konfliktus lehetősége, ugyanis miközben

„[a]z ösztöndíjas-jelöltek listáját a magyarok hosszas kiválasztási folyamat során állították össze. [...] figyelembe kényszerültek venni, hogy az alapítvány is kész listával állt elő a támogatandók személyét illetően. Az együttműködés első évében ráadásul tájékoztatták is őket a lehetőségről”.¹⁰³

Ez a metódus – mint fentebb láttuk – Mádl Ferenc esetére is igaz volt, akit tulajdonképpen kintről, az Egyesült Államokból választottak, kész helyzet elé állítva a magyar jogtudomány hazai döntéshozóit, illetve magát Mádlt is.¹⁰⁴ Láttuk, hogy az ösztöndíjat végül Szabóéknak sikerült lerövidíteni, így csupán egy amerikai szemeszterről szólt, amely döntően Kaliforniára korlátozódott. Mádlt azonban – mint az a kollégáinak írott leveléből kiderül¹⁰⁵ – gyorsan megkedvelték, hívták és ajánlották is más helyekre, ennél fogva az amerikai körutat mégis sikerült megvalósítania (lásd táblázat).¹⁰⁶

Az ösztöndíj fő célja az oktatás és a kutatás volt. Az előbbit illetően Mádl úgy emlékezett, hogy Berkeleyben

„1966–67. tanév második félévében [...] Ehrenzweig-gel együtt társelődőként polgári jogot és nemzetközi magánjogot adtam elő, jog-összehasonlító nézőpontból. A polgári jogi órák elsődleges tárgya az európai szocialista országok polgári joga volt (tulajdonjog, jogi személyek, a gazdasági tervezés és a gazdálkodó szervezetek szerződéses kapcsolatai).”¹⁰⁷

Az utóbbi területen főként társasági és kereskedelmi jogi kutatásokat folytatott különböző könyvtárakban. Az amerikai útnak volt azonban egy további fontos célja is, a szocialista jogtudomány reprezentációja. Ezen a területen – annak ellenére, hogy a tartózkodási időt lerövidítették – Mádl ugyancsak jelentős eredményeket tudott felmutatni – sőt, tulajdonképpen több helyre tudott eljutni, mint eredetileg tervezte. Ennek az amerikai „körútnak” az állomásai a következők voltak: New York (Columbia), Ann Arbor (University of Michigan), Salt Lake City (University of Utah),¹⁰⁸ Boulder (University of Colorado), Denver (University of Denver), Austin (University of Texas), San Francisco (Hastings Law School).¹⁰⁹

Az amerikai körút állomásai 1967	
Tervezett	Megvalósult
Berkeley (CA)	Berkeley (CA)
Chicago (IL)	New York (NY)
Philadelphia (PA)	Ann Arbor (MI)
New York (NY)	Salt Lake City (UT)
	Boulder (CO)
	Denver (CO)
	Austin (TX)
	San Francisco (CA)

Forrás: AL IX. o. iratai 10. d. 3. dosszié és Mádl Ferenc: *Találkozásom Hans Kelsennel* c. tanulmánya. A szerző saját táblázata

A Kaliforniai Egyetemen Mádlt Ehrenzweig¹¹⁰ fogadta és mentorálta, neki köszönhetően ismerkedett meg Hans Kelsennel, akivel (hármásban) közös előadásokat is tartottak.¹¹¹ A lélekben mindvégig közép-európainak megmaradó Ehrenzweig nemcsak az amerikai élet jellegzetességeire hívta fel a fiatal ember figyelmét, de a szakmai vitáik „az amerikai nemzetközi magánjog elméleti és gyakorlati rendjéről” döntő befolyással bírtak a fiatal kutató tudományos nézeteinek alakulására.¹¹² Kapcsolatuk Mádl hazatérte után sem szakadt meg, és amikor az 1970-es években Ehrenzweig Ausztriába látogatott, Mádlékkal is találkozott Sopronban.¹¹³

Miután a közélet iránt mindig fogékony Mádl Ferenc az Egyesült Államokban a helyi magyarokkal (köztük például a legendás Teller Edével¹¹⁴ többször¹¹⁵) is találkozott, nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy vajon a magyar állambiztonság hogyan állhatott hozzá ehhez az úthoz, amely a szocialista jogtudomány egyik ígéretes reménysége számára lehetővé tette, hogy betekinthesen az imperialista hatalmak vezető erejének egyik szellemi központjába. A téma szakértőjének számító Somlai Katalin kutatásai alapján egyértelműnek látszik, hogy minden nyugatra utazót felkészítettek az ellenséges beszerzési kísérletek elhárítására.¹¹⁶ A Ford-ösztöndíjasokat¹¹⁷ értelemszerűen „elsősorban az amerikai titkosszolgálati módszerek felismerésére oktatták ki”.¹¹⁸ Hazatérésüket követően az ösztöndíjasoktól – szóbeli vagy írásbeli – beszámolót vártak.¹¹⁹ Ezen túlmenően azonban – a Somlai által felhozott példák alapján – nem volt kötelező együttműködni a magyar titkosszolgálattal, illetve maguk a szolgálatok is jelentőmunkára alkalmatlannak minősíthették a kiutazót.¹²⁰

Végül érintenünk kell az út hozadékát, amelyet talán a „mennyiségi és minőségi robbanással” lehetne leginkább jellemezni. Mádl hazatérését követően az amerikai út „termését” alapvetően két irányból közelítve dolgozta fel:

- a) az amerikai jogi oktatás szerkezetét bemutató írások,¹²¹ amelyeket – bár jogi lapokban jelentek meg, részben szélesebb közönségnek, a hazai tudományos élet résztvevőihez szóló beszámolóknak szánhatott, és amelyek részletes leírását adják a korabeli amerikai oktatási és kutatási rendszernek.¹²² Ezek az írások témájuknál fogva talán az 1956-ban készült könyvismertetéséhez kapcsolódnak legerősebben, hiszen az amerikai igazságszolgáltatás jellegzetességeit mutatta be;
- b) a nemzetközi magánjog hazai elméletét Ehrenzweig intenciói alapján,¹²³ tulajdonképpen Szászyhoz viszonyulva, de Világhy (polgári jogi) megközelítésére alapozva építette újjá. Az „újjaépítés” egyrészt az eredeti gondolatokra és azok rendszerbe foglalására utal, Mádlnak egészen az 1970-es évek végéig az amerikai tapasztalatokból táplálkozó írásai azonban ezt a kritériumot túlhaladják, ugyanis a témát Szászy 1938-as (és 1940-ben idegen nyelven is megjelent) monográfiáját követően a legújabb nemzetközi trendekre, eredményekre építve, a külföldi szerzőkkel vitázva, elméleteiket szintetizálva építette fel.

Az amerikai tanulmányút (illetve a két amerikai tanulmányút, mert Mádl 1979-ben is járt az Egyesült Államokban) talán legfontosabb hozadéka a magyar nemzetközi magánjog tudományának modernizálásában, a nemzetközi irányzatokhoz való felzárkóztatásában jelölhető meg. E munka legidőállóbb darabja – az először 1981-ben megjelent, Vékás Lajossal közösen írt tankönyv¹²⁴ – révén Mádl jogászgenerációk sorának szemét „nyitotta fel”, feltárva előttük a szocialista tömbön kívüli világ jogrendszerei megismerésének egyik módját. Mindezek miatt – illetve a hazatérését követően a kezdetben Szászzyval közösen végzett kodifikációs munka miatt is – talán nem túlzás azt mondani, hogy a modern magyar nemzetközi magánjog-tudomány elméleti alapjait jelentős részben Mádl Ferenc dolgozta ki. Erre tekintettel Mádl Ferencet nemcsak az Európa-jog, hanem a nemzetközi magánjog területének legjelentősebb hazai kutatói között kell számon tartanunk.

Végül röviden szólnunk kell a Ford-ösztöndíjjal Nyugat-Európában töltött időszakról is. Ezt az eredetileg 5–6 hónapra tervezett programot ugyancsak „megválták”, mindössze kb. 6 hétre.¹²⁵ Az útnak ez a megkurtítása azonban a célállomások egyidejű csökkenésével is járt, aminek háttérben valószínűleg a magyar vízumpolitika kötöttsége keresendő. Míg ugyanis az USA-ba szóló vízum szabadon lehetővé tette az úti célok megváltoztatását, más szóval az ösztöndíjas „ügyességére” bízta, hogy hány helyre látogat el az ösztöndíj fennállása alatt, addig Nyugat-Európában minden országba külön vízumot kellett igényelni, és az igényléshez a magyar hatóság előzetes hozzájárulása volt szükséges.¹²⁶ A meglátogatni tervezett legalább négy európai államból (Franciaország, NSZK, Egyesült Királyság, Olaszország) így kettő maradt (Luxemburg és Olaszország).¹²⁷ Mádl mindkét helyen könyvtári kutatómunkát tervezett,¹²⁸ és Rómában – mint az eredetileg is célja volt – valószínűleg meglátogatta az UNIDROIT Intézetet.¹²⁹ Arról, hogy pontosan mihez gyűjtött anyagot, a hazatérte után megjelenő munkái tanúskodnak.¹³⁰ Ezek többsége már az 1970-es években jelent meg, az 1974-es doktori értekezés előtanulmányaként. Az 1960-as évek második feléből fennmaradó éveket ugyanis Mádl a Ford-ösztöndíjjal az USA-ban összegyűjtött anyag feldolgozásával töltötte.

Fentiek alapján tehát a Ford-ösztöndíjjal megvalósított nyugat-európai kutatóút legfontosabb hozadékát a doktori értekezésben jelölhetjük meg. Vagyis ezt a pár hónapot Mádl elsősorban nem a nemzetközi magánjog, hanem az Európa-jog területére vonatkozó anyaggyűjtésre használta fel. Elkerülendő azonban, hogy a doktori munka mögött csupán egy-két rövidebb kutatóútat feltételezzünk, az alábbiakban táblázatba foglalva megjelöltem annak a tanulással, kutatással, oktatással és konferencia-részvétellel töltött nagyjából másfél évtizednek a legfontosabb – a téma szempontjából releváns – csomópontjait és eseményeit, amelyek e hatalmas szintézis elkészítéséhez elvezettek. A táblázat alapján egyértelművé válik, hogy a Ford-ösztöndíjjal megvalósított nyugat-európai kutatóút nem az amerikai „körúttal”, hanem az 1958-as brüsszeli úttal és az 1961 és 1964 közötti strasbourg-i képzéssel alkot szerves egységet. Tehát valószínűleg nem járunk

messze a valóságtól, ha úgy fogalmazzunk, hogy Mádl a váratlanul ölébe hullott lehetőséggel kiválóan gazdálkodott, és a leszűkített időtartam ellenére sikerült belőle két különálló kutatást is megvalósítania.

Mádl Ferenc doktori értekezésének tudományos háttere (külföldi kutatások, előadások, képzések)			
Összehasonlító jogi kongresszusok (1958, 1966, 1970)	Összehasonlító jogi képzések (1962, 1961–1963)	Ford-ösztöndíj amerikai és nyugat-európai része (1967)	Összehasonlító jog oktatása (1963-tól folyamatosan, különböző helyszíneken)

A szerző saját táblázata

Moszkva

Többi témájához képest a KGST működésének tanulmányozása kevésbé hangsúlyosnak tűnik, azonban az 1960-as évek második felében, illetve az 1970-es évek elején aktívan vett részt a keleti blokk gazdasági és jogrendszerének tanulmányozásában. Részben önálló és a már az 1960-as évek elejétől zajló keleti (NDK) kutatóutakon, elsősorban a gazdasági integráció témakörében összegyűjtött adatainak közzétételéről volt szó. Kutatásainak nagyobb része azonban a gazdasági kapcsolatok joga elnevezésű, később az egyetemen önálló kutatási és oktatási irányra váló területen hasznosult. Nem lehet eléggé kiemelni e keleti utak jelentőségét Mádl életművének egésze szempontjából, ugyanis így válik egyértelművé, hogy ő a nyugat-európai integráció életképességét mindkét rendszer (gazdasági) joganyagának ismeretében és személyes élményei által megerősítve fogalmazta meg tételként. Úgy is mondhatjuk, hogy nem elégedett meg másodkézből származó információkkal, ám az is igaz, hogy e kutatásokban az 1960-as évek elejétől Szabó Imre és Eörsi Gyula vezetésével mint az Állam- és Jogtudományi Intézet munkavállalója vett részt.

A keleti utakon belül – és Moszkva ezért került külön pontban kiemelésre – a szovjet fővárosba tett három¹³¹ rövid útja nyilvánvalóan, már csak a témák miatt is, a legfontosabb. Két útra ugyanis mint a keleti gazdasági integráció egyik szakértőjét, a magyar kormány küldte ki. A szakértői felkérés nemcsak a kutatásainak, hanem a tudományos kapcsolatainak is szólt, Mádl az e témában aktív kutatókat még az összehasonlító jogi és a nemzetközi magánjogi kutatásai során ismerte meg. Az, hogy a KGST-vel kapcsolatos egyeztetéseken ismerős arcokkal találkozott, azonban nem a véletlennek volt köszönhető, hanem annak, hogy a nemzetközi magánjogi kutatások egyik legújabb irányzata e klasszikus tudományterületbe integrálta a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával kapcsolatos kutatásokat is. Mádl e területen az 1970-es években jelentkezett rendszerező, tudományági alapvetéseket tartalmazó munkákkal,¹³² amelyekben ezeket a jogrendszerbeli eltulodásokat, „anomáliákat” előbb értelmezni, majd rendszerezni (1977, 1978, 1981) próbálta.

1.5. Másodállásból harmadállás

Már 1960-ban, amikor Szabó Imre Mádlt másodállásban – és félállásban – státuszra tette,¹³³ felmerült benne, hogy – előbb vagy utóbb – főállásban is áthozza az Állam- és Jogtudományi Intézetbe. Ebbéli törekvését – láthattuk – az hiúsította meg, hogy nem talált alkalmas utánpótlást a jogászok II. osztályon belüli ügyeinek intézésére. Az ideiglenesnek szánt kettős kötődés – főleg, ahogy Mádl a folyóirat-szerkesztésbe, valamint a könyvtervek készítésébe egyaránt beletanult – így végül állandósult. Ebben a formában azonban benne rejtett a bizonytalanság, mert a másodállást az MTA főtitkára csak határozott időre és meghatározott feltételekkel engedélyezte. Eredetileg azzal a megszorítással, hogy „[a] másodállásra fordított munkaidő [...] főfoglalkozású – hivatali – munkakörének munkaidejét napi hat, illetve heti 36 óránál kevesebbre nem csökkentheti”.¹³⁴ Ez – hatnapos munkahéttel számolva – átlagosan napi két óra intézeti ügyekkel való foglalkozást tett lehetővé Mádl számára, ami nyilvánvalóan elégtelen lett volna a kutatási feladatokba való bekapcsolódásra. 1963-ban a munkaidőkereten tovább szigorítottak, és elvonták a kutatónapját is,¹³⁵ amit még büszkén írt bele 1959. nyári önéletrajzába.¹³⁶ Nyilvánvaló volt, hogy ez a kettős alkalmazás nem tartható fenn sokáig. 1967-ben, amikor az egész akadémián felülvizsgálták a másodállásokat, Szabó Imrétől is jelentést kértek be az Állam- és Jogtudományi Intézetre vonatkozóan. Bár többen is érintettek voltak (például Szabó, Kovács, Eörsi), a főtitkár egyedül Mádl esetében nem járult hozzá a másodállás ilyen formában való fenntartásához.¹³⁷

Szabó azonban nem esett zavarba, és rögtön egy egész évre kötött megbízási szerződéssel tartotta fenn az intézet és Mádl között a kapcsolatot. Ez azonban Mádl számára hátrányosabb volt a korábbi állapotnál, fizetése csökkent (havi 1 200 forint helyett havi 1 000 forintra), és látható kötődése az Állam- és Jogtudományi Intézethez 1967. december 31-ével ténylegesen megszűnt.¹³⁸ A szerződéses formával szemben ráadásul – tekintettel a többi megbízási szerződéshez viszonyítva magasabb megbízási díjra – rögtön a következő évben kifogást emelt a soron következő ellenőri vizsgálat, amelyben a Mádl Ferenc foglalkoztatásával kapcsolatos hibák külön pontban szerepeltek.¹³⁹ Ekkor azonban már a rendíthetetlen nyugalmú Szabót is sikerült kihozni a sodrából, aki panaszt tett az eljárás miatt – és új szerződést kötött Mádl Ferencsel. A probléma ugyanis továbbra is fennállt: az intézetnek szüksége volt Mádl munkájára. Nemcsak szerkesztőként, hanem – egyre inkább – a nemzetközi magánjog egyik legjobb hazai szakértőjeként, akit mind a keleti, mind a nyugati relációban egyaránt ismertek és tiszteltetl fogadtak.

Mádlt azonban ekkor már elsősorban nem az Állam- és Jogtudományi Intézetbeli ügyek kötötték le, hanem az egyetemi oktatás. Egykori témavezetője, Világhy Miklós támogatásával megpályázott egy félállású docensi állást volt alma materében,¹⁴⁰ és 1967 őszétől speciálkollégiumot hirdetett *Összehasonlító magán- és kereskedelmi jog* címmel az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Jogi Tanszékén.¹⁴¹ A másodállás tehát az 1960-as évek

végétől az ELTE-hez kötötte, az Állam- és Jogtudományi Intézettel pedig valószínűleg alkalmanként szerződött (megbízottként) különböző kutatási feladatokra,¹⁴² egészen az 1980-as évek végéig¹⁴³ – ez azonban már a „harmadállás” kategóriájába tartozott.

Amikor Mádl eljött az intézetből, már egy ideje a nemzetközi magánjogi csoport vezetőjeként dolgozott.¹⁴⁴ A szerződésekkel eredetileg tulajdonképpen – ahogy korábban a könyvtervek tekintetében a főállásánál is láthattuk – az általa vitt legfontosabb területen való további működését próbálták biztosítani.

Végül röviden szólni kell a távozás okairól is. Ennek hátterében – Mádl elmondása szerint – a felfogásbeli különbségek álltak.

„Később [...] el kellett jönnöm az intézetből, mert olyan elvi ellentéteink voltak, amelyeket nem lehetett feloldani. Ők – különösen kezdetben – azt mondták, az összehasonlító jogtudomány arra jó, hogy segítségével az ördögöt a saját poklában csípjük fülön, én azt, hogy a közös értékeket kell keresni.”¹⁴⁵

Egy évtizeddel később, a 80. születésnapjára készült kötetben ugyanerről bővebben is beszélt: Szabó Imre és Eörsi Gyula

„kezdettől fogva együtt éltek és együtt is alkottak az akkori magyarországi etikai-politikai rendszerrel. [...] Ebből nem tudtak, de talán nem is akartak kilépni. [...] [Ugyanakkor – D. E.] tisztában voltak azzal, hogy a fiatalabb generáció képviselőinél [...] már más a helyzet. És én is ehhez a másként érző és gondolkodó generációhoz tartoztam.”¹⁴⁶

Két apró adalékkal lehet ezt a képet tovább árnyalni: Szabó és Eörsi mindketten csak nagy szerencséjével éltek túl a vészkorszakot. Az ő nézőpontjukból szemlélve a háború befejezését követően a kibontakozó új hazai rendszerrel nemcsak az egyén, de az ország is új lehetőséget kapott; és valóban, pályájuk felívelése, lehetőségeik kiszélesedése számukra ezt a feltevést vissza is igazolhatta. A magyar jogtudomány szerencséjére két különösen művelt és tájékozott ember kezébe került a jogi kutatások irányítása, akik saját munkájukban és oktatóként is a minőségre törekedtek. Több évtizedes működésüket ezért jól szerkesztett könyvek és folyóiratok sora, valamint tehetséges tanítványok generációi jelzik. Mindezek miatt Mádl Ferenc késői meglátása nagyon is helytállóan tűnik: Szabó és Eörsi nem tudtak, de talán már nem is akartak kilépni a régiből, még akkor sem, ha a folyamatok irányával és alakulásával egy idő után maguk is tisztában lehettek. A tanítványaik első nemzedékének (Mádl és generációja) azonban mindez már kevés volt, ők a saját útjukat szerették volna járni, amihez az akadémiai rendszerben a legjobb lehetőséget az egyetemi oktatói pályázatok kínálták.¹⁴⁷ Mádl tehát egy bevett módszerrel élt, hogy tovább tudjon lépni, ráadásul a tanári pályát ő – mint ezt többször is elmondta – kifejezetten ambicionálta.¹⁴⁸

Az elvi ellentéteken – amelyek tehát részben generációs ellentétek voltak – túl azonban Mádl azzal is számot

vetetett, hogy az 1960-as évek végére mind a hivatali, mind az intézeti munkában elérte a fejlődés maximumát. Minden eljárást megismert, minden területen kialakította a kapcsolatrendszerét, minden lehetséges elismerést (kutatóutak, pénzjutalom, Akadémiai Díj) és fizetésemelést megkapott. Ez a munka másfél évtized után már nem rejtett több kihívást számára, csak „favágásból” állt, miközben az egyetemi karrier valami új kiépítésének, megalkotásának lehetőségét kínálta fel – amellet, hogy addigi szakmai és tudományos kapcsolatai megőrzését, sőt fejlesztését is lehetővé tette.

2. Az aspiráns

Láthattuk, hogy annak idején az aspirantúra, a tudományos szakképzés lehetősége kulcsszerepet kapott Mádl Ferenc 1956-os pályamódosításában.¹⁴⁹ Bár ezt követően tanárai segítségével rövid úton az akadémiára került, az aspirantúrára csak évekkel később, 1959 őszén vették fel. A halasztás mögött több okot is sejtethünk,¹⁵⁰ a döntő ezek közül az lehetett, hogy – annak ellenére, hogy egyetemi éve alatt tudományos szempontból is kiemelkedően teljesített – a tudományos életben nem ismerték és nem forgott eleget.¹⁵¹ Saját cikkkel – egy még meg nem jelent könyvismertetést kivéve – nem rendelkezett,¹⁵² konferencián előadást nem tartott, tudományszervezésben (kötet- vagy folyóirat-szerkesztés, konferenciaszervezés) nem vett részt. A tehetségét azonban az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága tagsága, valamint az ELTE jogi karának oktatói közötti átfedésnek – illetve Nizsalovszky személyes közbenjárásának is – köszönhetően jól ismerték, és minden bizonnyal egyhangúan alkalmasnak találták a tudományos pályára. Az események későbbi sora, ahogy Mádl hiányzó tudományos profilját – elsősorban Szabó Imre és Eörsi Gyula döntései révén – felépítették, legalábbis erre utal. Elegendő itt csak felidézni, ahogy Szabó rövid idő alatt három kulcsfontosságú folyóirat szerkesztésével is megbízta, részvételét a brüsszeli összehasonlító jogi kongresszuson, illetve 1958-tól folyamatosan megjelenő – magyar és idegen nyelvű – tanulmányait és ismertetéseit. Így történt, hogy amikor Mádl aspirantúrára jelentkezése 1959-ben újból előkerült, kérelme mellékleteként – saját tudományos teljesítményét dokumentálendő – már egy komoly listát tudott az asztalra tenni, amely egyértelműen alátámasztotta azt, amit korábban is hangoztatott: az egyetem óta folyamatosan magas színvonalú tudományos munkát végzett. A két díjnyertes pályamunka mellett azonban állításának jelentős nyomatókat adott, hogy nevét akkor már nemcsak a magyar kutatók, hanem – brüsszeli, nagy figyelmet keltő szereplése nyomán – a külföldi tudományos körök is megismerték.

2.1. A felvételi

Az aspiránsképzés éppen Mádl felvételének évében esett át egy nagyszabású átalakításra, amely a döntéshozók mérlegelési lehetőségeit részletes és többszintű szabá-

lyozás megalkotásával szorította keretek közé. Mádl minden szempontból megfelelt a jogszabály által előírt követelményeknek: *a)* 40 év alatti; *b)* „parasztszármazású”; *c)* egyetemet végzett; *d)* a végzéstől számított három éve „a gyakorlati életben dolgozott”; *e)* „szűkebb szakterületén elmélyült ismeretekkel rendelkezik, tudományos továbbfejlődésre képes”; *f)* „a társadalomra nézve hasznos tevékenységet kifejtve részt vesz a szocializmus építésében”.¹⁵³

Mádl sokoldalú elfoglaltsága miatt fel sem merült, hogy a nappali vagy levelező képzésbe jelentkezzen. Az ún. önálló („vezető nélküli”) aspirantúrára való felvételhez azonban további feltételeket kellett teljesíteni. A jogszabály szerint ugyanis ilyen képzésre csak azok voltak felvehetőek, „akik legalább öt évi szakmai gyakorlattal és szakirodalmi közleményekkel igazolt olyan tudományos felkészültséggel rendelkeznek, amely lehetővé teszi a kandidátusi fokozatnak rendes vagy levelező aspirantúra nélkül való megszerzését”.¹⁵⁴ Mádl esetében az ötévi szakmai gyakorlat – még a bírósági gyakorlat beszámításával együtt is, amit a felvételi kérelemben külön hangsúlyozott – csak a következő évben állt volna meg, viszont tudományos felkészültsége – amely bőven visszanyúlt az egyetemi évekre – átlag felettinek számított, ahogy az akadémián eltöltött időszak alatt végzett kutatómunkája is.

A felvételi bizottság pontosan e két tényező mérlegelése alapján – kiemelve komoly szakirodalmi munkásságát – jutott arra a döntésre, hogy Mádl önálló aspiránsként való felvételét javasolja. Az ötéves gyakorlati idő előírása ugyanis diszpozitív feltétel volt, attól indokolt esetben el lehetett tekinteni.¹⁵⁵ A két felsőfokú nyelvvizsgára tekintettel a bizottság javasolta a nyelvi vizsga (amely elsősorban az orosz nyelv ismeretére vonatkozott) elengedését is. Mádl kérelmét támogatta az akadémiai pártszervezet is, amely a családi háttere mellett külön kiemelte, hogy „egyetemi tanulmányainak megkezdéséig ő maga is fizikai munkásként dolgozott”.¹⁵⁶

A felvételi ekkoriban az írásbeli kérelemben leírtak mérlegelésén túl egy szóbeli beszélgetésből állt.

„A felvételi vizsga tárgya és követelménye: *a)* szakmai vizsga. Követelménye: a választott tudományág egyetemen oktatott anyagának, ezen belül a téma tárgyának mélyreható és választott tudományághoz kapcsolódó [...] ismerete [...] *b)* ideológiai vizsga. Követelménye: általában a marxista-leninista világnézet és főként a választott szaktudományággal kapcsolatos ideológiai kérdéseknek és az aktuális politikai kérdéseknek a szaktárgyak színvonalával [...] azonos színvonalú ismerete.”¹⁵⁷

A Mádl Ferenc vizsgájáról készült jegyzőkönyvben a szóbeli elbeszélgetésről semmilyen részlet nem szerepelt, csak a kifejezetten erős publikációs tevékenységére történt utalás, a felvételét erre tekintettel javasolták.¹⁵⁸ Az erről szóló határozatot¹⁵⁹ – amely teljes mértékben azonosult a felvételi bizottság javaslatával – 1959 decemberében kapta meg.¹⁶⁰

2.2. A dolgozat elkészítése

Mádl Ferenc az önálló aspirantúra engedélyezése iránti kérelmében leírta, hogy erre a formára elsősorban a jogszabályban biztosított pótszabadság miatt van szüksége. A kormányrendelet azonban nemcsak a heti egy kutatónap kedvezményt biztosította az önálló aspiránsnak, hanem azt is előírta, hogy „[a] levelező és önálló aspiráns munkahelyén túlmunkát csak kivételes esetben végezhet”.¹⁶¹ Mindez csak megerősíti a különböző feladatai ismertetésekor felmerülő gyanút, hogy Mádl munkahelyi leterheltsége mellett addigi eredményeit is csak átlagon felüli energiabefektetéssel tudta elérni. Szabó és Eörsi – valamint Világhy,¹⁶² aki a felvételi bizottság ülésén¹⁶³ is jelen volt – egyértelműen támogatták Mádl tudományos kutatásait, de – érthetően – csak a hivatali és intézeti munka elvégzését követően. Ezek természetesen – főleg az intézeti feladatok – részben egybeestek a saját kutatási célokkal, de az elmélyült összegzésre Mádl csak nagy nehézségek árán tudott valamennyi időt kiszorítani. Ezt támasztja alá akkori főnöke, Kónya Sándor visszaemlékezése is, aki közel hat évtized távlatából is tisztán fel tudta idézni, hogy – kutatónap ide vagy oda – Mádl Ferenc a „kandidátusi disszertációját a szaktitkárságon diktálta kolléganőjének munkaidő után”.¹⁶⁴

A leterheltség két irányban jelentkezett. Mádl 1959-es kérelmében azt írta, hogy „a disszertáció benyújtását 1960 végére tervezem”, ugyanis „[a] témát jórészt már feldolgoztam”. Ahogy azonban az idő haladt, hamarosan – részben vélhetően éppen az Eörsi mellett folytatott intézeti kutatások hatására – rá kellett döbbsennie, hogy egyes részletkérdések kidolgozásához további kutatásokra van szükség, illetve általában is időre lenne szüksége az anyag formába öntéséhez. A felvételét követően összesűrűsödő események: a strasbourgi képzés, az új kutatási témák (nemzetközi magánjog, összehasonlító jog) azonban tovább lassították az előrehaladást.

1961-ben leadott képzési kerettervében a realitásokkal számot vetve úgy számolt, hogy *Az objektív felelősség és elmélete. Fejlődéstörténeti tanulmány* című értekezése „[b]enyújtásának tervezett határideje 1961. második felév”. Benyújtásra azonban az ekkor meghatározott határidőben sem került sor, elsősorban „az írás közben [felmerülő – D. E.] újabb anyaggyűjtési igények” miatt, bár a dolgozatból ekkor [1961. augusztus – D. E.] már két fejezet, „kb. 250 gépírt oldal terjedelemben” elkészült. A II. osztály egy évvel későbbi sürgetésére 1962 őszén Mádl azt a választ adta, hogy „viszonylag nagy erőfeszítéssel sikerült a munka kéziratát 1962. július 1-ig elkészíteni”.

Első ránézésre úgy tűnik, hogy itt a történet véget is ért, hiszen a dolgozat a képzési időn belül elkészült, de a későbbi felszólítások, illetve a kézirat elkészülte és a védelem között eltelt idő terjedelme (1962. július–1964. február) miatt azt kellett feltételeznünk, hogy a háttérben más események is zajlottak. A magyarázatot végül a Mádl-család tulajdonában lévő személyi iratok adták meg. Miután a szakma legnagyobb alakjainak közelében dolgozott, Mádl Ferenc témájának kidolgozását volt professzorainak folyamatos érdeklődése kísérte. Előrehaladását látva 1961-

ben születhetett a döntés (a II. osztályon),¹⁶⁵ hogy a témát monográfia formájában az Akadémiai Kiadónál meg kell jelentetni. Mádl Ferenc 1962 júliusában a kész kéziratot le is adta a kiadónak,¹⁶⁶ amely lektorként Világhy Miklóst és Csanádi Györgyöt kérte fel. Ez azért fontos, mert majd ők lesznek a kandidátusi értekezés opponensei is, és a védelem Mádl többször is utal (konkrétumok említése nélkül) korábbi javaslatokra.¹⁶⁷

Világhy és Csanádi lektori jelentései nyár végére (augusztus és szeptember) készültek el, és Mádl ekkor kapta vissza az anyagot átdolgozásra. Miután „viszonylag nagy terjedelmű munkáról lévén szó”, a kézirat végleges formába öntését 1962 legvégére tervezte, de csak 1963. február közepére tudta befejezni. Röviddel ezután, 1963. február 28-án kapta meg a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) tájékoztatását, hogy aspirantúrája 1962. szeptember 1-jével a jogszabály értelmében lejárt, vizsgakötelezettségeinek pedig – a TMB 1963. január 31-i ülésén hozott határozat szerint – legkésőbb 1963. július 31-ig tehet eleget.

Fentiekre tekintettel fontos kiemelni, hogy Mádl Ferencnek a könyv elkészítésével járó feladatok miatt – viszonylag rövid határidők mellett, illetve hivatali és intézeti munkáján felül – dupla munkát kellett elvégeznie. A könyv első változata készült el előbb – eközben terjedelme lassanként 25-ről 36 ívre nőtt, majd egy terjedelmes angol nyelvű rezümét és tartalomjegyzéket is kapott¹⁶⁸ –, ám végül csak a dolgozat védelmét követően jött ki a nyomdából. A kandidátusi értekezés, amelyet a TMB januári határozatát követően rohamtempóban kellett benyújtania, alapját a Világhy és Csanádi által először lektorált (könyv-)kézirat képezte. Ezt a lektorok szándékának megfelelően átalakított változatot nyújtotta be Mádl Ferenc 1963 tavaszán a TMB-nek, amelyet Világhy és Csanádi újra megbíráltak.

Az itt megemlíthető, legfontosabb, mindkét anyagra kiható döntés a címváltozás volt. A kutatási téma – láthattuk – eredetileg *Az objektív felelősség és elmélete. Fejlődéstörténeti tanulmány* címet viselte. A monográfia a kiadóval kötött első szerződés szerint *A vétkesség nélküli felelősség és elmélete*,¹⁶⁹ a második szerződés szerint *A deliktualis felelősség elemeinek kialakulása és alapjainak változása*¹⁷⁰ címet kapta volna, ám lektori véleményében Világhy Miklós *A deliktualis felelősség fejlődésmentete* elnevezésre tett javaslatot,¹⁷¹ amely végül Mádl és Világhy közös gondolkodásának köszönhetően nyerte el végleges formáját (*A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*).¹⁷²

2.3. Az aspirantúra befejezése: vizsgák és védelem

A TMB fent említett döntése kezdetben felgyorsította az eseményeket. Mádl 1963. március elején benyújtotta a dolgozatot, amelyet a II. osztály TMB szakbizottsága két opponensnek adott ki: Világhy Miklósnak és Csanádi Györgynek.¹⁷³ 1963 júliusában pedig sor került a TMB által előírt két vizsgára is filozófiából és polgári jogból. Az

elnevezés mindkét tárgy esetében csupán a témára utalt, a vizsgákon ennél jóval tágabb és mélyebb összefüggésekre voltak kíváncsiak.¹⁷⁴ Filozófiából az érintett témakörök *A determinizmus elvének történelmi alakulása és marxista megoldása*, illetve *Az egyén és a társadalom viszonya* voltak. Az értékelésből kitűnik, hogy Mádl elsősorban az olvasottságával („a marxista filozófia alaptételeit és a klasszikusok írásait jól ismeri”), valamint a kutatási témájához szorosan kapcsolódó irodalom bemutatása révén járt sikerrel. „Nagyobb tájékozottságra van azonban szüksége az újabb keletű marxista irodalomban” – összegezte az egyszemélyes bizottság a meglátásait a vizsgalapon.

A polgári jog Mádl esetében főtárgynak számított, és mint ilyen, nem csupán az anyagi, hanem az alaki jog (polgári eljárásjog), valamint a római jog ismeretét is elvárták a jelölttől. A bizottságban a kor legkiválóbb polgári jogászai ültek, elnöke Eörsi Gyula volt, tagjai Világhy Miklós és Csanádi György. A vizsgán három témakört érintettek: *a)* „áttekintés a polgári jog elméletéről”; *b)* „a szerződés megkötésének problémái”; *c)* „a polgári jogi felelősség elméletének újabb tendenciái”. Ezek egyenként is szakmai kérdések garmadáját rejtik magukban, amelyekre önálló életműveket lehetne építeni. A bizottság kacifántos, némileg visszafogott álláspontjából úgy tűnik, hogy Mádl válaszai *a)* és *c)* területen – amelyhez egyébként a disszertáció téma szerint is kapcsolódott – átlag felettiek voltak, „tudása [...] magas színvonalú; ezeken a területeken széles látókörrel rendelkezik”. Az első témakörben adott válaszai azonban nem nyerték el a bizottság tetszését, ugyanis e kérdésekben Mádl „tájékozottsága megüti a megkívánt mértéket, de még fejlesztésre szorul”.

Bár a vizsgák letételét követően az ősz kezdetén a védést is meg lehetett volna tartani – ahogy az pár évvel korábban Eörsi esetében is történt –, ám az opponensi vélemények csak jelentős késéssel, az év decemberében (vagyis kilenc hónappal a felkérést követően) érkeztek be.¹⁷⁵ Az opponensek egybehangzóan pozitív véleménye alapján sor kerülhetett a bizottság összeállítására, de ezt már csak 1964 januárjában kezdeményezte a II. osztály TMB-szakbizottsága.¹⁷⁶ A bizottság elnökének a tudományos életbe a hatvanas évek elején lassan visszatérő Nizsalovszky Endrét kérték fel, de a bizottság tagjai között Mádl több kiváló pályatársa (Peschka Vilmos és Kulcsár Kálmán), valamint atyai jó barátja (Szászy István és Rudolf Lóránt) is helyet kapott.¹⁷⁷ A védésre 1964 februárjában került sor az MTA Felolvasó Termében.¹⁷⁸

A bizottság egyhangúan kedvező döntését Nizsalovszky, Világhy, Csanádi, valamint a TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának elnökeként – és Mádl témájának nemzetközi hírű kutatójaként – is jelenlévő Eörsi állásfoglalása alapozta meg. Itt csupán röviden lehet összefoglalni a mozgalmas és tartalmas védelem legfontosabb eseményeit.

Elsőként a mindig zárkózott Világhy komoly büszkeséggel és elégedettséggel állt ki Mádl munkája mellett,¹⁷⁹ ami teljesen érthető, hiszen a Pécsről távozni kényszerült Mádlt ő karolta fel és támogatta. Világhy, miközben véleményét felolvasva burkoltan mindvégig az ott jelen lévő Eörsit kritizálta, nem mulasztotta el, hogy részletesen kitérjen a Mádl által már egyetemista korától használt történelmi módszer al-

kalmazásának fontosságára és eredményeire. Ezután Eörsi, Világhy kirohanásától lesújtva, külön szót kért, és hosszú replikában vágott vissza az akkor a védésről már eltávozott kollégájának. Ezt követően azonban egy igen személyes, útravaló-jellegű hozzászólásban méltatta Mádl felkészültségét, témaválasztását és a téma sokoldalú, alapos feldolgozását.¹⁸⁰ Véleményét az állam- és jogtudományi TMB elnökeként írásban is felterjesztette.¹⁸¹

Csanádi György a dolgozat előnyeként említette a hatalmas és biztos kézzel kezelt forrásanyagot, annak ellenére, hogy megítélése szerint „[a] témának közvetlen [...] napi aktualitása nincs”.¹⁸² Amit Csanádi professzor a disszertációból elsődlegesen hiányolt – például a megfelelő szintű ideológiai beágyazottságot vagy a szocialista jogtudomány eredményeinek mélyebb kifejtését – az a mából, közel hat évtized távlatából nézve éppen a munka előnyére szolgált, ugyanis a szerzőnek egy adott korban az elvárt ideológiai töltet minimalizálásával sikerült objektív kritériumokra építve intézménytörténetet készítenie.

Nizsalovszky Endre is, aki a szerzőt minden bizonnyal a legjobban ismerte, a munka kiérlelt voltára hívta fel a figyelmet, és csak néhány klasszikus jogtörténelmi adalék említésével jelezte, hogy milyen kérdések felé lehetett volna még a disszertációt tovább bővíteni.¹⁸³

Végül, a vita lezárását követően a bíráló bizottság egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottság számára, hogy „Mádl Ferencnek az állam- és jogtudományok kandidátusa fokozatot adományozza”. Indokolásában a bizottság hangsúlyozta, hogy a szerző

„munkájában kimagasló eredményeket ért el. A társadalmi és jogfejlődés kezdetétől elindulva [...] végigvizsgálta a deliktualis felelősség intézményének alakulását. Felderítette az ebben megmutatkozó főbb mozgástörvényeket; különösen munkájának azon fejtegetéseiben ért el új tudományos eredményeket, amelyek a deliktualis felelősségnek a kapitalizmust megelőző, eddig fel nem tárt fejlődésére vonatkoznak. [...] Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a dolgozatot teljesebbé tette volna, ha a szerző behatóbban foglalkozik az angolszász jogfejlődéssel. [...] Mindent egybevetve megállapítható, hogy szerző munkája a jogtudományi irodalomban kiemelkedő helyet foglal el, a szocialista jogi gondolkodás fejlődését szolgálja.”¹⁸⁴

2.4. A kandidátusi munka utóélete

A munka végső változata¹⁸⁵ a kronológiát követve öt fejezetre (ősközösségi társadalom; rabszolgatartó államok kora; feudalizmus; a kapitalista államok és a szocialista államok szabályai), valamint a közeljövő fejlődési tendenciáit jelző függelékre (felelősségi szabályok a kozmikus térségben) tagolódik. Nizsalovszky Endre megítélése szerint a szerző legnagyobb érdeme, hogy

„kitűnő módszerrel és dicséretre méltóan fejt ki [...] minden korszak vázolója során a megelőző korszakból örökölt jelenségeknek, felelősségi formáknak a felol-

dódását az újban és az átalakulását. [...] elindul annak a korszaknak a tárgyalásából, amikor még jog nincs: a jog előtti állapotból, az ösközösség állapotából”.¹⁸⁶

Amit Nizsalovszky professzor óvatosan, illetve a két opponens erősebben is jelezni próbált, ti. a jelöltnek az ösközösségi időszak szabályrendszerének rekonstruálására irányuló kísérletei valójában a disszertáció egyik legeredetibb részének számítanak, és egyértelműen felfedik Mádl Ferenc széles körű, az állam- és jogtudományok határain messze túlnyúló olvasottságának és érdeklődésének határait. Egy tisztán jogi munka ugyanis vélhetően a létező jog elemzését állította volna a középpontba, Mádl dolgozatában azonban az első fejezet és a függelék valójában értelmezési keret, amelyben a szerző a kezdetek képlekeny, írott források által meg nem támogatott „társadalmi rendjét”, valamint az 1960-as években a közeljövőnek látszó úrkorszak alapvető szabályait egyaránt tárgyalás alá kívánta vonni.¹⁸⁷ A közbenső rész egyik erőssége, hogy a források nagyon széles körét veszi vizsgálat alá. Az akkoriban rabszolgatartó társadalmak korának nevezett időszak vizsgálatánál például nem csupán az európai – görög és római – joganyagra, „hanem keleti forrásaira is”¹⁸⁸ figyelmet fordít. Másrészt itt sem elégszik meg a klasszikus témákkal (Hammurabi), hanem például külön megemlíti azt az eszennai törvénykönyvet, amelyet a munka megírása előtt mindössze két évtizeddel szabadítottak ki a homok fogságából! Világhy Miklós nem is rejtette véka alá a lelkesedését, amikor kiemelte, hogy Mádl figyelme kiterjedt „a feudális társadalom germán és római jogi forrásaira, a fontosabb kapitalista törvénykönyvekre, végül valamenyny, eddig napvilágot látott szocialista jogalkotásra is”.¹⁸⁹ Mindkét opponens szerint a jelenkor (kapitalizmus és szocializmus) időszakát tárgyaló részek „az olvasóban sokkal halványabb benyomást keltenek”,¹⁹⁰ de ez Világhy álláspontja szerint abból is eredhet, hogy a szerző kerülni próbálta a mások által már kidolgozott tételek ismételtetését, és „energiáját főleg a magyar és nemzetközi irodalomban legkevésbé ismert és feldolgozott részekre [...] fordította.”¹⁹¹ A munka erényeként kell megemlíteni továbbá a fejezetekben található historiográfiai részeket; ezek általános tájékoztatást adnak a „[jog]intézmény korabeli problémáiról, mármint azokról, amelyeket az adott irodalom problémának látott.”¹⁹²

Világhy, aki az évek során talán a legtöbbet tett azért, hogy Mádl e munkája elkészülhessen, már az első lektori véleményében úgy látta, hogy „[m]indent összevetve a művet a magyar jogtudomány kivételesen nagy értékű alkotásának tartom”.¹⁹³ Meglátását a magyar civilizisztika többi művelője is osztotta,¹⁹⁴ és ez az általános belföldi, illetve az Ehrenzweig amerikai meghívásában megtestesülő külföldi elismerés¹⁹⁵ odavezetett, hogy évekkel később Mádl Ferenc e könyvéért Akadémiai Díjban¹⁹⁶ (II. fokozat) részesült.¹⁹⁷

3. Összegzés

Mádl Ferencnek a Magyar Tudományos Akadémián főállásban eltöltött tizenöt évét próbáltam felvázolni két tanulmányban,¹⁹⁸ elsődlegesen az Akadémiai Levéltár iratanyagára építve, de szükség szerint mindezt kiegészítve egyéb forrásokkal és visszaemlékezésekkel. Bár a fennmaradt levéltári anyagok legtöbb esetben hiányosak, segítségükkel egyértelműen tisztázni lehetett, hogyan sikerült Mádl Ferencnek az egyetemi képzés zárásaként kötelezően kijelölt bírói pályáról bekerülnie az MTA apparátusába. A lehetőség véletlenül került az útjába a bíróságokon köröztetett aspiránsi felhívás formájában. Miután abban az időben az Akadémia állam- és jogtudományi bizottságaiban számos, az ELTE-hez kötődő régi és új oktató ült, Mádl ismerős közegbe került, ahol korábbi egyetemi teljesítményét (a két nyertes pályamunka) jól ismerték. Rajongva szeretett egyetemi mestere, Nizsalovszky Endre ekkoriban Szabó Imre és Eörsi Gyula mellett jogtudományi kérdésekben a legfontosabb döntéshozónak számított, és Mádl az első időben közvetlenül az ő munkáját segítette.

Annak ellenére, hogy a Rákosi-rendszerben a jogi területen is (mind az akadémikusok, mind az egyetemi oktatók között) jelentős méretű tisztogatásokat hajtottak végre, Sztálin halála után Szabó Imre bizonyos mértékű önkritikát gyakorolt, és az elsődleges jelszóvá a régiek és újak együttműködése vált.¹⁹⁹ Nizsalovszky egyike volt azoknak a régieknek, akik annak ellenére tovább alkothattak, hogy „polgári berögződéseiktől” nem tudtak megszabadulni.

A lassú konszolidációt az 1956-os forradalom akasztotta meg, amelyet követően a megtorlás többek között a régiek és újak bizalmát egyaránt élvező Nizsalovszky Endrét is elsodorta. A pozícióit a Kádár-rendszerben is megőrző Szabó azonban a korábbiaknál visszafogottabban büntetett, ennek köszönhetően néhány évvel később – a második vonalba – Nizsalovszky is visszatérhetett. Szabó „abszolút uralkodója volt a jogi életnek, de nem avatkozott bele a konkrét szakmai dolgokba”.²⁰⁰ A vezetése alatt álló Állam- és Jogtudományi Intézet gárdáját elsősorban szakmai alapon válogatta össze, és kiemelt figyelmet fordított a tehetséges fiatalok kiképzésére. Sosem rejtette véka alá, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézetet a keleti blokk legjobb jogi tudományos intézményévé kívánja tenni, amely egyenrangú partnere lehet a nagy múltú nyugati tudományos műhelyeknek. A kiváló tanulmányi eredményekkel és nyertes pályamunkákkal rendelkező, több nyelven beszélő, „szegényparaszti” származású Mádl Ferenc teljesen beleillett Szabó utánpótlási koncepciójába, a tehetséges hivatalnokot így rövidesen átvitte az Állam- és Jogtudományi Intézetbe, kijelölte kutatási témáit, és elkezdte felépíteni külföldön is. Mádl Szabó támogatásával végezte el a strasbourgi összehasonlító jogi akadémiait, és vált annak – már diákként – egyik tanárává, illetve a Szabó és Eörsi mellett végzett tudományos munkára tekintettel kezdhette meg aspiránsi tanulmányait is.

Mádl tudományos pályafutása az új munkahelyén tehát elsősorban Szabó Imre – és Nizsalovszky Endre, aki a háttérben mindvégig volt tanítványa támogatója és tanácsadója maradt²⁰¹ – támogatásának köszönhetően indult

meg. A generációjába tartozó fiatalok közül azonban már saját szorgalma, tehetsége, csillapíthatatlan tudásszomja és jó kapcsolatépítési képessége emelte ki. Mádl Ferenc e képességeinek köszönhetően valamennyi kutatóútjából a maximumot hozta ki. Itt elegendő csupán két példát megemlíteni. Első külföldi konferenciáján alapos és világos hozzászólása felkelte a híres jogászprofesszor, Albert Ehrenzweig figyelmét; kapcsolatuk az évek során – a vasfüggönyön átívelve – elmélyült, baráti vá vált. Mádl a nagy szakmai visszhangot kiváltó amerikai ösztöndíjat Ehrenzweig támogatásával – és Szabó Imre hozzájárulásával – kapta meg. A fiatal kutatót azonban az általa gyermekkor óta látni vágyott Amerika csillogása nem vakította el. Megfontoltan kidolgozott úttervvel az egy ösztöndíjból kettőt csinált, és mind az USA-ban, mind Nyugat-Európában – számos személyes kapcsolatot kiépítve – nagy mennyiségű anyagot sikerült több témájához, köztük az európai integráció jogával kapcsolatos úttörő jellegű kutatásaihoz összegyűjtenie. Mindent egybevetve: Mádl Ferenc jól és előrelátóan élt a munkája során elé kerülő lehetőségekkel, hivatalnokból saját szorgalma és tehetsége révén vált – nagyjából két évtized alatt – tudóssá, „jogi irodalmunk egyik legkiválóbb képviselőjé[vé]”.²⁰²

Bár Mádl kezdettől fogva ragaszkodott ahhoz, hogy a politikától távol tartja magát, pártonkívüli státusza tu-

dományos munkásságának kibontakozását nem akadályozta meg,²⁰³ sőt, a tudományos igazságok keresésében „el nem kötelezett” alapállása még segíthette is. A közte és az idősebbek közötti szakmai véleménykülönbségek egy idő után azonban nyilvánvalóvá, majd áthidalhatatlanná váltak, főleg miután kutatásai alapján Mádl szakmai meggyőződésévé vált, hogy „az igazság odaát van”, vagyis a magyar jogfejlődés iránya egyértelműen a nyugati jogrendszerekhez kapcsolódik. A továbblépést – nemcsak számára, hanem általában, a generációjának is – az egyetemi oktatómunka jelentette, amelyet ő – oktatóként és kutatóként is aktívan tevékenykedve – a korábbi maximalizmusával folytatott. Az egyetem azonban – mint ez röviddel odakerülése után kiderült – számára nem csupán a szellemi kiteljesedéshez kínált hátteret, az intézmény vezetése ugyanis élni kívánt a lehetőséggel, hogy egy felkészült hivatalnok került vissza az alma materbe.

Mádl Ferenc tehát tudatosan, a nagyobb szellemi szabadság miatt váltott munkahelyet, amely azonban az új munkatárs akadémián megszerzett igazgatási ismereteit is hasznosítani kívánta, így Mádl Ferenc szinte azonnal pozícióba került az egyetemi adminisztrációban. Ez pedig – kedvezően – visszahatott a szakmai karrierjére, de ezzel már az életpálya újabb szakasza vette kezdetét.

DOMANICZKY, ENDRE

Ferenc Mádl, Forscher am Institut für Politik- und Rechtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

(Zusammenfassung)

Ferenc Mádl (1931–2011), der spätere Präsident der Republik Ungarn (2000–2005), begann seine Karriere als Beamter an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Frühjahr 1956. Sein Talent – als Jurastudent gewann er einen Fakultäts- (1953) und einen landesweiten (1955) akademischen Wettbewerb – und seine Eifrigkeit ermöglichten es ihm, neben seiner amtlichen Tätigkeit bald darauf eine berufliche Karriere zu beginnen. Von 1958 bis Ende der 1980er Jahre arbeitete Mádl am Institut für Staats- und Rechtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 1971 wurde er von der Akademie an die Juristische Fakultät der ELTE Eötvös-Loránd-Universität versetzt. Als Forscher begann er, sich mit dem internationalen Privatrecht und – als einer der Ersten in Ungarn – mit dem Recht der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft zu beschäftigen. Zu Beginn des Regimewech-

sels war Ferenc Mádl einer der angesehensten Experten für europäisches Recht innerhalb des Sowjetblocks, und sein Name war nicht nur in östlichen, sondern auch in westlichen Fachkreisen gut bekannt. József Antall holte ihn vor allem wegen seines Fachwissens auf diesem Gebiet in seine Regierung, und auch wegen seiner Kenntnisse des europäischen Rechts blieb er im öffentlichen Leben. Mádl's Vision einer Wiedervereinigung Ungarns und der mitteleuropäischen Region mit Westeuropa fand sowohl in der Politik als auch in den betroffenen Gesellschaften große Unterstützung. Die vorliegende Arbeit untersucht die Anfänge seiner Forschungskarriere, hauptsächlich auf der Grundlage von Dokumenten aus dem Archiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, vom Anfang bis 1971, als Mádl auf eigenen Wunsch an die Universität versetzt wurde.

DOMANICZKY, ENDRE

Ferenc Mádl, a researcher at the Institute of Political Science and Law of the Hungarian Academy of Sciences

(Abstract)

Ferenc Mádl (1931–2011), the future president of the Republic of Hungary (2000–2005), began his career as an official at the Hungarian Academy of Sciences in the spring

of 1956. His talent-as a law student, he won a faculty (1953) and a nationwide (1955) academic competition-and his eagerness enabled him to begin a professional career soon

after, in addition to his official duties. From 1958 until the late 1980s, Mádl worked at the Institute of Political Science and Law of the Hungarian Academy of Sciences. In 1971, he was transferred from the Academy to the Faculty of Law at the University of ELTE. As a researcher, he began to deal with private international law and – as one of the first in Hungary – with the law of the European Economic Community. At the beginning of the regime change, Ferenc Mádl was one of the most respected experts on European law within the so-called Soviet Block, and his name was well known not only in Eastern, but also in Western aca-

democratic circles. József Antall brought him into his government primarily because of his expertise in the field, and he also remained in public life because of his knowledge of European law. Mádl's vision of a reunification of Hungary and the Central European region with Western Europe was widely supported both in politics and in the societies concerned. This paper examines the beginnings of his academic career, mainly on the basis of documents from the Archives of the Hungarian Academy of Sciences, from the beginning until 1971, when Mádl was transferred to the university at his own request.

Jegyzetek

- ¹ A kutatás a Mádl Ferenc Intézet támogatásával készült. Itt szeretném megköszönni Harmathy Attila[†] és Sólyom László[†] akadémikusoknak, hogy munkámat az Állam- és Jogtudományi Intézet szervezetére, működésére és tevékenységére vonatkozó emlékeik megosztásával jelentős mértékben segítettek. Köszönöm továbbá Király Miklós professzor, valamint Mádl András észrevételeit és javaslatait. A tanulmány elsősorban az MTA Levéltárának vonatkozó iratanyaga alapján készült. Ez alapvetően a II., illetve a IX. osztály 1950 és 1984 közötti iratanyagát jelenti, amelyben esetenként előfordulnak személyi anyagok, valamint más, egyelőre nem hozzáférhető (például az Állam- és Jogtudományi Intézet iratanyaga) fondhoz tartozó iratok. A kutatás során felmerülő kérdések azonban más dokumentumok (például elhunyt akadémikusok személyi iratai, NKO-iratok, főtítkári iratok) vizsgálatát is szükségessé tették. Miután levéltári forrásfeldolgozásról van szó, az írás szerkesztését, fejezeteit tehát elsődlegesen a levéltári források összetétele határozza meg.
- ² Az átadás-átvételi jegyzőkönyv lelőhelye: AL II. osztály iratai 167. doboz, 6. dosszié (JÁB 1955).
- ³ Id. TRÓCSÁNYI László: *Jogászai pályafutásom*. Budapest, 1995. Nagy és Trócsányi, 59. p.
- ⁴ Uo. 60. p.
- ⁵ Uo.
- ⁶ 1965-ig az MTA Társadalmi–Történeli Tudományok Osztályának Közleményei, 1966-tól az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei, 1969-től Gazdaság- és Jogtudomány.
- ⁷ 1957 és 1961 között *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője* címen jelent meg. 1962-től neve *Állam- és Jogtudományra* változott.
- ⁸ Beszámoló az Állam- és Jogtudományi Intézet 1960. évi működéséről, 3. p. AL II. osztály iratai 169. doboz, 6. dosszié (Állam- és Jogtudományi Intézet témalapok, beszámoló 1960). Érdemes megjegyezni, hogy Mádl egyik barátját, Kulcsár Kálmánt Szabó egy hónappal korábban szintén akadémiai állásról hozta át az intézetbe. Bokorné Szegő Hanna – akivel Mádl és Herczegh is szoros kapcsolatot ápol (Herczegh Géza hosszú időn át egy szobában ült vele) – ugyancsak 1960-ban csatlakozott az Állam- és Jogtudományi Intézet kollektívájához. *Beszámoló az Állam- és Jogtudományi Intézet 1960. évi működéséről*, 3–4. p.
- ⁹ Eörsi Gyula jogtudományi doktori dosszié. AL 200 TMB 865/1.
- ¹⁰ Itt érdemes megjegyezni, hogy Szabó a fiatal jogász kutatók első generációjával (akik az 1920-as évek második felében, illetve az 1930-as évek első felében születtek – például Kulcsár Kálmán (1928), Herczegh Géza (1928), Peschka Vilmos (1929), Mádl Ferenc (1931)) – jóval közvetlenebb kapcsolatot ápol, mint az utánuk következők, a harmincas évek második felében–negyvenes évek első felében született nemzedékkel [például Harmathy Attila (1937), Sárközy Tamás (1940), Sólyom László (1942)], akik a hozzájuk korban is közelebb álló Eörsi Gyulát tekintették inkább mesterüknek.
- ¹¹ Mádl Ferenc másodállásának 1967. végi megszüntetését követően is munkaviszonyban maradt az Állam- és Jogtudományi Intézettel, de ennek alapját előbb különböző időtartamra szóló megbízási szerző-
- dések, majd 1981. január 1. és 1985. december 31. között munkakönyvbe bejegyzett másodállású jogviszony képezte. *Mádl Ferenc munkakönyve*, 14–15. p.
- ¹² Szabó Imre a már évek óta Mádl szerkesztésében lévő *Értesítő* jelentőségét az alábbiakban foglalta össze: az *Értesítő* „egészében az Intézet folyóirata, abban csak az Intézet munkatársainak és a Tudományos Tanácsa tagjainak tudományos eredményei jelennek meg. Szerkesztése, tartalmának meghatározása is egészében az Intézet keretében történik [...]. Színvonala viszonylag magas, lépést tart a tudomány legújabb eredményeivel, számos vitás probléma megoldására tesz kísérletet, s ennek során nem egyszer jut új, nemzetközi irodalomban is figyelmet keltő eredményekre.” *Beszámoló jelentés az Állam- és Jogtudományi Intézet 1961. évi munkájáról* (tervezet) 8. p. AL II. osztály iratai 170. d., 1. dosszié.
- ¹³ Vö. *Állam- és Jogtudomány*, 1990. 1–4. sz.; *Állam- és Jogtudomány*, 1991. 1–2. sz.
- ¹⁴ Mádl Ferencnek a család tulajdonában található szakmai levelezéséből az elsődleges munkahelyének számító akadémiai szervezeti egység költözései is megközelítő pontossággal rekonstruálhatóak. Itt csupán – a Kozári Monika által írtakat (KOZÁRI Monika: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig. *Múltunk*, 2015. 2. sz. 154. p.) megerősítve – azt érdemes megemlíteni, hogy Mádl nemcsak a Nádor utca 7., de a Széchenyi rkp. 3. szám alatti épületben is dolgozott.
- ¹⁵ A hatvanas évek végén Eörsi Gyula elismeréssel értékelte Mádl egy-évtizedes (technikai) szerkesztői munkáját, kiemelve a rá bízott lapok körében ez idő alatt végbement minőségi és mennyiségi változásokat: „Mádl Ferenc 10 éve szerkeszti [...] az *Acta Juridicá*t és az *Állam- és Jogtudományt*. Mindkét folyóirat azóta a magyar jogtudomány legjelentősebb fórumává fejlődött. Rovatai, információs anyaga is jelentősen kibontakoztak, a szerkesztéssel kapcsolatos munka követelményei is megnöttek.” *Eörsi Gyula levele Bernát Györgyhez*, 1968. január 24. AL IX. osztály iratai 19. d., 1. dosszié.
- ¹⁶ MÁDL, Ferenc (Hrsg.): *Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó.
- ¹⁷ A legismertebb példa MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 1994. ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék–Nemzetközi Magánjogi Tanszék.
- ¹⁸ SZÁSZ Iván: Második országos jogász diákköri konferencia. *Jogtudományi Közlöny*, 1955. 5. sz. 318–320. p.
- ¹⁹ Lásd még az *Állam- és Jogtudományi Intézet 1961. évi kutatási terve*, amelyben a Polgári Jogi Osztály egyik kutatási témájaként a „polgári jogi és a munkajogi felelősség kérdéseit” jelölték meg. AL II. osztály iratai 169. doboz, 8. dosszié (Állam- és Jogtudományi Intézet témalapjai 1961).
- ²⁰ Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történeli Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról. *Az MTA Társadalmi–Történeli Tudományok Osztályá-*

- nak Közleményei, 1959. 1. sz. 9. p.; Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. *Az MTA Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 1959. 2. sz. 117–137. p. Lásd még korabeli, 1958 és 1961 között megjelent munkái közül: *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Budapest, 1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; *A jogi felelősség alapproblémái: a polgári jogi felelősség*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.
- ²¹ Mádl tehetségének megítélésében a két, munkásságuk által mindörökké összekapcsolt, ám a hétköznapi életben egymáshoz nem kifejezetten közel álló kiváló polgári jogász, Eörsi Gyula és Világhy Miklós tökéletesen egyetértettek. Eörsi és Világhy tanszéki viszonyára ifj. KORSÓS Antal [Sárközy Tamás]: Nem éppen szobatudós – Sárközy Tamás <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00029/13Korsos.html>.
- ²² A háromfős delegációt Eörsi Gyula vezette, tagja volt Hajdu Gyula, titkára pedig Mádl Ferenc. A delegáció mindhárom tagja – beszámolójuk és Mádl késői visszaemlékezése szerint is – nagyon aktívan vett részt a kongresszus munkájában. MÁDL Ferenc: *[Mozaikok] Megtörtént történetek üzenete...*, Kézirat, 2010. (a család tulajdonában).
- ²³ A pályáját a 20. század első felében a polgári jogi felelősség kutatásával kezdő Ehrenzweig professzor kifejezetten aktuálisnak tartotta Mádl történeti, a római jogi alapokra reflektáló megközelítését. A kongresszuson kezdődő kapcsolat az évek alatt elmélyült, és jelentősen befolyásolta Mádl későbbi témaválasztását és tudományos pályafutását is.
- ²⁴ *Mádl Ferenc levele Sárándi Imrének* a Ptk. módosítását végző 5. sz. albizottságban való részvétel tárgyában, 1967. július 26. AL IX. osztály iratai, 14. d., 5. dosszié. Sárándit Mádl még az ELTE-s diákveiből ismerhette, amikor ő Világhy Miklós diákköröse, majd szakdolgozója, Sárándi pedig 1954-től a professzor tanársegédje volt. ifj. KORSÓS: Nem éppen szobatudós – Sárközy Tamás. Korom Mihály igazságügyi miniszter felkérő levele, amelyet Mádl Ferencnek a Ptk. módosítását végző albizottságban való részvétel tárgyában írt, 1967. június 2. (a család tulajdonában).
- ²⁵ MÁDL Ferenc: Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében. *A MTA Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 1960. 1–2. sz. 3–88. p.
- ²⁶ MÁDL Ferenc: Das erste Ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz IV vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation. In MÁDL (Hrsg.) 1963. 9–112. p.
- ²⁷ Interjú Bruhács Jánossal, 2021. május 5.
- ²⁸ A kapcsolat létezése mellett szól, hogy Flachbarth professzor pécsi tanársegédével, a világűrjog később nemzetközileg ismert szakértőjével, Gál Gyulával Mádl tudományos munkája során egy ideig kapcsolatban állt, Gál alapvető munkájáról (*Világűrjog*. Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) magyarul és angolul is írt recenziót, és e könyvében Gál is több helyen meghivatkozta Mádl írásait. Érdemes azt is megemlíteni, hogy Gál egy helyütt így ír: „Magyarországon világűrjogi cikkeket publikáltak: Bokorné Szegő H., Csabafi, Gál, Herczeg István, Iványi, Kiss, Mádl, Szádeczky-Kardoss”. GÁL 1964. 29. p.
- ²⁹ SISKÁ Katalin – SZABÓ Krisztián: Flachbarth Ernő (1896–1955). In P. SZABÓ Béla – MADAI Sándor (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai. I. kötet*. Debrecen, 2004. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 124. p. Flachbarth két korabeli jegyzete: Nemzetközi magánjog 1950/51. tanév (Pécs, 1950) és Nemzetközi jog (Pécs, 1951).
- ³⁰ Az is feltételezhető azonban, hogy Szászyval és gondolataival magánúton, a professzorral szoros barátságban álló Nizsalovszky Endre révén, már hallgatóként megismerkedett. Nizsalovszky és Szászy kapcsolatára lásd többek között NIZSALOVSZKY Endre: Megemlékezés Szászy Istvánról (1899–1976). *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1976. 3–4. sz. 327–329. p.
- ³¹ SZÁSZY István: *Nemzetközi jog*. Budapest, 1950. MEFESZ. Annak eldöntéséhez, hogy a saját gondolatok nyilvános közlése 1950-ben mekkora sikernek is számított, érdemes megvizsgálni Szászy több mint egy évtizedes szilenciumot követően, 1962-ben megjelent, a népi demokráciák nemzetközi magánjogáról szóló monográfiáját, amelyben a szerző siet leszögezni, hogy teljes mértékben azonosul a szocialista jogfelfogással: „A magunk részéről [...] a nemzetközi magánjog elnevezés semmiképpen sem helyeselhető, mert nem fedi a nemzetközi magánjog által szabályozott társadalmi viszonyokat. A szocialista nemzetközi magánjog se nem nemzetközi jog, se nem magánjog.” SZÁSZY István: *Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga*. Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó, 13. p.
- ³² Világhy már itt egyértelműen leszögezte, hogy a nemzetközi magánjog rendszertanilag a polgári jogon belül helyezkedik el: „A nemzetközi magánjog – mint a meghatározásából is kitűnik – polgári jogi jogviszonyokat szabályoz.” In VILÁGHY Miklós: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, 1951. Tankönyvkiadó, 2. p.
- ³³ A Hajdu Gyula által szerkesztett, de a három jogi kar nemzetközi jogászáinak (Hajdu, Búza, Flachbarth) közreműködésével készült nemzetközi jog tankönyv 1954 augusztusában jelent meg, tehát Mádlék évfolyama volt az első, amelyik készülhetett belőle. Ez a könyv azonban kizárólag a nemzetközi közjog intézményeit vonja tárgyalás alá, a nemzetközi magánjog diszciplináját pedig egyértelműen a polgári jog egyik területéként tünteti fel. HAJDU Gyula (szerk.): *Nemzetközi jog*. Budapest, 1954. Tankönyvkiadó, 12. p.
- ³⁴ Valószínűleg már hallgatóként találkozott Szászy professzor híres nemzetközi magánjogi kódex-tervezetével is. SZÁSZY István: *Magyar nemzetközi magánjog. Törvénytervezet és indoklás*. Budapest, 1948. Egyetemi Nyomda.
- ³⁵ Jogászként és intézetvezetőként Szabó egyik nagy érdeme, hogy felkarolta bizonyos, „fejlődésükben elmaradott” jogágak kutatását, „mint a munkajog, termelészövetkezeti jog és földjog, nemzetközi jog, illetve nemzetközi magánjog, állam- és jogtörténet”. *A MTA Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei* 14. 302. p.
- ³⁶ A nemzetközi magánjog rendszertani helyének kérdésében Szabó Imre valószínűleg kikérte Eörsi Gyula, illetve az ekkor az Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsának élén álló Világhy Miklós véleményét. Ha így történt, a véleményük szinte bizonyosan egybehangzó lehetett, hogy a területet a polgári jog keretében műveljék.
- ³⁷ Fenti kritériumokat az MTA II. osztálya vezetőségének (osztálytitkár: Szabó Imre) 1958-as beszámolója így fogalmazta meg: „ma különösen időszerű feladatunk, hogy intézeteinket szakadatlanul erősítsük népi demokráciánkhoz hű, a marxizmus-leninizmus alapjain álló kutatókkal, elsősorban fiatal kutatókkal. Intézeteink feladata e téren az is, hogy mind nagyobb mértékben járuljanak hozzá a fiatal magyar szocialista tudósgeneráció kineveléséhez, elsősorban a munkás-paraszt fiatalok köréből keressenek utánpótlást, segítsék fiatal kutatóinkat a tudományos fokozatok elnyerésében, biztosítsák fejlődésüket”. Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról. *A MTA Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 1959. 1. sz. 4. p.
- ³⁸ Lásd még VÉKÁS Lajos: Mádl Ferenc és a magyar nemzetközi magánjog. *Magyar Jog*, 2021. 7–8. sz. 392–399. p.
- ³⁹ Jellemzés, 1953. szeptember 4. Mádl Ferenc hallgató személyi anyaga. ELTE EL 7.95. d.
- ⁴⁰ Mádl a könyve végén lévő, *Tort Liability. Evolution and System. Contents and Summary in English* című összefoglaló szövegét küldhette el. In MÁDL Ferenc: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó, 586–620. p.
- ⁴¹ MÁDL: [Mozaikok].
- ⁴² *A MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei* 2. 101. p.
- ⁴³ MÁDL: [Mozaikok]. Mádl Ferenc amerikai útja alatt használt noteszében ugyanakkor azt írja, hogy az ösztöndíj lerövidítése a saját döntése volt, amelyet annak érdekében hozott, hogy a család ennél hosszabb ideig ne legyen kettészakítva. MÁDL Ferenc: *Amerikai notesz 1967*. (a család tulajdonában).

- ⁴⁴ MÁDL Ferenc: A magyar nemzetközi magánjog kodifikációjáról. *Külkereskedelmi Jog*, 1968. 5. sz. 17–18. p. A „nemzetközi magánjogi törvénykönyv[*v*] tervezetének előkészítésére alakított kodifikációs bizottság” 1970 tavaszán fejezte be munkáját. *Szilbereky Jenő igazságügyi miniszterhelyettes levele Mádl Ferencnek*, 1970. április 7. (a család tulajdonában).
- ⁴⁵ SZÁSZY István: Összehasonlító jogi intézet. *Jogtudományi Közlöny*, 1947. 23–24. sz. 368. p.
- ⁴⁶ Későbbi művében már mindkét értelemben (módszerként és önálló tudományterületként is) igazoltnak látja a létjogosultságát. WENZEL Gusztáv: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog*. Budapest, 1876. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 25–26. p.
- ⁴⁷ FEKETE Balázs: *A modern jogösszehasonlítás paradigmái – Kísérlet a jogösszehasonlítás tudománytörténetének új értelmezésére* (PhD-értekezés) Budapest, 2010. 143. p. <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Fekete%20Balazs%20PhD.pdf>.
- ⁴⁸ WENZEL 1876. 25. p.
- ⁴⁹ Szabó Imre és Eörsi Gyula nagy energiákat fektetett abba, hogy a szocialista összehasonlító jogtudomány téziseit kidolgozza. Bár a munka megkezdésének már az 1950-es években is voltak jelei (például Eörsi Összehasonlító magánjogról szóló egyetemi jegyzete), jelentősebb eredményeket az 1970-es években hozott. Ez azonban csak véletlenszerűen kapcsolódott a dualizmuskori magánjogi iskola (tehát ez esetben Wenzel Gusztáv) hagyatékához, mert Eörsi e területen készült alapvetése (*Összehasonlító polgári jog*. Budapest, 1975) elsősorban „a szocialista polgári jog nagy önigazolása is kíván lenni: hogy ti. lehetséges marxista René David, van értelme szocialista Zweigert-Közt-öt írni.” SÓLYOM László: Eörsi Gyula (1922–1992). *Magyar Tudomány*, 1992. 9. sz. 1143. p. Ezzel szemben Nizsalovszky, aki Wenzel Gusztáv munkásságát épp olyan jól ismerte, mint kedvelt reformkori hőse, Szalay László tevékenységét, inkább a valós kapcsolódási pontokat kereste az összehasonlító jog területén is. Vélhetően ezek az apró hangsúlyeltolódások (illetve ezek összessége) voltak azok, amire Mádl is utalt 2000-es interjújában, amikor az intézeten belüli különböző nézőpontokról beszélt.
- ⁵⁰ WENZEL 1876. 26–27. p.
- ⁵¹ A ’48-as forradalom bukásától az 1989-es rendszerváltozásig terjedő közel másfél évszázad irányzatait talán Wenzel Gusztáv és Pulszky Ágost, Szász István (és Nizsalovszky Endre), illetve Szabó Imre, Eörsi Gyula és Péteri Zoltán nevével lehetne fémjelezni.
- ⁵² Bővebben lásd DOMANICZKY Endre: *Mádl Ferenc a pécsi jogi karon* (A Pécsi Egyetemi Levéltár iratanyaga alapján) (megjelenés alatt).
- ⁵³ Nizsalovszky a Mádl könyvről írott recenziójában éppen ezt az Európa-központúságot bírálta, mert a felelősség intézményének szabályozását az Európán kívüli nagy civilizációk joganyagában (például az indiai civilizáció tekintetében, lásd Manu törvényei) is fel lehetett volna tárni. Lásd NIZSALOVSKY Endre: Mádl Ferenc: A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. *Állam- és Jogtudomány*, 1965. 4. sz. 587–595. p.
- ⁵⁴ Bár Világhyt a szocialista polgári jog nagyjai közé szokták sorolni, mély és szerteágazó klasszikus műveltsége, alapos történeti–jogtörténeti ismeretei, valamint a római jog iránti kiemelt érdeklődése időről időre átütött a dogmatizmus köntösén és munkáinak nyelvvezető. Világhy professzor Kocsis dékánhoz hasonlóan egyházi gimnáziumot végzett, ám – Kocsissal ellentétben – kifejezetten értékelte Mádl latinnyelv-tudását, az antik kultúrákkal kapcsolatos ismereteit, valamint erős történeti–jogtörténeti látásmódját. (Talán az is kijelenthető, hogy Világhy szimpátiáját a fiatal hallgató éppen ezzel a nagyrészt a piaristáknál szerzett tudással nyerte el.)
- ⁵⁵ MÁDL Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer. In Uó: *Az európai örökség útjain*. Budapest, 1995. Athenaeum, 31. p.
- ⁵⁶ Témaalap az 1965. évi kutatásokhoz (XVIII. téma, címe: A békés egymás mellett élésnek az ENSZ-szel összefüggő kérdései. Altéma: A szocialista államok gazdasági együttműködése, a tőkés integráció[s] szervezetek, témavezető: Szabó Imre). *Témabeszámoló az 1965. évben végzett kutatásról* (XXVI. téma, címe: A szocialista államok gazdasági együttműködése és kapcsolataik a tőkés integrációs szervekkel, témavezető: Eörsi Gyula). AL II. osztály 170. doboz, 6. dosszié.
- ⁵⁷ Legyen az oktatás stratégiai ágazat. In MÁDL 1995. 158. p.
- ⁵⁸ Lásd még MARTONYI János: Mádl Ferenc és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. *Magyar Jog*, 2021. 7–8. sz. 385–391. p.; Uó: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga a XXI. században. *Magyar Jog*, 2010. 3. sz. 129–132. p.
- ⁵⁹ Lásd különösen MÁDL Ferenc: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1977. 1–2. sz. 195–240. p.
- ⁶⁰ PRITCHETT, C. H.: *Civil Liberties and the Vinson Court*. Chicago, 1954. *Jogtudományi Közlöny*, 1956. 9. sz. 570–576. p. Charles Herman Pritchett (1907–1995) közjogot és politológiát oktatott az egyetemen. A Mádl által ismertetett könyvét az egyik legjobb munkájának tartják. <https://tinyurl.com/2p8twyu3>.
- ⁶¹ Mádl nyilvánosan is megemlítette (MÁDL Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség és Magyarország. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának egy új fejezetéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1988. 8. sz. 449. p.), hogy az európai integrációról és annak fejlődési irányairól sokat beszélgettek mesterével a Nizsalovszky által lektorált (és esetenként ténylegesen fordított) jogszabálygyűjtemény kapcsán, amely az cím alatt 1971 és 1972 között jelent meg az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában, több mint tucatnyi kötetben. Az idős professzor a munkába tanítványát is bevonta (Király Miklós szíves közlése).
- ⁶² A fennálló rendszer és a tudós közötti nézetkülönbség ily módon való „kipattanása” Mádlban az egyetemváltáshoz hasonló mély nyomot hagyott. Abból az időszakból Kocsis dékán mondata maradt meg benne élesen („Fiam, te osztályaruló vagy!”). Az érett tudós „ars poeticájának” legfontosabb művéből való törlése ezzel állítható párhuzamba.
- ⁶³ Ennek kifejtését lásd például OPLATKA András: Vendégségben Mádl Ferencnél. <https://nava.hu/id/1192528/#>.
- ⁶⁴ MÁDL Ferenc: Európa és a magyar jogrendszer. In MÁDL 1995. 30–31. p.
- ⁶⁵ EÖRSI Gyula: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken. *A MTA Társadalmi–Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1962. 1–2. sz. 115. p.
- ⁶⁶ MÁDL Ferenc: *Jelentés franciaországi kiküldetéséről* [az MTA NKO számára – D.E.]. 1962. június 5. Kézirat, a család tulajdonában. Mádl itt leírja, hogy „[u]tam közvetlen célja az volt, hogy mint hallgató részt vegyek a fakultás [a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia – D.E.] II. évfolyamán és a fakultás I. évfolyamának hallgatói részére előadást tartsak a szocialista magyar polgári jogról. Az előbbihez ösztöndíjat, az utóbbira felkérést kaptam a kar vezetőjétől.” Lásd még MÁDL Ferenc életrajza. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései, 1969–1970 (HU ELTELE 7.a.69.) 1970. március 17. III. rendes ülés. <https://tinyurl.com/4khujrc>. A megadott 1963-as évszám azonban pontatlan (ami viszont nem meglepő, mert Mádl különböző életrajzaiban a dátumok gyakran eltérnek).
- ⁶⁷ EÖRSI 1962. 107. p.
- ⁶⁸ Míg Eörsi egyértelműen „keleti nyitásról” beszélt, három évtizeddel későbbi interjújában Mádl Ferenc éppen ellenkezőleg: a növekvő nyugati érdeklődésre emlékezett, amikor úgy fogalmazott, hogy „[a] hatvanas évek elején a marxista jogtudomány érdekelni kezdte Nyugat-Európát. Nizsalovszky Endre munkáiról hosszú tanulmányokat írtak, de felkeltette érdeklődésüket a marxista Szabó Imre jogelméleti munkássága is.” (Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencel. *Magyar Nemzet*, 2000. június 10. 25. p.). Az általam látott levéltári anyag mindkét állítást alátámasztja, tehát a valósághoz legközelebb valószínűleg akkor járunk, ha egy kétirányú, kölcsönös érdeklődést tételezünk fel.
- ⁶⁹ „1958-ban abban a megtisztelő lehetőségben volt részem, hogy a Brüsszelben a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson a vétkesség nélküli felelősség elve c. témakörben egy kb. 20 perces korreferátumot tarthattam.” AL 200. TMB 699/429. dosszié. *Mádl Ferenc önálló aspirantúra iránti kérelme* 2. sz. melléklet (Eddigi tudományos, ill. tudományos jellegű munkáim) 16. pont.

- ⁷⁰ A történetet családja számára is leírta, de köztársasági elnökként a munkatársainak is elmesélte mint a kapitalizmussal való találkozásának első maradvány emlékét (ugyanis a kóla ráömlött az öltönyére. „Colát vettünk hazafelé a szállodában, [kiömlött – D.E.], és mostuk, mint Ágnes asszony, de két nap múlva a cola büne kiütött világosszürke ruháinkon.”) MÁDL: [Mozaikok]; Interjú Gróh Gáspárral, 2021. április 21.
- ⁷¹ *Rólunk is szól a mese.*
- ⁷² EÖRSI 1962. 105. p.
- ⁷³ A döntést ebben az esetben is Szabó Imre hozta, akivel kapcsolatban Mádl Ferenc Peschka Vilmoshoz hasonlóan (lásd DOMANICZKY Endre: Mádl Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia hivatalnok (1956–1971). *Jogtörténelmi Szemle*, 2022. 3. sz. 35. lj. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-3p10>) – a tudománypolitikában képviselt pragmatikus megközelítését emelte ki: „Szabó Imre [...] nem csak párttag fiatalokat gyűjtött maga köré. Ha fenntartásokkal is, de támogatott minden tehetséget.” *Rólunk is szól a mese.*
- ⁷⁴ „Hagyni kell történni a sorsot”. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András. *Századvég*, 2004. 1. sz. 145. p.
- ⁷⁵ Mádl három év alatt összesen négy szemesztert végzett. MÁDL Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel. In KIRÁLY Miklós (szerk.): *„Fabula de te narratur”. Előadások Mádl Ferenc 80. születésnapjára.* Budapest, 2011. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 70. p. 7. lj.
- ⁷⁶ Az 1868 és 1874 között keletkezett kantáta címe: *Die Glocken des Strassburger Münsters* [A strassburgi székesegyház harangjai]. Fontos adalék, hogy a zenemű premierjét Budapesten tartották 1875-ben. Strasbourgban csak néhány éve, 2013-ban mutatták be.
- ⁷⁷ MÁDL Ferenc: A mese rólad szól... In A. SZABÓ Magda – ABLONCZY László: *Az „állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön – egy század tükörcserepei.* Veszprém, 2003. Új Horizont, 8. p.
- ⁷⁸ Mádl Ferenc 1974. november 9-i önéletrajza. AL 45. Személyzeti Osztály 576/6. dosszié; MÁDL 2011. 70. p. 7. lj. Valójában már 1962-ben tarthatott órát a képzés keretében. Vö. 65. lj.
- ⁷⁹ MÁDL 1995. 31. p.
- ⁸⁰ *Rólunk is szól a mese.*
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² Uo.
- ⁸³ MÁDL: [Mozaikok].
- ⁸⁴ MÁDL 2011. 70. p. 7. lj.
- ⁸⁵ Uo. 71. p.
- ⁸⁶ Uo. 70. p. 7. lj.
- ⁸⁷ Erre utalnak a Mádl által számára legjelentősebb olvasmányélményként említett könyvek: René Davidnek a kortárs jogrendszerkről készült összehasonlító jogi munkája (*Les grands systèmes de droit contemporains.* Párizs, 1964), amelyet az MTA IX. osztálya 1977-ben magyarra fordítottatott (*A jelenkor nagy jogrendszerei.* Budapest, 1977), valamint Lord Denning egyik műve. MÁDL: [Mozaikok].
- ⁸⁸ MÁDL 2011. 70. p. 7. lj.
- ⁸⁹ Összefoglalóan MÁDL: [Mozaikok]; *Rólunk is szól a mese.*
- ⁹⁰ MÁDL: [Mozaikok].
- ⁹¹ *Beszámoló jelentés az Állam- és Jogtudományi Intézet 1961. évi munkájáról* (tervezet) 16. p. AL II. osztály iratai 170. d., 1. dosszié.
- ⁹² „Luxemburgban a luxemburgi kormány költségvetésének keretében működik az Université Internationale des Sciences Comparées, amelynek jogtudományi és közgazdaságtudományi kara van” – írta Eörsi Gyula a már idézett cikkében. Ebből vált ki az a csapat, amely a finnországi képzést megtartotta.
- ⁹³ EÖRSI 1962. 106. p.
- ⁹⁴ Mádl Ferenc 1961. augusztus 7-én kelt úti jelentéséből kiténik, hogy a rendezvényen Szabó Imre megbízásából több tárgyalást is folytatott magyar előadók, kutatók különböző nyugati intézményekhez, illetve rendezvényekre történő meghívása érdekében. *Mádl Ferenc úti jelentése.* (a család tulajdonában).
- ⁹⁵ A Mádlnál mintegy évtizeddel fiatalabb Tarja Kaarina Halonen két cikluson keresztül, 2000 és 2012 között volt Finnország elnöke. Halonen Helsinkiben született, és jogot végzett, de egy ideig művészettörténetet is tanult. A vele való jó viszonyt az interjúkban többen is (Gróh Gáspár és Breuer Klára) megemlítették.
- ⁹⁶ Az 1962-es hamburgi kongresszusra az MTA ÁJB csak egy kicsiny, kétfős delegációt küldött Eörsi Gyula és Weltner Andor részvételével (Mádl tehát ezen nem volt jelen). *MTA Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*, 13. 228. p.
- ⁹⁷ Az állam- és jogtudományi delegáció jelentése, 1966. augusztus 26. AL IX. osztály iratai 7.d., 6. dosszié. A rendezvényről a szélesebb értelemben vett szakmai köröket Péteri Zoltán tájékoztatta. PÉTERI Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Kongresszusa. *Jogtudományi Közöny*, 1966. 11. sz. 613–620. p.
- ⁹⁸ A delegáció vezetője: Szabó Imre, tagjai: Kovács István, Eörsi Gyula, Bihari Ottó, Péteri Zoltán és Mádl Ferenc. A két csatlakozó személy Kádár Miklós és Weltner Andor egyetemi tanárok voltak. A magyar résztvevők hasonló konstrukcióban (MTA-delegáció, illetve ahhoz csatlakozó egyetemi tanárok a Művelődési Minisztérium finanszírozásában) vettek részt a következő pescarai kongresszuson is. PÉTERI Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VIII. kongresszusa. *Jogtudományi Közöny*, 1971. 3–4. sz. 192–196. p.
- ⁹⁹ Az állam- és jogtudományi delegáció jelentése, 1966. augusztus 26. AL IX. osztály iratai 7.d., 6. dosszié.
- ¹⁰⁰ „A bölcs isten felleget éjszakában rejtette el, hogy a jövő merrefelé fordul”. Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Hofer Tamással. *Századvég*, 2005. 37. sz. 180. p.
- ¹⁰¹ Hofer Tamás visszaemlékezését teljes mértékben alátámasztja a Ford Alapítvány 1965. évi pályázati kiírásának szövege, amelyet 1964. december 7-én küldtek szét az akadémiai osztályoknak. NKO iratai 63. d., 4. dosszié, Ford Alapítvány 1965. évi javaslatok 1964–65. Fontos adalék Mádl pályázata szempontjából, hogy abban az évben a jogtudományon belül a nemzetközi jogi témákat részesítették előnyben (márpedig a nemzetközi magánjogot a tudósok egy része akkoriban a nemzetközi jog területéhez sorolta).
- ¹⁰² SOMLAI Katalin: Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása. In *Évkönyv XVI.* Budapest, 2009. 1956-os Intézet, 290. p.
- ¹⁰³ Uo. 291. p.; SOMLAI Katalin: Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosók. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrierje: szubelítből az elitbe. In *Évkönyv XXVI.* Budapest–Pécs, 2021. 1956-os Intézet Alapítvány–Kronosz Kiadó, 103–164. p.
- ¹⁰⁴ A kisszámú vonatkozó iratanyag lelőhelye: AL NKO iratai 238. d., 1. dosszié (Ford-ösztöndíjjal kapcsolatos levelezés 1965–66), NKO iratai 63. d., 4. dosszié (Ford Alapítvány 1965. évi javaslatok 1964–65). A Ford-ösztöndíj iránti kérelemhez a pályázónak adatlapot, angol és magyar nyelvű munkatervet, önéletrajzot, párt- és személyzeti véleményyt kellett mellékelnie. Mádl esetében ezekből csupán az adatlapot sikerült megtalálni, a pályázat többi része – feltehetően más iratokkal összefogva – lappanghat valahol.
- ¹⁰⁵ *Mádl Ferenc levele a IX. osztálynak.* AL IX. osztály iratai 15. d., 3. dosszié.
- ¹⁰⁶ Ehhez elegendő összevetni a pályázati adatlapon megjelölt és a visszaemlékezésben felsorolt helyszíneket, miáltal láthatóvá válik, hogy több helyre jutott el, mint eredetileg tervezte.
- ¹⁰⁷ MÁDL 2011. 71–72. p.
- ¹⁰⁸ Mádl kiváló diplomáciai érzékét jelzi, hogy amikor Salt Lake Citybe érkezett, kiderült, hogy egy politikussal együtt „kell” előadnia egy nagy teremben. Nyilvánvaló volt, hogy nem érdemes jogtudományról beszélnie, ezért gyerekkori emlékeiről, a nagypapjáról mesélt, aki elmondta neki, hogy „Utahban el egy nagyon szorgalmas, erkölcsös nép, a mormonok, amely a vadonból hazát, civilizációt, városokat teremtet”. Az előadás természetesen nagy sikert aratott, és hatalmas tapsviharral zárult (Király Miklós szíves közlése).
- ¹⁰⁹ MÁDL 2011. 72. p. 9. lj.
- ¹¹⁰ A professzorra, aki tulajdonképpen egyik mestere is volt, Mádl öregkorában is szeretettel emlékezett vissza: Ehrenzweig „szerény volt, szeretetteljes, miközben a zseni szellemi nagyságát kellett érezni-tapasztalni mellette”. MÁDL: [Mozaikok].

- ¹¹¹ Ennek a történetét Mádl részletesen elmesélte a *Találkozásom Hans Kelsen* című írásában, amely azonban csak részben szól Kelsenről, sokkal inkább Ehrenzweignek állít emléket, és miközben az Egyesült Államokban eltöltött időszakról beszélt, számos életrajzi adalékot is megosztott. MÁDL 2011. 67–76. p.
- ¹¹² Mádl Amerikában végzett tevékenységéről – távozását követően – Ehrenzweig levélben tájékoztatta az MTA főtitkárát. Ebben részletesen leírja, hogy Mádl milyen területekkel foglalkozott kutatóként, valamint hogy mit és hogyan tanított. A professzor hangot adott elismerésének, amikor kiemelte, hogy „Dr. Mádl tudásáról és tehetségéről számos diákja lelkesedéssel beszélt”. Azonban nemcsak a hallgatók, hanem ő maga is profitált Mádl látogatásából, mert vele olvastatta át legújabb könyve kéziratát (ez minden bizonnyal a *Specific principles of private transnational law* című munka volt, amely következő évben jelent meg Európában). Végül Ehrenzweig saját tapasztalatai alapján kifejezte reményét, hogy a Berkeley és az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet közötti együttműködés a jövőben is folytatódni fog. *A. Ehrenzweig levele Erdey-Grúz Tibornak*, 1967. június 16. (a család tulajdonában). Mindez arra utal, hogy Szabó Imre feltevése, hogy Mádlt reprezentálni küldi ki, helyes döntésnek bizonyult.
- ¹¹³ A látogatásról összefoglalóan MÁDL: [Mozaikok]; MÁDL 2011. 76. p.
- ¹¹⁴ Bár személyes vonatkozásokat nem tartalmaz, a Teller halála kapcsán kiadott köztársasági elnöki közlemény megfogalmazása, a világhírű tudós szellemi nagyságának egyértelmű elismerése mégis valamilyen közvetlen kapcsolatot sejtet. Üzenet Teller Ede búcsúztatójára. In *KEH Évkönyv*, 2003. 250–251. p. A találkozások tényét végül Mádl saját családja számára készített visszaemlékezése erősítette meg. MÁDL: [Mozaikok].
- ¹¹⁵ MÁDL: [Mozaikok].
- ¹¹⁶ SOMLAI Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll”. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban. In *Évkönyv XVII*. Budapest, 2010. 1956-os Intézet, 256. p. Mádl egyik többször elmesélt története valószínűleg egy ilyen „felkészítő jelleget” beszélgetést örökölt meg. A beszélgetést, illetve azt, hogy egy huszonéves fiatalemberben ebből mi maradt meg, érdemes felidézni. A történet szerint az 1958-as brüsszeli kiutazás előtt a delegáció tagjait behívták a Külügyminisztériumba, ahol felszólították őket, hogy „a felelősségi témában védjük a szocialista pozíciót”. Ha pedig baráti szervezetekkel ülnének le „ebédre, Colát lehetőleg ne igyunk”. MÁDL: [Mozaikok].
- ¹¹⁷ Itt érdemes megemlíteni, hogy a két tehetséges, szinte teljes pályafutásuk alatt egymással kapcsolatban álló fiatal jogász, Kulcsár Kálmán és Mádl Ferenc egymást követően (1965-ben, illetve 1966-ban) jártak Ford-ösztöndíjasként Amerikában. Lásd még az *NKO 1965. április 14-i feljegyzése a szakútkaroknak a Ford-ösztöndíj nyerteséről*. NKO iratai 63. d., 4. dosszié.
- ¹¹⁸ SOMLAI 2010. 243. p.
- ¹¹⁹ Ezt Hofer Tamás is megerősítette, amikor így fogalmazott „Igen, a Ford Alapítványnak és az itthoniaknak is jelentést kellett írni arról, hogy az ember mit tanult Amerikában, kikkel hozott létre kapcsolatot.” „*A bölcs isten felleges éjszakában rejtette el, hogy a jövő merre felé fordul*”. 2005. 181. p.
- ¹²⁰ SOMLAI 2010. 260. p.
- ¹²¹ MÁDL Ferenc: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról. *Állam- és Jogtudomány*, 1968. 1. sz. 100–136. p.; MÁDL Ferenc: Egyetemi oktatás – jogi oktatás – jogtudomány Amerikában. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1968. 3–4. sz. 237–293. p.
- ¹²² Érdekes adalék, hogy míg Magyarországon Mádl írása megjelenhetett és általános érdeklődést keltett (lásd például Degré Alajos („Lojzi”) levele Mádl Ferencnek („Francinak”), 1969. május 21. (a család tulajdonában), addig a cikket a jénai egyetemen az egyik óráján ismertető Sólyom Lászlót az egyetem vezetése megróttá azért, hogy az imperialistákat népszerűsítette. Interjú Sólyom Lászlóval, 2021. augusztus 31. Mindez jól jelképezi, hogy tömbön belül is milyen jelentős különbségek voltak rendszer és rendszer között. A Kádár-rendszerbeli viszonylagos tág keretekre utal Mádl egyik késői megjegyzése is: „A hetvenes években, függetlenül attól, hogy vol-
- tak olyanok, akik a régi módon gondolkodtak és a régi terminológiát használták, már mindent le lehetett írni a nyugati polgári gondolkodásról [...] nem feltétlenül kellett a tanulmányokat »két szolamra« hangszerelni.” MÁDL 2011. 71. p.
- ¹²³ Ehrenzweig professzor Erdey-Grúz Tibornak írott leveléből válik egyértelművé, hogy a transznacionális magánjog mint új koncepció elméletét ő – miközben új könyve kéziratát együtt olvasták át – betűről betűre végigvette és megvitatta a tehetséges magyar diákkal. Mádlnak tehát módja és lehetősége volt – a formális találkozásokon túlmenően – a legapróbb részletekig menően megismerni a nagy tudós gondolatait. Ez a szellemi „munició” munkálhatott benne tovább a következő években, majd pedig ezekre a gondolatokra épült rá bő egy évtizeddel később (1978) az *Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* című munkája.
- ¹²⁴ MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Magyar nemzetközi magánjog a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának főbb elemeivel*. Budapest, 1981. Közgazdasági és Jogi Könyvtudományi Kiadó. A nagy sikerű tankönyv 10. kiadása az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában jelent meg.
- ¹²⁵ Mádl Ferencnek a család tulajdonában lévő magánlevelei alapján úgy tűnik, hogy 1967. július eleje és augusztus harmadik hete között tartózkodott Nyugat-Európában.
- ¹²⁶ Egy hasonló ügyre lásd Eörsi Gyula párizsi útjához szükséges útindító, 1965. október 22. AL IX. osztály iratai 1. d., 2. dosszié. Az útindító szövegéből egy kifinomult, háromlépcsős engedélyezési rendszer rekonstruálható: a tudományos osztály felterjesztésére (1) az MTA Külügyi Osztálya dönt (2) a vízum megszerzésének kérdésében. A felterjesztett kérelmet az illetékes hatóságok (3) természetesen még saját jogon is visszautasíthatják. Mindezek miatt az, hogy Mádl vízumügyében hol hozták a döntést, egyértelműen nem állapítható meg, azonban a legvalószínűbb verzió az, hogy az európai út állomásaira az MTA külkapcsolataiban nagy befolyással bíró Szabó Imrénék volt ráhatása.
- ¹²⁷ AL IX. osztály iratai 9. d., 8. dosszié, *NKO-értesítés az ösztöndíj elnyeréséről*. Mádl Ferenc ugyanakkor a szüleinek arról írt, hogy „július első napjaiban már néhány napra Bruxelles-ben leszek, ott kutatók egy kicsit a közös piac jogi központjában. Aztán találkozom Dalmáékcal és rövid (kb. 2 hetes) olaszországi kirándulás után irány haza”. Mádl Ferenc levele a szüleinek, 1967. március 16. (a család tulajdonában).
- ¹²⁸ Luxemburg – értelemszerűen – az Európai Közösségek „egységes” bírósága, illetve annak a könyvtára miatt lehetett fontos Mádl számára.
- ¹²⁹ Magyarország újraalakítása, 1940 óta részese az UNIDROIT-egyezménynek [www.unidroit.org/about-unidroit/overview/].
- ¹³⁰ Lásd például A gazdasági integráció jogi struktúrája felé. *Állam- és Jogtudomány*, 1969. 2. sz. 264–309. p.; Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről (társszerző: Sólyom László). *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1970. 1–2. sz. 191–265. p.; Gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac). *Állam- és Jogtudomány*, 1971. 2. sz. 287–400. p.; A tőke, a beruházások és a vállalatok mozgása az európai gazdasági integráció jogában (Közös Piac). *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1971. 3–4. sz. 417–499. p.; A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? *Állam- és Jogtudomány*, 1971. 3. sz. 492–524. p.; Az összehasonlító nemzetközi magánjog elmélete. Egy kísérlet magyarázatokkal. *Állam- és Jogtudomány*, 1972. 3. sz. 485–514. p.; A nemzetközi kartellek és monopóliumok a jogban, különös tekintettel az európai gazdasági integrációra. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1973. 1–2. sz. 263–302. p.
- ¹³¹ Bár a források alapján egyértelműen három út különíthető el, elméletileg elképzelhető, hogy a KGST-vel kapcsolatos két szakértői egyeztetés valójában csak egy alkalom volt. További eredmény az ügyben az Állam- és Jogtudományi Intézet iratanyagának kutathatóvá válását követően várható.
- ¹³² Különösen MÁDL Ferenc: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1977. 1–2. sz. 195–240. p. Lásd még A külgazdasági kapcsolatok újraszabályozása Magyarországon 1968-tól napjainkig.

- Gazdaság- és Jogtudomány*, 1978. 3–4. sz. 319–350. p. és A külkereskedelmi ügyletek szabályozásának általános és különös eszközei az európai szocialista országokban. *Állam- és Jogtudomány*, 1981. 1. sz. 109–134. p.
- ¹³³ Szabó Imre igazgató értesítése Mádl Ferencnek, 1960. március 10. (a család tulajdonában). A kinevezés 1960. március 1-jétől volt érvényes.
- ¹³⁴ Erdei Ferenc főtitkár hozzájáruló nyilatkozata Mádl Ferenc alkalmazásához, 1960. március 24. (a család tulajdonában).
- ¹³⁵ Az önálló aspiránsokat jogszabály szerint heti egy fizetett kutatónap illette meg [az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X. 3.) Korm. rendelet 9. § (1) bekezdés], az aspiránsok munkaidő-kedvezményeire általában 41/1959. (X. 3.) Korm. rendelet 9. §.
- ¹³⁶ Erdei Ferenc főtitkár hozzájáruló nyilatkozata Mádl Ferenc alkalmazásához, 1963. február 6. (a család tulajdonában).
- ¹³⁷ A főtitkári döntést ámyalja Szabó Imre egy évvel később készült beszámolójának egy részlete: „Másodállással rendelkezik az Intézet 10 munkatársa. Közülük háromnak az Intézetben betöltött állása jelentkezik másodállásként.” *Jelentés az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének 1968. évi tevékenységéről*, 1968. október 27. 9. p. AL IX. osztály iratai 37. d., 4. dosszié. Vagyis az MTA oldaláról nézve az intézeti másodállások csökkentése lehetett a szándék, ugyanis Mádl másodállásának megszüntetésével ezt valóban a minimumra redukálták (a három kulcsfontosságú vezető esetében az engedély visszavonása nem merült fel).
- ¹³⁸ AL Mádl Ferenc személyi dossziéja. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet változásbejelentő lap.
- ¹³⁹ Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének 1970. évi költségvetési revíziója. AL Társadalomtudományi Főosztály iratai 14. d., 1. dosszié („330.701–331.000”).
- ¹⁴⁰ Erdemes megemlíteni, hogy Mádl Ferenc, valamint kollégája és jó barátja, Peschka Vilmos egyidejűleg kerültek kinevezésre – mindketten féléllású docensként – a Polgári Jogi Tanszékre. AL IX. osztály iratai 59. d., Állam- és Jogtudományi Bizottság 1970-től c. dosszié.
- ¹⁴¹ Világhy Miklós tanszékvezető egyetemi tanár levele Mádl Ferencnek, 1967. szeptember 11. (a család tulajdonában).
- ¹⁴² A szerződések témája a megbízó igényei szerint folyamatosan változott: tanulmányok készítése, illetve előadások, referátumok tartása különböző rendezvényeken és konferenciákon.
- ¹⁴³ Az iratok között összesen négy szerződés található, kettő az 1960-as évek végéről és az 1970-es évek elejéről, illetve kettő az 1980-as évek végéről.
- ¹⁴⁴ Lásd például AL Mádl Ferenc személyi dossziéja. Az MTA Személyügyi Osztály jellemzése Mádl Ferencről, 1984. május 17. Az átnézett iratanyagból a kinevezés dátuma, háttere nem derült ki.
- ¹⁴⁵ *Rólunk is szól a mese*.
- ¹⁴⁶ MÁDL 2011. 71. p.
- ¹⁴⁷ Az 1968. március 13-i szaktitkári értekezlet napirendjén szereplő *Jelentés az MTA felügyelete alá tartozó, társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóintézetek káderhelyzetéről* címet viselő anyag az intézeti pályaelhagyók esetével külön is foglalkozott. Az okok között a jelentés kiemeli az alacsony fizetést, valamint „az akadémiai nomenklatúr[ában]” használt címek (értsd a tudományos munkatársi címek) egyetemi címekhez (docens, professzor) viszonyított versenyképtelenségét. Ezek Mádl és a korosztályához tartozó tehetséges kutatók esetében is ösztönzőleg hathattak az egyetemi oktatói pályázatok beadásánál. AL IX. osztály iratai, 29. d., 4. dosszié.
- ¹⁴⁸ „Valami szívesen szerettem volna lenni: egyetemi tanár. Attól kezdve, hogy tudományos pályára léptem, ezt tényleg ambicionáltam. Hogy taníthassak az egyetemen. Ez személyes ambícióim közé tartozott. Minden, ami azután jött, az az élet ajándéka” – fogalmazta meg tömören, hogy mi is állt az MTA-ból való távozás hátterében OPLATKA András: *Vendégségben Mádl Ferencnél*.
- ¹⁴⁹ DOMANICZKY 2022.
- ¹⁵⁰ Az aspirantúra megkezdésének elhúzódása mögött álló másik ok a forradalom lehetett, amely a hazai jogtudomány korábbi rendszerében és a döntéshozók körében is változásokat hozott. A forradalom nélkül elképzelhető, hogy Mádl már 1957-ben vagy 1958-ben megkezdhetné volna a tanulmányait.
- ¹⁵¹ A TMB bíróságra megküldött, a pályázati felhíváshoz mellékelte kísérőlevelével külön kitért rá, hogy „[a]z eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az aspirantúrát nagyobb sikerrel végzik azok, akik nem közvetlen az egyetem vagy főiskola elvégzése után kezdik meg az aspirantúrát, hanem már néhány év szakmai gyakorlattal rendelkeznek.” BFL XXV. 40. 1956.EL.VIII.F.15., 1956. február 7.
- ¹⁵² Mádl Ferenc bírósági fogalmazó a pályázatához egy tanulmányát is csatolta, amelynek címe (*Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása*) alapján valószínűleg egy korai változata lehet az első témába vágó, 1959-ben nyomtatásban megjelenő tanulmányának (*Az objektív felelősség történetéhez*).
- ¹⁵³ Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X. 3.) Korm. rendelet 3. § (1) bekezdés.
- ¹⁵⁴ Uo. 3. § (3) bekezdés.
- ¹⁵⁵ Uo. 3. § (4) bekezdés.
- ¹⁵⁶ *Az akadémiai pártszervezet és az MTA Személyzeti Osztály közös jellemzése Mádl Ferenc aspiránsi kérelméhez*, 1959. november 26. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁵⁷ *Tájékoztató az aspiránsfelvétel követelményeiről*, 1962. február 7. AL II. osztály iratai 17. d., 5. dosszié.
- ¹⁵⁸ „Eddigi tudományos munkásságával messzemenően bebizonyította, hogy önálló tudományos munkára képes.” *Jegyzőkönyv*, 1959. december 3. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁵⁹ A döntés megtalálható az 1959. december 17-i TMB ülés jegyzőkönyvében. AL II. osztály iratai 79. d., 8. dosszié.
- ¹⁶⁰ *Tolnai Gábor, a TMB titkárának 1959. december 30-án kelt értesítése*. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁶¹ Az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról szóló 41/1959. (X. 3.) Korm. rendelet 9. § (6) bekezdés.
- ¹⁶² Mádlnak önálló aspiránsként nem volt témavezetője, de előrehaladását a II. osztály rendszeresen figyelemmel kísérte. A Mádl munkájáról referáló személy Világhy Miklós volt. *Az aspiránsi munkatervek, tematikák, beszámolók észrevételezése* [1962]. AL IX. osztály iratai 17. d., 3. dosszié.
- ¹⁶³ A felvételi bizottság elnöke ekkoriban Beér János volt, tagjai Kádár Miklós és Vas Tibor voltak, meghívottként vett részt Sarlós Márton és Világhy Miklós. *Jegyzőkönyv az 1960. évi aspiránspályázatok elbírálására kiküldött Aspiránsfelvételi Bizottság üléseiről*. AL IX. osztály iratai 16. d., 4. dosszié; *Mádl Ferenc felvételi beszélgetéséről készült jegyzőkönyv*, 1959. december 3. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁶⁴ Interjú Kónya Sándorral, 2021. május 10.
- ¹⁶⁵ Erre utal *Mádl Ferenc Róth Edithez írt levele*, ahol Mádl Ferenc „a könyvtverben szereplő, kiadásra kerülő munkámról” tesz említést, 1962. január 18. (a család tulajdonában).
- ¹⁶⁶ Mádl Ferenc 1962. január 10-én és 1962. július 20-án kötött szerződést a könyv kiadására (mindkettő fennmaradt a család tulajdonában).
- ¹⁶⁷ *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, valamint Válasz Csanádi Györgynek és Világhy Miklósnak Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség című disszertációjáról írt opponensi véleményére, 1964. február 5. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁶⁸ A fordítást Pulay Gábor, a lektorálást Mádl Ferenc végezte. *Mádl Ferenc levele Scherer Norbert felelős szerkesztőnek*, 1964. február 18. (a család tulajdonában).
- ¹⁶⁹ *Mádl Ferenc szerződése az Akadémiai Kiadóval*, 1962. január 10. (a család tulajdonában).
- ¹⁷⁰ Uo.
- ¹⁷¹ *Világhy Miklós lektori véleménye*, 1963. szeptember 4. 10. p. (a család tulajdonában).
- ¹⁷² *Mádl Ferenc levele Róth Editnek* ([d. n.] a család tulajdonában).
- ¹⁷³ *Kónya Sándor levele a két opponensnek*, 1963. március 14. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁷⁴ A filozófiai képzésre vonatkozó követelményekre lásd az aspiránsfelvételi és a kandidátusi filozófiai vizsgákról szóló 107/1960. MM utasítást. A főtárgyhoz, a polgári joghoz való felkészüléshez az 1950-

- es évek végén (valószínűleg éppen 1959-ben vagy 1960-ban) kiadott 8 oldalas irodalomjegyzéket. AL IX. osztály iratai 16. d., 5. dosszié.
- ¹⁷⁵ Bár a jogszabály egyértelműen 3 hónapban maximálta az opponensi vélemények elkészítésére rendelkezésre álló időt, a határidő-átlépések rendszerek voltak (a határidőre vö. az újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában kelt 7269/1950. (XII. 7.) MTE rendelet 7. § (7) bekezdés).
- ¹⁷⁶ *Mádl Ferenc iratanyagának megküldése a TMB részére*, 1964. január 2. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁷⁷ Szászy a bizottság tagja volt, de a védésen a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem volt jelen. *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, 1964. február 5. AL 200. TMB 699/429. dosszié)
- ¹⁷⁸ *TMB értesítés Mádl Ferenc kandidátusi értekezésének vitájáról*, 1964. január 3. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁷⁹ „A szerző annak idején kiváló tanítványom volt és – a Polgári Törvénykönyv előkészítésének menetében – én hívtam fel a figyelmét a disszertáció témájának hajdani ösére, az objektív felősség törvényeinek kutatására.” Érdemes itt még Világhy professzornak azt a meglátását is felidézni, miszerint: „Aki a disszertációt vagy akár csak az irodalomjegyzéket, illetőleg a lábjegyzeteket átfutja, első látásra is őszinte tiszteletet érez a szerző iránt, aki képes és kész volt sok esztendő nagyon nehéz munkájával átrágni magát ezen az egészében kidolgozatlan, éspedig nemcsak a szocialista, de a burzsoá irodalomban is kidolgozatlan anyagon”. *Világhy Miklós opponensi véleménye*, 1963. december 29. 1. p. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁸⁰ „Impozáns munkával van dolgunk, amelynek egyik legfőbb értéke... rendkívül gazdag forrásgyűjtése, és ami ezzel együtt jár: szakítás azzal a kétes szemlélettel... hogy a rabszolgatartó – D.E.] társadalom jogát a római jog jelentette, a feudális társadalom jogát [pedig – D.E.] a többé-kevésbé már fejlett germán jog jelentette. [...] [a]ki olvassa a disszertációt, annak feltűnik, hogy milyen elegánsan és kulturáltan kezeli az anyagot. Birtokában van annak a művészetnek, hogy a legkeservebb fáradsággal létrehozott művet úgy tudja tálalni, hogy mögötte nem látszik a fáradság, csak az eredmény a tételekben.” *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, 1964. február 5. 9–10. p.; *Eörsi Gyula hozzászólása*. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁸¹ Ennek legfontosabb – Mádl Ferenc tudományos teljesítményének valószínűleg felfedő – megállapítása az volt, hogy „a vitán olyan összkép alakult ki, amely arra enged következtetni, hogy a disszertáció a kandidátusi követelményeket bizonyos vonatkozásokban lényegesen meghaladja”. *A TMB Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának állásfoglalása Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, 1964. március 20. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁸² *Csanádi György opponensi véleménye*, d. n. 1. p. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁸³ *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, 3–6. p.; *Nizsalovszky Endre hozzászólása*, 1964. február 5. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁸⁴ *Jegyzőkönyv a bíráló bizottság zárt üléséről*, 1964. február 5. AL 200. TMB 699/429. dosszié. A bíráló bizottság megállapításai nyomtatásban is megjelentek, lásd Tudományos fokozatok odaítélése. *Jogtudományi Közöny*, 1965. 6. sz. 277. p.
- ¹⁸⁵ Mindkét anyag, az 1964 első félévében megvédett kandidátusi disszertáció, illetve az 1964 második félévében megjelent monográfia szerkezeti felépítése azonos. Vö. *A kandidátusi disszertáció tézisei* (AL 200. TMB 699/429. dosszié) és *Tartalomjegyzék* (MÁDL 1964).
- ¹⁸⁶ *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc kandidátusi védéséről*, 4. p.; *Nizsalovszky Endre hozzászólása*. Érdemes itt visszautalni, hogy már a pécsi diák dolgozatának egyik opponense is az ötletes és szokatlan tárgyalási módot emelte ki a pályázat egyik érdeméért, lásd DOMANICZKY Endre: *Mádl Ferenc a pécsi jogi karon* (megjelenés alatt).
- ¹⁸⁷ Ami az első fejezetet illeti, az ott leírtak közvetlen párhuzamai és kapcsolódási pontjai – mint azt a szerző is jelezte – az irodalom, a régészet és a néprajz tudományához kötődnek. A jövő tekintetében, a kozmikus térségre vonatkozóan Mádl saját nézeteit külön tanulmányban foglalta össze, amelyet a téma kiváló szakértője, Gál Gyula egy évvel később megjelent monográfiájában többször is meghivatkozott.
- ¹⁸⁸ *Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról*, 1963. szeptember 4. 1. p. (a család tulajdonában).
- ¹⁸⁹ Uo.
- ¹⁹⁰ Uo.
- ¹⁹¹ Uo.
- ¹⁹² *A kandidátusi disszertáció tézisei* 5. p. AL 200. TMB 699/429. dosszié.
- ¹⁹³ *Világhy Miklós lektori véleménye Mádl Ferenc könyvének kéziratáról*.
- ¹⁹⁴ Nizsalovszky Endre már említett recenziója mellett itt érdemes megemlíteni Szászy István bírálatát is. MÁDL Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. *Jogtudományi Közöny*, 1966. 7. sz. 399–401. p. Mádl monográfiája kapcsán tehát mindenképpen hangsúlyozni érdemes, hogy a korszak legjelentősebb hazai jogtudósai (Nizsalovszky, Szászy, Eörsi és Világhy) egyöntetűen elismeréssel nyilatkoztak a szerzőről és munkájáról.
- ¹⁹⁵ Mádl Ferenc – valószínűleg Nizsalovszky tanácsára, akivel a fia, Mádl András visszaemlékezése szerint valamennyi szakmai kérdést megbeszélt – kifejezetten ügyesen, részben az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos kapcsolatrendszerére, részben saját, a strasbourgi egyetemen kiépített kapcsolataira építve több mint két tucat helyre tudta könyvét kiküldeni. A néhány fennmaradt visszajelzés alapján az angol összefoglaló külföldön nagy sikert aratott [*Mádl Ferenc feljegyzése id. Trócsányi László részére*, 1964. szeptember 25.; *Mádl Ferenc levele az Akadémiai Kiadónak*, 1964. szeptember 25.; *A párizsi egyetem összehasonlító jogi intézet igazgatójának levele Mádl Ferencnek*, 1964. november 24.; *Lord Chorley, a Modern Law Review igazgatójának levele Mádl Ferencnek*, 1964. október 22.; *Otto Kahn-Freund levele Mádl Ferencnek*, 1964. október 22. (valamennyi a család tulajdonában)].
- ¹⁹⁶ Szabályait lásd Az akadémiai jutalmak és pályadíjak rendszeréről szóló 10/1960. MTA utasítás módosításáról szóló 7/1965. MTA utasítás. *Akadémiai Közöny*, 1965. 16. sz. 151–152. p. Eszerint az Akadémiai Díj II. fokozatával 8 000 forint pénzjutalom járt.
- ¹⁹⁷ *A IX. osztály javaslata az 1968. évi Akadémiai Díjra*. AL IX. osztály iratai, 19. d., 1. dosszié; 24. d., 1. dosszié; *A MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Közleményei*, 2. 346. p.; *Magyar Tudomány*, 1968. 6. sz. 386–387. p.
- ¹⁹⁸ Lásd még DOMANICZKY 2022.
- ¹⁹⁹ SZABÓ Imre: Az állam- és jogtudományi kongresszus után. *Szabad Nép*, 1954. december 6. 4. p.
- ²⁰⁰ Interjú Sólyom Lászlóval, 2021. augusztus 31. Sólyom egyébként már a rendszerváltozást követően pozitívan és tárgyilagosan nyilatkozott Szabó Imre intézetvezetői eredményeiről. Az Alkotmánybíróság stabilizáló tényező. *Népszava*, 1992. március 21. 9. p.
- ²⁰¹ Nizsalovszky neve külföldön is jól csengett, és – ahogy tanítványa megfogalmazta – „neve világszerte megnyitotta előttem a kapukat”. *Rólunk is szól a mese*. Fontos azonban kiemelni, hogy önmagában Nizsalovszky támogatása nem lett volna elegendő a külföldi kiküldetések elnyeréséhez, viszont a hivatalos kijelölések birtokában – háttértámogatásként – valóban sokat segíthetett.
- ²⁰² *Jegyzőkönyv Mádl Ferenc doktori értekezésének nyilvános vitájáról*. Szászy István akadémikus hozzászólása, 1974. február 28. 1. p. AL 200. TMB 350/3.
- ²⁰³ Tartózkodó álláspontjával nem maradt egyedül, kortársai közül többen is, például Peschka Vilmos (1929), Herczegh Géza (1928) vagy a történész Katus László (1927) pártónkivülként művelték tudományterületüket.

1. Bevezetés. Történelmi párhuzamok

2022. szeptember 3-án Ferenc pápa azonnali hatállyal visszavonta a római székhelyű Szuverén Máltai Lovagrend vezetőinek megbízatását, és ideiglenes testületet nevezett ki az intézmény élére, ezzel szentszéki hatáskör alá helyezve a legrégebben, folyamatosan működő kereszties lovagrendet.¹ A katolikus egyház fő törvényerejű rendelkezése szerint a Szuverén Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Katonai és Ispotályos Rend jelenlegi vezetőinek megbízatása megszűnt, feloszlott a rendet vezető testület, amelynek helyét a Ferenc pápa által kinevezett ideiglenes tanács vette át, amelynek feladata a 2023. január 25-ére – Szent Pál napjára – kitűzött rendkívüli Generális Káptalan előkészítése volt a rendi alkotmány módosítása céljából. A pápai dekrétum egyben leszögezte a rendnek a Szentszékkal szembeni alárendeltségét is. A kitűzött napon a John Dunlap nagymester, valamint a Ferenc pápa által delegált Silvano Tomasi érsek vezetésével a Generális Káptalan Rómában a pápai akarattal egyezően összehívták, és elfogadták az új alkotmányt. A rend honlapja szűkszavúan tudósított az alkalomról, Hangsúlyozta Ferenc pápa elismerő szavait és a szervezetre adott áldását. A módosított létesítő okiratról csupán annyit közölt, hogy a Generális Káptalan ettől kezdve legalább minden hatodik évben ülészik.²

A rendnek a világban 42 ezer munkatársa van, 80 ezer önkéntest foglalkoztatnak, több százezer embert tudnak megmozgatni egészségügyi vészhelyzetekben, a különböző országokban húsz kórházat tartanak fenn, segélykonyháikon évente hatmillió tál ételt osztanak ki, jelentős ingatlanulajdonnal, valamint adománybevételel rendelkeznek. Utóbbiból Olaszországban 2018-ban 42 millió

Falus Orsolya

Keresztes lovagrendek mint középkori „NGO”-k Jogtörténelmi tanulságok

euró érkezett a rend kasszáiba. A lovagrendben 2016-ban súlyos ellentétek kerültek felszínre, amelyek a szervezetet kilenc éven át vezető Matthew Festing nagymester lemondásához vezettek.

A pápa ezt követően vizsgálóbizottságot állított fel a helyzet kivizsgálása céljából. A háttérben húzódtak a Mianmarban történtek is, amikor a természeti csapás helyszínén a máltaiak több tízezer fogamzásgátlót osztottak szét a lakosság körében. A nagymester az akkori nagykancellár Albert von Boeselagert tette felelőssé, aki viszont a pápától kért ellenlépéseket. A pápa 2017-ben először Angelo Becciut, majd a korábban már említett Silvano Tomasi érseket rendelte a rend mellé rendkívüli delegátusként.⁴ A lovagrend szuverenitására hivatkozva több alkalommal is szembeszegült a Vatikánnal, többek között a lovagrend vezetőinek kinevezése, valamint a tagfelvételi eljárás szabályozása kérdésében is. A lovagrendet a média az utóbbi években azzal vádolta, hogy szakítva alapításkori céljával, „NGO-vá vált” az utóbbi években.⁵

A máltaiakéhoz fogható skandalum kereszties lovagrenddel utoljára 1307. október 13-án, pénteken esett meg, amikor Guillaume de Paris pápai inkvizítor parancsára,

Ferenc pápa fogadja az azóta lemondott nagymestert 2016. június 23-án, Keresztelő Szent János ünnepének előestéjén³

de valójában IV. Szép Fülöp francia király (1285–1314) nyomására a Francia Királyságban egyetlen éjszakán le tartóztatták valamennyi templomos lovagot. Krisztus tagadásával, bálványimádással, valamint szodómiával vádolták őket.

A pápa, V. Kelemen (1305–1314), aki az intézkedést el-tűzöttnek találta, 1311-ben összehívott ugyan egy zsinatot a franciaországi Vienne-be, azonban a tanácskozást Szép Fülöp hadseregének gyűrű-jében tartották, így a döntés előre látható volt. A zsinat döntését a pápa a *Vox in excelso*, illetve később az *Ad providam* kezdetű bulláiban összegezte. Az első bizonyítékok hiányában felmentette a rendet, de kimondta, hogy az nem folytathatja tovább a tevékenységét: „[...] a fent-nevezett templomos rendet szívből jövő keserúséggel és bánattal feloszlatjuk, alkotmányát megszüntetjük, a szent zsinat egyetértésével örökös tilalom alá vonjuk.”⁶ A második viszont azt hangsúlyozta, hogy nem alkalmazható a kollektív bűnösség elve, tehát minden egyes lovag ügyét egyedileg kell kivizsgálni, és csak a bűnösöket szabad büntetni. Ugyanez a bulla a johannitáknak rendelte átadni a templomosok javait. A dicstelen per végső felvonásaként a templomosok utolsó nagymesterét, Jacques de Molay-t máglyán égették meg, 1314. március 18-án.⁷ A király, aki a rendnek hatalmas összeggel tartozott, már a letartóztatások napján elrendelte a saját adósságlevelei megsemmisítését.⁸

A két keresztes lovagrend sorsának párhuzama szembeötlő: gyors emelkedés, a Szentszék és a korabeli hatalmak erkölcsi és vagyoni támogatása, vagyongyarapodás és szuverenitás, majd bukás, méghozzá világraszóló nyilvánosság mellett.

2. Keresztes lovagrendek

A középkor legsajátosabb intézményei, a lovagrendek tagjai, szerzetesi szabályok alapján élő világi lovagok voltak. Az evangéliumi tanítás egyértelműen elítéli az erőszakot, azonban a lovagrendek esetében úgy tűnik, mintha az Egyház az erőszakot szentesítené. Tisztázni szükséges tehát, hogy a lovagrendek tagjai nem szerzetesek voltak, akik engedélyt kaptak a hadakozásra és a vérontásra, hanem olyan világi harcosok, akik a hadakozáson kívüli életvitelüket szerzetesi regula alapján folytatták.

A szerzetesrendek által megindított karitatív tevékenység folytatói a 11. századtól kezdődően azok a lovagrendek lettek, amelyek célul tűzték ki a betegek ápolását, a szegények gondozását. Ezek voltak az ispotályos rendek, amelyek gyökerei az ispotályos testvérületek (*confraternitas*) szervezetéből nőttek ki. A testvérületek azonban éppen a kolostorok laikus intézményéből (*fratres conversi*) fejlődtek önálló együttélési formává. A világi lovagoktól, a *bellatorestól*, a keresztes lovagok rendjéig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a „*pax Dei*”, „*treuga Dei*” biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, *confraternitások* voltak a mozgalom kiindulópontjai.¹⁰

A templomosok kivégzése⁹

Az egyház által támogatott szentföldi zarándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a 11. század elején létrejöttek. Az ilyen *confraternitásokból* később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmességet, szegénységet és szüzességet

fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a 13. században alapított Krisztus lovagsága tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol Santiago Rend tagjai közé házasságrendet is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.¹¹

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő életet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*) és az annak keretein belül elérni szándékozott éltszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeitől. Nem vállalhatták a leélendő élet helye állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcos életmódjuk állandó mobilitásra készítette őket. A legfontosabb különbség azonban, amely az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státusz három formáját

alakították ki: lovagok (*militēs*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, *iurisdictio*ja alá.¹²

A lovagrendeket az is megkülönböztette a szerzetesiektől, hogy nem fogadtak el a hívektől gyermekoblációt – gyermekfelajánlást – sőt, a noviciátus – jelölti – intézményt is csak erősen korlátozott formában működtették.¹³ A Szentföldön ugyanis igen gyakran szenvedtek jelentős emberveszteségeket, amelyet rövid időn belül kellett pótolniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendek és közülük elsősorban is az ispotályosok, rendházaikba nem fogadtak volna be árva gyermekeket. A johanniták például sok helyen neveltek árvákat, azonban nem az utánpótlás volt ezzel a küldetésük, hiszen közülük éppen olyan arányban kerültek ki rendtagok, mint a kívülről jelentkezők közül. Ennek oka azonban részben vagyoni volt: a rendbe belépő új tag, avagy családja adományokat adott a rendház számára, amelyet természetesen árva gyermek esetében nem is remélhettek.

A lovagrendekhez lazább kötélekkel kapcsolódtak az adományozók, a *donatusok* is.¹⁵ Nem egyszerű feladat megkülönböztetni egymástól az egyszeri adományt tevő *donatust* a *confratertől*. Az bizonyos azonban, hogy a *confrater*ek – a *donatusokkal* ellentétben – engedelmességi fogadalmat tettek, ezért jogosulttá váltak például arra is, hogy a rendtagokkal együtt étkezhessenek. Azt is tudjuk, hogy *confrater* nemcsak világi személy lehetett, hanem

másik szerzetesi közösség tagja is. Így fordulhatott elő 1358-ban az is, hogy magyar johanniták egy bencés szerzetest vettek fel *confrateri* státusba.¹⁶ A *confraterség* jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a nonprofit szervezetek (NGO-k) „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.¹⁷

A lovagrendek működését a szigorú hierarchia szabályai határozták meg, szervezeti felépítésük hasonló volt a mai társadalmi szervezetekéhez, amennyiben szintén elkülönült szervezettel és vagyonnal rendelkeztek, így *quasi* jogi személyként működtek.

3. A lovagrendek működéséből levonható jogtörténelmi tanulságok

3.1. A lovagrendeknek juttatott támogatások formái

A 10–14. századi Magyarországon a betegek gyógyítását, a munkaképtelenek ápolását, gondozását a keresztény egyháznak különböző szervezetei végezték, így a kereszties lovagrendek is. Az Árpád-kor évszázadaiban több ilyen betegápoló kereszties lovagrend működött országunk területén: a lazariták (*Fratres S. Lazari de Jerusalem*),¹⁸ a templomosok (*Fratres Militae Templi*),²⁰ a johanniták (*Ordo Equitum Hospitaliensium Sancti Joannis de Jerusalem*),²¹ az antoniták (*Hospitalarii S. Antonii*),²² a ste-

A Johannita (ma Szuverén Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Katonai és Ispotályos) Rend első anyaháza Jeruzsálemben¹⁴

A betániai sír, ahonnét Szent Lázár feltámadt¹⁹

faniták (*Cruciferi Sancti Stephani Regis*),²³ rövid ideig a német lovagok (*Ordo Theutonicorum*),²⁴ valamint az utolsó Árpád-házi uralkodó idejétől kezdődően a Szentlélek lovagrend (*Ordo Hospitalarius SS. Spiritus*).²⁵

Mivel a lovagok a rendbe történő belépésük alkalmával letették a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség hármasszerzetesi fogadalmát, saját vagyont nem gyűjthettek. A rendek vagyonukat a szervezetük fenntartására, terjeszkedésére, valamint a közhasznú cél megvalósítására fordították, tehát nonprofit jellegű, vagyis nem nyereségközpontú szervezetekként működtek. A legnagyobb támogatóik a mindenkor uralkodók voltak. Ebben az időszakban az államhatalmat a király gyakorolta közvetlenül és személyesen. Ő hozta a törvényt, előbb kizárólagosan, majd a 13. századtól kezdődően a serviensek meghallgatásával. A király magánvagyonára és az államvagyonra nem különültek el egymástól. Magánbirtokai, valamint a *ius regale* (királyi jog) alapján őt megillető jövedelmei – vám, vásár, bányajog, nemesérc-monopólium, pénzverés, sójövedelem – mind közös kezelés alatt álltak.²⁶ A király ebben a korban még kizárólag olyan birtokot adományozott, amely akár eredetileg királyi birtok volt, akár visszaszállt a királyra, de ténylegesen az uralkodó kezében volt (*donatio de manubis regiis*). A királyi adomány az az ajándék, amelyet a király a Szent Koronára törvényesen háramlott jószágokból a szolgálatért jutalmul ad.²⁷

Ez az adomány tehát nem a mai értelemben vett jótékonyosság az uralkodó részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálat megjutalmazására, másrésztől politikai döntés, amellyel a király az adományost magához kapcsolja, hogy hűségét biztosítsa, továbbá, hogy háború esetén az lovagi fegyverzettel szálljon hadba a király oldalán és zászlaja alatt. Ez a magyarázata annak, hogy a keresztes lovagrendek – közülük is elsősorban a királyhű és kitűnő katonák, a johanniták és a templomosok – minden csatában az uralkodó oldalán harcoltak és őt a keresztes hadjáratba is elkísérték.

Az egyházat, a főpapot, a káptalant és a konventet az alapításkor a király látta el földbirtokkal és szolgálónéppel, továbbá meghatározta jogállását és bevételeit is.²⁸ Az egyházi szervezeteket a későbbi működésük során a király, magasabb egyházi méltóságok, a belépő tagok és magánszemélyek egyaránt támogathatták adományaikkal. Az adományozás oka volt az is, hogy az egyház a szervezetei részére adományt tevők, valamint a keresztes hadjáratokat anyagilag támogatók javára alkalmazta az érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában és az örök boldogság elnyerésében.

Az adományok lehettek egyösszegűek vagy évenkéntiek, pénzbeliek, birtok- vagy egyéb ingóadományok. Ellentéttelezsként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyezték halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a *confrater*ek alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, méghozzá abból a célból, hogy

kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a *Liber confratrum*ban rögzítették. A *confraternitas* jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a nonprofit szervezetek „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.²⁹

A betegápoló keresztes lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam)hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben (*exemptio*) is részesültek. Ezek a kiváltságok egyrészt a királytól, másrészt az egyházi hatalmat gyakorló pápától származhattak. Az utóbb méltatlannak bizonyult Német Lovagrend például 1222-ben a szabad, vámmentes sószállítás engedélyét kapta II. András (1205–1235) királytól, további adományként pedig néhány kárpáti sóbányát. A szállításhoz ezen felül ellenőrzési jogot nyertek az Olt és a Maros vízi révekre, illetve sajkákra. Jobbágyaik vámfizetés nélkül járhattak a székely és az oláh földeken.³⁰

A lovagrendek közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Időről-időre beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, estenként kibocsátott egy-egy állásfoglalást is, *decretalis* formájában. A pápai támogatás azt jelentette, hogy a lovagrendek *preceptóriumait* mentesítette az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A kezdetben teljes körű tizedfizetés alóli mentességet a 12. század közepén IV. Adorján pápa (1154–1159) a *labores* és a *novalia* tizedekre korlátozta. Az előbbi azon birtokok tizedét jelentette, ahol a lovagrend tagjai maguk termeltek, míg az utóbbi a termelésbe újonnan bevont, frissen feltört mezőgazdasági területek terményeinek tizedére vonatkozott. A „jogász pápáként” is emlegetett III. Sándor pápa (1159–1181) ezt a korlátozást később feloldotta. Az 1123. évi lateráni zsinaton a 19. kánon keretében III. Ince pápa (1198–1216) kezdeményezésére a korlátozást ismét bevezették, de azzal, hogy a *labores* alóli tizedmentesség kizárólag az 1215 előtt megszerzett földekre vonatkozik.³¹ A *novalia*-kedvezmény a mai „zöldmezős” beruházások világi adókedvezményeiben nyert új értelmet, de a civil szervezetek adókedvezményei is emlékeztetnek a keresztes lovagrendeknek az egyházi adó alóli teljes vagy részleges mentességére.³²

3.2. A lovagrendek közhasznú tevékenysége

A keresztes lovagrendek között voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak. Míg a lazarita rendet kezdetben kifejezetten a leprások gondozására, az antonita rendet az anyarozsmérgezésben szenvedők gyógyítására, a Szentlélek rendet pedig ispotályok fenntartása céljából alapították, a másik három betegápoló keresztes lovagrend nem kizárólagosan foglalkozott ápolási tevékenységgel.³³

A templomosok, a johanniták, a stefaniták és a német lovagok kitűnő katonák is voltak, tehát – mai kifejezés-

sel élve – részt vettek a közbiztonság megteremtésében és a honvédelemben is. A nemzetközi utánpótlással, kiterjedt szervezettel, nagy létszámmal nem rendelkező, hazai alapítású Szent István lovagrendnek ez is lett a veszte: a mohácsi csatában elesett valamennyi tagja. A harcban magukat kitüntető lovagrendek politikai tekintélyt szereztek azzal, hogy az uralkodó mellett harcoltak hadjáratok idején, és a tatárjárás alatt a királyi család védelméről is gondoskodtak.³⁴

Legalább ekkora politikai erőt jelentett a hiteles helyek (*locus credibilis authenticus*) létrehozása és működtetése a johannita és a stefanita rend konventjei esetében. Ennek során közhasznúságuk abban jelentkezett, hogy a jogügyletek írásba foglalásával az ingatlanforgalom biztonságát alapozták meg, valamint a peres eljárásokban hitelesen tanúsították a perbeli bizonyítási cselekményeket. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hiteles helyi tevékenységgel az oklevelek után szedett taksák révén további jövedelemhez is jutottak lovagrendek. Itt szükséges megemlítenünk, hogy a templomosok rendje a közhasznú, nonprofit tevékenységeken túlmenően elsősorban for-profit, nyereségorientált szervezetnek bizonyult. Tekintélyük egészen addig növekedett, amíg IV. Fülöp francia királynak kölcsönöztek. Amikor azonban a „kihelyezés” időszaka után a kölcsönöket a kamatokkal együtt visszakövetelték volna a francia uralkodótól, kegyvesztetté váltak. Hatalmas vagyonuk lett koncepciós perük és megszüntetésük okozója. Hasonló problémák merültek fel a Német Lovagrend esetében is, akik II. András király engedélye nélkül saját pénzt verettek Erdélyben, a Barcaságban, és a királyi hatalom ellenében önálló állam megalapítására törekedtek.³⁵

Minél többféle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló keresztes lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára. A keresztes lovagrendek közül nyilvánvalóan azok rendelkeztek a legnagyobb befolyással, azok kapták a legtöbb adományt és mentességet, amelyeknek a működése hasznos volt az uralkodó számára. Mivel az egészségügy, a gyógyítás, az ápolás ebben az időszakban még nem volt közszükséglet, a legelismertebb közhasznú tevékenység a katonai – honvédelmi–közbiztonsági –, illetve a hiteles helyi aktivitás voltak. Ennek megfelelően a johannita, a templomos és a stefanita lovagrendek tekintélye volt a legnagyobb az Árpád-kori Magyarországon. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a johanniták és a templomosok magyarországi rendtartományaira, valamint a stefanitákra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egy-egy másolati példányának őrzését,³⁶ míg a méltatlanná vált Német Lovagrendet a király meg sem említette.

3.3. Visszaélések

A közhasznú tevékenységek ellátása során a szervezeteik részére biztosított kedvezmények igénybevétele során a középkori keresztes lovagrendek is követtek el visszaéléseket. Luther Márton 95 tétele, amely a reformációt elindította, a búcsúcédulák, a pénzen vett üdvösség elleni nyílt hadüzenet volt:

„27. Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll. [...] 32. Örök büntetést kapnak tanítóikkal együtt, akik a búcsúcédulákkal biztonságban hiszik magukat az üdvösségük dolgában.”³⁷

Az antonita rend például attól sem riadt vissza, hogy nyomtatott búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyonra.³⁸ Az 1505–1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltárban őriznek.³⁹

A középkori magyar lovagi jogtörténet kétségkívül egyik legnagyobb botrányköve a Német (Teuton) Lovagrend dicstelen szereplése volt. A Szentföldet elhagyni kényszerülő lovagrendet II. András király abban a reményben telepítette le Erdélyben, hogy a királyság határvidékét a kunok támadásaival szemben védelmezzék, továbbá, hogy a királyi hatalmát a Balkánon megerősítsék.⁴⁰ II. András és a Német Lovagrend kapcsolatának megromlása a király 1222. május 7-én írt okleveléből egyértelműen kiolvasható. Az oklevél szövege szerint a király ismét a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot, amelyet korábban a lovagok provokatív magatartása miatt dühében tőlük visszavett.⁴¹ Az 1222-es oklevél azt is egyértelműen megtiltotta a lovagoknak, hogy saját pénzt verjenek a Barcaságban, ahogyan azt korábban tették. A lilienfeldi, kerci és egeresi ciszterci apátok 1225-ös jelentése szerint azonban a Német Lovagrend valóban saját pénzt bocsátott ki a Barcaságban, megsértve ezzel a királyi szuverenitást (*iura regalia essentialia*).⁴² Imázsának romlásához a Német Lovagrend egyházpolitikája is hozzájárult: 1222-ben arra kérték ugyanis a pápát, hogy vonja ki a Barcaságot az erdélyi püspök joghatósága alól. 1223. december 12-én III. Honoriusz (cc. 1150–1227) pápa ezért megbízta az egri püspököt, hogy nevezzen ki egy esperest, aki irányítja a Német Lovagrenddel kapcsolatos helyi egyházi ügyeket mindaddig, amíg a szóban forgó területnek saját püspöke lesz. A király haragjától tartva a lovagok a pápát arra is megkérték, hogy vegye Szent Péter tulajdonába (*in ius et proprietatem Beati Petri*) a Barcaságot és a kunoktól meghódított területeket, amelynek III. Honoriusz 1224. április 30-i dekrétumával eleget is tett.⁴³ A Német Lovagrend a Barcaságban minden kétséget kizáróan önálló állam megteremtésére törekedett, amelyet II. András végül 1225-ben megakadályozott, amikor fegyverrel üzte ki őket a Magyar Királyság területéről.⁴⁴ A Szentszék mégsem folyamodott a kiátkozás szankciójának alkalmazásához a királlyal szemben, inkább több alkalommal is megkísérelt békés eszközökkel hatni II. Andrásra és utódaira annak érdekében, hogy a területet adják vissza a lovagoknak – azonban sikertelenül. Az 1225. szeptember 1-jén kelt pápai oklevél szerint olyannak tartották ekkor a Német Lovagrendet Magyarországon „mint tűz az ölben, egér a tarisnyában, kígyó a kebelben” (*„ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio”*).⁴⁵ Ez a megfogalmazás arra utalt, hogy a lovagokat a kereszténység ellenségének tekintették, minden bizonnyal lovagrendhez méltatlan, pénzre és hatalomra törekvő magatartásukért. A német lovagok végül mégis megvalósították államalapítási terveiket, és szuverén államszervezetet alakítottak.

tak ki a Baltikum területén, rettegésben tartva Lengyelországot és Litvániát.

A lengyel–litván egyesített haderő 1410. július 15-én a grünwaldi csatában fordult szembe az önálló államot alapító, nagyratörő lovagrenddel.⁴⁷ A hatalmát és tekintélyét veszített szervezet 1929-re kolduló renddé alakult. Az utolsó lovag halálával megszűnt a rend lovagi ága, de a nagymester, tanácsa hozzájárulásával, továbbra is elfogadhat világi társtagokat, *confratereket*. A rend tehát túlélte területeinek és jövedelmeinek drasztikus megcsappanását.⁴⁸

4. Tanulságok

A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló keresztes lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig. A tanulmányban említett valamennyi lovagrend jelenleg is működik, azonban ezek közül csupán egyetlen szervezet működése folyamatos. A többi szervezet a középkor évszázadai során megszűnt, méghozzá különböző – a szervezetükből és a tevékenységükből eredő – okok miatt.

A templomosok rejtélye a mai napig is izgalmas téma még a hétköznapi ember számára is. Évente jelennek meg a róluk szóló ismeretterjesztő könyvek, cikkek, tanulmányok. A templomosok elsősorban nem közhasznú cél érdekében működtek és alakították ki a rendszerüket. Ők banki tevékenységükkel, befektetéseikkel elsősorban nem a szegények, a rászorulókat támogatására, hanem a profitmaximalizálásra törekedtek. Szervezetük és szemléletük korukat jóval megelőzte, vagyoni, katonai és szervezeti erejük az uralkodók és a pápa aggodalmát, majd irigységét és ellenszenvét is kivívták. Szép Fülöp a pápával szövetkezve ezért megszabadult a veszélyesnek tartott szervezettől. Hasonlóképpen járt a független állam létrehozására törekvő Német Lovagrend is, amelyet II. András fegyverrel kergetett ki a Magyar Királyság területéről, azonban később, a Baltikumban mégis sikerült erőszakkal megvalósítaniuk államalapítási tervüket.

A lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje elsősorban valóban a betegek, munkaképtelenek gyógyításával, ápolásával és gondozásával foglalkozott. Vagyoni és politikai erejük ezért korlátozottabb volt, hiszen sem honvédő-közbiztonsági harci tetteikkel, sem a hivatali

írásbeliségben betöltött igazgatási szerepükkel nem tették magukat nélkülözhetetlenné az uralkodók és a társadalom számára. A polgárosodás és a reformáció során ezért ezek feleslegessé váltak, hiszen ispotályaikat a városi polgárság hatékonyabban tudta működtetni.

Az egyetlen magyar alapítású betegápoló keresztes lovagrend, a stefaniták sorsa egyedinek bizonyult. A Szentföld eleste után ottani házuk, ispotályaik elvesztek, ezért esztergomi központtal kizárólag a Magyar Királyság területén folytatták közhasznú tevékenységüket. Ispotályaikban ápoló-gyógyító munkájukkal, hiteles helyeiken megbízható, szakszerű eljárásukkal, harcokban bátorságukkal és az uralkodó iránti feltétlen hűségükkel vívták ki a királyok és a társadalom elismerését, vagyoni támogatását. Mivel azonban a többi rendtől eltérően nem rendelkeztek kiterjedt nemzetközi szervezettel, nem volt személyi utánpótlásuk sem emberveszteség esetére. Már a muhi csatában megingott ezért a rend, ám IV. Béla támogatásának köszönhetően ekkor még képesek voltak újjászerveződni. Megerősödve, az új királyi székhelyen, Budán is alapítottak ezt követően új házat és ispotályt. A mohácsi csata azonban a rend működésének a végét jelentette, mivel ezután az ország három rész-

re szakadása és a zavaros belpolitikai viszonyok folytán már nem állt mögöttük olyan uralkodói erő, hatalom és szándék, amelyik megmenthette volna szervezetüket a megszűnéstől.

A történelem túlélője – eddigi tapasztalataink szerint – kétségkívül a johanniták rendje, amelynek jogutódja, a „Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend”, folyamatosan és sikeresen, megszakítás nélkül működik a mai napig mint önálló nemzetközi jogalany. Független államnak tekinti magát, saját útlevelet bocsát ki, és a világ 92 országával tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Hivatalos küldöttségekkel képviselteti magát az UNESCO-nál, az ENSZ genfi székhelyű szervezeteinél, valamint az Európa Tanácsnál. A függetlenségre törekvés, a vagyonfelhalmozás, a pápai hatalom megkerülése azonban még a 21. században is veszélyes lehet – ennek eredménye Ferenc pápa 2022. szeptember 3-i határozata. „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis [...]”⁷⁴⁹

Wojciech, Gerson: *Keresztesek*
(*A Német Lovagok Lengyelországban*)⁴⁶

FALUS, ORSOLYA

Kreuzritterorden als mittelalterliche „NGOs“. Lehren aus der Rechtsgeschichte

(Zusammenfassung)

In den Jahrhunderten des Mittelalters entstanden die Kreuzzüge als besondere gesellschaftliche Organisationen, die gegründet wurden, um gemeinnützige Ziele zu erreichen, die über eigene Mittel verfügten, um diese Ziele zu erreichen, genau wie moderne NGOs. Ihre gemeinnützigen Aktivitäten waren: militärische Verteidigung und öffentliche Sicherheit, Verwaltung (*locus credibilis authenticus*) und Heilung (Krankenhäuser, Leprosarien). Der König, höhere kirchliche Würdenträger, neue Mitglieder und Privatpersonen konnten mit Zuschüssen zum Betrieb dieser Organisationen beitragen. Die Spenden können in einer Summe oder jährlich gezahlt wer-

den; *inter vivos* (unter Lebenden), als Vermögensvorteil oder mit Vorsorge für den Todesfall durch ein Testament. Im Zuge der Durchführung gemeinnütziger Aktivitäten verübten die Kreuzzüge auch Missbräuche im Zuge der Verwendung der Vorteile, die ihren Organisationen gewährt wurden, ähnlich wie die heutigen gemeinnützigen Organisationen. Im Rahmen einer rechtshistorischen „Lektion“ stellt die vorliegende Studie vor allem anhand ungarischer Beispiele aus der Árpád-Haus-Zeit dar, welche Ursachen zum Verschwinden einiger Ritterorden führten, während andere Organisationen bis heute überleben konnten.

FALUS, ORSOLYA

Crusader orders as medieval „NGOs“. Lessons from legal history

(Abstract)

During the medieval centuries, the Crusader knight orders emerged as special civil organizations set up to achieve charitable goals that had their own funds, just like modern NGOs. Their charitable activities were: military defence and public security, administration (*locus credibilis authenticus*) and healing (hospitals, leprosariums). The king, senior church dignitaries, and private individuals contributed grants to keep these organizations running. Donations were paid in one lump sum or annually; *inter vivos*,

as a pecuniary advantage or with provision for death by a will. In the course of conducting their charitable activities, the Crusaders also committed abuses in the course of using the benefits bestowed upon their organizations, much like today's civil organizations. As part of a legal-historical “lesson”, the present study uses Hungarian examples from the Árpád House period to show what caused the disappearance of some knight orders, while others have survived to this day.

Jegyzetek

¹ Vatikáni Sajtóiroda <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2022/09/03/decree-for-the-sovereign-military-hospitaller-order-of-saint-joh.html>.

² A Máltai Lovagrend honlapja <https://orderofmalta.mt/2023/01/25/the-extraordinary-general-chapter-of-the-order-of-malta-opened-today/>.

³ A Máltai Lovagrend honlapja www.orderofmalta.int/news/pope-francis-received-the-grand-master-of-the-sovereign-order-of-malta-in-audience/.

⁴ HARRIS, Elise – BUNDERSON, Carl: Knights of Malta Grand Master to resign at request of Pope Francis. *Catholic News Agency*, Vatican City, Jan 25, 2017. www.catholicnewsagency.com/news/35301/knights-of-malta-grand-master-to-resign-at-request-of-pope-francis.

⁵ CONDON, Ed: Is the Order of Malta still 'sovereign'? The pope has made very big changes to the Order of Malta. But what do they mean? *The Pillar*, September 5, 2022. www.pillar.catholic.com/order-of-malta-still-sovereign/.

⁶ HOWARTH, Stephen: *A templomosok titka*. Budapest, 1986. Kossuth Könyvkiadó, 326. p.

⁷ HUNYADI Zsolt – PÓSÁN László: *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Debrecen, 2011. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 37-38. p.

⁸ FALUS Orsolya: *Ispótlályos kereszties lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. Pécs, 2015. IDRResearch Kft.–Publikon Kiadó, 63. p.

⁹ Giovanni Bocaccio (cc. 1480). <https://knightstemplarorder.org/templar-order/templar-persecution/>.

¹⁰ FALUS 2015. 28–32. p.

¹¹ HUNYADI-PÓSÁN 2011. 15. p.

¹² Uo. 17. p.

¹³ Uo.

¹⁴ Falus Orsolya felvétele, 2019.

¹⁵ FALUS 2015. 29–30. p.

¹⁶ HUNYADI-PÓSÁN 2011. 18. p.

¹⁷ FALUS 2015. 29. p.

¹⁸ FALUS Orsolya: *Szpitalne zakony rycerskie w czasach Arpadów na Węgrzech*. Zabrze, Tarnowskie Góry, 2019. Wydawnictwo Inforteditions, 65–79. p.

¹⁹ Falus Orsolya felvétele, 2019.

²⁰ FALUS 2019. 80–97. p.

²¹ Uo. 98–116. p.

²² Uo. 117–130. p.

²³ Uo. 131–149. p.

²⁴ Uo. 159. p.

²⁵ Uo. 150–168. p.

²⁶ DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*. Szerk. BÉLI Gábor. Pécs, 2010. PTE ÁJK, 74. p.

²⁷ Uo. 153. p.

- ²⁸ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 124. p.
- ²⁹ FALUS 2015. 29. p.
- ³⁰ PÓSÁN László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában. *Történelmi Szemle*, 2016. 3. sz. 465–474. p.
- ³¹ HUNYADI–PÓSÁN 2011. 22. p.
- ³² FALUS 2015. 31. p.
- ³³ Uo. 131–132. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ PÓSÁN 2016. 470–471. p.
- ³⁶ FALUS 2015. 132. p.
- ³⁷ LUTHER, Márton 95 tétele. www.mek.iif.hu/porta/szint/human/val-las/luther.hun.
- ³⁸ BORSA Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). In DEZSÉNYI Béla (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Budapest, 1961–1962. OSZK, 223. p.
- ³⁹ Uo. 223. p.
- ⁴⁰ PÓSÁN 2016. 466. p.
- ⁴¹ Uo. 468–469. p.
- ⁴² Uo. 470. p.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ MAKKAI László – MÓCSY András: *Erdély története I.* Budapest, 1986. 298. p.
- ⁴⁵ PÓSÁN László: A Német Lovagrend és az erdélyi püspökök viszonya a Barcaságban. *Századok*, 2019. 1. sz. 41–74. p.
- ⁴⁶ WOJCIECH, Gerson festménye: Keresztesek. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1377830>.
- ⁴⁷ PÓSÁN László: A Német Lovagrend Poroszországban. *História*, 1992. 7. sz. 41–74. p.
- ⁴⁸ PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség I–II.* Pannonhalma, 1995. Bencés Kiadó, 312. p.
- ⁴⁹ „A történelem az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezés élete, az élet mestere, a régmúlt hírnöke [...]” CICERO, Marcus Tullius: *Orator ad M. Brutum.* II, 36. www.thelatinlibrary.com/cicero/orator.shtml#69.

„Szerencsétlenebb és kevesebb előrelátással megfontolt törvényszakaszok talán nincsenek is a magyar Corpus Jurisban, mint azok, amelyek a képviselőjelölés mai intézményét iktatják oda.”¹

(Zsedényi Béla, 1931)

Hollósi Gábor

A képviselő-jelölési rendszer problematikája a két háború közötti közjogi szakíróink munkáiban

1. Az alkalmazott módszerről általában

Témánk feldolgozásánál abból indultunk ki, hogy a Horthy-korszak országgyűlési választásai köré csoportosítottuk időrendben az általunk legfontosabbnak vélt korabeli közjogi szerzők tanulmányunk tárgyát érintő főbb munkáit, egyes esetekben ugyanazon mű átdolgozott kiadásait. Így mutatjuk be azt, hogy miként formálódott a képviselő-jelölési rendszer kritikája a két háború közötti közjogi szakirodalomban a választások hatása alatt.² Módszerünkben azonban nem lehettünk egészen következetesek, hiszen az 1935. évi választásokat követően már nem a fennálló rendszer, hanem az új választójogi törvény javaslatának kritikái a lényegesebbek. Továbbá, mert az 1939. évi választás volt az utolsó általános országgyűlési választás a korszakban, célszerűnek tűnt, hogy ezzel csak lazább összefüggésben foglaljuk össze az 1938. évi választójogi törvény jelölési rendszerét illető megállapításokat. Mindenekelőtt azonban azt tartottuk fontosnak, hogy egy önálló fejezetbe gyűjtsük ki a korabeli szerzők munkáiból – megjelenésük időpontjára tekintet nélkül – a képviselő-jelölés mibenlétére vonatkozó „dogmatikai” álláspontokat. A kapcsolódó jogszabályi rendelkezéseket tanulmányunkban csak szükség szerint ismertetjük, mivel korábban azt már megtettük.³

2. A képviselő-jelölés fogalma és célja a korabeli szakirodalomban

A Horthy-kori közjogi szakirodalomban feltűnő a képviselő-jelölés intézményéről kifejtett precíz dogmatika hiánya. A csekély kivételhez tartozó szerzők egyike Zsedényi Béla, a miskolci evangélikus jogakadémia tanára, akit később, 1944 decemberében az ideiglenes nemzetgyűlés elnökévé választottak. Ő nagyobb figyelmet szentel erre 1927-ben megjelent munkájában.⁴

„A képviselőjelölés – írja –, mint intézmény annyit jelent, hogy képviselővé a megválaszthatóság általános kellékeivel rendelkezők közül csak az választható, aki szabályszerűleg képviselővé jelöltetvén, ezáltal a megválaszthatóság különös kellékével is felruházott. Lényege azonban az is, hogy korlátot állít a választójogosultság érvényes gyakorlása elé, amennyiben érvényesen nem lehet bárkire, hanem csak arra szavazni, akit szabályszerűen jelöltek.”

Vegyük észre, hogy Zsedényi a képviselő-jelölés intézményét a passzív és az aktív választójoggal egyszerre hozza összefüggésbe.

Ugyancsak ő az egyik szerző a korban, aki a képviselő-jelölést világosan két aktusra bontva, az ajánlást és a jelölést definiálja. Nála az ajánlás a választópolgárok meghatározott létszámú csoportjának szabályszerű akaratnyilvánítását jelenti, arra nézve, hogy valaki lehetőséget kapjon, hogy a választásokon képviselőjelöltként fel tudjon lépni; a jelölés pedig – nézete szerint – a törvény által felhatalmazott funkcionáriusnak az ajánlás szabályszerűsége feletti döntését, illetve az ajánlott személy jelöltté nyilvánítását fedi. Polner Ödön akadémikus – nyugdíjazásáig, 1935-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetem professzora – az 1938. évi választójogi törvény javaslatáról elhangzott előadásában⁵ azonban másként értelmezte a két fogalmat. Megállapította, hogy választójogi törvényeink 1913-tól kezdve „képviselőjelölés” fejezetükben voltaképpen a képviselőjelölt ajánlásáról rendelkeznek. Az ajánlás azonban már a választás része, hiszen ha csak egy jelöltet ajánlanak érvényesen, azzal a választás is megtörténik egyben. A jelölésre viszont mindig az ajánlást – így a választást – megelőzően kerül sor. A magunk részéről Polner álláspontját osztjuk, azzal, hogy mi mindig a jogszabály szövegezéséből indulunk ki vizsgálódásunkkor.

Zsedényi szerint a képviselő-jelölésnek egyrészt technikai célja van, azaz előzetes elekcio a választás megkönnyítésére, azok kiválogatására, akiket a választók tekintélyesebb csoportja támogat, másrészt pedig erkölcsi megakadályozni az „önjelölteket”, akiknek a megválasztásuk teljesen valószínűtlen, de szereplésük a korrupció lehetőségeit tágítja. E célok közül egyiket-másikat Istvánosyan más közjogi szerzők is említik, így Egyed István, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazgatási jog tanára is.⁶ Ha fellapozzuk 1943-ban megjelent könyvét, abban azt találjuk, hogy arra szolgál a képviselő-jelölés, „hogy a választás csak olyan egyének, illetőleg lajstromok között folyhasson le, akik mögött a választóközönség tekintélyesebb hányada áll; ellenkező esetben ugyanis sok lenne az önjelölt s minden kis csoport külön jelöltet állítana, ami a szavazatok rendkívüli szétoszlását tenné lehetővé és biztos többség hiányában pótválasztások tartását tenné szükségessé.”⁷ Szintén 1943-

ban megjelent könyvében igencsak pontatlanul fogalmaz a kolozsvári tudományegyetem tanára, Csekey István, aki szerint a képviselő-jelölés célja, „hogy csak olyan jelöltekre, illetőleg lajstromokra szavazzanak, akik, illetőleg amelyek a választókerület nagy részének bizalmát bírják”.⁸ Szintén „választókerületet” említ egy korábbi művében Egyed is, holott helyesebb a választókerületben választójogosultsággal rendelkezőkről beszélni.⁹

3. Az 1926. évi választások reflexiói

Bár az új képviselő-jelölési rendszert már a 2200/1922. M. E. számú rendelet életbe léptette, az első fontosabb kritikák csak az 1925. évi XXVI. tc. alapján, 1926 decemberében tartott választások után jelentkeztek. Talán az intézmény igazi arcának időigényes felismerése, de lehet, hogy a törvény gyakorlati alkalmazásának bevétele volt az oka, hogy az 1926-ban napvilágot látott számos közjogi munka képviselő-jelölésre vonatkozó kritikát nem tartalmaz. Térffy Gyula kúriai tanácselnök – valószínűleg még 1925-ben megjelent – *Az új választójogi törvény* kötetében pusztán a törvény szövegét jegyzeteli annak Indokolásának, illetve a nemzetgyűlés választójogi bizottsága jelentésének odavágó részeivel.¹⁰ A budapesti jogi kar rendes tanárai közül a későbbi akadémikus, Tomcsányi Móric *Magyar közjogának* első kiadásában a választójogi törvényt még mint nem hatályba lépett törvényt ismerteti, így a képviselő-jelöléssel is csak a szabályok szintjén foglalkozik. Hozzá hasonlóan e szabályok kommentálását a nála 15 évvel idősebb Kmety Károly *Magyar közjogának* hatodik, utolsó kiadása is mellőzi.¹¹ Szintén csak leírást ad a pécsi tudományegyetem híres nemzetközi jogásza, Faluhelyi Ferenc, továbbá Egyed István, akit egyik kritikusa gúnyosan a „provizórium közjogászanak” nevezett.¹² Egyed e – mai szemmel inkább megtisztelő – jelzőt a *Mai közjogi berendezéseink* első kiadásával érdemelte ki, a másodikban viszont kétségkívül elszietve jelentette ki, hogy „igen nagy gonddal képezi ki az új törvény a választások tisztaságának a garanciáit”.¹³ Arra hivatkozott, hogy a választási biztost a rendes bírák közül kell kijelölni – e ténynek egyébként hasonlóan nagy (túl nagy) jelentőséget tulajdonított Tomcsányi is.¹⁴

A képviselő-jelölési rendszerről átfogó kritikát legelőször Zsedényi fejtett ki a már említett, 1927-ben megjelent művében, komparatistikai szempontokat is figyelembe véve és dogmatikai igényességgel. Ebben hangsúlyozta, hogy a jelölés az előkészületi cselekmény jellegét meghaladta, a választást immár két részre osztja, és nem ritkán a jelölés körül folyik le a választási harc. A túl magas ajánlási számok következménye, hogy a pártok az ellenfél jelölésének ellehetetlenítésére törekednek. A közigazgatási apparátus – különösen a vidéki kerületekben – a kormány jelöltjének óriási előnyt biztosít: már 24 óra alatt annyi aláírást gyűjt, hogy más nem tud fellépni.¹⁵ Így a hivatalos preszsió is csak növekszik: a szavazás napján a választó színelhet beteget, az ajánlási ívekkel viszont naponta kereshetik. Azonban több esetben előfordult a választásokon, hogy a jelöltre az ajánlóinak csak kis töredéke szavazott.

Az ellenjelöltnek tehát két lehetősége marad: vagy aláírásokat hamisít vagy hamisítat, vagy megvesztegeti az ajánlókat. Az aláírások hamisítása eredményes lehet, hiszen a választási biztos nem dönthet a valódiság kérdésében, legfeljebb csak az ügyességet keresheti meg, és azt is csak a választást követően. Ez viszont nem jelent reális veszélyt, mert a hamisítások bizonyítása nagyon nehéz, illetve az eljárás csak évek múltán hoz eredményt. A vesztegetést sem egyszerű bizonyítani, ráadásul könnyebb aláírást, mint szavazatot venni. Elő is fordult a választásokon, hogy az aláírástól lelkiismeretlen emberek egész csoportja az utolsó napokig tartózkodott, hogy ajánlását a bajbajutott jelöltnek felajánlva tisztességtelen jövedelemhez jusson. A jelölés ettől eltekintve is súlyos pénzkérdéssé vált, mivel elterjedt, hogy az egyes községeket az ajánlási ívekkel a „felhajtók” busás napidíj fejében járják. Zsedényi szerint mindez demoralizál, azaz a választási eljárás komolyságát kockára teszi, ezenkívül hangoztatta, hogy a választások titkosságának elvével csak kismennyiségű aláírást lehet összegezgetni.

E bajok orvoslására a kiváló jogtudós az ajánlók számának radikális csökkentését javasolta, azt két-háromszárra apasztotta volna. Alternatívaként az olasz modell átvételét tanácsolta, melyből kiindulva az érvényes jelöléshez a választókerületben választójoggal rendelkezők legalább 3, de legfeljebb 5%-ának, végső esetben azonban legalább 5, de legfeljebb 10%-ának lenne szükséges az aláírása. Lényegesnek vélte, hogy az aláírók száma minden esetben maximált legyen, és a választási biztos a maximális számon felüli aláírásokat érvénytelenítse. Legfeljebb öt-száz aláírás esetén megkívánhatónak tartotta azt is, hogy azokat vagylagosan politikai hatóságokkal, bíróságokkal, esetleg e célra kiküldött bírákkal kelljen hitelesíttetni. A többes ajánlásban való részvételt szigorúan büntette volna, ám úgy, hogy az az ajánlás érvényességére nem hat.

Zsedényit követően kritikai észrevételekkel találkoztunk a pécsi tudományegyetem professzora, a későbbi akadémikus, Molnár Kálmán¹⁶ *Magyar közjogának* második kiadásában is, melynek 1928-ban megjelent második kötetének ideillesztjük tárgyba vágó sorait:

„A képviselőjelölt ajánlására vonatkozó szabályok az új választójogi törvény leginkább kifogásolható rendelkezései. Bonyolulttá és költségessé (aláírások gyűjtése) teszik a választást és tág teret nyitnak a választási visszaéléseknek (aláírások hamisítása, választók befolyásolása, vesztegetés), ami egyrészt az állampolgári erkölcsök lazítására vezet, másrészt a kifogásolható módon született képviselőház tekintélyének csorbulását idézi elő.”¹⁷

Molnár ezenkívül felfigyelt a törvény képviselő-jelölésre vonatkozó részének egy kisebb hiányosságára is, továbbá egy helyen a javaslati szöveg megváltozását is megemlíti.¹⁸ Ezeket itt bővebben nem fejtjük ki.

4. Az 1931. évi választások reflexiói

1931-ben Zsedényi újabb munkával jelentkezett: ekkor már *Új választójogot!* követelt, melyben némi módosítással fenntartotta korábbi nézeteit a képviselő-jelölést illetően, valamint néhány új kritikai észrevételt is tett.

A Budapest déli választókerületében történt tömeges aláírás-hamisítások kapcsán¹⁹ megállapította, hogy helytelen a belügyminiszternek az a törvényt magyarázata, miszerint többszörös aláírás esetén az aláírás azon az íven érvényes, amelyet először vizsgálunk. „Ez a magyarázat [...] – írja – sem a törvénynek, sem az igazságnak meg nem felel, a legkevésbé azonban az általánosan elismert erkölcsi és jogi elveknek...”,²⁰ hiszen pusztán a sorrend alapján a hamisított aláírásnak szerez érvényt a valódival szemben. Ez pedig arra vezet, hogy „A vizsgálat szempontjából első jelölt vagy párt [...] nyugodtan benyújthatna volna a kerület összes választóinak hamisított aláírásait, írmagnak sem maradt volna ebben az esetben ajánló az ellenjelölt vagy ellenpárt részére.”²¹ Ugyanezt eredményezte, ha a választási biztos vagy a választási bizottság még az 1922. évi választójogi rendelet egyik szabályát segítségül hívva az ismétlődő aláírásokat minden jelölt ajánlási íven érvénytelenítette.

Zsedényi nem pártolta, hogy az angol mintára ekkor már felmerült óvadékrendszer²² beépítsék a magyar választójogba. Az óvadékot egyrészt elvileg vélte helytelennek, mivel az a választhatóság előfeltételeiben méltánytalan különbségeket tesz. Csak „első látszatra” tartotta célszerűnek gyakorlati szempontból is: addig, amíg a választási rendszer főleg egyéni kerületeken nyugszik. Ám a fejlődés irányát nála épp a listás rendszer bevezetése jelentette, amivel az óvadék már nem fér össze. Súlyosan terhelné a pártokat, amikor minden választókerületben vagy azok többségében listát állítanak.

Bár Zsedényi továbbra is az 1923. évi olasz választójogi törvény jelölési rendszerének meghonosítását javasolta, mivel a szóban forgó írásában kifejezetten a listarendszer bevezetése mellett szállt síkra, korábbi nézetét annyiban módosította, hogy egy-egy listás kerület 120–130 000 választójára tekintettel ezer lehetne a megkívánt ajánlók maximális száma. Érdemes még idéznünk az akkori jelölési rendszerről a véleményét: „ez így nem maradhat, mert ha így marad, diszkreditálni fogja előbb-utóbb parlamentünk egész tekintélyét”.²³

1932-ben jelent meg Tomcsányi közjogának második kiadása, melyben a képviselő-jelölési rendszert egy rövid jegyzetben már ő is kritizálja:

„Az ajánlási rendszer ilyen szabályozása törvényünknek talán legelhibázottabb rendelkezése. Először is aránylag igen magas a megkívánt ajánlók száma. De az ajánlási ívek aláírása körül is nagyon sok visszaélésre ad okot a mostani eljárás. Ilyen visszaélés: több ajánlóívnek ugyanazon személy részéről való aláírása, ami az aláírás érvénytelenítését vonja maga után, de nincs szabály arra, hogy melyik íven érvényteleníthessék az aláírás. A tapasztalat szerint sok az aláírások hamisítása is. Mindez nagyon megnehezíti az aláírások ellenőrzéseit-

nek munkáját is. Helyesebb az a rendszer, amely a székesfővárosi bizottsági választásoknál van érvényben s mely szerint az aláírások csak a hatóságilag hitelesített szelvény hozzáillesztése esetén érvényesek.”²⁴

Az idézet utolsó mondatából jól látható, hogy Tomcsányi a szelvényrendszer híve volt.

Témánk szempontjából azonban nem ő és nem is Zsedényi a legfontosabb szerzője az 1931. évi választásokat követő időszaknak, hanem Harmath Jenő budapesti ítélőtáblai tanácselnök, aki mint székesfővárosi választási főbiztos tapasztalta meg a képviselő-jelöléssel kapcsolatos visszásságokat. A rendszert a Magyar Jogászegylet Közjogi és Közigazgatási Jogi Szakosztályában elhangzott előadásában kritizálta 1932-ben, előadása nyomtatott formában a következő évben jelent meg.²⁵

Harmath négy hibára vezette vissza azt a tényt, hogy a jelölési rendszer „különösen a névaláírások hamisításának megdöbbentő mérvű elszaporodását tette lehetővé”. Az első a megkövetelt aláírások „túlzásba menő” nagy száma, mely hivatalosan a komolytalan önjelöltek távol tartását szolgálta. Harmath e célt életszerűtlennek vélte, hiszen ha csak egyetlen választó is mandátumra ajánlja a pályázót, az önjelölt már nem lehet. Ezt az 1848-as választójogi törvényhozás is így fogta fel. Elutasította továbbá azt az indoklást, hogy a választójogosultság kiterjesztése nyomán népesebbé váló választókerületek miatt kellett felemelni az ajánlók számát. Hangsúlyozta: az emelés mértéke a kerületek népesebbé válásával nincs arányban. Ezenkívül azt az érvt sem tartotta helytállónak, hogy a kis pártok fokozzák a választási izgalmat. Ahogy az önjelölt (alig támogatott személy) sem, akinek a fellépése legfeljebb általános derűltséget kelt. A magas szám elleni legerősebb ellenérvt Harmath abban látta, hogy egy kis párt egy listás kerületben kevesebb szavazattal, mint ahány ajánlással indulni tudna, már mandátumhoz juthatna. A törvénynek pedig azt a szabályát „szokatlan kedvezménynek” nevezte, hogy a választást megelőző országgyűlésen mandátummal rendelkező jelöltek ajánlásához feleannyi választó szükséges.

A rendszer második hibájának azt tartotta, hogy a rendelkezésre álló idő alatt lehetetlen ellenőrizni az ajánlásokot. A nyíltan szavazó kerületekben a választók névjegyzékéből a választási biztosnak személyesen kellett az ajánló nevét kikeresnie, hogy a nevet, a foglalkozást, az életkort és a lakóhelyet összevethesse. Csakhogy erre a törvény értelmében 48 órája volt, amely legfeljebb két nappal volt meghosszabbítható,²⁶ holott akkor is legalább három ajánlót kellett azonosítani, ha mindössze három jelölt indult. Listás kerületekben az eljárást még nehezkesebbé tette, hogy ott az ajánlásokat öttagú választási bizottság, ülésen bírálta el. Az ülésen jelen lehetnek a pártok képviselői is, akik jogosultak voltak észrevételeket tenni,²⁷ a választási biztosnak az eltérő véleményét pedig jegyzőkönyvbe kellett venni. Így ha legalább öt párt indult például Budapesten, akkor 25 000 ajánló választójogosultságának ellenőrzése volt szükséges. Ezt az 1931. évi választások alkalmával úgy oldották meg, hogy a székesfővárosi választási bizottságok mellé a közigazgatási hatóságoktól néhány száz „ad hoc” munkaerőt kirendel-

tek, akik – a választási bizottság tagjaitól megkívánt eskü nélkül, illetéktelenül – felváltva turnusokban, éjjel-nappal dolgoztak az ajánlási ívek felett.

Harmath azt kifogásolta a szabályozás harmadik hibaként, hogy a törvény nem követeli meg az ajánlási íveken az aláírásokat gyűjtő egyén nevének és lakásának feltüntetését, illetve, hogy nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely valakit kifejezetten felelőssé tenne az aláírások valóságáért. A választójogi törvény ugyanis csak az olyan személyt büntette vétség miatt, aki az ajánlási ívbe más nevét jogosulatlanul beírta.²⁸ Az ajánlások átnyújtói így – az 1919-es szabályozás által megállapított²⁹ – felelősségtől szabadultak, ami tárt kaput nyitott a névaláírás-hamisítóknak. Harmath úgy vélte, hogy az aláírásokat gyűjtő egyének saját kezű aláírásával kellene igazolnia az ajánló névaláírása mellett, hogy az ajánló saját kezűleg írta alá az ívet.

Végül, negyedik hibaként szóvá tette, hogy a törvény nem rendelkezik arról, hogy többes ajánlás esetén valamelyik érvényes lesz-e, és ha igen, akkor melyiket vegyék figyelembe; illetve nem rögzíti, hogy ki dönti el, hogy többes ajánlás történt-e, továbbá nem írja elő az aláírások keltezését sem, így hogy melyik keletkezett előbb, nem állapítható meg. Csak annyit rögzít a törvény, hogy minden választó egy ajánlásban vehet részt, és kihágásért bünteti e szabály megszegőjét.³⁰ Harmath – miként Tomcsányi is – a megoldást a szelvényrendszer bevezetésében látta, melynek lényege, hogy a hatóság minden választó részére szelvényvel ellátott szavazóigazolványt ad. A szelvény felhasználása úgy történik, hogy az ajánlóívre az ajánló saját kezű aláírása mellé felragasztják a szavazóigazolványának szintén saját kezű aláírásával és hivatalos bélyegzőlenyomattal ellátott szelvényét is, így a szelvény hamisítása – közokirat-hamisítás – nélkül már nem tud újabb ajánlásban részt venni. Tudniillik az a törvényi garancia, hogy a választási biztos, ha bármely aláírás érvényessége tekintetében aggálya van, a választás befejezése után az ajánlási ívet köteles áttenni az illetékes ügyészséghez, hogy a büntetőeljárást megindítsa,³¹ „mint garanciák erőtelnek, hatástalanok, mert a gyakorlatban tartalmatlan, üres fenyegetésnek bizonyultak, amire a névaláírás-hamisítók már régen rájöttek” – írja Harmath.³² Megkövetelte volna továbbá azt is, hogy ne csak a titkosan választó kerületekben kelljen az ajánlást saját kezűleg aláírni.

Zsedényihez hasonlóan, ám Borsos Endre közigazgatási bíróval szemben³³ az angol óvadékrendszer átvételét ő is ellenezte. Az óvadék magánjogi intézmény Harmath szerint, a választás viszont közjogi aktus, ahol az állam a jelölttől nem követelhet semmit, a jelölt pedig semmiféle szolgáltatással sem tartozik. Az óvadék valójában a jelölt „csúfos bukása” esetére előre letétbe helyezett bírságpénzt jelent, ami igazságtalan, mert a vagyontalan jelölttel szemben előnyben részesíti a vagyonos jelöltet.

Harmath három alternatívát vázolt a visszaélések megfékezésére. A polgári perrendtartás egyik szabályát segítségül hívva az aláírások hamisítatlanságát védelmezte volna. E védelmet természetesen megdönthetőnek tekintette, mégpedig a választási biztos előtti kifogásolási eljárásban, és még a választást megelőzően. Maga is belátta azonban,

hogy ezzel a választás elnyúlna. Másik megoldásként a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről szóló 1924. évi XXVI. tc. javaslati szövegében még szereplő rendelkezés átültetését tanácsolta: az ajánlóíveket a hatóság megbízottja előtt személyesen kelljen aláírniuk a választóknak. (A fővárosban e helyett végül is a szelvényrendszert vezették be. „Valószínűleg a gyakorlati kivitel nehézségeitől riadtak vissza – mert különösen a fővárosban 40–50 ezer ajánló személyazonosságának igazolása és sajátkezű névaláírásának ellenőrzése a közigazgatási hatóságok viharezzett erejét is meghaladta volna” – indokolja Harmath.)³⁴ A harmadik alternatívát a névaláírások hitelesítésében látta, amit a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. már alkalmazott a törvényhatósági bizottsági tagok választásánál a törvényhatósági jogú városokban. Erre vonatkozóan azonban Rácz József ítélőtáblai bíró megjegyezte, hogy több helyen is üres formalizmussá váltak a hatósági aláírás-hitelesítések: az előjáróságok tagjai valójában nem voltak jelen.³⁵

Harmath szerint az ajánlók számát százra kellene leszállítani, ami több képviselőt választó kerületben ugyan lehet több, de az ötszázat semmi esetre sem lehet meghaladni. Így a választójog szabad gyakorlásának és a kisebbségi képviselő kialakulásának törvényes akadálya nem lesz, titkos választásnál pedig – ahol kötelező volt szavazni – nem fordul elő, hogy üres lappal szavaznak azok, akik nem voksolhatnak a nagy ajánlási szám miatt már eleve elbukott jelöltjükre. Ezzel nem kerülne veszélybe a közbéke sem.

Zsedényin, Tomcsányin és Harmathon kívül még mindenképpen említést érdemel Polner Ödön, „a magyar közjogászok Nesztora”³⁶, aki kifejezetten a törvényalkotás szempontjából bírálta az 1925. évi választójogi törvényt a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában elmondott előadásában. Előadásának leírt változata – Harmathéhoz hasonlóan – szintén 1933-ban jelent meg, melyben néhány sorban a képviselő-jelölési rendszer visszasságait ő is felemlítette:

„A törvénynek egyik legjellemzőbb tulajdonsága a lehetetlen jelölési rendszer. E rendszert már elég általánosan elítélték és tárgyilagosan kimutatták képtelenségét. [...] Az ajánlók számának e rendkívüli szaporítása folytán való megnehezítése a jelölésnek igen alkalmas a választási izgalom fokozására, a visszaélési alkalmak szaporítására és a választással járó költségek megduzzasztására, de tárgyilagosan elfogadható indoka alig van. Az 1925-i törvény javaslatának indoklásában foglalt egyetlen az az érv, hogy szükséges a jelölésnek nagyszámú ajánláshoz kötése, nehogy az önjelöltek jelöltként fellépése a választást céltalanul megnehezítse, önmagában összedől, ha meggondoljuk, hogy e nehézkes jelölési rendszerrel az összes választások sokkal inkább megnehezítettnek, mintha egyik-másik kerületben néha önjelölt lépne fel.”³⁷

5. Az új választójogi törvényjavaslat kritikái

Az 1935-ös választások végleg megpecsételték a képviselő-jelölésre vonatkozó szabályok sorsát, erre úgy emlékezik vissza három évvel később keletkezett művében Molnár Kálmán, hogy „Az 1935. évi általános választásnak közigazgatási bírósági ítéletek hosszú sora által megállapított szégyenletes jelenségei sürgős szükséggé tették az ajánlási rendszer haladéktalan megváltoztatását...”³⁸ Megszólt a *Pesti Hírlap* hasábjain a korábban Nobel-díjra jelölt – és nem melleleg: jogvégzett – kiváló író, Herczeg Ferenc is,³⁹ tőle származik az ötlet, hogy az ajánlási rendszert akár egy egyszakaszos novellával is meg lehetne változtatni.

A visszaszabályozást egyelőre csak átmenetileg és kizárólag az egyéni választókerületekben módosító 1937. évi „ajánlási novella”⁴⁰ értelemszerűen nem esett túl nagy súllyal latba a szakirodalomban. Molnár azt a szakaszát, hogy „Az ajánlás érvényesnek elfogadott 100 aláíróját úgy kell tekinteni, mint akik az ajánlott jelöltre leszavaztak...” „egyébként sem nagyon indokolható rendelkezések” tartotta.⁴¹

Viszont az új választójogi javaslatról – mely számos módosítás után 1938-ban törvény lett – több igen lényeges kritika született. Az egyik Ferdinandy László, Ferdinandy Gejza, az MTA levelező tagjának fia, ügyvéd műve, akinek a nyomtatott kiadás alapjául szolgáló előadása még 1938 elején, a Deák Ferenc Társaság vitaülésén hangzott el. Ebben újfent terítékre került a képviselő-jelölés ügye.⁴²

Ferdinandy – aki egyébként a „népies pluralitás” híve volt –, immár a vármegyék területére is kiterjeszteni kívánt listás választási rendszerről úgy gondolkodott, hogy az elveszi a néptől és a pártvezetőségekhez helyezi át a jelölési jogot. Visszafejlődést látott a törvényjavaslatban az 1937. évi novella „jól bevált” rendelkezéseihez képest, mivel az óvadékrendszert megtartotta, ám vele párhuzamosan az ajánlók számát annak maximálása nélkül ismét felemelte. (A végleges törvényszöveg azonban már előírta, hogy csak 50%-kal lehet meghaladni a megkövetelt számokat!)⁴³

Ferdinandyknak talán arra a szakaszra vonatkozó észrevétele a legérdekesebb, mely szerint kevesebb (150–750) ajánlás is elegendő országos párt listájának vagy jelöltjének, feltéve, ha a jelöléshez előzetesen hozzájárult a párt képviselőre jogosult központi szerv.⁴⁴ Úgy látta, hogy ezzel a „hivatalos jelöltséget” alkotmányjogi fogalom má emeli a javaslat, és az ilyen jelölteknek alkotmányjogi kedvezményt ad, holott közjogokkal nem lehet felruházni olyan szervet, amely sem törvényben, sem rendeletben nincs szabályozva. Az egyesületi jog⁴⁵ ugyanis nem terjedt ki a pártokra a korban, így a pártok – különösen vezetőiségük – közjogilag szabályozatlan fogalmak voltak. Másrészt nyitva hagyott kérdésnek találta azt is, hogy ha épp egy nagyobb párt szakadása miatt kell a Házat felosztatni, akkor az ajánlási kedvezmény a párt melyik részét illeti.

Polner Ödön, akinek „munkái általában a jogászai elemzés kiválósága által tűnnek ki”⁴⁶, szintén kifejtette a tör-

vényjavaslatokkal kapcsolatos nézeteit. A Ferenc József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott újabb előadása 1938-ban látott napvilágot nyomtatásban. Polner – aki egyébként a többes szavazati jog híve volt, és az arányos választási rendszertől óvott, illetve a férjezett nőknek nem adott volna választójogot – helyeselte azt az új rendelkezést, hogy a jelölt a saját személyére nézve tájékoztató nyilatkozatot adjon. Csakhogy erre szerinte nem őt, hanem az őt jelölni kívánó kerületi választók szervezetét kellene kötelezni, mivel az a helyes, ha a jelölést nem a jelölendő személy kezdeményezi. Felfedte továbbá azt a dogmatikai zavart, hogy mivel e tájékoztatót a jelöltnek még az ajánlása előtt kell adnia, a képviselőjelölt kifejezést már a képviselő-jelölésről – mint említettük: valójában az ajánlásról – szóló fejezet előtt használja a javaslat. A képviselő-jelölés utáni fejezet pedig a „Választási eljárás” címet viseli, így míg a képviselő-jelölést csak a választással és a szavazással helyezték szembe az eddigi törvényeink, e javaslat már az egész választási eljárással is. Ezenkívül érdekes Polnernek az az angol mintán nyugvó gondolata, miszerint nem a választás, hanem az ajánlás napjának, és ha szükséges, a szavazás napjának kitűzéséről kellene rendelkezni a jogszabályban. Ezek szerint a kiváló közjogász továbbra is számolt az egyhangú választások nagy számával?

Polner sajnálatosnak vélte, hogy az ajánlók számát tekintve nem történt az 1937. évi novellához hasonló mérvű csökkentés a listás kerületekben, és „még sajnálatosabb, hogy az új javaslat mintegy megbánva az 1937:VIII. t. c. enyhítését”⁴⁷ az ajánlók számán ismét emel. Ennek azért sem látta értelmét, mert az országgyűlésben már képviselt pártok programjával fellépő jelöltek úgyis kapnak a magas ajánlási számból kedvezményt, és mivel ezekből sokkal többen lesznek, a kiváltságolás folytán a magasan megállapított szám nagyrészt elveszíti jelentőségét. „Kicsinyesnek látszó eszköznek” nevezte, ha a pártok elaprózódását az ajánlások nagy számával gátolják meg. Ha egy pártprogramnak van visszhangja, miért ne nyilvánuljon meg? – kérdezte. Úgy érezzük, ezzel Polner a törvényes államrend megdöntésével fenyegető nyilas mozgalmat némileg alábecsülte, moralista gondolkodását tükrözi az a mondata, miszerint „A magyar nép józanságától mégis lehet talán annyit várni, hogy bármiféle zöldség nem kap döntő súlyú többséget...”⁴⁸ Hiit a választási biztosíték korlátozó szerepében; az ajánlások kisebb (kedvezményes) számát is túl nagynek, felesleges költségnek, hasztalan idő- és munkapazarlásnak tekintette.

A központilag elismert hivatalos jelöltek intézményének törvényesítését – Ferdinandyhoz hasonlóan – Polner is elfogadhatatlannak tartotta, hiszen e rendelkezés jogintézménnyé teszi a politikai pártokat, ami „A parlament rendszernek olyan elfajulása, amely egyenesen megsemmisítésére vezet”⁴⁹ – írja. Gondolatmenetében eljutott egyetlen pártnak jogintézménnyé tételéig, az állammal való azonosításáig. Az ajánlók számának egyöntetű (kivételem nélküli) megállapítását javasolta, azért is, mert a „hivatalos jelöltség” a választókerület függetlenségét csorbítja. A törvényjavaslatot összességében sem tartotta szerencsés alkotásnak.

Az 1938. évi választójogi törvény javaslatának harmadik nagy kritikusa Hegyemegi Kiss Pál volt, aki 1909-ben *sub auspiciis regis* doktorált a kolozsvári jogi karon. Bár nem tudományos pályán bontakozott ki tehetsége, a választójogot mélységében ismerte, hiszen kispap politikusként 1922 és 1935 között a nemzet-, majd országgyűlésben folyamatosan Debrecen képviselte. 1935-ben azonban nem jutott mandátumhoz, így épp annak az országgyűlésnek nem lehetett tagja, amely az új választójogi törvényről szavazott. Ezért miután megismerte a törvényjavaslatot, sietve könyvet írt arról,⁵⁰ hogy az országgyűlésbe bekerült párttársai és barátai ellenérveléséhez segítséget nyújtson. (Kötete első részében ismerteti a kispapárt titkos választójogért vívott küzdelmét és a párt választójogi elgondolásait is.)

Hegyemegi megállapította, hogy a képviselő-jelölés korábbi gyakorlatán a törvényjavaslat alig változtat, „nagyon kevés a simítás” abban, sőt az 1937-ben már megszavazott plutokratikus kaució (óvadék) rendszert is fenntartja. „Aki szegény ember, annak nem szabad politizálnia”, illetve, így kialakul a jelölteknek egy olyan típusa, „akik valahonnan máshonnan kapják a pénzt, idegen tényezőktől, ami nagyon veszedelmes, aggályos nemzetbiztonsági szempontból is” – panaszkolta.⁵¹ Helytelenítette, hogy az ajánlók száma „igen tekintélyes”, hivatkozva Puky Endrének, a közigazgatási bíróság elnökének véleményére, aki szerint túl nagy ajánlási számokkal nem szabad dolgozni magas kaució mellett. Továbbá Hegyemegi úgy látta, hogy az a két szabály, hogy felerészben 30. életévüket betöltöttnek kell lenniük, illetve csak egynegyedük kerülhet ki ugyanabból a községből az ajánlóknak, a helyzetet csak rontja, hiszen így még könnyebb érvénytelenné tenni az ellenfél ívét kettős aláírásokkal. „Apró kis kihágási büntetéssel sújtja e kettős ajánlók a törvény, szóval maradt ezen a téren is minden a régiben, csak legfeljebb nagyobb a hókusz-pókusz”⁵² – összegezte véleményét rezignáltan.

Gyanakodva szemlélte a hitelesítésre vonatkozó rendelkezéseket is – ahhoz, hogy megértsük alábbi sorait, megemlítjük, hogy a még üres ajánlási ívek hitelesítését már ismerte az 1925. évi választójogi törvény is:

„A hitelesítésnél fennáll ma is annak lehetősége, hogy az egyik párt jóval megelőzze a többi pártokat. Ezt már úgy hívjuk a köztudatban, hogy hatalmi idő. Rendesen úgy volt ez a múltban is megcsinálva, hogy a többség ajánlási ívei egyszer már végig futottak a kerületben, amikor az ellenzéki jelölt megjelent ajánlási íveivel. Röpiet sem tudott kiadni a többségi kortések azon híresztelésének megcáfolására, hogy nem lesz ellenzéki jelölt, mert annyira érdemes az egységspárt jelöltje, hogy az ellenzék jelöltet sem állít.”⁵³

Az 1937. évi novella bevezette, és az új választójogi törvényjavaslat szintén rögzítette, hogy az ajánlók aláírásait is hitelesíteni kell. Hegyemegi attól tartott, hogy ha a község előljárósága „okoskodik” vagy a választó fél az előljáróságtól, akkor be kell őt vinni a közjegyző vagy a járásbíró szék helyére, ami tekintélyes fuvarköltséget okoz. Ha pedig nem lesz tiltva, hogy valaki ne ötezer ajánlást

hitelesítsen a községben, akkor az a helyben való hitelesítés lehetőségétől elzárja az ellenzéki jelöltet. (Hozzáteszük ismét: az ajánlók számát végül maximálta a törvény!) Ezenkívül Hegyemegi megjegyezte a bevezetésre kerülő „önajánlás” – azaz a képviselőjelölt saját személyére vonatkozó tájékoztató nyilatkozat – közszemlére tételét igazoló hatósági bizonyítvány kapcsán,⁵⁴ hogy e tekintetben a hatóság hatásköre igen tág. Az ajánlások átvizsgálására vonatkozó szakaszt pedig homályosnak tartotta, igaz, még abból indult ki kritikájában, hogy a titkos szavazás általánosság tételével immár minden választókerületben a választási bizottság hatáskörébe kerül az ajánlások elfogadása,⁵⁵ így véleménykülönbség állhat elő a választási biztossal. Végül, Ferdinandyhoz és Polnerhez hasonlóan helytelenítette ő is, hogy a törvényjavaslat az országos pártok jelöltjeit kedvezményezi. Az országos párt akkori fogalma – melyen később szintén változtattak – a pártokat gyakorlatilag két táborra, parlamentiekre és parlamenten kívüliekre osztotta. Ez az 1935-ben beválasztott pártok számára – ironizált Hegyemegi – a képviselő-jelölést megelőző fejezet címében foglalt „választás zavartalanságát” valóban biztosítja, illetve „igen helyesen van a törvénytervezet e része összeszerkesztve, amikor az ajánlási fejezet után intézkedik az egyhangú választásról”⁵⁶ – fogalmazott maró gúnyal. „Mestermű ez a fejezet az egypárt uralom és a megalkuvó ellenzék szolgálatában.”⁵⁷

6. Az 1938. évi választójogi törvény kritikái

Molnár Kálmán *Alkotmányjogi reformjaink az 1937. és 1938. években* című kiegészítő kötete a nyomdát még az 1939 pünkösdjén tartott választások előtt hagyta el, viszont hatályos joganyagként abban már az új választójogi törvény szerepel. Valószínűleg a közelgő választásokra is figyelemmel Molnár a képviselő-jelölési rendszert érintő észrevételeit illetően szűkszavú maradt, pusztán tárgyilagosan megállapította, hogy az 1937. évi VIII. tc. szerint jóval kisebb volt az ajánlók száma. Üdvözölte viszont, hogy végre valamennyi benyújtott ajánlási íven törölni kell az olyan aláírást, amely több ajánlásban is előfordul: a korábbi választójogi törvényből „ez a világos rendelkezés hiányzott”. „Jogilag nem lehetett kötelező” a belügyminiszternek az a „tájékoztató véleménye” (1931), amely szerint többszörös ajánlás esetén a választási biztos által elsőnek elbírált ajánlás tekintendő érvényesnek.⁵⁸

Tomcsányi közjogának harmadik kiadása 1940-ben – tehát már a választásokat követően – jelent meg, ebben a választójogi részt ő is átdolgozta az új szabályozásnak megfelelően. A képviselő-jelölésre nézve arra a törvényszakaszra vonatkozó megjegyzése a legszembeötlőbb, miszerint „Olyan pártprogrammal, vagy olyan politikai célkitűzéssel, amely a nemzeti állam és a társadalom törvényes rendjének felforgatására, vagy megsemmisítésére irányul, országgyűlési képviselőül senki sem jelölhető.”⁵⁹ Tomcsányi ezt a rendelkezést helyeselte, a megfogalma-

zás szabatoságával viszont nem volt elégedett. Helyette az „olyan politikai célkitűzéssel, amely ősi alkotmányunk alapintézményeibe, alapelveibe ütközik, képviselőül senki sem jelölhető” szövegezést ajánlotta,⁶⁰ ami jobban kifejezi, hogy nem lehet fellépni például a parlament intézményének megszüntetésére irányuló programmal. E nézetét a fiatal Bölöny József is osztotta,⁶¹ aki 1943-ban lett a pécsi Erzsébet Tudományegyetem nyilvános rendkívüli tanára. Tomcsányi hozzátette, hogy e törvényhely az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatását büntető 1921. évi III. tc. szövegét használta fel,⁶² de az „erőszakos” szó átvételét mellőzte. Helyesnek tartotta ezt is, hiszen így magában foglalja még a nemzeti állam és a társadalom törvényes rendjének erőszak nélküli felforgatását is.

Nem értett egyet azonban azzal az új szabállyal, miszerint csak egynegyedük kerülhet ki ugyanabból a községből az ajánlóknak,⁶³ mert „Ez a rendelkezés mostani szövegében visszasságokhoz vezethet a gyakorlatban.”⁶⁴ Tomcsányi közjogának harmadik és azt követő kiadásai témánk szempontjából azért rendkívül értékesek, mert önálló fejezetbe gyűjtik össze a választási biztosnak az ajánlás elfogadása körüli jogkörét érintő törvényhelyeket.⁶⁵ Kritikai észrevétellel természetesen találkozunk ebben a vonatkozásban is: hogyan vizsgálhatná a választási biztos, hogy ugyanaz a személy vajon nem fogadott-e el háromnál több egyéni és háromnál több listás kerületben jelöltséget, amikor erről neki tudomása sincs?

Bölöny *Törvényalkotási eljárás és választójogi reform* című tanulmánya nem sokkal a választások után, 1939 júliusában – tehát Molnár könyve után, de még Tomcsányié előtt – jelent meg,⁶⁶ ebben az új választási törvényt az elhamarkodott törvényalkotás iskolapéldájának tekintette. Bölöny – aki egyébként a hivatásrendi parlamenttől óva intett, ugyanakkor a pluralitást (a többes szavazati jogot) helyeselte – figyelmeztetett: a törvény számos szerkesztési hibája, téves hivatkozásai, ellentmondó, homályos és rendszertelen rendelkezései szervesen illeszkednek abba a folyamatba, amely gyökeres orvoslás nélkül a magyar törvényalkotási eljárás csődjéhez vezet. „...Maga a javaslat előadója hivatkozott később arra, hogy az alkalmazott tömértelen módosítás mellett is 127 szakaszt tárgyalt le egy ülésen a bizottság” – írja.⁶⁷ A számos szerkesztési hiba egyik legekleltatásabb példáját Bölöny épp a képviselő-jelölés területéről hozza.

A törvényjavaslat szerint még a választási bizottság lett volna jogosult az ajánlásokat elfogadni vagy visszautasítani. E szabályt azonban utóbb megváltoztatták: a döntést a választási biztos hatáskörébe utalták. Egy későbbi törvényhelyen azonban a választási bizottság elnökét mégsem javították, „jöllehet ez a törvényhely olyan lényeges átszövegezésen ment keresztül, hogy az eredeti szövegből alig maradt meg más, mint éppen ez a helytelen hivatkozás.”⁶⁸ Bölöny az új választójogi törvényről összességében is lesújtó ítéletet mondott: „...az a már most szilárdan kialakult meggyőződésünk, hogy az 1938:XIX. t.-c.-be foglalt új választójogi törvényünk nem alkalmas arra, hogy ennek alapján még egyszer kiírhatók legyenek a választások.”⁶⁹

7. Záró megjegyzések

Bár a kutatási célok felvázolásának kétségkívül a nyitó fejezetben lenne a helye, zárósortainkat mégis azzal kezdjük, hogy a képviselő-jelölés intézményének korabeli hazai dogmatikáját szerettük volna felvázolni eredetileg. E szempontból azonban a legfontosabb két háború közötti közjogi összefoglaló munkákat áttekintve hiányérzetünk marad – habár jól tudjuk, hogy e művek részben kézikönyvként, részben az akkori egyetemi ifjúság számára tananyagként (Egyed esetében olykor népművelési céllal) íródtak –, szerzőik a vonatkozó szabályok száraz ismertetésén túl a képviselő-jelölés jogintézményének dogmatikájáról is igazán szólhattak volna pár sorban. Hiszen igazságtalanok lennénk, ha ezt a gyakorlati jogélet szakemberein (például Harmathtól) követelnénk. Így a kutatás során célunk lassacskán megváltozott: egyre inkább a megfogalmazott kritikákra koncentráltunk. Mindazonáltal megjegyezzük, hogy bár az elméletet tekintve Polnerrel értünk egyet, Zsedényit tartjuk a legjelentősebb és úttörő szerzőnek.

Jelen munkánkkal a Horthy-kori képviselő-jelölési rendszerről szóló tanulmány sorozatunk első darabjában foglalt azon állításunkat támasztottuk alá, miszerint a jelölési rendszert illetően aggályait nemcsak a (főként ellenzéki) országgyűlési képviselők hangoztatták, hanem az elméleti és a gyakorlati jogélet jeles szakemberei is leírták. Láthattuk, miként fejtette ki nézeteit az egyetemi tanár (például Molnár vagy Tomcsányi), a választási biztosnak kiküldött bíró (Harmath), de a volt országgyűlési képviselő is (Hegymegi Kiss). Fontosnak tartottuk tehát e műveket azért is egymás mellé helyezni, hogy ugyanazt a problémát mind a tudomány magaslatából, mind az ajánlásokat elbíráló személy, de a jelölt szemszögéből is meg tudjuk mutatni. A megközelítések sokszínűségét jellemzi, hogy találkozunk alkotmányjogi fejtegetésekkel (például Ferdinandy), törvényszerkesztésre vonatkozó kritikákkal (például Polner és Bölöny), de merő politikai megfontolásokkal is (például Hegymegi). Az utóbbi szerző írásában kifejezetten érdekes, ahogy a „barátságos” ellenzék cinikosságát hirdeti a korszak félparlamentális rendszerének⁷⁰ működtetésében.

Ha csoportosítani szeretnénk az általunk átnézett egykorú szakirodalmat, akkor e munkák közjogi összefoglalókra (Bölöny, Csekey, Egyed, Faluhelyi, Kmety, Molnár, Tomcsányi), szövegkiadásokra (Térffy), választójogi kritikákra (Ferdinandy, Hegymegi, Polner, Zsedényi), valamint kifejezetten a képviselő-jelölésről szóló művekre (Harmath, Zsedényi) oszlanak. Témánk szempontjából természetesen az utóbbi két csoport a legértékesebb – az átfogó közjogi szakirodalom csak szórányosan és olykor jegyzetszerűen értékel, kritikáit nem helyezi rendszerbe.

Legvégül fel kívánjuk hívni a figyelmet egyrészt arra, hogy a különböző bírálatok – például az óvadérendszerre vonatkozóan – áttételesen az 1937-es ajánlási novella elé is tükröt tartanak. Másrészt, hogy a képviselő-jelölés ügye – az ajánlók számának és az óvadék összegének maximálása ellenére, ami kétségkívül előrelépés volt a törvény-

javaslatához képest – továbbra is terítéken maradt az 1938. évi választójogi törvény elfogadását követően. Emlékezzünk vissza Tomcsányi sokat sejtető mondatára, miszerint az, hogy csak egynegyedük kerülhet ki ugyanabból a köz-

ségből az ajánlóknak, visszásságokhoz vezethet a gyakorlatban. Vajon épp ez a rendelkezés lett volna a csalások újabb melegágya, ha a Horthy-korszakban még tartanak általános választásokat?

HOLLÓSI, GÁBOR

Das Problem des Nominierungssystems in den Werken unserer Fachautoren für öffentliches Recht zwischen den beiden Kriegen

(Zusammenfassung)

Bei der Bearbeitung unseres Themas sind wir davon ausgegangen, dass wir die Hauptwerke der Autoren, die wir auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts für die wichtigsten halten – in einigen Fällen auch überarbeitete Ausgaben desselben Werks –, chronologisch um die Parlamentswahlen der Ära Horthy herum gruppiert haben. Auf diese Weise zeigen wir, wie die Kritik am Nominierungssystem in der öffentlich-rechtlichen Literatur der beiden Kriege von den Auswirkungen der Wahlen geprägt wurde. Unserer Methode konnten wir jedoch nicht ganz konsequent folgen, da nach den Wahlen von 1935 nicht das bestehende System, sondern die Kritik an dem Vorschlag für ein neues Wahlgesetz von größerer

Bedeutung war. Da es sich bei den Wahlen von 1939 um die letzten allgemeinen Wahlen in diesem Zeitraum handelte, erschien es außerdem angebracht, die wichtigsten Ergebnisse des Nominierungssystems des Wahlgesetzes von 1938 in einem loseren Kontext zusammenzufassen. Vor allem aber hielten wir es für wichtig, die „dogmatischen“ Positionen zur Art der Benennung von Vertretern aus den Werken zeitgenössischer Autoren, unabhängig vom Datum ihrer Veröffentlichung, in einem eigenen Kapitel zusammenzufassen. Die einschlägigen Rechtsvorschriften werden in diesem Papier nur dort beschrieben, wo dies notwendig ist, da wir dies bereits in einem früheren Papier getan haben.

HOLLÓSI, GÁBOR

The problem of the nomination system in the works of our public law authors between the two wars

(Abstract)

In dealing with our topic, we have started by grouping chronologically around the parliamentary elections of the Horthy era the main works of the public law authors of the period, who we consider to be the most important and which related to the subject of our study, in some cases also revised editions of the same work. In this way, we show how the criticism of the nomination system took shape in the public law literature between the two wars under the impact of the elections. However, we could not be completely consistent in our method, since after the 1935 elections it was no longer the existing system but the criticisms of the new electoral law pro-

posal that were more relevant. Furthermore, because the 1939 election was the last general parliamentary election of the period, it seemed appropriate to summarise the findings regarding the nomination system of the 1938 Electoral Act only in a looser context with this election. Above all, however, we thought it important to collect the “dogmatic” positions on the nature of the nomination from the works of contemporary authors – regardless of the date of their publication – in a separate chapter. The related legal provisions are only described in this paper where necessary, as we have already done so in a previous article of our series.

Jegyzetek

¹ ZSEDÉNYI Béla: *Új választójogot!* (Választójogi reformtervek). Miskolc, 1931. Miskolci Könyvnyomda Rt., 36. p.

² Témaválasztásunknál ötletadó volt: BALÁZS Ágnes: Plurális választójog a XX. század első felének magyar közjog-tudományában. *Acta Humana*, 2015. 1. sz. 9–23. p.

³ Lásd HOLLÓSI Gábor: A képviselőjelölési rendszer a Horthy-korszakban. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 2. sz. 27–33. p.

⁴ ZSEDÉNYI Béla: A képviselőjelölés. *Miskolci jogászélet. Jog- és államtudományi közlöny. A miskolci ev. jogakadémia hivatalos lapja*, 1927. 1. sz. 1–7. p. – Zsedényihez lásd: STIPTA István: Zsedényi Béla alkotmányjogi nézetei. In CSIKI Tamás (szerk.): *Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Miskolc, 1995. Herman Ottó Múzeum, 17–23. p.

⁵ POLNER Ödön: *A titkos szavazásos választójogi törvényjavaslat*. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott előadások, 27. Szeged, 1938. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

⁶ Egyedhez lásd TORMA András: Adalék Egyed István közjogász professzor életművéhez. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019. 2. különszám, 2. kötet, 395–406. p.; KOI Gyula: Egyed István élete és munkái. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2016/12. 1–12. p.

⁷ EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság, 266. p.

⁸ CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. Renaissance, 153. p.

- ⁹ EGYED István: *Közjogi alapismeretek*. Budapest, 1937. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 54. p. Első kiadás: [Budapest], Fejér Vármege Közönsége, 1927. Ezúton köszönöm meg Dubniczky Zsoltinak, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főkönyvtárosának a nehezebben hozzáférhető munkák beszerzésében nyújtott szíves segítségét.
- ¹⁰ TÉRFY Gyula: *Az új választójogi törvény (1925:XXVI. törvénycikk)*. Budapest, [1925]. Franklin-Társulat. A kötet bevezetőjét Egyed István írta, melyben a választójogot nem emberi alapjognak, hanem közjogi kiváltságnak tartja.
- ¹¹ TOMCSÁNYI Móric: *Magyar közjog – alkotmányjog*. Budapest, 1926. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 225. p., 230. p.; KMETY Károly: *Magyar közjog*. Budapest, 1926. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 303. p., 306–307. p.
- ¹² FALUHELYI Ferenc: *Magyarország közjoga*, II. kötet. Pécs, 1926. Karl Könyvesbolt, 115–117. p.; EGYED István: *Mai közjogi berendezéseink*. Budapest, 1926. Franklin-Társulat, 53. p.
- ¹³ EGYED 1926. 57–58. p.
- ¹⁴ TOMCSÁNYI 1926. 223. p., lábjegyzet.
- ¹⁵ Vö. „Minden választó csak egy ajánlásban vehet részt.” 1925. évi XXVI. tc. 62. § (9) bek. A <https://net.jogtar.hu> oldalon hibásan szerepel ez a mondat, vö. a szankcióval: 162. § (1) bek. 3. pont.
- ¹⁶ Molnárhoz lásd SCHWEITZER Gábor: „A tisztességes jogtanár”. *Molnár Kálmán pályaképe*. Budapest, 2018. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet.
- ¹⁷ MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, II. kötet. Pécs, 1928. Danubia, 297–298. p. A harmadik kiadás 1929-ben jelent meg, mellyel kapcsolatban maga Molnár fogalmaz úgy, hogy az a második kiadástól alig tér el. Lásd MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937. és 1938. években*. Pécs, 1938. Danubia, 1. p.
- ¹⁸ MOLNÁR 1928. 296. p., 318. p.
- ¹⁹ Lásd HOLLÓSI 2020.
- ²⁰ ZSEDÉNYI 1931. 38. p.
- ²¹ Uo. 38–39. p. A választójogi törvény javaslati szövege még tartalmazta, hogy a választási biztos a benyújtás sorrendjében köteles tárgyalás alá venni az ajánlásokat. Ezt azonban mint „gyakorlatatlan rendelkezést” törölte a nemzetgyűlés választójogi bizottsága. TÉRFY [1925]. 66. p.
- ²² Az óvadékrendszer lényegét ismét nem magyarázzuk, lásd HOLLÓSI Gábor: A képviselőjelölési rendszer kritikája az 1938. évi választójogi törvény országgyűlési vitájában. *Jogtörténelmi Szemle*, 2022. 1. sz. 25–32. p.
- ²³ ZSEDÉNYI 1931. 39. p.
- ²⁴ TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 405. p. lábjegyzete.
- ²⁵ HARMATH Jenő: Hogyan kellene reformálni választójogunk képviselőjelölési rendszerét? *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933. 1. sz. 85–104. p.
- ²⁶ 1925. évi XXVI. tc. az országgyűlési képviselők választásáról, 62. § (14) és (15) bek.
- ²⁷ Uo. 93. § (6) bek.
- ²⁸ Uo. 161. § 2. pont.
- ²⁹ Az 5988/1919. M. E. sz. rendelet 18. §-a az ajánlás átnyújtóinak büntetőjogi felelősségét még megállapította.
- ³⁰ Az 5988/1919. rendelet 17. §-a az ismétlődő aláírást az utóbb átnyújtott íven („ajánlaton”), a 2200/1922. M. E. sz. rendelet 60. §-a pedig valamennyi íven érvénytelennek tekintette.
- ³¹ 1925. évi XXVI. tc. 62. § (19) bek.
- ³² HARMATH 1933. 99. p.
- ³³ Hozzászólások dr. Harmath Jenőnek „Hogyan kellene reformálni választójogunk képviselőjelölési rendszerét?” című előadásához. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933/1. 143. p.
- ³⁴ HARMATH 1933. 102. p.
- ³⁵ Hozzászólások... *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933/1. 143. p.
- ³⁶ Csekey István nevezte így 1943-ban megjelent *Magyarország alkotmány* című könyvében, amit neki ajánlott. Polnerhez lásd: KISS Barnabás: Polner Ödön: 1865–1961. *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*, 2020. 1. sz. 587–605. p.
- ³⁷ POLNER Ödön: *Választójogi törvényhozásunk*. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott előadások, 8. Szeged, 1933. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 31–32. p.
- ³⁸ MOLNÁR 1938. 41–42. p.
- ³⁹ HERCZEG Ferenc: Ajánlási rendszer. *Pesti Hírlap*, 1935. október 6. 3. p.
- ⁴⁰ 1937. évi VIII. tc. az országgyűlési képviselőjelölés újabb szabályozásáról.
- ⁴¹ Uo. 6. § (1) bek.; MOLNÁR 1938. 93. p.
- ⁴² FERDINANDY László: *A választójogi törvényjavaslat kritikája*. Budapest, [1938]. Athenaeum Rt., különösen: 23–24. p.
- ⁴³ 1938. évi XIX. tc. az országgyűlési képviselők választásáról, 80. § (6) bek.
- ⁴⁴ Uo. 80. § (3) bek.
- ⁴⁵ 1938. évi XVII. tc. az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megkorlátozásáról. Lásd SCHWEITZER Gábor: A polgári és politikai szabadságjogok szabályozása a Horthy-korban. In SCHWEITZER Gábor: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig – Közjog- és tudománytörténelmi tanulmányok*. Pécs, 2017. Publicon, 63–93. p.
- ⁴⁶ TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1940. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 104. p.
- ⁴⁷ POLNER 1938. 29–30. p.
- ⁴⁸ Uo. 32. p.
- ⁴⁹ Uo. 31. p.
- ⁵⁰ HEGYMEGI KISS Pál: *Széljegyzetek a választójogi javaslatról*. Budapest, 1938. „Admiral” Nyomdai Műintézet.
- ⁵¹ Uo. 87. p.
- ⁵² Uo. 90. p.
- ⁵³ Uo. 88. p.
- ⁵⁴ 1938. évi XIX. tc. 67. §.
- ⁵⁵ A végleges szöveg más, lásd 1938. évi XIX. tc. 85. § (1) bek.
- ⁵⁶ HEGYMEGI 1938. 91. p.
- ⁵⁷ Uo. 88. p.
- ⁵⁸ MOLNÁR 1938. 100. p.
- ⁵⁹ 1938. évi XIX. tc. 75. § (2) bek.
- ⁶⁰ TOMCSÁNYI 1940. 415. p. Negyedik kiadás: 1942. 425. p. Ötödik kiadás: 1943. 425. p.
- ⁶¹ BÖLÖNY József: *Magyar közjog*, II. kötet. Budapest, 1943. K. J. Nyomda, 98. p.
- ⁶² Lásd DRÓCSA Izabella: A politikai bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel a 20. században megalkotott rendtörvényekre. In FEJES Zsuzsanna (szerk.): *Jog határok nélkül*. Szeged, 2018. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 61–72. p.
- ⁶³ 1938. évi XIX. tc. 80. § (5) bek.
- ⁶⁴ TOMCSÁNYI 1940. 421–422. p.; 1942. 431–432. p.; 1943. 431–432. p.
- ⁶⁵ Uo. 1940. 427–428. p.; 1942. 437–438. p.; 1943. 437–438. p.
- ⁶⁶ BÖLÖNY József: *Törvényalkotási eljárás és választójogi reform*. In BÖLÖNY József: *A magyar közjog időszerű kérdései*, I. kötet (1926–1940). Budapest, 1941. Gergely R. Könyvkereskedése.
- ⁶⁷ Uo. 102. p.
- ⁶⁸ Uo. 108. p.
- ⁶⁹ Uo. 107. p.
- ⁷⁰ Lásd ehhez BOROS Zsuzsanna: Autoriter típusú volt-e a Horthy-kor magyar politikai rendszere? Korabeli és mai nézőpontok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2006. 43. sz. 99–130. p.; BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. ELTE Eötvös Kiadó.

Nagy Szabolcs

A Tanácsköztársaság helyi közigazgatásának bemutatása egyes Veszprém megyei példák segítségével

1. A Tanácsköztársaság legfőbb szervei és a helyi tanácsok kialakulása

A Tanácsköztársaság vezetői az élet minden területén meg kívánták változtatni a korábbi viszonyokat. A dualista rendszertől örökölt államigazgatás átalakítása már az őszirózsás forradalom időszakában megkezdődött. A népkormány – törvényhozás hiányában – nemcsak a végrehajtó szervezet csúcán állt, de a legfőbb jogalkotó szerv is volt. Az állam szervezetében jelentős változás 1919. január 11-én következett be, amikor a Magyar Nemzeti Tanács kormánytagok jelenlétében megtartott ülésén Károlyi Mihályt ideiglenes köztársasági elnökké nevezték ki. Jogosítványai erősek voltak, az általa kinevezett kormány ülésein részt vehetett, azokon elnökölhettek, és a minisztertanács néptörvényeket csak az ő hozzájárulásával hozhatott. Hozzá tartozott az ország külpolitikájának irányítása is.

A korábban közös minisztériumok helyett magyar szerveket állítottak fel, illetve létrehoztak munkaügyi és népjóléti, (az oktatástól elválasztott) vallásügyi és nemzetiségekkel foglalkozó több minisztériumot is.¹

A Tanácsköztársaság kikiáltása után az új kormány elnevezése Forradalmi Kormányzótanács lett, amelynek jogait és kötelességeit részletesen ismertette az alkotmány.² A kormányzótanács tagjai a – korábbi minisztereknek megfelelően – népbiztosok voltak. Kilenc népbiztosság működött: a külügyi, a hadügyi, a belügyi, az igazságügyi, a népjóléti és közegészségügyi, a közoktatásügyi, valamint két nemzetiségekkel foglalkozó (német és ruszin),³ továbbá a Népgazdasági Tanács. Bár a Szövetséges Tanácsok Országos gyűlésének az alkotmány értelmében számos ellenőrzési és felügyeleti jogköre volt a Forradalmi Kormányzótanáccsal kapcsolatban,⁴ az annak elfogadása előtti időszakban ezek értelemszerűen nem érvényesülhettek, de a testület inaktivitása miatt az után sem volt gyakorlati jelentőségük.⁵ Így az egyesített hatalmi ágak legfőbb szerve végig a Forradalmi Kormányzótanács volt. Az államéletre ez a szűk kör, illetve a Forradalmi Kormányzótanácshoz kapcsolódó egyéb állami főszervek vezetői gyakorolták a legfőbb hatást. A jogrendszer kialakulatlansága miatt az állam működtetésében sok volt a szubjektív elem, jellemző például, hogy a Forradalmi Kormányzótanács *de*

facto vezetője nem az elnök, Garbai Sándor, hanem a külügyi népbiztos, Kun Béla volt.

Az állam „alapsejtjei”, megkerülhetetlen szervei a helyi tanácsok voltak.⁶ Ilyen típusú szervek nem a Tanácsköztársaság alatt jelentek meg először a magyar alkotmánytörténetben, már az őszirózsás forradalom időszakában alakultak nemzeti és egyéb (például munkás-, katonai-)⁷ tanácsok. Ezek általában fokozatosan átvették a helyi hatalmat az önkormányzatoktól. Összetételük, működésük azonban országszerte más és más volt, rendkívüli módon különböztek egymástól. Nagyban függött tevékenységük, politikájuk jellege a helyi társadalmi viszonyoktól, ott tudtak igazán erős, a központi irányvonalat értő és azzal egyetértő tanácsok működni, ahol nagyszámú szervezett munkásság és ezzel összefüggésben erős szociáldemokrata pártszervezet létezett. Mivel azonban a korban Magyarország agrárországnak számított, minél alacsonyabb lélekszámú települést vizsgálunk, annál kevésbé találhatunk ilyenre.⁸

Megválasztásuknak kezdetben jogszabályi alapja nem volt, így e tekintetben is különböztek egymástól. A tanulmányom „mintatelepüléseként” szolgáló Pápán például a nemzeti tanács tagjait 1918. november 3-án, a város főterén „közfelkiáltással” szavazták meg (a jelölés folyamataról, az esetleges kizárásokról nincs adatunk). Ennek intézőbizottságát aztán a helyben egymással vetélkedő két politikai oldal, a keresztényszocialisták–kiszgazdák és a szociáldemokraták paritásos alapon jelölték ki. Így olyan, a forradalom vezetése ellenzékének számító tagok is bekerültek, mint például a testület elnöke, dr. Kőrös Endre (a református tanítónőképző igazgatója) vagy Tihanyi Márkus szerzetestanár, aki a sajtóban a szociáldemokraták legnagyobb kritikusanak számított.⁹

De a közeli Veszprém helyzete talán még érdekesebb, hiszen ezt a várost gyakorlatilag érintetlenül hagyták a forradalmak. Ugyanazok a politikai szereplők, tisztviselők vezették a várost 1918 ősze után is, akik már évek, évtizedek óta betöltötték posztjukat. Ezt a helyi Nemzeti Tanács összetételén túl alátámasztják az „ellenérdekelt felek” közlései is.¹⁰ Még 1919 márciusában is a helyén maradt Bibó Károly alispán, Komjáthy László polgármester és Török Gyula rendőrkapitány is. A nemzeti tanácsokba beválasztott kisszámú szociáldemokrata, Károlyi-párti politikuson kívül szinte csak Rainprecht Antal kormánybiztos számított az új idők politikusanak, ám ő sem egyértelműen tekinthető a forradalom feltétlen támogatójának, korábbi és későbbi pályafutása alapján sokkal inkább egy mindenkivel szót értő, ugyanakkor mindkét oldaltól meg lehetőséget tartó, mai kifejezéssel élve „harmadik utas” személyiségként értékelhető.¹¹

A jogilag rendezetlen helyzet megoldására a népkormány kiadta a városok közigazgatási szervezetének ideiglenes módosításáról szóló 1919. évi VIII. néptörvényt. Ennek 1. §-a kimondta, hogy a törvényhatósági és a községi közigazgatás újjászervezéséig a korábbi városi önkormányzati szervek jogköreit az újonnan választandó városi néptanácsok veszik át (a jogszabály a községekkel nem foglalkozott, valószínűleg azért, mivel megalkotói nem gondolták működésük ügyét elég fajsúlyosnak), amelyek

a 2. § értelmében a városi tanácsok tisztviselő tagjaiból és a főispáni tennivalók ellátására jogosított kormánybiztosok küldötteiből álltak. Ez a döntés már a forradalom központjának azt a szándékát fejezte ki, mely a vidéki centrumok irányvonalainak egységesítésére irányult.

2. A tanácsok átszervezése

A Tanácsköztársaság vezetői mindezt érzékelve, március 21. után haladéktalanul megkezdtek a rendszer hatalmának alapjául szolgáló tanácsok saját igényeiknek megfelelő megszervezését. Ennek érdekében a Forradalmi Kormányzótanács már első ülésén megfogalmazott egy táviratot, melynek értelmében minden településen és területi igazgatási egységben munkástanácsokat kellett alakítani, és ezeknek maguk közül háromtagú intézőbizottságot (direktóriumot) választani.¹² Ezekben azonban még mindig sok helyen részt vettek a régi elit tagjai is. Veszprémben például március 23-án alakult meg a háromtagú városi direktórium, mely Beöthy Dezső tényleges szívesből, a helyi katonatanács elnökéből, Jankovics Lajos vasmunkásból, a szocdemek helyi vezetőjéből és Roland Ferenc cipészből állt. Közülük kezdetben csak Roland volt a Tanácsköztársaság feltétlen politikai híve. Beöthy teljesen „rendszeridegen” volt, később az ellenforradalmi időkben is aktív katonatiszt maradt (többek között a Jutasi Altisztképző parancsnoka is volt), tisztségét hamarosan ott is hagyta. Jankovics pedig meghívott előadónaként egy kisgazda ülésen még nem sokkal korábban is a kommunistákat ostromozta.¹³

De ahol a helyi pártelit adta a tanács és a direktórium tagjait, ott sem mindenütt értették a budapesti központ minden szándékát. Ezért a Forradalmi Kormányzótanács hamarosan kiadta a vidéki munkás-, katonai- és paraszt-tanácsok és direktóriumok hatás- és jogköre tárgyában a 2221. K. E. T. 1919. XXVII. sz. rendeletet,¹⁴ melyben részletes útmutatást adott a tanácsoknak, ezáltal segítve működésüket. A bevezető szerint a már megalakult tanácsok általában beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, de egyes helyeken előfordultak olyan jelenségek, melyek veszélyeztették a forradalmi rendet. Ezért kinyilvánították, hogy csak azokat a tanácsokat és direktóriumokat ismerik el, melyeket a forradalmi többség választott (természetesen, mivel formális választás nem zajlott, e rendelkezésnek objektív alapja nem volt).

3. A tanácsok helye az állam hierarchiájában

Ahogy például Szentpéteri István, a múlt rendszerben a témával foglalkozó szerző fogalmazott, az is problémát jelentett, hogy egyes tanácsok „túlzott autonómiára” törekedtek.¹⁵ Ezért a rendelet leszögezte, hogy a tanácsoknak a kormánnyal teljes mértékben együtt kell működniük, amennyiben valamely döntésükkel kapcsolatban tanácsstalanok, haladéktalanul segítséget kell attól kérniük. A rész-

leteket tekintve felszólították a tanácsokat a karhatalom haladéktalan átvételére, és „megbízható elvtársakkal” történő feltöltésére. Ugyanezt a szempontot jelölte ki a közigazgatásban lezajló cserékkel kapcsolatban. A gazdasági területen a községi pénztárak azonnali átvételét, a kastélyok lefoglalását nevezte meg elsődleges feladatként, de a rekvirálást megtiltotta. A rendeletnek alkotmányjogi jelentőségű rendelkezése is volt: kimondta, hogy a helyi tanácsok rendeletei alacsonyabb rendű normák a központi rendeletekhez képest, ezért azok előírásainak nem mondhatnak ellent. Ezt az ideiglenes alkotmány kiegészítette azzal, hogy a tanácsok rendeletei a felettes tanácsok rendeleteivel sem lehetnek ellentétesek, majd a két tilalmat az alkotmány egységes keretbe foglalta.¹⁶

A tanácsok szervezetét már az ideiglenes alkotmány is szabályozta. Területi és települési tanácsokat is létrehoztak, az előbbieket – a járási és megyei tanácsokat – közvetett módon, az alacsonyabb szintű tanácsok választották.¹⁷ A kezdeti időkben azonban gyakran általában csak „kijelölték”.¹⁸ A jogszabályok nem tiltották, így nagyon sok volt a többes tagság, főleg a megyeszékhelyek tanácsa és a megyei tanácsok esetében. A tanácsok létszámát az ideiglenes alkotmány a települések lakosságától és a településtípustól tette függővé. A tanácsok és bizottságok saját tagjaik közül elnököket és elnökhelyetteseket választottak. Ezek jogköre korlátozott volt, a tanácskozás vezetésére, annak rendjének fenntartására és a tanács külső képviselőjére szorítkozott.

A felettes tanácsoknak (ezekkel szemben a Forradalmi Kormányzótanácsnak) lehetősége volt az előzetes és utólagos normakontrollra is.¹⁹ Bár az alsóbb szintű tanácsok felett gyakorolt jogkört illetően az Alkotmány 64. §-a csak ellenőrzésről szólt, annak egyéb rendelkezései, illetve a tényleges gyakorlat vizsgálatával nyilvánvalóvá válik, hogy a felettes tanácsok teljes tartalmú irányító jogkört gyakorolhattak az alsóbb szintűek felett. Igaz ez nem csak a tanács–tanács, de az intézőbizottság–tanács relációban is, tehát az intézőbizottságok is teljes irányítói jogkört gyakoroltak a beosztott tanácsok felett. Ez a megoldás Szelestey György álláspontja szerint sértette az államhatalmi szervek primátusának elvét,²⁰ hiszen államigazgatási szervnek népképviselői, államhatalmi szervet rendelték alá. Az ellenérvet, miszerint lényegében csak arról volt szó, hogy az intézőbizottság az Alkotmány 57. §-ában kapott generális felhatalmazás alapján a tanács helyett eljárva, a felettes tanács joga alapján gyakorolt irányítást, azért nem tartotta elfogadhatónak, mivel az 57. § csak sürgős esetben tette a helyettesítést lehetővé, viszont a 64. § alapján saját jogán eljárva bármikor hivatalból megváltoztathatta az alsóbb tanács határozatát.²¹

4. A helyi tanácsok szervezete

A tanácsok belső szervezetét azonban sem az ideiglenes, sem a végleges alkotmány nem szabályozta. A kötelezően létrehozandó helyi szervekről elszórt rendeletekben szólt a Forradalmi Kormányzótanács, illetve valamely népbiztosság. Az első ilyen rendelet például a Forradalmi Kor-

mányzótanács XL. számú, a birtokrendező és termelést biztosító bizottságokról szóló rendelete volt. A LIV. számú rendelet alapján minden tanács mellett művelődési osztályt kellett létesíteni. Az ipari termelési tanácsok létrehozásáról az LXIX. számú rendelet határozott. A Forradalmi Kormányzótanács LXX. számú, a nem állami kórházak és gyógyintézetek köztulajdonba vételéről szóló rendelete szerint a községi, járási és megyei tanácsok három-, öt-, illetve héttagú egészségügyi bizottságot választottak, amelyek az addigi egészségügyi szervek megszüntetésével intézték az illető terület egészségügyi igazgatását. Ezek azonban nem zárták ki egyéb szervek létrehozását, és az is tudható, hogy nem mindenütt jöttek létre az előírt szervek sem.²²

Pápan a fentiek értelmében a következő szervek, illetve pozíciók jöttek létre. Dr. Tenzlinger József (korábbi polgármester!) – mint tanács tag – egyebek mellett közigazgatási népbiztos lett. A további népbiztosok névsora a következő volt: a népjóléti ügyek biztosa Renner Ármin; a lakásügyek biztosai Szilos Lajos és Bognár Sándor; az élelmezési ügyek biztosai dr. Tenzlinger József és Novák István; a leltárügyek biztosai Forgács László, Budai József és Polgár József; a katonai ügyek biztosai ifj. Kerekes János (Buxbaum Béla mellett). A kultúráért és népjóléért dr. Török Mihály, a munkaügyekért Viczay János, Imreh Albert, Hockinger József és Réfi István, az egészségügyért dr. Sugár Jenő, a propagandaügyekért Muli József és Szelestey János felelt. Létezett még a ruházati ügyek biztosának (Sarudy György, Pelek Mihály), a faügyek biztosának (Győri Gyula), a Szövőgyár biztosának (Pauer János, Deutsch Lajos), a Dohánygyár biztosának (Willmann József, Willmann Jenőné), továbbá a postaügyek biztosának posztja (Mátyás Izsó, Czifrik Antal). A Dohányelosztó ügyeit Nyitribusz Viktor, a vasútügyeket Seffer Pál, Nagy Pál és Bogár Zsigmond „vitte”. Végezetül a rekviráló ügyek biztosai Freund Ferenc és Stark György, a járásbírók biztosai Németh László és dr. Lukács Vilmos voltak.²³ Mivel a „népbiztos” pozíció megjelölés tanács szinten történő használata sok zavart okozott, március 28-án a Forradalmi Kormányzótanács kihirdette a „Népbiztos és politikai megbízott” címet viselő rövid rendeletét, mely alapján

„Hatásköri összeütközések és túlkapások meggátlására a Forradalmi Kormányzótanács elrendeli, hogy a »Népbiztos« megjelölést csak a Forradalmi Kormányzótanács tagjai használhatják. A Munkástanácsok vagy a Kormányzótanács bármely munkakörben működő megbízottainak megjelölése: politikai megbízott.”²⁴

5. A direktóriumok

Mint már a fenti, az irányítási jogkörrel kapcsolatos vélemény is utalt rá, a gyakorlatban a tanácsoknál sokszor jelentősebb intézmény volt a tanács intézőbizottsága vagy a gyakrabban használt idegen eredetű kifejezéssel: direktórium. E jogintézményt az alkotmány foglalta jogszabályba („A falusi és a városi tanács az ügyek közvetlen intézésére intéző bizottságot alakít.”)²⁵ de a legtöbb esetben

már a kezdetektől működtek. Tagjaik általában tanács tagok, illetve a tanács mellé Budapestről kinevezett politikai megbízottak is gyakorta „beléptették magukat” az intézőbizottságokba, hogy azokat belülről felügyelhesék, irányíthassák.²⁶ Bár a jogszabály azt *explicit*e nem mondta ki, hogy mások nem lehetnek tagjai az intézőbizottságoknak, de ez – mivel a szakszabályoknál kifejezetten engedélyezte a külsősök tagságát – az alkotmányból *a contrario* kikövetkeztethető volt,²⁷ másrészt nem is találtunk adatot nem tanács tag vagy politikai megbízott direktórium tagra. A kérdésben később ilyen értelmű (az intézőbizottsági tagsághoz szükséges tanács tagot megerősítő) belügyi népbiztossági állásfoglalás is született.²⁸ Bár az alkotmány megfogalmazásai alapján a direktórium tulajdonképpen a tanács döntéseinek végrehajtása céljából jött létre, a gyakorlatban ez általában másként működött. Mivel sok vidéki településen nagyon szűk volt a proletárdiktatúra elveivel mindenben maradéktalanul egyetértő káderek köre, ezért a tanácsokat sem mindig sikerült maradéktalanul a budapesti elvárásoknak megfelelő összetételben megalakítani. Így a direktóriumok – melyekbe általában a szűk helyi pártelit került – a legtöbb helyen átvették a tényleges hatalmat a tanácsoktól, ezzel el is jelentéktelenné azokat.²⁹

6. A kormányzótanácsbi biztosok

A Forradalmi Kormányzótanács azonban a direktóriumok létrehozásával sem érte el azt, hogy mindenütt a központi akaratnak teljesen eleget téve működjön a helyi hatalom, így a helyzet megoldására megalakították a kormányzótanácsbi biztosi pozíciót. Hasonló feladat- és jogkörű tisztségviselők a proletárdiktatúra kezdetétől működtek, általában eseti megbízásokkal, meglehetősen homályos jogkörökkel ellátva. A helyzetet a Forradalmi Kormányzótanács május 19-én kelt, a kormányzótanácsbi biztosokról szóló XCVI. számú rendelete volt hivatott rendezni.³⁰ Ennek elfogadását a Forradalmi Kormányzótanács május 17-i ülésén élénk vita előzte meg. A tervezetet Landler Ernő ismertette. Mint elmondta, a közigazgatás szervezetlensége miatt szükségesnek látszott, hogy a helyi szerveket egy kézről irányítsák. A helyzet rendezését indokolta az is, hogy addigra a vidéket szabályosan „megszállták” a különböző elnevezésű politikai megbízottak, akiknek mandátuma sokszor tisztázatlan volt, ahogy tevékenységük sem mindig vált a proletárdiktatúra hasznára.³¹ Szamuely Tibor a vitában külön kérte is: emeljék ki, hogy „a pártpolitikai megbízottak garázdálkodnak a vidéken”. A hozzászólók különböző véleményen voltak a tekintetben, hogy több párhuzamos tisztséget tartsanak meg, a civil és a katonai megbízottak kettős rendszere működjön, vagy csak az újonnan létrehozandó tisztség maradjon egyedül életben.

A jogszabállyal utólag szentesítve Veszprém megye és ezáltal a megyeszékhely élére – a fővárosból „küldött emberként”, kormányzótanácsbi biztosi pozícióba – előbb Lusztig Arnold, majd Szabó Gáspár került.³² Az ő példájuk rendhagyó a tekintetben, hogy megbízatásuk még a kormányzótanácsbi biztosokról szóló jogszabály hatály-

balépése előtt keletkezett, bár Szabó ez után is betöltötte az immár jogszabályi alapokkal rendelkező tisztséget. Pozíciójuk eredeti alapját forrásokkal pedig nem tudjuk alátámasztani.³³ A rendelet hatálybalépésének napján, május 20-án Pápára viszont úgy küldték ki Piroth Györgyöt, hogy neve, pozíciója (hiszen a kormányzótanácsi biztosok megyei hatáskörrel rendelkeztek) nem került elő a rendelettervezet vitája során, sőt, kifejezetten meg kívánták szüntetni a politikai megbízotti tisztségeket. Ennek ellenére a Belügyi Népbiztosság mégis kiválasztotta őt a pápai politikai megbízotti pozícióra. Sikeres küldetése érdekében (miszerint „a Veszprém megyei forradalmi munkásosztály fellegrárában, Pápán kell segítenie a helyi elvtársakat a hatalom gyakorlásában”) rövid tanfolyamra küldték, majd átadták számára a feladatait tartalmazó, a Forradalmi Kormányzótanácstól származó megbízólevelét, illetve a Belügyi Népbiztosság utasítását. Hatáskörét és jogviszonyát a Belügyi Népbiztosság így írta le:

„Ön a Kormányzótanács megbízottja. Nincs a direktórium fölé rendelve, hanem a mi utasításainknak megfelelően azt tanácsokkal látja el. Részt vesz a tanácskozáson, igyekszik helyes irányba befolyásolni, szavazati joga azonban nincs. Abban az esetben, ha úgy tapasztalná, hogy a direktóriumok megbízhatatlanok, vagy tehetetlenek, azonnal jelentést tesz, és esetleg indítványt, hogy nem volna-e szükséges valakit a direktórium fölé helyezni.”³⁴

Piroth megbízatása tehát nagyon hasonlított a kormányzótanácsi biztosok mandátumaihoz. A tisztsége tekintetében összefoglalóan azt lehet elmondani, mint a Tanácsköztársaság államszervezetének egésze kapcsán: a gyakorlat sokszor túlhaladta az általában meglehetősen kidolgozatlan szabályrendszert, a különböző tisztségviselők tevékenységük során hatás- és jogköreiket tekintve ezért nem annyira ez utóbbiakból, mint az informális viszonyokból indultak ki. Ezek alapján az általam vizsgált és feljebb bemutatott esetekben a kormányzótanácsi biztosok egyértelműen megyéik vezetői, az illetékes tanácsok és direktóriumok felettesei voltak.

7. Összegzés

Végezetül a teljes kép ismertetéséhez szükséges a szorosabb értelemben vett szakigazgatás bemutatása is. Az őszirózsás forradalom időszakában a dualizmus korában kiépült helyi közigazgatási szervezet tovább működött, természetesen azonban csak az idegen hatalmak által meg nem szállt területen.³⁵ Így a helyi közigazgatás törvényhatóságokban (vármegyei és városi törvényhatóságok) és községekben (kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város) működött, a községek és a vármegye között álló közigazgatási egység pedig a járás volt. Az önkormányzat választott képviselői szerve törvényhatóságokban a törvényhatósági bizottság, községekben a képviselőtestület volt, a járásnak nem volt önkormányzata; annak élén a vármegye által oda kihelyezett főszolgabíró állt.³⁶ A Ta-

nácsköztársaság kikiáltásával ez a helyzet megszűnt, a közigazgatás alapjait a tanácsok képezték. Ám ez szakigazgatási szempontból inkább volt elvi, mint gyakorlati jelentőségű tény, mivel mint a Pápán kinevezett népbiztosok példáján keresztül láttuk, a szakértelemre továbbra is szükség volt, a tapasztalt szakemberek általában – ha nem is régi pozíciójukban, de – tovább dolgozhattak szakterületükön. Az alapelgondolás az volt, hogy a korábbi rendszerből „örökölt” tisztviselőket előbb rendelkezési állományba helyezik, majd egy idő után nyugdíjazzák. Az esetleges átvétel felől igazoló bizottságok döntöttek volna, csak azok szolgálhattak volna tovább a proletárdiktatúra alatt, akik politikailag abszolút megbízhatónak számítottak, részükről semmiféle tanács hatalom-ellenes cselekmény nem volt várható.³⁷

Természetesen az „előszűrésen”, igazolási eljáráson túl egyéb eszközökkel is igyekeztek az átvett továbbszolgáltakat beleilleszteni az új rendszerbe. 1919. július 1-jén életbe lépett a Belügyi Népbiztosság 12. B. N. rendelete, melyben a Közoktatási Népbiztossággal egyetértve elrendelték „a helyi tanácsok szolgálatába átvett volt közigazgatási tisztviselők szocialista kiképzését és bürokratizmustól mentes munkálkodásra való oktatását”. Az oktatás a Közoktatási Népbiztosság egész országra kiépített oktató szervezetén keresztül zajlott, ahonnan a járási központokba egyes oktatók kiszálltak, hogy az oda a körzetből összegyűlt tisztviselőket „kiképezzék”. Beszédes információ a fővárosi és vidéki viszonyok különbségét illetően, hogy a rendelet a budapesti tanácsi dolgozókra nem vonatkozott.³⁸ Ám ahogy 1959-ben Szabó Imre megjegyezte:

„Mindeme törekvések azonban nem vezettek s az idő rövidsége miatt nem is vezethettek olyan eredményre, hogy az apparátus megtisztuljon az ellenforradalmi vagy az ellenforradalommal rokonszenvező elemektől, illetőleg megtöltődjék új, a tanácsköztársasághoz hű dolgozókkal. Ilyen módon az államgépezet személyi állományának alapvető módon való újjászervezése elmaradt az új szervezeti formák kiépítése mögött.”³⁹

Összességében tehát a Tanácsköztársaság helyi közigazgatása meglehetősen kiforratlan maradt. Az új viszonyok elméleti alapvetésének lefektetése sem valósult meg maradéktalanul. A hatalmi ágak elválasztásának megszüntetését már a „Mindenkire!” című alkotmányos jelentőségű kiáltvány is tartalmazta, ahogy az országos szervekről is hamarosan döntés született. A helyi tanácsok szervezetének rögzítése azonban már nem történt meg, azok összetétele jórészt a helyi körülményeken, szándékokon múltott. Ezeknél is fontosabb azonban, hogy a közigazgatási szervek működésének gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban sem születtek válaszok. Nem tisztázták az illetékességi és a hatásköri kérdéseket, sőt, egyes pozíciók, tisztségek közigazgatási hierarchiában betöltött helyét sem. Mindezek alapján a Tanácsköztársaság közigazgatása egyes helyi szerveinek jogszerű, vagy jogszerűtlen működése szinte nem is állapítható meg, ehhez sem a hatályos joganyag, sem a joggyakorlat vizsgálata nem szolgál megfelelő támpontokkal.

NAGY, SZABOLCS

Einführung in die lokale Verwaltung der Ungarischen Sowjetrepublik am Beispiel des Komitats Veszprém
 (Zusammenfassung)

Die Räterepublik Ungarn war eine äußerst spezifische Formation in der ungarischen Verfassungsgeschichte. Die neue Regierung wollte die Staatsführung sowohl auf nationaler als auch auf lokaler Ebene auf eine neue Grundlage stellen. Allerdings wurde die gesetzgebende Tätigkeit des neuen Systems eingestellt, was auch die Umsetzung der Entscheidungen in die Praxis erschwerte. Hinzu kam, dass auch die Räterepublik mit einem Kadernmangel zu kämpfen hatte und es auf dem Land kaum jemanden gab, der die Richtlinien von Béla

Kun perfekt kannte und befolgte. Als die Entscheidungsträger die Situation erkannten, konnten sie nichts anderes tun, als stillschweigend anzuerkennen, dass die ehemaligen öffentlichen Verwaltungsbehörden auf dem Land weiterarbeiten und alte Fachkräfte in ihren Positionen bleiben. Den ideologischen Aspekten wollte man vor allem durch eine Umbenennung der Gremien und Positionen sowie durch die Besetzung der obersten Führungsposition in jedem Bereich mit einer verlässlichen Person gerecht werden.

NAGY, SZABOLCS

Introduction to the local administration of the Hungarian Soviet Republic using examples from Veszprém County
 (Summary)

The Hungarian Soviet Republic was an extremely peculiar formation of Hungarian constitutional history. The leaders of the proletarian dictatorship wanted to put the functioning of the state on a new basis, both at national and local level. However, the legislative activity of the new system was not effective, which has also made it difficult to put decisions into practice. All this was compounded by the fact that the Hungarian Soviet Republic also struggled with a shortage of cadres, and in the

countryside there were hardly any people who were fully aware of and followed the guidelines of Béla Kun. Realising the situation, the decision-makers had no choice but to tacitly acknowledge the continued operation of the former rural administrative bodies and the retention of the former professionals. They sought to comply with ideological considerations mainly by renaming authorities and positions, and by placing a trusted person in the top leadership position in each area.

Jegyzetek

¹ CSIZMADIA Andor: A Magyar Népköztársaság belső mechanizmusa 1918/1919-ben. *Jogtudományi Közlöny*, 1968. 11–12. sz. 565. p.
² SZABÓ Imre: A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1959. 1–2. sz. 38–39. p.
³ A nemzetek jogairól lásd SÁRLÓS Béla: A nemzetek jogai és a föderatív intézmények a Tanácsköztársaság jogenszerrében. *Jogtudományi Közlöny*, 1969. 6. sz. 306–312. p.
⁴ PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. Tanácsköztársasági Törvénytár I–V*. Budapest, 1919. MSZP, V. k. 11–12. p.
⁵ Működéséről lásd PECZE Ferenc: Az országos gyűlés tárgyalási rendje különös tekintettel a küldöttek jogállására. In SÁRLÓS Márton (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga*. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó, 71–92. p. A mintának tekintett szovjet példával kapcsolatban lásd LENIN: *Állam és forradalom – A marxizmus tanítása az államról és proletariátus feladatai*. Budapest, 1949. Szikra Kiadó.
⁶ A helyi tanácsok felépítésének példáját lásd BÚZÁS József: A Székesfehérvári Városi Tanács, Intézőbizottság és Direktórium szervezete a Tanácsköztársaság idején. In *A Tanácsköztársaság Fejér megyében – Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 2*. Székesfehérvár, 1969. MSZMP Fejér Megyei Bizottsága, 255–264. p.
⁷ Lásd NAGY Szabolcs: Árulás vagy ellehetetlenülés – A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a VeML-ben őrzött Kratochvil-hagyatéék tükrében. *Levéltári Szemle* 2011. 3. sz. 29–46. p.

⁸ CSIZMADIA 1968. 570. p.
⁹ *Pápa és Vidéke*. 1918. (november 10.) 45. sz. 1–2. p.
¹⁰ Például *Vörös Zászló*. 1919. (április 5.) 2. sz. 4. p., CSABA Imre: *A Tanácsköztársaság Veszprém megyében*. Veszprém, 1959. Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém Megyei Bizottság.
¹¹ Személyére vonatkozóan bővebben a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára könyvtárában őrzött, 8989. számú gépelt kéziratban található szűkszavú életrajzot.
¹² SZELESTEY György: A Magyar Tanácsköztársaság államigazgatásának helyi szervezete. In SZOTÁCSZKI Mihály (szerk.): *A magyar tanácsköztársaság államáról és jogáról (1919–1969). A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1969. március 26–27-én rendezett tudományos ülésszak előadásai*. Pécs, 1971. Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 75. p.
¹³ NAGY Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommun alatt – A tanácsköztársaság Veszprémben. In: NAGY Szabolcs (szerk.): *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszaga. 1919 vidéken*. Veszprém, 2013. MNL Veszprém Megyei Levéltára, 11. p.
¹⁴ *Világ*, 1919. (április 1.) 77. sz. 1–2. A rendelet nem illeszkedik a Forradalmi Kormányzótanács FKT. sorozatú rendeletei közé, azt a Pongrácz-féle Törvénytár [Pongrácz Jenő (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. május 1.–május 21.* Budapest, 1919. Magyarországi Szocialista Párt] sem tartalmazza. Ennek okára még nem bukkantam rá.

- ¹⁵ SZENTPÉTERI István: A helyi önállóság és a központi irányítás biztosítékai a Tanácsköztársaság államszervezetében. *Állam és Igazgatás*, 1959. 3. sz. 205. p.
- ¹⁶ PONGRÁCZ 1919. I. 45–46. p.; PONGRÁCZ 1919. V. 14–15. p.
- ¹⁷ SZENTPÉTERI 1959. 71. p.
- ¹⁸ NAGY 2013. 11. p.
- ¹⁹ PONGRÁCZ 1919. V. 15–16. p.
- ²⁰ Ennek elméleti hátterével kapcsolatban lásd TAKÁCS Albert: A hatalommegosztás elvének alkotmányelméleti értelmezése. In: MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Budapest, 1998. Osiris, 94–149. p.
- ²¹ SZELESTEY 1971. 78. p.
- ²² RÉTI László: Fejér megye tanácsköztársasági szervezete és pecsétjei. In: *A Tanácsköztársaság Fejér megyében – Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 2*. Székesfehérvár, 1969. Kiadó, 174–178. p.
- ²³ Pápa város direktóriumai és népbiztosai. *Pápa és Vidéke*, 1919. (március 30.) 13. sz. 2. p.
- ²⁴ PONGRÁCZ 1919. I. 37. p.
- ²⁵ PONGRÁCZ 1919. V. 14. p.
- ²⁶ Ilyen volt például a pápai Piroth György (NAGY Szabolcs: *Muli püspök temet. A Tanácsköztársaság Pápán*. Pápa, 2016. Jókai Mór Városi Könyvtár, 91. p.).
- ²⁷ SZELESTEY 1971. 79. p.
- ²⁸ BEÉR JÁNOS: A helyi tanácsok a Magyar Tanácsköztársaságban. In: SARLÓS Márton (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga*. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó, 112. p.
- ²⁹ Például NAGY 2016. 91. p.
- ³⁰ PONGRÁCZ 1919. III. 33. p.
- ³¹ Például „Horváth János, székesfehérvári politikai megbízott, akinek Pápán tartott hathatós és tartalmas agitációs munkájára a pápai régi szocialisták kellemesen emlékeznek vissza, a szocialista kongresszuson szóvá tette a vándor politikai megbízottak dolgát és igen elítélőleg nyilatkozott róluk. Sok tekintetben igaza van Horváth János elvtársnak, mert a kiküldöttek és megbízottak némely várost és vidéket sáskaraj módjára ellepnek. Nem túlzás Horváth Jánosnak azon állítása, hogy Székesfehérváron egy este 56 kiküldött és megbízott adott egy kávéházban egymásnak találkozót és nevetett dugur módjára egymás arcába. A vándor kiküldöttek és megbízottak között olyanok is akadnak, kik többet ártnak, mint használnak. Sokan közülök azokon a vidékeken, ahol megfordultak, egyenesen diszkreditálták a szocializmust. Némelyek, akiket szellemi táplálék szétosztására küldtek ki, nagyobb érdeklődést tanúsítanak saját testi táplálékuk beszerzése, mint mások szellemi mannája iránt és sokkal ügyesebb élelmi cikk beszerzőknek bizonyultak, mint agitátoroknak.” *Munkás Újság*, 1919. (június 22.) 52. sz. 4. p.
- ³² A rendelet vitájában a következő neveket javasolták a különböző megyék (városok) élére. Baranya: Hajdú Gyula. Borsod: Pál János. Csongrád: Szöcs Áron. Esztergom: Lantos Bertalan. Székesfehérvár: Horvát János, de előtte javasolták budapesti beszámoltatását, illetve Guth és Kunfi kiküldetett megvizsgálni a fehérvári helyzetet. Győr: Cservenka. Hont: Nagy Lajos vasutas. Veszprém: Lusztig Arnold. Komárom: Brunner József. Moson: Szaton Rezső. Nógrád: Frank Imre. Pest: Joannovich Sándor. Somogy: Török Gábor. Sopron: Kellner Sándor. Tolna: Aranyos György. Vas: Horti Emil. Veszprém: Rónai egy hét múlva lemegy megnézni. Alsó-Zala: Lukács Gyula. Zala: Erdős Arnold. Heves: Jackwert Ede. Jász-Nagykun-Szolnok: Wittreich (IMRE Magda – SZÜCS László (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács Jegyzőkönyvei 1919*. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, 416. p.). Végül viszont a következőket nevezték ki: „Baranya megyébe Kaposvár székhellyel: Hajdú Gyulát, Borsod megyébe Miskolcz székhellyel: Kenderes Pált, Csongrád megyébe Csongrád székhellyel: Szöcs Áront, Esztergom megyébe Esztergom székhellyel: Zigerits Károlyt, Fejér megyébe Székesfehérvár székhellyel: Guth Antalt, Heves megyébe Eger székhellyel: Jakvert Edét, Hont megyébe Ipolyság székhelyei: Nagy Lajost, Szolnok megyébe Jászberény székhellyel: Wittreich Jenőt, Komárom megyébe Tatatóváros székhellyel: Lamtos Bertalant, Moson megyébe Magyaróvár székhellyel: Wischnowszky Ignácot, Nógrád megyébe Salgótarján székhellyel: Frank Imrét, Pest megyébe Budapest székhellyel: Joannovits Sándort, Somogy megyébe Kaposvár székhellyel: Latinka Sándort, Sopron megyébe Sopron székhellyel: Kellner Sándort, Tolna megyébe Szekszárd székhellyel: Aranyos Györgyöt, Vas megyébe Szombathely székhellyel: Vántus Károlyt, Veszprém megyébe Veszprém székhellyel: Szabó Gáspárt, Zala megyébe (Alsó-Zala kivételével) Zalaegerszeg székhellyel: Erdős Arnoldot, Alsó-Zala területére pedig Nagykanizsa székhellyel Lukács Gyulát.” *Tanácsköztársaság*, 1919. (június 7.) 62. sz. 3. p.
- ³³ Például Lusztig vagy Horváth – a rendeletet megelőző korszakban történt – kinevezésének sincs nyoma a Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyveiben.
- ³⁴ MNL VeML XXXV. 52. 108. óe. Piroth.
- ³⁵ CSIZMADIA 1968. 567. p.
- ³⁶ Uo. 568. p.
- ³⁷ SZABÓ 1959. 40–41. p.
- ³⁸ *Tanácsköztársaság*, 1919. (július 2.) 81. sz. 1. p.
- ³⁹ SZABÓ 1959. 40–41. p.

Pálvölgyi Balázs

Café maure

Észak-afrikai munkások Franciaországban az első világháború alatt

Az első világháború kitörése Franciaország bevándorlási politikájában is éles határvonalat húzott. A hadviselő felek 1914 nyarán egyszerre szembe-sültek a tömeghadseregek által vívott harcok kihívásaival a frontokon és a hátszágban. Az előzetes várakozások ellenére elhúzódó harcokban pedig a hadvezetés mellett legalább annyira vagy még fontosabbá vált a hadsereget kiszolgáló ipari termelés folyamatosságának megszervezése. Ebben jutott szerephez a gyarmati munkaerő.

1. Kiindulópont

Az erőviszonyok ebben nem kedveztek Franciaországnak. A nagy ellenfél, Németország 65 millió fős lakossága jóval meghaladta 41 millió fős nyugati szomszédját, ráadásul az előbbi a háború előtti időszakban dinamikusán nőtt, míg Franciaországé lényegében stagnált.¹ Így pedig, az antant katonáinak száma hiába múlta felül a központi hatalmakét, Franciaországot sokkal súlyosabban érintették a veszteségek, mint a nyugati front bármely szemben álló hatalmát. A háború átlagban évi mintegy 340 000 fős többlethalálzásért volt felelős Franciaországban az utolsó békeévhez képest úgy, hogy ez a többlet a produktivitás szempontjából is legérzékenyebb veszteséget jelentette az országnak.²

A hadsereg végtelen emberigényének megfelelően behívott korosztályok pedig egyre jobban hiányoztak nem csupán a háborús erőfeszítéseket közvetlenül kiszolgáló ipari termelésből, hanem a mezőgazdaságból is. Ami pedig a (hadianyag)termelést illeti, 1914 őszén, a váratlanul előállt lőszerellátási gondok miatt Alexandre Millerand, későbbi államelnök, ekkor a Viviani-kormány hadügy-minisztere javaslatára regionális szinten ipari koordinációs szervezet létrehozására került sor, mely közvetítette az állami megrendeléseket az ipari szereplőknek. Ezzel megkezdődött a francia ipari termelés intenzív háborús üzemmódra állítása.³ De nemcsak az ipari termelésé, hanem ezzel lényegében párhuzamosan a munkaerő-gazdálkodás kialakítása is bekerült a háborús kormányzati feladatok közé. Az ehhez szükséges intézmények meglepő gyorsasággal épültek ki. 1914 októberében a Munkaügyi és a Belügyminisztérium alá rendelt a munkanélküliek és menekültek munkahelyekre való beosztásával megbízott hivatal létesült, mely szoros együttműködésben állt az ágazati munkaadói szervezetekkel, majd egy évvel ké-

sőbb tárcaközi bizottság jött létre a munkaerő-gazdálkodás hatékonyságának növelésére. 1915 márciusában pedig a mezőgazdasági miniszter a mezőgazdasági munkaerővel kapcsolatos ügyek kezelésére hozott létre bizottságot.⁴ Mindez nemcsak a kormányzati intézmények fejlődése, hanem legalább annyira a korábbi, alapvetően addig a munkaadók (és egyes szervezeteik) által működtetett szféra átalakulása miatt lényeges, hiszen ezen új állami szervezetek megjelenése a bevándorlással kapcsolatos szereplők viszonyának átalakulását is jelzi. A háborús viszonyok alapjaiban változtatták meg az eddig jobbra a piac igényeinek megfelelő „bevándorlási ipar” működését, lényegében mindent alárendelve a hadsereg szempontjainak. Az egyre nagyobb számban kieső munkaerő pótlását illetően a kormány első lépcsőben a rendelkezésre álló szabad munkaerő, vagyis a munkanélküliek beosztására koncentrált, így kerülhetett sor több tízezer munkahely betöltésére. Hamar világossá vált, hogy ez sem elegendő a háborús ipar igényeinek kielégítésére. Egyértelmű volt, hogy csakis további idegen munkaerő toborzása oldhatja meg a helyzetet.

Jóllehet Franciaországban már a háború előtti időszakban is számottevő idegen munkás dolgozott, tehát a toborzással kapcsolatos tapasztalatok rendelkezésre álltak, és az idegen munkásoknak csak egy része tért haza, vagy került internálótáborba a konfliktus kezdetekor, a kieső francia munkaerő pótlása így sem látszott egyszerű feladatnak. Még akkor sem, ha 1914 előtt az olasz és a spanyol munkások voltak legtöbben, akik továbbra is szabadon dolgozhattak az országban. Párizs tett ugyan lépéseket további, európai munkaerő toborzására, de a háborús viszonyok érezhetően szűkítették a csatornákat.

A további munkaerőigény kielégítésére ezért elsősorban a gyarmati területek kínálkoztak. Franciaország ekkorra a világ második legnagyobb gyarmatbirodalmát mondhatta magáénak. Kiterjedt afrikai és ázsiai birtokai mellett Óceániában, Kínában és még Dél-Amerikában is rendelkezett különböző jogállású területekkel, érdekeltségekkel. Az anyaország a mind földrajzi adottságait, népességi viszonyait tekintve rendkívül sokszínű birtokoknak jobbra csak az anyagi erőforrásait aknáztta ki, tömeges munkaerő-beáramlásról alig beszélhetünk.⁵ Mindez nem jelentette azonban azt, hogy a Köztársaság ne tett volna lépéseket a helyi munkaerő felhasználására, csakhogy ez addig szinte kizárólag az adott területeken valósult meg. Egy fontos kivétellel. A hadsereg kötelékében már a háború kitörésekor is szolgáltak a gyarmati lakosok: 1914-ben francia zászló alatt szolgáló szenegáli, indokínai, marokói és malgas egységeket is láthattunk.⁶

2. Észak-Afrika: tervek, elvárások és eredmények

Az afrikai, ezen belül az észak-afrikai, francia vagy francia érdekszférának minősülő területek is különböző jogállással bírtak. Algéria lényegében Franciaország részét képezte, élén a főkormányzóval, s területe ugyanolyan

megyékre oszlott, mint az anyaorszáé. Tunéziában, mint francia protektorátusban, a francia állandó képviselő volt a kapocs az anyaországgal, míg az állam névleges feje a tuniszi bej volt. Marokkóban, mely szintén protektorátus volt, ugyanígy francia állandó képviselő működött, az államfő pedig a marokkói szultán volt.⁷ Ez azt jelentette, hogy a két utóbbi országban nem francia állampolgárokról, hanem a marokkói szultán és a tuniszi bej alattvalóiról beszélhetünk, míg az algériaiak esetében a helyzet sokkal bonyolultabb volt. Algéria ugyanis 1830, az algíri bej vesztése után francia gyarmat, majd az 1848-as alkotmány óta Franciaország része volt. Nem francia (arab, berber és zsidó) lakói francia alattvalóként mégsem minősültek teljes jogú francia állampolgárnak. Helyzetüket 1830-tól több jogforrás is szabályozta. Az első világháború időszakában a lakosság többségét kitevő muzulmán vallású arabok és berberek egyfajta „muzulmán bennszülött” státuszban éltek, azzal, hogy megvolt az elvi lehetőségük a teljes jogú francia állampolgárság megszerzésére. Mint-hogy ehhez egyrészt muzulmán státuszukról való lemondásra, másrészt hosszadalmas, a teljes francia állampolgárság megszerzését egyáltalán nem támogató közegben való eljárásra volt szükség, a kérdéses időszakokra a francia állampolgárságot megszerzett algériai muzulmánok száma elenyésző maradt, s a legtöbbjük katona, hivatalnok vagy a katolikus vallást felvevőként a teljes kulturális kiválást választó személy volt.⁸ Így összességében elmondható, hogy a munkaerő-toborzás szempontjából számításba jövő észak-afrikai muzulmán lakosság nem élvezhette a francia állampolgársághoz kapcsolódó előnyöket.

A háború első szakaszában a (gyarmati) munkaerő-toborzás teljes központosítása még nem történt meg. A háborús felkészülés jegyében azonban már 1914 nyaratól, az utazási engedélyek eltörlésével könnyebbé vált az algériaiak beutazása az európai francia területekre, ami kedvező volt a munkaadóknak. Ekkor az országba utazó algériai munkavállalók jellemzően saját erőből, vagy majdani munkaadójuk által szervezett módon keltek át a Földközi-tengeren.⁹ Ezt követően nem sokkal viszont már megkezdődtek a kormány által szervezett és ellenőrzött munkaerő-toborzó lépések.

Párizs ennek során külön kezelte az európai és a nem európai munkaerőt, ezért pedig külön szervezet jött létre az európai és a nem európai munkások toborzására.¹⁰ A gyarmati területeket érintő toborzás központi szerveként az 1916. január 1-jével a Hadügyminisztérium alárendeltségébe került *Service de l'Organisation des Travailleurs Coloniaux* (SOTC, Gyarmati Munkások Szervezetének Szolgálat) működött, melynek elsődleges feladata gyarmati munkaerő franciaországi ügyeinek vitele, míg a Gyarmatiügyi Minisztérium koordinálta az egyes gyarmati és függő területen végzett toborzást. E szereplők mellett természetesen a társminisztériumok és számtalan bizottság, köztük a tekintélyes *Commission interministérielle permanente de l'immigration* (Bevándorlásügyi tárcaközi állandó bizottság) is foglalkozott a gyarmati munkaerő toborzásával, illetve irányításával.¹¹

Az intenzívebbé váló lépések jegyében a SOTC 1916. március 8-án kelt levelében kereste meg Franciaország

észak-afrikai képviselőit (az algériai kormányzót, a rabati és a tuniszi állandó képviselőit) az észak-afrikai munkások toborzása tárgyában.¹² Mivel az észak-afrikai területeken tekintettel kellett lenni a helyi francia gazdasági érdekekre, vagyis nem lett volna elfogadható, hogy a toborzás nyomán alapjaiban rendüljön meg a helyi gazdaság, vagy hogy a francia tulajdonosokat a szükségesnél jobban megterhelje az akció – ellentétben az európai munkás-toborzással –, az észak-afrikai területeken magánvállalkozás a továbbiakban már nem végezhető toborzást. Ettől kezdve ennek folyamata igen szabályozott, s a katonai eljárásra több ponton emlékeztető volt, melynek vezérelve az elkülönítés és az ellenőrzés biztosítása volt. A 35 évesnél idősebb, de a munkavégzéshez persze nem túl idős, egészségügyi vizsgálaton átesett jelentkezőket behajózták, majd átmenetileg a marseille-i *Dépôt des Travailleurs Coloniaux*-ban helyezték el (Gyarmati Munkások Elosztóhelye). Franciaországban ez volt a gyarmati munkaerő egyetlen elosztóközpontja, itt történt az érkezők regisztrációja, itt kapták a franciaországi munkavégzésükhöz szükséges dokumentumokat, majd pedig itt osztották be őket a különböző munkahelyekre.

Az egyes munkaadók közvetlenül az SOTC-tól igényelheték a munkaerőt: legalább 25 munkást kellett egy-egy alkalommal felvenniük, rendelkezniük kellett minden szükséges feltétellel a fogadásukhoz, azaz szállással, konyhával és egyéb helyiségekkel. A hadi megrendeléseket teljesítő üzemeknek továbbá tájékoztatniuk kellett az SOTC-t arról is, hogy mely állami szervezet megrendelését teljesítik, a munkaadók ezek után a központ által előkészített, egységes szerződést kötötték meg az észak-afrikai munkásokkal.¹³

A háborús időkben nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági szektor is munkaerőhiánytól szenvedett. A háborút megelőző évtizedekben kialakult csatornákon főképp olasz és spanyol munkások érkeztek. Ugyan erre – főképp a spanyol munkások esetében – továbbra is volt mód, de a háborús helyzet miatt előállt munkaerőhiány sokkal nagyobb volt annál, hogy azt a megszokott módon kezelni lehessen. Így pedig kiderült, hogy a gyarmati munkaerőre itt is szükség lesz, vagyis hogy összességében még több gyarmati munkás beutaztatására van szükség, így a gyarmati munkaerővel foglalkozó tárcaközi bizottság javaslatára született az a döntés, még 1916 tavaszán, hogy a toborzott munkaerő egy része a mezőgazdaságban kaphat munkát. Az ágazati szervezeteknek az egyes megyék prefektusaihoz kellett benyújtaniuk az igényeiket, akik aztán azt továbbították az illetékes minisztériumba.¹⁴

Az észak-afrikai munkások érkezése – minden előzetes egyeztetés és tervezés ellenére – mintha felkészületlenül érte volna a francia hatóságokat, így néhány lényeges vagy érzékenyebb kérdés csak a toborzási folyamat közben került a döntéshozók asztalára. Az 1916 tavaszán már nagyobb számban várt partraszállók kapcsán a hadügyminiszter például felvetette az ellenőrzés kérdését. Sőt, ezen túl, olyan szervezet létrehozásának tervével állt elő, melynek célja túlmutat a pusztán adminisztratív kontrollt érintő ügyeken, hanem már egyfajta integrációs tanácsadói szerepkört feltételez.¹⁵

Az ellenőrzés rendszere végül kiépült, és a munkások nemcsak az üzemekben, hanem a munkahelyen kívül is szoros felügyelet alá kerültek: a katonai rendfokozatoknak megfelelően, ezért erősen hierarchizált beosztásban dolgozó, TC (*Travailleur Coloniaux*) rövidítést feltüntető karszalagot viselő, többnyire leszerelt, lehetőleg gyarmati tapasztalatokkal rendelkező katonákból, gyarmati tisztviselőkből álló civil ügynökök alapvetően a gyarmati munkások munkahelyen kívüli tevékenységéért voltak felelősek.¹⁶

Az észak-afrikai munkások toborzására vonatkozó rendelkezések közül az algériaiakra kiadott rendelet mutatja leginkább a rendszer katonai jellegét. A munkaerő felvételére önkéntes jelentkezés vagy sorozás útján kerülhetett sor úgy, hogy ebben a katonaköteles korosztályok nem vehettek részt. A munkaszerződés részleteit, beleértve a (képzettségtől függően meghatározott) munkabért is, a fegyelmi szabályokat, az algériai fő kormányzó meghallgatása után a hadügyminiszter a munkaügyi miniszterrel közösen határozta meg.¹⁷ Párizsban havi szintre lebontva meghatározták a keretszámokat, melyeket – legalábbis Algériában – elsősorban önkéntes jelentkezőkkel kívántak teljesíteni. Ha az így jelentkezők száma nem volt elegendő, akkor jött a sorozás. A kisebb gyűjtőközpontokba irányított munkásokat egy tiszt, két altiszt és két katona kíséretében összeállított 200 fős csoportokat Algír, Orán és Philippeville, a mai Skikda kikötőjében hajózták be, a cél pedig Marseille volt. Az egy régióból származó munkásokat lehetőség szerint egy csoportba kellett beosztani egész szolgálati idejük alatt.¹⁸

A toborzást illetően hasonló megoldást látunk a protektorátusi státuszban lévő területeken is: a munkaerő-igények kielégítését megkönnyítendő a tuniszi bej például 1917-ben rendeletben tette lehetővé azoknak a kényszer-toborzását, akik nem feleltek meg a katonai szolgálat teljesítéséhez előírt követelményeknek, vagy akik szolgálatára a hadsereg létszámon felülként nem tartott igényt.¹⁹

Ugyan a munkafeltételekre aprólékosan részletes szabályok vonatkoztak, de a munkások szerződése meglehetősen tömör volt: a háború idejére szóló szerződés egy évre szól, amit kérelmükre 6 hónappal lehetett meghosszabbítani. A mindössze néhány sorból álló szerződés a szerződő félén és a dátumon kívül mindössze egy rövid utalást tartalmazott a gyarmati munkavállalókra vonatkozó utasításra, illetve a katonai beszolgáltatásokról szóló 1877. július 3-i törvényre.²⁰

Az így toborzott személyek státusza sajátos módon kettős volt: harci cselekményekben nem kellett részt venniük, ebből a szempontból polgári személynek, fegyelmi viszonyaikat illetően, a betegséghez vagy munkahelyi balesethez kapcsolódó ellátás és nyugdíj szempontjából viszont katonai személynek minősültek. A toborzás alkalmával egyszeri díjat, majd pedig Franciaország európai területein végzett munka időtartama alatt napidíjat kaptak, majd a szerződés lejártakor ismét egyszeri díjat kaptak. Az algériai munkásokra vonatkozó utasítás szerint egyenlő munkafeltételekkel számolhattak a francia munkásokkal, vagyis ugyanabban a munkakörben ugyanolyan fizetést kellett kapniuk, mint európai társaiknak. Ruha- és étkezé-

si ellátmányt kaptak, szállásuk közös volt, ellátmányuk a francia katonai ellátmány volt, mint ahogy szállásukat is alapvetően katonai épületekben rendezték be.²¹ Minden, akkor hatályos munkavédelmi rendelkezés rájuk is érvényes volt, ezen felül pedig orvosi ellátásban is részesültek. A munkaerő-toborzási és a munkaszervezési rendszer katonai jellegét mi sem mutatja jobban, mint hogy az utasítás szerint mind az önkéntes, mind a sorozott munkaerőre az 1877. július 3-i törvény rendelkezései vonatkoztak abban az esetben, ha a munkás a számára kijelölt munkahelyet a szerződés lejártáig elhagyta.²² A háború előrehaladtával a gyarmati munkásokra vonatkozó fegyelmi szabályokat az SOTC vezetése egységesítette. A fizetésesökkenést jelentő következményekkel, illetve a katonai fegyelmi szabályok alá tartozó munkásoknak munkaidőn túli elzárásbüntetéssel az észak-afrikai munkásokon kívül az indokínai és malgas munkásoknak is számolniuk kellett.²³

3. Tapasztalatok és nehézségek

A toborzás, illetve gyarmati munkaerő fogadásának előkészítése során Párizs igyekezett mérlegelni az akció várható hatásait és sikerét esetlegesen befolyásoló körülményeket. Nem szabad ugyanis megfeledezni arról, hogy noha ekkorra már komoly múltja volt a gyarmatbirodalomnak, a francia lakosság legnagyobb része a mindennapokban nemigen került kapcsolatba a birodalom nem európai lakosaival. Másik oldalról pedig, a gyarmati munkások tömeges mozgása, franciaországi tapasztalatai pedig hatással lehettek a francia gyarmatokra is.²⁴ Végül mivel közvetlen hatása lehetett a termelésre, a kulturális különbségek áthidalása céljából az SOTC összefoglalót készített, melyben felhívta a munkaadók figyelmét az idegen munkaerővel való figyelmes bánásmód fontosságára. Kiemelte, hogy a külföldi, illetve gyarmati toborzást leginkább a már Franciaországban dolgozóktól érkező információk tudják befolyásolni, így egyáltalán nem közömbös, hogy a munkaadók igyekeznek-e tekintettel lenni a különböző kulturális igényekre. Éppen a katonai érdekek miatt ezt, illetve a munkakörülményeket ellenőrizték.²⁵

1916 őszén a munkaadók számára már részletes összefoglaló is készült az észak-afrikai idegen munkásokról, mely az egyes területekről érkezett munkások közötti különbségekre hívta fel a munkaadók figyelmét, igyekezve a lényegesnek tekintett, munkavégzést is érinthető jellemzőket kiemelni, illetve a munkakörülményeket érintő intézkedéseket megjelölni. Ilyen volt az egyes – arab, berber és kabil, valamint a marokkói és az algériai – csoportok elkülönítésének kérdése, a hagyományos észak-afrikai étkezés, a vallásgyakorlás és a szórakozás lehetőségeinek biztosítása. Ismételten fel kellett hívni a munkaadók figyelmét a disznóhús- és alkoholfogyasztás tilalmára is, arra, hogy ez utóbbi ellen a legjobban bevált módszernek az arab kávézók, azaz a *café maure*-ok berendezése látszik.²⁶

Minden kormányzati óvatosság és erőfeszítés dacára sem volt zökkenőmentes az észak-afrikai munkások franciaországi beilleszkedése. A szokatlan munkakörnyezet,

a képzettség hiánya, az eltérő nyelvi közeg és az egyéb kulturális különbségek miatt az észak-afrikai munkások számtalan, alig leküzdhető nehézséggel találták szemben magukat. A sorozott munkások közül többen szerződésük lejártá eljárt haza kívántak térni, többen szökéssel próbálkoztak, és végül szép számmal voltak olyanok is, akik különféle fegyelmi vétséggel próbálkoztak, abban bízva, hátha feletteseik hazaküldik őket. Az algériai fő-kormányzó tájékoztatása szerint a hazatérő munkások azt terjesztették otthon, hogy sokan már Marseille-ben, néhány órával érkezésüket követően megszöktek, vagy a hadianyaggyárakból távoztak minden engedély vagy bejelentés nélkül. Azt pedig, hogy valójában mekkora szükség is volt az idegen munkásokra, mi sem jellemezte jobban, mint az az általánosan elterjedt vélemény, hogy nincs olyan szabálytalanság, ami a munkavállaló hazaküldéséhez vezethetett volna.²⁷ Már az észak-afrikai toborzási körzetekben is kézzelfoghatóvá vált a feszültség: a Franciaországból érkező, elsősorban a nem megfelelő munkakörülményekről szóló hírek, a fizetéssel kapcsolatos kifogások miatt a helyi lakosság egyre kevesebb hajlandóságot mutatott a bizonytalanba való utazásra. Ahogy pedig az önkéntes toborzást több körzetben – elsősorban Algériában – felváltotta a kötelező, katonai jellegű szolgálat, néhány régióban zavargások törtek ki.²⁸

A hazai és a gyarmati munkások közötti feszültség is egyre aggasztóbbá vált. A francia szakszervezetek nem nézték jó szemmel a gyarmati munkaerő beáramlását. A szinte katonai viszonyok között élő munkások franciaországi jelenléte felvetette az érdekvérvényesítési lehetőségek szűkülését, hiszen a szakszervezeti tagsággal szükségképpen nem rendelkező munkások a sztrájkok eredményességét veszélyeztették, illetve ezen kívül attól is tartani lehetett, hogy jelenlétük a bérek alakulását is kedvezőtlenül befolyásolja. Eközben a háború egyre inkább érezte hatását: 1916 második felévére már beköszöntött a háborús infláció, ami széles tömegek számára okozott mindennapi megélhetési problémákat. Az 1916–1917 fordulójára kritikussá váló helyzetben az idegen, gyarmati munkások jelenléte éppen ezért összességében sokkal érzékenyebb kérdéssé vált, mint az korábban várható volt.²⁹

A gyarmati munkásokat a kormány ettől függetlenül már a kezdetektől igyekezett elkülöníteni. Nem pusztán arról volt szó, hogy a munkások zökkenőmentes beilleszkedését elősegítő környezetet kívántak teremteni, s csupán ezért került volna sor a számukra berendezett kávézók és kávéházak létesítésére. Kormányzati körökben a francia lakosság és a gyarmati munkaerő közötti, különösen a francia nők és a gyarmatokról érkező férfiak közötti kapcsolatok létrejötte számított kerülendőnek. Az ellenőrzés minél teljesebb eszközeinek megteremtése mellett ez a törekvés is magyarázza a gyarmati munkások franciaországi környezetének kialakítását. Ez természetesleg leginkább az elhelyezést érintette, így a városközponttól minél távolabb elhelyezett barakkok vagy félreeső, általában igen elhanyagolt negyedek állhattak az észak-afrikai munkások rendelkezésére.³⁰

Az így elszállásolt munkások azonban a munkahe-lyükön természetesen mégsem tudták elkerülni az érint-

kezést a francia munkásokkal, s ez pedig komoly össze-ütközésekhez, erőszakos konfliktusokhoz vezetett. Ennek oka legfőképpen az volt, hogy 1917-től már komolyabb sztrájkokra is sor került, melyben elsősorban a francia, kisebb részben spanyol munkások vettek részt. Mint-hogy a gyarmatokról érkező munkások nem voltak hajlandóak csatlakozni, s nem is csatlakozhattak a sztrájkok-hoz, továbbá, hogy felmerült a munkások körében, hogy a gyarmati munkaerő toborzására valójában azért került sor, hogy a felszabaduló francia munkásokat be lehessen sorozni a hadseregbe, csak növelte a velük szemben táplált ellenszenvet.³¹ Ez a növekvő feszültség a szóbeli inzultusokban, elszigetelt, néhány fős verekedésekben, támadásokban, illetve zavargásokban csapódott le. A legsúlyosabbakat, mint amilyenek például Le Havre-ban vagy Dijonban törtek ki, komolyabb rendőri vagy egyenesen katonai erőknek kellett megfékezniük.³² Mivel az Európán kívülről érkezett munkások között abszolút többséget alkottak az észak-afrikaiak, az ország minden területén dolgoztak a háború alatt, így nem meglepő, hogy az ilyen típusú konfliktusok rendszeres résztvevőivé váltak.

4. Mérleg

Franciaország a gyarmati munkaerő nélkül aligha tudta volna biztosítani a háborús erőfeszítésekhez kapcsolódó ipari termelést, és sejthető az is, hogy nélkülük a mező-gazdaság is óriási gondokkal számolhatott volna. A kormány átmeneti megoldásnak tartotta, s nem kívánta tartóssá tenni a gyarmati munkások franciaországi jelenlétét, az érdekeltek is azzal számoltak – ahogy a vonatkozó rendelkezésekből kiolvasható is volt –, hogy szerződésük lejártakor vagy a háború végével hazatérhetnek.³³ Ennek több oka is volt. Jelenlétüket a döntéshozók a vegyes – főleg a francia nők és idegen férfiak közötti – kapcsolatok, házasságok létrejötte, illetve a munkaerőpiac várható alakulása, vagyis a várható tömeges leszerelés miatt sem tartották kívánatosnak, míg a szakszervezetek a jelenséget természetesen elsősorban a verseny, azaz a munkabérek alakulása miatt látták nemkívánatosnak.³⁴ A háború befejeződését követően meg is kezdődtek a tömeges hazaszállítások, az elkezdődő leszerelés miatt rövid ideig úgy tűnt, Franciaországnak már valóban nincs szüksége az idegen munkaerőre, még kevésbé a nem európaiakra.³⁵ A háború alatt érkezett mintegy 130 000 észak-afrikai munkásból 1919 őszén már csak nagyjából 13 000, majd az év végén 7 000 tartózkodott Franciaországban.³⁶ Nem sokkal később mégis világossá vált, hogy az ország újjáépítése sem lehetséges idegen munkások nélkül, így a háború alatt is újra meg újra megfogalmazott preferenciák alapján, illetve a háború utáni politikai helyzetnek és céloknak is megfelelően, vagyis, hogy a bevándorlási politikában is érvényesíteni lehet a szövetségi viszonyokat, kezdődött meg a kétoldalú munkaerő-bevándorlási egyezmények megkötése egyes európai államokkal.

Ami talán ennél is lényegesebb, hogy a háború időszaka rákényszerítette Franciaországot a tervszerű, központi munkaerő-gazdálkodásra, ami magában foglalta a külföldi

munkaerő toborzását, az idegen munkaerő korábbinál hatékonyabb ellenőrzését éppúgy, mint az integrációs kérdések átgondolását is. Az ipari termelés biztosítása katonai kérdéssé is vált, ezért a katonai tervezés tárgyát képezték az erre vonatkozó – a munkaerő biztosítását érintő – intézkedések is. Így annak ellenére, hogy az idegen munkaerő toborzását a háború után jórészt magántársaságok folytatták, az ellenőrzés eszközeként a gyarmati és idegen munkások számára 1917-ben bevezetett személyi igazolvány továbbra is rendelkezésre állt.

Végezetül pedig fontos megemlíteni, hogy a világháborút követően, az új nemzetközi rendszer kialakítása során Franciaország meghatározó szerepet kívánt játszani, s en-

nek részévé vált a munkaerő-migrációt érintő keretek kidolgozása is. Nemzetközi konferenciák, egyeztetések sora adott keretet a francia aktivitásnak, amit a távlatos ideák és célok mellett az 1920-as évek gazdasági fellendülése is fűtött. Ebben is hasznosnak bizonyultak a francia háborús tapasztalatok, különösen, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet vezetője (ILO) az az Albert Thomas lett, aki a Viviani-kormány helyettes államtitkáraként, majd a Briand-kormány miniszterként alaposan megismerte a hadi- s ezzel együtt a munkaerő-gazdálkodás területét, illetve közvetlenül részt is vett az idegen munkaerő toborzását és munkavégzését érintő ügyekben.³⁷ Ez pedig a háború alatti tapasztalatok szélesebb körű felhasználását tette lehetővé.

PÁLVÖLGYI, BALÁZS

Café maure. Nordafrikanische Arbeiter in Frankreich während des Ersten Weltkriegs

(Zusammenfassung)

Der Ausbruch des Ersten Weltkriegs zog auch in der französischen Einwanderungspolitik eine scharfe Grenze. In den langwierigen Kämpfen war es besonders wichtig, die Kontinuität der industriellen Produktion im Dienste der Armee zu organisieren. Wehrpflichtige Soldaten fehlten zunehmend nicht nur in der Industrieproduktion, die direkt den Kriegsanstrengungen diente, sondern auch in der Landwirtschaft.

Was den Ersatz der Arbeitskräfte anbelangt, so konzentrierte sich die Regierung zunächst auf den Einsatz der verfügbaren freien Arbeitskräfte, d. h. der Arbeitslosen, aber es wurde deutlich, dass dies nicht ausreichte, um den Bedarf der Kriegsindustrie zu decken, und dass nur die Anwerbung zusätzlicher ausländischer Arbeitskräfte die Situation lösen konnte. Paris unternahm zwar Schritte zur Anwerbung zusätzlicher europäischer Arbeitskräfte, aber die Kriegsbedingungen hatten die Kanäle merklich verengt.

Die Kolonialgebiete waren daher die wichtigste Quelle für zusätzliche Arbeitskräfte. Die Rekrutierung aus den französischen Kolonien, einschließlich Nordafrika, begann im Frühjahr 1916, und bald liefen Schiffe den Hafen von Marseille an. Die Regierung unternahm große Anstrengungen, um eine möglichst reibungslose Integration der Arbeitnehmer in den Arbeitsmarkt zu gewährleisten. Dies war jedoch nicht ohne Schwierigkeiten. Das ungewohnte Arbeitsumfeld, fehlende Qualifikationen, die unterschiedliche Sprache und andere kulturelle Unterschie-

de führten dazu, dass die nordafrikanischen Arbeitnehmer mit einer Vielzahl von Schwierigkeiten konfrontiert waren, die nur schwer zu überwinden waren. Auch die Spannungen zwischen einheimischen und kolonialen Arbeitern wurden immer besorgniserregender.

Die Regierung betrachtete dies als vorübergehende Lösung und wollte die Anwesenheit von Kolonialarbeitern in Frankreich nicht dauerhaft machen. Sie rechneten auch damit, nach Ablauf ihrer Verträge oder bei Kriegsende nach Hause zurückzukehren. Nach dem Ende des Krieges begannen die Massentrückführungen, und für eine kurze Zeit schien es, als ob Frankreich im Zuge der Abrüstung keine ausländischen Arbeitskräfte mehr benötigte, schon gar keine nichteuropäischen. Von den etwa 130 000 nordafrikanischen Arbeitern, die während des Krieges eintrafen, befanden sich im Herbst 1919 nur etwa 13 000 in Frankreich, und 7 000 am Ende des Jahres. Es wurde jedoch bald klar, dass weder die Wiederaufbauarbeiten noch die für den wirtschaftlichen Aufschwung benötigten Arbeitskräfte aus internen Quellen gedeckt werden konnten. Die traditionellen europäischen Einwanderungskanäle wurden wieder geöffnet, aber dieses Mal versuchte Paris, den überschüssigen Bedarf an Arbeitskräften nicht in erster Linie aus den Ressourcen der Kolonien, sondern aus dem mitteleuropäischen Raum zu decken. Die Erfahrung mit dem Einsatz von Kolonialarbeitern wurde jedoch in die französische Migrationspolitik zwischen den beiden Weltkriegen einbezogen.

PÁLVÖLGYI, BALÁZS

Café maure. North African workers in France during the First World War

(Abstract)

The outbreak of the First World War also drew a sharp line in French immigration policy. During the protracted fighting, it was particularly important to organise the continuity of industrial production in the service of the army. Conscripted soldiers were increasingly lacking not

only in industrial production, which directly served the war effort, but also in agriculture.

As for labour replacement, the government initially concentrated on using the available free labour, i.e. the unemployed, but it became clear that this was not enough

to meet the needs of the war industry and that only the recruitment of additional foreign labour could solve the situation. Paris did take steps to recruit additional European labour, but wartime conditions had noticeably narrowed the channels.

The colonial territories were therefore the most important source of additional labour. Recruitment from the French colonies, including North Africa, began in the spring of 1916 and ships soon called at the port of Marseille. The government made great efforts to ensure the smoothest possible integration of workers into the labour market. However, this was not without difficulties. The unfamiliar working environment, lack of qualifications, different language and other cultural differences meant that North African workers faced a variety of difficulties that were difficult to overcome. Tensions between French and colonial workers also became of increasing concern.

The government considered this a temporary solution and did not want to make the presence of colonial workers in France permanent. They also expected to return home when their contracts expired or at the end of the war. After the end of the war, mass repatriations began, and for a short time it seemed that France no longer needed foreign workers, certainly not non-European ones, in the course of disarmament. Of the 130 000 or so North African workers who arrived during the war, only about 13 000 were in France in the autumn of 1919, and 7000 by the end of the year. However, it soon became clear that neither the reconstruction work nor the labour needed for economic recovery could be met from internal sources. The traditional European immigration channels were reopened, but this time Paris sought to meet the surplus labour needs not primarily from the resources of the colonies, but from Central Europe. However, the experience of using colonial workers was incorporated into French migration policy between the two world wars.

Jegyzetek

- ¹ BEAUX, Jean-Pierre: 1914: une France démographiquement affaiblie. *Population & Avenir*. 2014. 2. sz. 14–16. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/popav.717.0014>.
- ² KESZTENBAUM, Lionel: Cent ans de démographie de la Grande Guerre: les multiples effets du premier conflit mondial sur les populations. In HAUTECEUR, Pierre-Cyrille (ed.): *La rupture? La Grande Guerre, l'Europe et le XXe siècle. L'Europe et le XXe siècle: Cycle de journées d'études Les Finances, un ministère en guerre, un ministère dans la guerre*. Paris, 2021. Institut de la gestion publique et du développement économique, 103–128. p. DOI: [10.4000/books.igpde.15117](https://doi.org/10.4000/books.igpde.15117); PROST, Antoine: Compter les vivants et les morts: l'évaluation des pertes françaises de 1914–1918. *Le Mouvement social*, 2008. 1–3. sz. 58. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/lms.222.0041>.
- ³ PORTE, Rémy: Mobilisation industrielle et guerre totale: 1916, année charnière. *Revue historique des armées* 2006. <https://journals.openedition.org/rha/4072> 4. p.; BONIN, Hubert: La montée en puissance de la machine de guerre industrielle: vers une économie mixte (1914–1919). *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2016. 3. sz. 129. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/gmcc.263.0123>.
- ⁴ BOCK, Fabienne: L'exubérance de l'État en France de 1914 à 1918. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 1984. 3. sz. 49. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/3769433>.
- ⁵ CLÉMENT, Alain: L'analyse économique de la question coloniale en France (1870–1914). *Revue d'économie politique*, 2013. 1. sz. 71–72. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/redp.231.0051>.
- ⁶ ANTIÉ, Chantal: Le recrutement dans l'Empire colonial français, 1914–1918. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2008. 6. sz. 26. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/gmcc.230.0023>.
- ⁷ TATE, H. R.: The French Colonial Empire. *Journal of the Royal African Society*, 1940. 10. sz.; CHARLES-ANDRÉ, Julien: Colons français et Jeunes-Tunisiers (1882–1912). *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 1967. 194–197. sz. 87–150. p. DOI: <https://doi.org/10.3406/outre.1967.1445>.
- ⁸ Algéria területét az 1834. február 24-i királyi rendelet kapcsolta Franciaországhoz. Ezzel elvi síkon az algériai muzulmán és zsidó lakosság francia alattvalóvá vált. Ugyanakkor státuszuk korlátozott maradt, politikai jogokat ez a változás egyáltalán nem biztosított nekik, és az ezt nagyon szűk keretek között megnyitó 1865. júl. 14-i szenátusi rendelkezésekig a teljes francia állampolgárság megszerzésére semmi módjuk sem volt. E jogforrás szerint a teljes francia állampolgárságot megszerezni kívánó algériai muzulmán számára előírta a muzulmán státuszról való lemondást, amely nem a vallásgyakorlásról való le-

mondást jelentette, hanem a francia törvényekkel összeegyeztethetelen öt gyakorlattól való tartózkodást. Ezek a következők: 1) a többnejűség, 2) a djebr joga, vagyis, hogy az apa kiházásíthatja serdületlen gyermekét, 3) a házasság felbontásának jogát a férj szabad döntése alapján, 4) a gyermek törvényességének elismeréséhez fűződő jogok, végül 5) az öröklésben a férfiak elsőbbségének jogát.

A világháború kitöréséig státuszuk tartalmát illetően több változás is történt, Franciaországhoz való kapcsolódásuk is több ponton módosult. 1866-tól az algériai muzulmánok már felvételt nyerhettek a hadseregbe és bizonyos hivatali állásokat is betölthettek, de a helyi lakosság valódi integrációját célzó lépések – köztük a francia állampolgárságot biztosító 1870. évi rendelet (*Décret qui déclare citoyen français les Israélites indigènes de l'Algérie No. 136*) – lényegében csak a zsidó vallásúakra vonatkoztak. Ennek szellemében az 1889. évi állampolgársági törvény – az algériai képviselők javaslatára – nem is vonatkozott az algériai „muzulmán bennszülöttekre”. Ezzel párhuzamosan több tervezet és törvényjavaslat született számukra a francia állampolgárság (fokozatos) biztosítása érdekében. Mint-hogy ezek rendre elakadtak a törvényhozásban, az érintettek továbbra is az 1865. évi rendelkezések, illetve az ezt némiképp módosító 1870. október 24-i 137. sz. rendelet (*Décret sur la naturalisation des indigènes musulmans et des étrangers résidant en Algérie*, ún. Crémieux-rendelet) szerint szerezhettek teljes francia állampolgárságot. CLAVEL, Eugène: *Droit musulman. Du statut personnel et des successions*. Paris, 1895. L. Larose Éd. 27–38. p.; SAMBRON, Diane: L'évolution du statut juridique de la femme musulmane à l'époque coloniale. *Histoire de la justice*, 2005. 1. sz. 129. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/rhj.016.0123>; WEIL, Patrick: Le statut des musulmans en Algérie coloniale. Une nationalité française dénaturée. *Histoire de la justice*, 2005. 1. sz. 93–109. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/rhj.016.0093>; LARCHER, Silyane: L'égalité divisée. La race au cœur de la ségrégation juridique entre citoyens de la métropole et citoyens des „vieilles colonies” après 1848. *Le mouvement social*, 2015. 7–9. sz. 137–158. p.; DURAND, Bernard: Originalité et exemplarité de la justice en Algérie (de la conquête à la seconde guerre mondiale). *Histoire de la justice*, 2005. 1. sz. 45–74. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/rhj.016.0045>; HASSETT, Dónal: Defining Imperial Citizenship in the Shadow of World War I: Equality and Difference in the Debates around Post-War Colonial Reform in Algeria. In BARRY, Gearóid – DAL LAGO, Enrico – HEALY, Róisín (eds.): *Small Nations and Colonial Peripheries in World War I*. Leiden–Boston, 2016. Brill. 263–280. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004310018_017.

- ⁹ DORNEL, Laurent: La Grande Guerre et les migrations: les travailleurs étrangers, coloniaux et chinois en France. Enjeux d'une recherche en cours. 2013. <https://shs.hal.science/halshs-00850981>. 15. p.
- ¹⁰ A toborzással kapcsolatos feladatok a munkaerő származási terület (európai, illetve nem európai) szerinti megkülönböztetésén alapuló megosztása nem pusztán a racionális ügyelosztást tükrözte. Ennél lényegesen nagyobb különbségek láthatók a két nagy csoport helyzetét illetően. Az ugyan általánosan elmondható volt, hogy mind a toborzás, mind a munkaerő kezelésének módja, a munkások elhelyezése, ellenőrzése, a rájuk vonatkozó fegyelmi szabályok közelebb kerültek a katonákra vonatkozó keretekhez, de a gyarmati munkások összességében sokkal szabályozottabb környezetbe kerültek. PEREIRA, Victor: Trier et inspecter les travailleurs étrangers: les dépôts de travailleurs portugais dans le Pays basque de 1916 à 1940. In DORNEL, Laurent (ed.): *Passages et Frontières en Aquitaine. Expériences migratoires et lieux de transit*. Pau, 2018. Presses Universitaires de Pau et des Pays de l'Adour, 103–122. p.
- ¹¹ Ami pedig az európai munkaerőt illeti, a területet a Munkaügyi, a Mezőgazdasági, a Hadügyi-, a Fegyverkezéstudományi és a Beltűgyminisztérium éppúgy magáénak tekintette, mint a számtalan fent már részben említett bizottság. VIET, Vincent: La politique de la main-d'œuvre et les travailleurs étrangers et coloniaux entre 1914 et 1950. *Hommes et Migrations*, 2006. 9–10. sz. 14. p. DOI: <https://doi.org/10.3406/homig.2006.4505>; DORNEL, Laurent: L'appel à la main-d'œuvre étrangère et coloniale pendant la Grande Guerre. *Migrations Société*, 2014. 6. sz. 3. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/migra.156.0051>.
- ¹² SOTC, Direction des Troupes Coloniales, Le Général Directeur des Troupes Coloniales à M. le Résident Général de la République à Tunis (le 8 mars 1916). FR MAE 11ACN/140.
- ¹³ Note sur le recrutement de la main-d'œuvre coloniale et étrangère. A Monsieur le Résident Général de la République à Tunis, le 8 mars 1916. FR MAE 11ACN/140.
- ¹⁴ Note sur le recrutement de la main-d'œuvre coloniale et étrangère (s.d.). FR MAE 11ACN/140.
- ¹⁵ Contrôle des travailleurs indigènes (30 mars 1916), Instruction pour le service du contrôle des travailleurs coloniaux en France. FR MAE 11ACN/140.
- ¹⁶ Instruction relative à la création d'un corps civil d'agents d'administration pour le cadre des groupements des travailleurs coloniaux, le 9 février 1916. FR MAE 11ACN/140.
- ¹⁷ Décret relatif au recrutement de travailleurs indigènes en Algérie (14 sept. 1916). *Journal Officiel* du 17 sept. 1916.
- ¹⁸ Instruction interministérielle pour l'application du décret du 14 septembre 1916 relatif au recrutement de travailleurs indigènes en Algérie (14 sept. 1916). *Journal Officiel* du 17 sept. 1916.
- ¹⁹ M. Alapetit, Résident général de la République française à Tunis à M. Briand, Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères. Tunis, le 3 février 1917. FR MAE 11ACN/140.
- ²⁰ Loi du 3 juillet 1877 relative aux réquisitions militaires. A két példányban, analfabéták esetében kézjegyként ujjlenyomattal ellátott dokumentum részét képezte a toborzási jutalom első részének átvételét igazoló nyilatkozat, illetve ilyen esetben a két tanú aláírása.
- ²¹ Ministère de la guerre, Instruction relative à l'application du règlement du 12 février 1916 fixant les conditions d'engagement et les obligations des ouvriers indigènes employés pour les besoins de la défense nationale, le 12 février 1916. Annexe No. 5.
- ²² Instruction interministérielle pour l'application du décret du 14 septembre 1916 relatif au recrutement de travailleurs indigènes en Algérie.
- ²³ Circulaire 10788 5/8 Sanctions disciplinaires, le 9 mai 1917, Annexe No. 7. *Règlement du 30 mai 1918 sur l'organisation et administration du Service des Travailleurs Coloniaux*. Paris, 1918. Henri Charles-Lavauzelle.
- ²⁴ Éppen ezért nem véletlen, hogy Párizs igyekezett informálni a francia gyarmati szerveket a munkások sorsáról, beilleszkedéséről is. Az SOTC ezért a marseille-i Dépôt vezetőjétől várt rendszeres tájékoztatást a gyarmati munkások általános helyzetéről, hangulatáról, mindennapjairól. *Rapport sur la situation matérielle et morale des travailleurs. Le Ministre de la Guerre à Monsieur le Commandant du Dépôt des Travailleurs Coloniaux*. Paris, le 9 Novembre 1916. FR MAE 11ACN/140.
- ²⁵ Instruction pour le Service du contrôle des travailleurs coloniaux en France, le 6 mars 1916. FR MAE 11ACN/140.
- ²⁶ Recommandations relatives à l'emploi de la main-d'œuvre agricole tunisienne. 17 mars 1917. FR MAE 11ACN/140.
- ²⁷ Gouverneur Général Algérie à Ministre Guerre „Direction des Troupes Coloniales”. En communication à Intérieur Paris. 14 mars 1917. FR MAE 11ACN/140.
- ²⁸ GASTAUT, Yvan – YAHI, Naïma – BLANCHARD, Pascal: La Grande Guerre des soldats et travailleurs coloniaux maghrébins. *Migrations Société*, 2014. 6. sz. 131. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/migra.156.0119>.
- ²⁹ SORRIE, Charles: Industrial unrest in France 1917–1918, the Loire and the Isère. *French History*, 2021. 4. sz. 472. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/fh/crab045>.
- ³⁰ DORNEL 2014. 58. p.
- ³¹ SORRIE 2021. 486. p.; STOVALL, Tyler: The Color Line behind the Lines: Racial Violence in France during the Great War. *The American Historical Review*, 1998. 3. sz. 768. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/2650570>.
- ³² STOVALL 1998. 755. p.; JAGIELSKI, Jean-François: Entre gratitude forcée, rejet et coercion: les travailleurs coloniaux de la grande guerre. *La contemporaine*, 2008. 3. sz. 88. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/mate.091.0014>.
- ³³ Instruction interministérielle pour l'application du décret du 14 septembre 1916 relatif au recrutement de travailleurs indigènes en Algérie. 11. §.
- ³⁴ WEIL, Patrick: *How to be French. Nationality in the Making since 1789*. Durham–London, 2008. Duke University Press. 65. p.
- ³⁵ DORNEL, Laurent: La démobilisation des travailleurs coloniaux et étrangers (1918–1922). *Outre-Mers. Revue d'histoire*, 2018. 2. sz. 84–87. p. DOI: <https://doi.org/10.3917/om.182.0079>.
- ³⁶ STOVALL, Tyler: National Identity and Shifting Imperial Frontiers: Whiteness and the Exclusion of Colonial Labor After World War I. *Representations*, 2003. 1. sz. 58. p. DOI: <https://doi.org/10.1525/rep.2003.84.1.52>; DORNEL 2018. 81. p.
- ³⁷ FINE, Martin: Albert Thomas's Vision of Modernization, 1914–32. *Journal of Contemporary History*, 1977. 3. sz. 545–564. p. DOI: <https://doi.org/10.1177/002200947701200307>.

A kartelljog magyar szabályozása alapvetően közjogi jellegű volt az 1931. évi XX. tc.-ben, tekintettel a megváltozott gazdasági és politikai viszonyokra.² Ez az első világháborút követően kialakuló megváltozott gazdasági szemléletnek volt az egyik jelentős következménye, ugyanis a két világháború között fokozatosan bontakoztak ki a gazdaságba való állami beavatkozás egyes eszközei.³ Az állam elsődleges célja az volt, hogy a kartellfelügyeleten keresztül a közérdek érvényesülését biztosítsa. Ez viszont nem jelentette azt, hogy magánjogi elemek nem találhatóak a kartelltvényben. A törvény előírta, hogy a kartellmegállapodásokat be kell mutatni az illetékes miniszternek. A bemutatáson felül szükséges alaki kellék volt még az írásbeliség. E két fontos alaki kellék a megállapodások érvényességének alapfeltétele volt, ami egyben az ügyleti érvényességet is jelentette.

A kartelltvény rendelkezéseinek behatóbb vizsgálata alapján megállapítható, hogy a kartellek állami felügyelet alá kerültek. A felügyelet elsősorban ellenőrzést jelentett, ami a megállapodások bemutatásának kötelezővé tételét eredményezte. A főfelügyeletet a közgazdasági miniszter gyakorolta, amelynek következtében az állam megismerhette a megállapodás tartalmát, azaz a kartellek működésébe betekintést nyerhetett. Ezért hozták létre a Közgazdasági Minisztériumon belül a kartelleket nyilvántartó irodát.⁴

A jogügyletek érvénytelensége akkor állt elő, ha valamelyik alaki kellék hiányzott a magánjog általános szabályai alapján.

Kolosváry Bálint szerint a tilos és jogellenes cselekmények körébe tartozó érvénytelenség „az ügyletnek a látszólag fennforgó külső tényálladék dacára beálló hatálytalanságát” eredményezte.⁵ A kartelljogban speciális szabályok érvényesültek ezzel szemben, amelyekre tekintettel „az érvénytelenség esetei ezeknél a szerződéseknél több tekintetben eltérnek az egyéb szerződések érvénytelenségi eseteitől”.⁶ A kartellszerződések érvényességéhez alapvetően ugyanazon feltételeknek kellett teljesülniük, mint általában a magánjogban a szerződések vonatkozásában. A kartelltvény azonban ezt a kört még tovább bővítette, amikor meghatározta a későbbiekben ismertetett feltételeket. Az érvénytelenség ezen esetében semmisségről beszélhetünk. Az érvénytelenség másik esete, amikor anyagi okból érvénytelen egy megállapodás. A magánjog általános szabályai alapján a jóerkölcsbe ütköző szerződés semmis volt.⁷ A kartellmegállapodást alapvetően nem lehetett a jóerkölcsbe vagy közrendbe ütközőnek tekinteni, hanem csak annak végrehajtása során a kartell fejthetett ki olyan tevékenységet, amely a jóerkölcsbe vagy a közrendbe ütközött, tehát erkölcstelennek minősíthető, amelynek következtében az ilyen jogügylet megtámadható.⁸ Erkölcstelenség jogügylet tehát a kartell is lehetett. A korabeli bírói gyakorlat alapján kijelenthető, hogy amennyiben

„két vagy több személy avégből egyesül, hogy közös eljárással valamely, az ipari és kereskedelmi forgalomnak tárgyát képező árunak vagy ezek előállításához szükséges terményeknek, s általában a közfogyasztás

Varga Norbert

A bemutatási kötelezettség mint a kartellszerződések érvényességi kelléke az 1931:XX. tc. hatálybalépését követően¹

alá eső valamely árunak a kereslet és kínálat törvényei szerint kialakuló rendes forgalmi árát lenyomja, akár azoknak beszerezhetését drágábbá tege”,

ami a közösség érdekét biztosító szabad verseny korlátozását és a fogyasztóközösség megkárosítását eredményezte, akkor a kartell a jó erkölcsbe és a közrendbe ütközött.⁹

Szladits Károly a jogügyletek érvénytelensége körében ismertette a semmisség és megtámadhatóság szabályait, külön kiemelve, hogy a bíró sem vehette figyelembe hivatalból a semmisséget minden esetben. „Kivételesen a semmisség megállapítása külön per tárgya (pl. [...] kartellmegállapodásnak törvénybe, jóerkölcsbe vagy közrendbe ütköző volta).”¹⁰

1. A kartelltvény tárgyi hatálya

A kartelltvény pontosan meghatározta, hogy melyek azok a megállapodások vagy határozatok, amelyeket be kellett mutatni. A törvény 1. §-a ezt a következőképp határozta meg:

„Az olyan megállapodás vagy határozat, amely árura vonatkozóan a termelés, a forgalom vagy az áralakulás tekintetében, vagy egyébként a gazdasági versenyt korlátozó vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget alapít meg (kartel és más hasonló célú jogviszony), csak úgy érvényes, ha írásba foglalták. Ugyanez áll az eredeti megállapodást vagy határozatot kiegészítő vagy módosító ilyen megállapodásra és határozatra is.”

Ezen a ponton ki kell térni arra, hogy melyek azok a megállapodások, amelyekre az előbb idézett törvényi rendelkezés hatálya kiterjedt. A törvény tárgyi hatálya olyan jogviszonyra vonatkozott, amelyet kötelező erejű megállapodásba vagy határozatba foglaltak, a gazdasági verseny korlátozására, illetve annak szabályozására irányultak, továbbá, amelynek tárgya árutermék volt. Ha ezeket a feltételeket megvizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy a kartelltvény hatálya nem terjedt ki olyan szóbeli megállapodásokra, amelyek teljesítése a felek tetszésétől füg-

gött. Az árak betartására vonatkozó ajánlás az érdekeltek számára tehát nem minősült olyan megállapodásnak, melyet be kellett mutatni. Amennyiben az érdekeltek felek a magatartásukkal a közjót és a közérdeket veszélyeztették, akkor velük szemben az állam beavatkozhatott a kartell-törvény 6. §-a alapján. Mit értett a törvény megállapodás vagy határozat alatt?

„Megállapodás alatt egyébként a törvény elsősorban magát a kartelt, vagy hasonló jogviszonyt megállapító szerződést érti. Határozatok alatt elsősorban szintén a kartelt megállapító határozat értendő, mert a kartellszerződést igen gyakran jegyzőkönyvi határozat formájában fektetik le a felek.”¹¹

Azt is meg kell jegyezni, hogy a kiegészítéseket vagy a módosításokat is be kellett mutatni az illetékes miniszternek. Ebben az esetben fontos feltétel volt, hogy a kiegészítések vagy módosítások a jogviszony lényeges tartalmára vonatkozzanak. Ranschburg Nándor szerint nem lehetett e körbe sorolni azokat a kiegészítéseket és módosításokat, amelyek „természetük szerint nem a kartellszerződés, hanem a kartelműködés körébe tartoznak”. Ilyennek tekintette a kartelműködés során harmadik személyekkel kötött szerződéseket (például kizárólagossági és hűséggrabszerződéseket), vagy harmadik személy ellen irányuló elszigetelő, bojkott határozatokat. A gazdasági verseny szabályozása a leglényegesebb feltétel, hiszen minden ilyen tartalmú megállapodás vagy határozat a törvény hatálya alá tartozott. További fontos feltétel volt, hogy a megállapodás és a határozat tárgya áru legyen. A törvény áru alatt olyan dolgokat és jogokat értett, amelyek a kereskedelemben adásvétel tárgyai lehettek. A pénz is lehetett áru, ha az mint valuta került az adásvételi forgalomba. Azonban nem lehetett árunak tekinteni a munkát vagy ahhoz kapcsolódó szolgáltatást. A törvényjavaslat indokolása alapján megállapítható, hogy a törvény hatálya nem terjedt ki például a mérnöki, ügyvédi, közjegyzői tevékenységre, vagy a munkaadásra és a munkavállalásra vonatkozó jogviszonyok keretében létesült megállapodásokra, továbbá a fuvarozási, a biztosítási és a banküzlet körében létesített versenykorlátozó megállapodásokra sem. A törvény a „más hasonló célú jogviszony” kitételével alapvetően azt kívánta elérni, hogy a kartellekhez hasonló célokat követő megállapodásokra is vonatkozzon a bemutatási kötelezettség. Ez a fogalmi meghatározás első olvasatra bővítette a tárgyi hatályt, ha azonban jobban belegondolunk, akkor pont ellenkezőleg érvényesült a gyakorlatban a törvény említett rendelkezése. Ha egy megállapodás a gazdasági versenyt szabályozta, korlátozta ugyan, de nem abból a célból, hogy árszabályozó hatása legyen, akkor ez a megállapodás nem tartozott a kartell-törvény hatálya alá, vagyis ebben az esetben az elérendő cél már nem azonos a kartellek alapvető céljával.¹²

A törvény által meghatározott bemutatási kötelezettség még e fentebbi körnél is szűkebb volt, hiszen olyan megállapodásokra és határozatokra vonatkozott csak, amelyekben a résztvevők gazdasági súlyuknál fogva jelentősebb hatást gyakoroltak a piacra. Ezzel kapcsolat-

ban a törvény azt a kritériumot fogalmazta meg, hogy a megállapodásban legalább egy kereskedelmi társaság, vagy egy olyan ipari vagy kereskedelmi vállalat vegyen részt, amely minimum 20 személyt foglalkoztat. Ez a feltétel a részt vevő cégek nagyüzemi jellegét erősítette. A törvénynek az előbb említett rendelkezése nem volt szerencsés jogi megfogalmazás, hiszen a kisiparosok vagy kiskereskedők is folytathattak olyan ármegállapító tevékenységet, amely jelentősen befolyásolta a gazdasági versenyt.¹³

A bemutatáshoz be kellett nyújtani a megállapodást vagy a határozatot. Külön mellékelt levélben jelezni kellett a jogviszonyban részt vevők nevét vagy cégét, foglalkozását, lakóhelyét vagy székhelyét, üzletének tárgyát, a kötelezettség tárgyát és tartalmát, a megállapodás létrejöttének helyét és idejét, ha az a bemutatott iratokban nem szerepelt.¹⁴

A következő két esetben megtörtént a kartellmegállapodások bemutatása, és teljesültek a törvényi rendelkezések. A Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. és a Hajós és Szántó Elektromosgyár Rt. budapesti cégek kartellmegállapodást kötöttek, amelyben az alábbiakról állapodtak meg. Az áramszámláló-gyártásban érdekelt magyar cégek a trianoni békeszerződés által csökkentett fogyasztóterületek folytán előállott súlyos helyzetük következtében a belföldi gyártásukat csak úgy tudták rentábilisan fenntartani, ha üzemeik kiküszöbölnek minden felesleges kiadást, legyen az akár gyártási, akár eladási költség. A gyártási kapacitás korabeli helyzete olyan egészségtelen versenyt okozott a vállalatok között, amely sok esetben veszteséggel járó üzleteket eredményezett, és meggátolta a vállalatok fejlődését, ami közvetlenül a fogyasztókat is hátrányosan érintette. A felek elhatározták, hogy a gazdaságos gyártás, valamint a fogyasztók igényeinek megfelelő, belföldön gyártott, elsőrendű minőségű gyártmányok szállításának lehetővé tétele érdekében a jelen megállapodás tárgyát képező számlálókban jelentkező belföldi szükséglet fedezését egymás között felosztják. A megállapodás tárgyát egy- vagy többfázisú váltóáramú wattóraszámlálók képezték.¹⁵

A megállapodás bemutatása 1934. szeptember 12. napján megtörtént.

„Van szerencsénk csatoltan megküldeni az Önökkel wattóraszámlálók gyártására és eladására nézve f. hó 10.-én létesített megállapodásnak a M. Kir. Kereskedelemügyi Miniszter Urhoz szükséges bejelentését tartalmazó beadványt, valamint a kartellképviselők megbízatásáról szóló meghatalmazást, mindkét iratot ellátva cégszerű aláírásunkkal.”¹⁶

Az aláírást követően Pártos Marcel igazgató úrnak kellett visszaküldeni a dokumentumokat. A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc., valamint az 5381/1931. M. E. sz. rendelet alapján mellékelték a wattóraszámlálók gyártására vonatkozó 1934. szeptember 10.-én létrejött megállapodást egy eredeti és két másolati példányban. A miniszternek küldött levélben még az is szerepelt, hogy a megállapodásban olyan cégek

vesznek részt, melyek mindegyike több mint 20 alkalmazottat foglalkoztatott.¹⁷

A mellékelt meghatalmazás tartalmazta, hogy a watt-óraszámológó gyártására vonatkozóan 1934. szeptember 10-én létrejött megállapodás aláírói az 1931. évi XX. tc. 3. §-a alapján a kereskedelemügyi miniszter, a bíróságok és más hatóságok előtti képviselőre felhatalmazták együttes képviselőként Valentin Béla okleveles gépészmérnököt, a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. igazgatóját és Pártos Marcellt a Hajós és Szántó Elektromosgyár Rt. kereskedelmi igazgatóját.¹⁸ A miniszteri fogalmazó megjegyzése alapján megállapítható, hogy a megállapodás szabályszerű bemutatása megtörtént.

A kénsavas agyagföld és kálitimsó magyarországi behozatalának megakadályozása végett kötött megállapodás bemutatására vonatkozó iratok szintén megtalálhatók a levéltárban.¹⁹ A megállapodás hátterében az állt, hogy a Victoria Vegyészeti Művek Rt. és a Pulverfabrik Skodawerke-Wetzler AG többször tárgyaltak a kénsavas timföld, kálitimsó és krómtimsó forgalmazása kapcsán. Megállapodtak abban többek között, hogy a külföldi partner Magyarországra sem közvetlenül, sem közvetve nem szállít kénsavas timföldet és kálitimsót, továbbá nem tesz e termékekre ajánlatot. Azt is feltételként szabták, hogy a megállapodás hatálya alatt nem fog Magyarországon olyan üzemet alapítani vagy finanszírozni, amely kénsavas timföld vagy kálitimsó előállításával foglalkoztak. A magyar partner arra kötelezte magát, hogy a megállapodás teljes tartama alatt Ausztriába – kivéve esetleg partnercég számára – nem szállít kénsavas timföldet, kálitimsót és alumínium-hidroxidot, továbbá ezekre a cikkekre nem tesz ajánlatot. Nem fog alapítani vagy finanszírozni olyan üzemet, amely e cikkek előállításával foglalkozna. A kartellmegállapodás bemutatása időben megtörtént, az 1931. november 25. napján kellett levél tanúsága szerint.²⁰

A következő bejelentés érdekessége, hogy a 795. Kt. sz. alatt már nyilvántartott zománcdedény-kartellmegállapodás megszűnését jelentették be a kartelltagok. A tagok tiszteletben tartották, hogy a fegyverszüneti szerződés alapján a kartell két tagja, a Füleki Iparművek Rt. és a Princz Testvérek Gépgyár és Vasöntöde Rt. nem tartoznak a magyar állami fennhatósága alá, amelynek következtében a nevezett gyárak kartelltagsága megszűnt.

„A rend kedvéért tisztelettel bejelentik az alant felsorolt gyárak, hogy üzemeik a felszabadulás óta kizárólag az orosz hadsereg részére voltak igénybevéve, s így az üzemi bizottságok útján a munkásság részére élelmszer ellenében történt csekély eladásokon kívül a gyárak a polgári célra nem termeltek és nem szállítottak kartelárukat, a kartell központ útján pedig áruszállítás folyó évben egyáltalában nem történt.”²¹

Ebben az esetben a kartell további működése okafogyottá vált.

2. A bemutatási kötelezettség szabályozása mint az ügyleti érvényesség feltétele

A kartelltvény rendelkezése alapján a bemutatás a kartellmegállapodások és határozatok érvényességi kelléke volt. Ez azt jelentette, hogy a bemutatás elmulasztása a megállapodás vagy határozat érvénytelenségét eredményezte. Az érvénytelenség visszahatott a megállapodás vagy határozat keletkezésének az idejére. Az érvénytelenség hatálya kiterjedt a harmadik személlyel kötött azon megállapodásra is, amelyre a bemutatási kötelezettség már nem terjedt ki. A kartelltagok által megkötött rendes forgalmi ügyletekre azonban a kartellszerződés érvénytelensége nem volt hatással, mert ezek a megállapodások a kartelltől különálló jogi személyek között jöttek létre, és a jogügyleti akarat a kartellszerződés érvényességétől függetlenül fennállt.²²

A bemutatási kötelezettséget azzal lehetett teljesíteni, hogy a megállapodást vagy a határozatot az illetékes miniszternek határidőn belül megküldték. A bemutatás tárgya a kartellszerződés és annak mellékletei voltak. Amennyiben a kartellmegállapodás kereskedelmi levélváltás formájában jött létre, akkor az ezzel kapcsolatos összes levelet be kellett mutatni.²³

A bemutatási kötelezettség alá eső megállapodást vagy határozatot az írásba foglalástól számított 15 napon belül kellett elküldeni a minisztériumba. A törvény hatálybalépése előtt keletkezett kartellszerződéseket is be kellett mutatni a törvény hatálybalépéstől számított 45 napon belül. Amennyiben a szerződést nem foglalták írásba, akkor erre 30 nap állt rendelkezésre, amelyet követő 15 napon belül kellett bemutatni az érintett megállapodást.

Felmerül a kérdés, hogy a bemutatási kötelezettség elmulasztása határidőn túl pótolható volt-e? A törvény alapján a miniszternek lehetősége volt arra, hogy az elmulasztott határidő ellenére a bemutatás teljesítésére vagy hiánypótlásra hívja fel az érintett kartell figyelmét. Ez azt jelentette, hogy a bemutatást utólag is teljesíteni lehetett. Az időben megtörtént bemutatásnak és a bemutatás pótlásának joghatása között nem volt különbség. A miniszteri felhívásra teljesített hiánypótlás pótolta az elmulasztott bemutatást, és visszahatóan érvényessé tette a megállapodást vagy határozatot. A törvény a miniszteri felhívásra bemutatott pótlásról tett említést, de ez nem zárta ki a bemutatás önkéntes pótlását. A pótlás határidejét a törvény nem határozta meg, amelynek következtében a hiánypótlást addig lehetett teljesíteni, amíg a megállapodás vagy határozat érvénytelenítését a bíróság határozatban ki nem mondta.²⁴

A Magyar Nemzeti Levéltár Gazdaságtörténeli Levéltárában megtalálható a céges anyagok között az ún. acél-kartell anyaga is, amely alapján pontosan, kronologikus sorrendben rekonstruálni lehet, hogy a gyakorlatban hogyan valósult meg a bemutatási kötelezettség. A Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyári Rt. budapesti székhelyű cég az acélöntvények gyártása tárgy-

ban létrejött kartellmegállapodást 1931. november 28-án kelt levél mellékleteként megküldte Kenéz Béla kereskedelemügyi miniszternek. A levél tanúsága szerint a megállapodásban részt vevő cégek a következők voltak: a Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak, a Ganz és Társa Villamossági Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt., a Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. és a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.

A bemutatott megállapodás történetéhez hozzátartozik, hogy azt a részt vevő cégek 1927. június 24-én tartott egyeztető ülésen elfogadták. A megállapodás 1931. június 24. napjáig volt hatályban. A felek azt követően újabb szerződést kívántak kötni, és arra vonatkozó törekvésüket a miniszternek a fentebb jelzett levélben jelezték.

„Az állandó választmánynak az új megállapodás létrehozatalára irányuló tárgyalásai még folynak és előreláthatólag rövid időn belül befejeződnek. Az új megállapodást létrejötté és aláírása után Nagyméltóságodhoz kellő időben be fogjuk mutatni.”²⁵

A levéltári anyagok között megtalálható a hivatkozott megállapodás, amely szabályozta a felek közötti jogviszonyt. Célja, hogy

„a magyar iparnak a trianoni békeszerződés által csökkent fogyasztóterülete folytán előállott súlyos helyzete csak úgy javítható gyökeresen, ha az ipari vállalatok megtesznek mindent üzemeik lehető legnagyobb racionalizálása irányában és ezért – amennyire csak lehet – az egész vonalon együtt működnek, kiküszöbölve a mindennemű felesleges kiadást, legyen az akár gyártási, akár eladási költség.”²⁶

A megállapodás bemutatása a törvényben előírt határidőn belül megtörtént.

A kereskedelemügyi miniszter 1932. január 26. napján kelt levele alapján az említett megállapodás vonatkozásában hiánypótlásra szólította fel a benyújtó Ganz és Társa Rt.-t. Figyelmeztette a kartellt, hogy a Magyar Kincstári Jogügyi Igazgatóság nem képviselheti a kartell-törvény rendelkezése alapján a Magyar Királyi Vas- és Gépgyárakat, és utasította új képviselő kijelölésére a céget. A miniszteri osztálytanácsos azt is kifogásolta, hogy a kartellmegállapodás 2. pontjában említett árjegyzéket nem mellékeltek a kérelemhez. Végezetül pedig további felvilágosítást kért, hogy a megállapodás 3. pontja alapján létrehozott ellenőrző szerv a megállapodás 10. pontjában rögzített rendelkezés alapján átalakult-e közös eladási irodává.²⁷

A bejegyzett cégek válasza tartalmazta az új képviselő meghatalmazását. Az árjegyzék hiányát azzal indokolták, hogy még nem volt egyértelmű a bejelentési kötelezettség terjedelme, hiszen ezzel kapcsolatban a Magyar Gyár- iparosok Országos Szövetsége és a Kereskedelemügyi Minisztérium tárgyalásokat folytatott. Az ígérték, hogy a tárgyalások befejezését követően érdemben is válaszolni fognak erre a felvetésre. A megállapodás 10. pontja ugyan arról rendelkezett, hogy az ellenőrző szerv közös eladási

irodává alakul át, ami „a gyakorlatban [...] nem mutatkozott szükségesnek és így a tervbe vett közös eladási iroda nem jött létre”.²⁸

3. A bemutatási kötelezettség elmulasztásának jogkövetkezménye

A kartellmegállapodások esetében azt kellett vizsgálni, hogy a kartelltörvény alaki előírásait betartották-e a felek. Amennyiben ezek a felételek hiányoztak, akkor a jogügyletnek semmiféle joghatása nem lehetett, és az ilyen jogügyletet semmisnek tekintették. A kartelltörvény által előírt alakiságokat mellőző megállapodás olyan semmis jogügylet, amelyet utóbb nem lehet visszamenőleges hatállyal pótolni. „A mulasztás legsúlyosabb következménye tehát a nem reparálható magánjogi érvénytelenség.”²⁹ Ezt támasztotta alá a Kartellbíróóság joggyakorlata is a kartellmegállapodások és a választottbíróesági ítéletek érvényességével kapcsolatban.³⁰ Az érvénytelenség kihatott a szerződés egészére, a kiegészítések vagy módosítások osztoztak a főszerződés sorsában, ami az jelentette, hogy a kartelljog a részleges érvénytelenséget nem ismerte.

„Az alaki kellékek hiányára nézve meg kell jegyezni, hogy a bemutatás elmulasztása törvénybe ütközik, írásbafoglalás és bemutatás nélkül kartellszerződést kötni (a kartelltörvényben meghatározott esetekben) nem szabad s így a törvényes alaki kellékek elmulasztásával kötött kartellszerződés a tiltott ügylet fogalma alá vonható.”³¹

A bemutatás elmulasztása miatt az illetékes törvényszék előtt a miniszter utasítására a magyar kincstári jogügyi igazgató eljárást kezdeményezhetett. Amennyiben az érintett cég a bemutatás elmulasztását nem igazolta a peres eljárás során, akkor a bíróság pénzbírságot szabott ki.³²

Az alábbi kartellmegállapodás vonatkozásában azonban már a bemutatási kötelezettség törvényi feltételeinek határidőn belüli teljesítése is vita tárgyát képezte. A megállapodást az Alfa Separator Tejgazdasági, Gép- és Bádógárugyár Rt., a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. és a Röck István és első brünni Gépgyár Rt. budapesti bejegyzett cégek kötötték hűtő- és jéggyártó berendezések, valamint e berendezésekkel kapcsolatos és ezekhez tartozó kiegészítő gépezeteknek és szerkezeteknek gyártása vonatkozásában. A szerződő felek egyetértettek abban, hogy a magyar hűtőiparnak a trianoni békeszerződés által csökkent fogyasztóterülete folytán előállott súlyos helyzete csakis olyképpen változtatható meg gyökeresen, ha a hűtőipari vállalatok mindent megtesznek üzemeik lehető legnagyobb mértékben való racionalizálása érdekében, és együttműködnek a felesleges kiadások csökkentése terén, hogy

„egyrészt a gyártási kapacitás, másrészt a szükséglet aránytalansága túlzottan éles versenyt idézett elő a vállalatok között és hogy sok esetben súlyosan érintet-

te egészséges fejlődésük lehetőségét; hogy a csekély szükséglethez képest aránytalanul nagy gyártási és eladási költségek, valamint a szükséglet alacsony mérve folytán csak irracionális keretekben folytatható gyártás a hűtőipari gépek előállításának nem okvetlenül szükséges drágulását idézte elő, mely körülményt azután elsősorban a fogyasztópiac szenvedte meg, amellett, hogy a gyárak sok esetben még önköltségeiket sem hozták be.”³³

A megállapodást 1938. július 18. napján írták alá a felek. Ezt követően Ébner-Rupp Béla miniszteri osztálytanácsos arra hívta fel a Ganz és Társa Villamossági Gép-, Waggon és Hajógyár Rt. képviselőjének a figyelmét, hogy az Alfa Separator Rt. Tejgazdasági Gép- és Bádógárugyárral és a Röck István első brünni Gépgyár Rt.-vel hűtőberendezések gyártására 1938. július 11-én a gazdasági versenyt szabályozó kötelezettséget megállapító megállapodást kötött, melyet az 1931. évi XX. tc. 2. §-ának értelmében 15 napon belül be kellett volna mutatni.

Hivatkozott az 5381/1931. M. E. sz. rendelet 9. §-ára, és kérte, hogy három héten belül igazoló jelentést nyújtson be arra vonatkozólag, hogy a július 11. napján kelt megállapodást miért csak július 28. napján mutatták be.³⁴ A Ganz és Társa Rt. 1939. szeptember 7. napján kelt leveléből az derült ki, hogy a részvénytársaság a bemutatást teljesítette.

A minisztérium az ügy tisztázása végett 906/1/Kt/VII/938. szám alatt felhívást intézett a kartellben részt vevő cégekhez annak igazolására, hogy a hűtőberendezések gyártására vonatkozólag létrejött megállapodás bemutatásának késedelmét indokolja meg. A levelezésből kiderül, hogy a megállapodás legépelése 1938. július 11-én történt meg, amelyet további tárgyalások követtek, így a megállapodást csak 1938. július 18-án írták alá, és ezt követően – határidőn belül – 28-án küldték meg a minisztériumnak. A levélben a következő indokolás szerepelt.

„Mivel a megállapodás újabb legépelése alkalmával tévesen maradt benne az 1938. július 11-i kelet, tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy méltóztassék a megállapodás általunk bejelentett idejétől, vagyis 1938. július 18-tól a bejelentési határidőt számítani és igazoló jelentésünket elfogadni.”³⁵

Az ügy érdekessége, hogy a közigazgatási eljárást követően a kir. kincstár főügyészi helyettese eljárást indított a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt a Budapesti Királyi Törvényszék mint cégbíróóság előtt.³⁶

A törvényszék a feljelentést kézbesítette az érintett cégeknek, és nyilatkozattételre szólította fel őket, amelyre 15 nap állt rendelkezésre. A jelzett határidő elmulasztása azt eredményezte volna, hogy a törvényszék tárgyalás kitűzése nélkül az iratok alapján dönt.

A levéltári források között megtalálható az Alfa Separator Rt. levele, amely tartalmazta a cégek nevében küldött igazoló nyilatkozatot. A jogügyi igazgatóság kérelmére az érintett cégek a Cg. 41964. sz. végzésben közölt felhívásra az alábbi indokolást terjesztették elő. Az alapmegállapodáshoz, amelyet a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. és a Röck István Gépgyár Rt. kötött 1938-ban, csatlakozott az Alfa Separator Rt., ami az előbb hivatkozott megállapodás módosítását eredményezte. Az Alfa Separator csatlakozását hosszabb ideig tartó tárgyalások előzték meg, amelynek következtében többszöri változtatáson ment keresztül a megállapodás szövege. Az aláíratással megbízott cég arra hivatkozott, hogy először az Alfa Separator Rt., majd a Röck István Gépgyár Rt. írta alá a szerződést. Ezt követően került csak megküldésre az 1938. július 23. napján kelt levél mellékleteként a megállapodás a Ganz és Társa részvénytársasághoz. A cég kijelentette, hogy a szerződést 1938. július 26-án írták alá, és a bemutatási kötelezettségnek 1938. július 28-án eleget is tettek. Azt a szövegváltozatot használták, amelyet 1938. július 11. napján gépeltek le, és ezért szerepelt ez a dátum a dokumentumon, „holott annak helyes dátuma 1938. július 18, mely napon a szerződés szóbeli megállapodás utján létrejött”.³⁷ Az utolsó aláírás 1938. július 26-án került a megállapodásra, ami azt jelentette, hogy ezen a napon vált érvényessé a szerződés, és ettől a naptól kellett számítani a 15 napos határidőt. Az igazoló nyilatkozatban arra hivatkozott a cég, hogy

„a bemutatási kötelezettség teljesítése szempontjából nem lehet figyelembe venni a legépelés során tévesen irt, de egyik szerződő fél aláírási napját sem feltüntető és a bemutatási kötelezettség szempontjából téves dátummegjelöléseket”.³⁸

A fentebbi indokokra hivatkozva a kartelltagok azt kérték, hogy a bíróság szüntesse meg az eljárást, továbbá, ha

„a tekintetes kir. Törvényszék a büntetés kiszabását mellőzhetőnek mégsem találná, úgy kérjük figyelembe venni azt, hogy még az esetben is, ha a szerződés a szövegben tévesen irt július 11.-i napon jött volna létre, bemutatási kötelezettségünknek csupán 48 órai késedelemmel feleltünk meg, tehát eltitkolási szándék nyilvánvalóan – még a legrosszabb esetet feltételezve – sem forgott fenn”.³⁹

Ezt követően a bíróság elrendelte a szóbeli tárgyalást, arra hivatkozva, hogy a cégek igazoló nyilatkozatában ismertetett indokok alapján a bizonyítási eljárás nem mellőzhető. A szóbeli tárgyalás időpontja 1940. október 26. napja volt, amelyre a bíróság megidézte a panaszlottakat, a királyi ügyészséget és a kincstári jogügyi igazgatóságot.⁴⁰

A törvényszék az eljárást megszüntette a szóbeli tárgyalást követő végzésében. A bíróság a tárgyalás adatai, nevezetesen a feljelentés, a panaszlottak igazoló nyilatkozata és Hollerung Gábor tanúnak esküvel is megerősített vallomása alapján a következő tényállást állapította meg. A panaszlott cégek Budapesten hűtőberendezésekre vonatkozólag gazdasági versenyt szabályozó megállapodást kötöttek.⁴¹ Az írásba foglalt megállapodást, amelyen 1938. július 11. napja szerepel, a felek nem egy időben írták alá. A szerződést elsőnek az Alfa Separator Rt. írta alá, majd az általa aláírt szerződést továbbította a Röck István Gépgyár Rt.-hez.

A szerződés aláírása ez utóbbi cég részéről 1938. július 23. napján történt meg, amelyet azután a társaság ugyanezen a napon kelt levele kíséretében a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. panaszlottnak megküldötte, azzal a megjegyzéssel, hogy írják alá és továbbítsák az Iparügyi Minisztériumhoz. A panaszlott a kartellszerződést 1938. július 23. napját követően írta alá, és 1938. július 28. napján bemutatta az illetékes miniszternek. A bíróság kijelentette, hogy „a kartellszerződés érvényességéhez annak irásbafoglalása szükséges, így a panaszlott cégek által kötött szerződés csak akkor jött létre érvényesen, amikor az irásba lefektetett megállapodást valamennyi egyezményes cég aláírta”.⁴² Ez azt jelentette, hogy a bemutatás kellő időben megtörtént, és a panaszlottakat mulasztás nem terhelte. A végzés ellen nyolc napon belül az ügyészség fellebbezhetett volna az illetékes ítélőtáblához, de erre vonatkozó adat nem található a vizsgált levéltári források között.

4. A külföldi megállapodások bemutatására vonatkozó szabályok

A külföldön kötött kartellmegállapodásokat akkor kellett bemutatni, ha a kartell működését Magyarországra is kiterjesztette. Ez azzal indokolható, hogy a törvényben rögzített közrendi jellegű intézkedések a nemzetközi magánjog szabályai alapján a külföldiekre is vonatkoztak. Egy külföldi kartell tevékenysége akkor terjedt ki Magyarországra, ha annak versenyt korlátozó rendelkezései hazánkra is vonatkoztak. Ilyen esetek közé lehetett sorolni, ha egy külföldi kartell Magyarországot egyik vállalatának vagy csoportjának kizárólagos érdekszférájává tette. Ha egy nemzetközi kartellnek magyar tagja is volt, akkor a bemutatási kötelezettség teljesítéséért a tagok saját személyükben voltak felelősek. Ha a nemzetközi kartellnek magyar tagja nem volt, de a kartell vagy annak tagja Magyarországon képviselést tartott fenn, akkor a bemutatási kötelezettség nem a képviselést terhelte, hanem a kartell tagját, akit bejelentett, vagy a Kartellbíróóság által kijelölt kartellképviselőt. Fontos kérdésként merült fel, hogy magyar bíróság eljárhatott-e külföldi kartellel szemben? A magyar bíróságok a külföldi kartellszerződést is érvénytelennek nyilváníthatták a határozatban. Az érvénytelenség tekintetében a nemzetközi magánjog szabályait kellett figyelembe venni, ami alapján kijelenthető, hogy a szerződés keletkezési helyének törvényei voltak irányadók.

A közrendű jellegű törvényeket a külföldiekkel szemben is alkalmazta az állam. A kartell törvénynek a bemu-

tatásra vonatkozó rendelkezése ilyen közcélokat szolgált. A miniszter főfelügyeleti joga a külföldi kartellekkel szemben csak a magyarországi tevékenységére terjedt ki. Azt is megtehetette egy külföldi kartell, hogy a megállapodás Magyarországra vonatkozó részét külön okiratba foglalta, és csak azt mutatta be a miniszternek, ha a teljes megállapodást nem akarta elküldeni.⁴³ Alább röviden ismertetem egy külföldi kartell bemutatását a fennmaradt levéltári források alapján.

A hajózással kapcsolatban született belföldi hajóegyezmény, külföldi hajóegyezmény és a nemzetközi hajójavító-egyezmény bemutatásának megtörténte kapcsán indult levelezés a kartelltagok között.

A Ganz és Társa cég által megküldött levél alapján megállapítható, hogy a létrejött megállapodásokat az Első Dunai Gőzhajózási Társaságnak kellett bemutatás végett a minisztériumba elküldenie, amelyek a következők voltak: az 1927. május 14-én létrejött ún. „belföldi hajóegyezmény” a D.D.S.G. (Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) és a Ganz, az 1927. május 14-én létrejött ún. „külföldi hajóegyezmény” a Climax, a D.D.S.G. és a Ganz és az 1927. december 15-én létrejött ún. „nemzetközi hajójavító egyezmény” a D.D.S.G., a Climax, a Ganz, a Deggendorfer Werft und Maschinenfabrik, a Regensburg, a Christof Ruthof, a Schiffswerften und Maschinenfabrik, a Regensburg, és az Uebigau Aktiengesellschaft, a Schiffswerft, Maschinen- und Kesselfabrik, Dresden cégek között. A bejelentéshez előkészítették még a szükséges meghatalmazásokat és a megállapodások kapcsán történt levélváltásokat.⁴⁴

A kartellszerződések bemutatási kötelezettsége kapcsán előírt érvényességi alaki kellékek szabályozásra kerültek az 1931. évi XX. tc.-ben, ami azt jelentette, hogy a kartell törvény tartalmazott magánjogi rendelkezéseket is. A szerződések érvénytelenségének általános magánjogi szabályai érvényesültek a kartelljogban is, de a törvényi szabályok elemzését és a gyakorlat vizsgálatát követően kijelenthetjük, hogy kartellmagánjog további alaki feltételeket támasztott az érvényesség vonatkozásában. A levéltári példák alapján megállapítható, hogy a bemutatási kötelezettségre vonatkozó szabályokat szigorúan betartották. A jóerkölcsbe ütköző szerződések semmiek voltak. A korabeli európai közgazdasági és politikai fel-fogás azonban nem tekintette a kartelleket jóerkölcsbe ütköző jogügyleteknek eleve, de működésük során kifej-tethettek olyan magatartást, ami a közérdekbe ütközött, ami ellen az állam minden rendelkezésre álló jogi eszközzel fellépett.

VARGA, NORBERT

Die Vorweisungspflicht als Erfordernis für die Gültigkeit des Kartellvertrags nach dem Inkrafttreten des Gesetzes 20 von 1931

(Zusammenfassung)

Die ungarische Regelung des Kartellrechts hatte grundlegend einen staatsrechtlichen Charakter in dem Gesetz 20 von 1931 wegen der geänderten ökonomischen und politischen Verhältnisse. Das Primärziel des Staats war die Sicherung zum Durchbruch des Allgemeininteresses. Dagegen es bedeutete nicht, dass keine Elemente des Privatrechts im Kartellgesetz erschienen. Der Gesetzartikel schrieb vor, dass die Kartellvereinbarungen dem zuständigen Minister geschrieben werden musste. Eine erforder-

liche Formerfordernis war noch die Schriftlichkeit außer der Vorweisung. Diese zwei wichtigen Förmlichkeiten waren Grundbedingungen zur Gültigkeit der Vereinbarungen. Wenn wir das Kartellgesetz untersuchen, können wir festlegen, dass die Kartelle unter den Auftrag des Staats gestellt wurden. In meinem Aufsatz analysiere ich den Zusammenhang zwischen der Vorweisungspflicht und der Gültigkeit von den Verträgen, und ich stelle die rechtliche Regulierung mit Fällen aus der Praxis vor.

VARGA, NORBERT

The disclosure obligation as a condition for the validity of cartel agreements after the entry into force of Act 20 of 1931

(Abstract)

The Hungarian regulation of antitrust law had a fundamental state-law character in Act 20 of 1931 because of the changed economic and political circumstances. The primary goal of the state was to ensure the breakthrough of the general interest. However, it did not mean that no elements of private law appeared in the Hungarian Cartel Act. The act stipulated that the cartel agreements had to be sent to the competent minister. A necessary formality

was still the writing besides the presentation. These two important formalities were basic conditions for the validity of the agreements. If we examine the first Hungarian Cartel Act, we can determine that the cartels were placed under the supervision of the state. In my paper I analyse the connection between the obligation to present documents and the validity of the agreements, and I present the legal regulation with cases from practice.

Jegyzetek

- ¹ A K 138618 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 21 pályázati program finanszírozásában valósult meg (a projekt címe: A magánjog fejlődése a két világháború között).
- ² DOBROVICS Károly – KÖHÁZI Endre: *Kartel, árelemzés, külföldi törvények*. Budapest, 1938. „Monopol” Könyvkiadó Vállalat, 245. p.
- ³ PÉTERVÁRI Máté: A kivételes hatalom magánjogi viszonyokra gyakorolt hatása és a csődönkívüli kényszeregyezés bevezetése Magyarországon. In FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Szkiilla és Kharübdisz között – Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól*. Budapest, 2020. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 171–172. p.; PÉTERVÁRI Máté: A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csőd eljárásokra. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2020. 2. sz. 28. p.; PÉTERVÁRI, Máté: Changes in the Hungarian Insolvency Law in the Interwar Period. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2022. 2. sz. 230–231. p.; SZIVÓS, Kristóf: The Changes in the Right of Novelty in Hungary Civil Procedure in the Interwar Period. *Krakowskie Studia Z Historii Państwa I Prawa*, 2022. 2. sz. 245–259. p.
- ⁴ RANSCHBURG Nándor: *Kartelljog. Kartellszervezet*. Budapest, 1931. Iparjogvédelmi Egyesület, 52. p.
- ⁵ KOLOSVÁRY Bálint: *Magánjog. Vezérfonál a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz*. Budapest, 1927. Studium, 38. p.
- ⁶ DOBROVICS Károly: *Kartelismeretek*. Budapest, 1937. „Monopol” Könyvkiadó Vállalat, 36. p.; Uő: A kartelszerződések semmissége és megtámadhatósága, *Közgazdasági Értesítő*, 1936. 15. sz. 14. p.

- ⁷ SZLADITS Károly – UJLAKI Miklós – VILLÁNYI László: *Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat III. rész. Kötelmi jog I. kötet*. Budapest, 1942. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 47., 126–128. p.; SZLADITS Károly: A kötelelem jogalkata. In Uő. (szerk.): *Magyar magánjog. Kötelmi jog általános része*. Budapest, 1941. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 55. p.; MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó; KRUSÓCZKI Bence: A jóerkölcs magánjogi megítélése a tisztességtelen verseny vonatkozásában. In FEJES Zsuzsa (szerk.): *Jog, erkölcs, kultúra: Értékdilemmák és identitások a jogrendszerben*. Szeged, 2020. SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 75–86. p.
- ⁸ DOBROVICS 1937. 38–40. p. A törvényjavaslat országgyűlési vitája kapcsán is találunk erre való utalást. *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, 33. kötet. Budapest, 1931. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 46. p.; *Az 1931. évi XX. tc. indoklása a gazdasági versenyt szabályzó megállapodásokról*. 375. p. Közérdek megsértése kapcsán közérdekű pert lehetett indítani. HARASZTOSI KIRÁLY Ferenc: *A kartel*. Budapest, 1936. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 528–541. p.; STIPTA István: A gazdasági versenyt szabályzó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. *Versenyttükör*, 2016. Különszám, 61–62. p.; SZABÓ István: A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvény cikk nyomán. *Versenyttükör*, 2016. Különszám, 77–78. p.; Uő: Az 1931. évi XX. törvény cikk rendes bíróságok előtti gyakorlata. *Versenyttükör*, 2017. Különszám, 36. p.; SZLADITS Károly – FÜRST László (szerk.): *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog. II. kötet*. Budapest, 1935. Grill Károly

- Könyvkiadóvállalata, 76. p.; HOMOKI-NAGY Mária: Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez. *Versenytükör*, 2016. Különszám, 45–49. p.
- ⁹ SZLADITS–UJLAKI–VILLÁNYI 1942. 50–51. p.
- ¹⁰ SZLADITS Károly: Magánjogi tényállások. In Uő (szerk.): *Magyar magánjog. I. kötet, Általános rész, személyi jog*. Budapest, 1941. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 355. p.
- ¹¹ RANSCHBURG 1931. 40. p.
- ¹² Uo. 41–42. p.
- ¹³ Uo. 52–53. p.; DOBROVICS Károly: *A kartelek helyzete és működése Magyarországon*. Budapest, 1934. Hellas-nyomda Rt., 90. p.; KÖHÁZI Endre: Üzemkorlátozó szerződés a kartelltörvény hatálya alá esik. Kartelszerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei. Érvénytelen kartelszerződés újbóli megkötése. Gazdasági lehetetlenülés. *Közgazdasági Értesítő*, 1936. 22. sz. 12. p.
- ¹⁴ DOBROVICS 1934. 93. p.
- ¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Gazdasági Levéltári Főosztály (MNL GLF) Z425-2. cs. 20. t. Áramszámláló kartell tárgyában megállapodások, jegyzőkönyvek 1926–1948.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Fabinyi Tihámér miniszternek 1934. szeptember 15. napján keltezett beadvány. Uo.
- ¹⁹ MNL GFL Z 341-3. cs. Viktória vegyészeti művek Rt., titkárság, Megállapodások kénsavas agyagföld és kálitimsó magyarországi behozatalának megakadályozására 1931–1932.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ A kartellben a következő gyárak vettek részt: Budafoki Zománcédény-, Fémáru- és Elektromosgyár Rt. Budafok, Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. Bp., Fuchs és Schlichter Zománc-, Fém- és Bádógarugyár Rt. Bp., Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. Bp. MNL GFL z 466-D-20. tétel: Zománcédény-kartell (Zománcédény Értékesítő Kft.) ügyében jegyzőkönyvek, levelezés, napirendek, kimutatások, 1937–1948.
- ²² RANSCHBURG 1931. 53–54. p.
- ²³ DOBROVICS–KÖHÁZI 1938. 247. p.
- ²⁴ RANSCHBURG 1931. 54. p.; DOBROVICS–KÖHÁZI 1938. 249. p.; DOBROVICS 1934. 91., 94–95. p.; DOBROVICS Károly: Karteljogi kérdések. *Közgazdasági Értesítő*, 1934. 43. sz. 10–14. p.
- ²⁵ MNL GFL Z 425-C19. tétel: Acélkartell megállapodások, 1922–1940.
- ²⁶ Acélegyezmény. A minisztériumi érkeztetés és bemutatás dátuma: 1931. november 30. Uo.
- ²⁷ 112/1.Kt.-XI/1931. sz. leirat a hiánypótlás kapcsán. Uo.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ DOBROVICS 1934. 110. p.
- ³⁰ VARGA Norbert: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon. Az 1931:XX. tc. kodifikációja és gyakorlata*. Szeged, 2020. Pólay Elemér Alapítvány–Innovariant Kft., 92–103. p.; DOBROVICS 1934. 96–106. p.
- ³¹ DOBROVICS–KÖHÁZI 1938. 252. p. Vö. Mtj. (1928) 1010. §-a: „Semmis szerződés nem válik érvényessé azzal, hogy a semmisség oka később megszűnik. Ha a felek a semmisség okának megszűnte után a semmis szerződést megerősítik, egymás irányában kétség esetében akként vannak jogosítva és kötelezve, mintha a szerződés kezdetől fogva érvényes lett volna. Harmadik személlyel szemben a megerősítésnek nincs visszaható ereje.” Lásd még Mtj. 973. § „jóerkölcsbe vagy közrendbe ütköző szerződés semmis.” SZENDE Péter Pál: *Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat „Magyarország Magánjogi Törvénykönyve” javaslatának rendszerében*. Budapest, 1928. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 37. p.
- ³² RANSCHBURG 1931. 55. p.
- ³³ MNL GLF Z 425-C-27 Hűtőgép kartell: megállapodások, jegyzőkönyvek, levelezések és feljegyzések, jelentések, végzések 1925–1948.
- ³⁴ 906/I Kt./VII 1938. sz. levél. Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Cg. 41964. sz. végzés. Uo.
- ⁴¹ Az eredeti kartellmegállapodás nyilvántartási száma a levéltári adatok alapján: 217/Kt.XI.1931. sz. Ezt a megállapodást 1931. november 26. napján kötötték meg a felek, amelyet többször meghosszabbítottak. Uo.
- ⁴² Cg.41.964/5. sz. végzés. Uo.
- ⁴³ RANSCHBURG 1931. 56. p.; DOBROVICS 1934. 92–93. p.
- ⁴⁴ Hajóépítő munkára vonatkozó kartellegyezmény. MNL GLF Z 501 –D-31. tétel: Kartellek és egyéb egyezségek, 1931.

1. Bevezetés

II. József 1787-ben kibocsátott büntető törvénykönyve (*Josephina*) az európai büntetőjog történetében mindenképpen jelentős állomásnak tekinthető, és a 18. század vége 19. század eleje közötti időszak magyar büntetőjog történetének kutatása során sem hagyható figyelmen kívül. Bár a büntetőkódex hivatalosan mindössze szűk három évig (1787–1790) volt a magyar és az erdélyi területeken használatban, talán éppen ez az „epizódyszerűség” teheti a *Josephina* magyar és erdélyi területeken történő alkalmazásának kutatását különösen érdekessé.

Tanulmányom ehhez a tágabb témakörhöz kapcsolódva csupán a büntetőkódex területi hatályának kérdéséhez kíván néhány megjegyzést fűzni. Fontos rögzíteni, hogy maga a hatály és azon belül a területi hatály fogalmát nem a modern jogtudományban létező, a 18. századi megközelítéshez képest minden bizonnyal jóval árnyaltabb jelentéstartalmú terminusokkal lehet azonosítani. Mindazonáltal talán nem tűnik teljesen anakronisztikusnak, ha az alább vizsgált jelenséget ezekkel a modern fogalmakkal próbálom jellemezni. A területi hatály tanulmányomban pusztán azt jelenti, hogy a Habsburg Monarchiának azokban az országaiban és tartományaiban, ahol a büntető törvénykönyvet bevezették és az ott működő szervek számára használatát előírták, rendelkezéseit eljárásuk során kötelesek voltak alkalmazni.

Tanulmányom csak a büntetőkódex területi hatályára és azon belül is csupán két problémakör felvillantására szorítkozik. A büntetőkódex területi hatályának vizsgálata során a Habsburg Monarchia, illetve azon belül a magyar (*Königreich Ungarn und seine Nebenländer*) és az erdélyi területek (*Großfürstentum Siebenbürgen*) esetében az 1787 és 1790 között fennálló területi állapotokat kell irányadónak tekinteni. Az elemzés alapvetően a klasszikus jogtudományi értelmezési módszerekre támaszkodva, a büntetőkódex *Kundmachungspatentjének* szövegét középpontba állítva kíván rávilágítani a *Josephina* területi hatálya kapcsán két olyan problémára, amelyek később a büntető törvénykönyv területi hatályának vizsgálatára koncentrálnak nagyobb ívű elemzés kiindulópontjaként is szolgálhatnak.

2. A büntetőkódex hatálybaléptetése és területi hatálya

A *Josephina* megalkotását egy hat éves, hol aktívabb, hol kevésbé intenzív előkészítő munkálat előzte meg, amelybe Josef Ferdinand Ritter von Holger, Karl Anton Freiherr von Martini és Franz Georg Ritter von Keeß, valamint a *Kompilationshofkommission* mellett más szervek, például az *Oberste Justizstelle* és a *Staatsrat* is bekapcsolódtak. A közös munkafolyamat – amely az osztrák jogtörténetírás és talán legújabbban Gerhard Ammerer az Österreichisches Staatsarchivban (ÖStA) végzett rendkívül jelentős kutatásainak köszönhetően jól rekonstruálható

Biczó András

Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntető törvénykönyvének területi hatályához*

– eredményeképpen elkészült normaszöveget az uralkodó 1787. január 13-i pátensével (*Kundmachungspatent*) erősítette meg.¹ A *Kundmachungspatent*et és a büntető törvénykönyv normaszövegét később a hivatalos igazságügyi törvénygyűjteménybe (*Justizgesetzsammlung*) is a közzétételi nappal vették fel.² A büntetőkódex nyilvános kihirdetésére 1787. április 2-án került sor, amikor a *Josephina* nyomtatásban megjelent Johann Thomas Trattner Edler von Trattnern császári-királyi udvari nyomdász és könyvkereskedőnél Bécsben.³ Az április 2-án kelt pátens, amellyel az uralkodó a büntetőkódexet nyilvánosan kihirdette, teljes mértékben megegyezett a január 13-án kelt *Kundmachungspatent* szövegével. Hajdu Lajos az egyesített Magyar–Erdélyi Királyi Kancellária iratanyagában azonosította a *Kundmachungspatent* április 2-i keltezéssel ellátott hivatalos latin nyelvű fordítását, és rekonstruálta a *Josephina* magyar és erdélyi területeken történő hatálybaléptetésének főbb csomópontjait, egyértelműen bizonyítva, hogy a büntetőkódexet a Habsburg Monarchia e területein is bevezették.⁴

A *Josephina* megjelenéséről a korabeli sajtó is beszámolt, többek között a *Wiener Zeitung* és a *Provinzialnachrichten aus den kaiserlich königlichen Staaten – Historisch-staatistischen und gelehrten Inhalts* február 7-én, valamint a *Staats-Relation derer neuesten europäischen Nachrichten und Begebenheiten*, a *Preßburger Zeitung* és az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* február 10-én, a *Bayreuther Zeitungen* és az *Oberdeutsche Staatszeitung* február 12-én, illetve a *Gazzetta universale o sieno notizie istoriche, politiche, di scienze, arti, agricoltura* március 10-én tudósított a büntetőkódexről. Ezek az újságok teljes egészében közölték a *Kundmachungspatent* szövegét, kivételt csupán az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* és a *Gazzetta universale* jelentett, mivel az előbbi a *Kundmachungspatent* szövegének közlése nélkül számolt be a *Josephina* megjelenéséről, utóbbi pedig az eredeti szöveggel tartalmilag megegyezően, de a *Kundmachungspatent* későbbi hivatalos olasz fordításának szövegétől eltérően közölte a pátent.⁵

A kódex területi hatályára a büntető törvénykönyv preambulumaiként (is) értelmezhető *Kundmachungspatent* szövegében nincsen közvetlen utalás. Azonban az *interpretatio grammatica* és *teleologica* alapján annak

egy- megfogalmazásaiból az a *Gesamtstaatsidee*n alapuló jogalkotói akarat tűnik ki, amely szerint a büntető-kódexnek „a régebbi jog” – a birodalom több részében is hatályban lévő *Constitutio Criminalis Theresiana* és más területeken a büntetőügyek elbírálása során alkalmazott minden egyéb partikuláris szabályozás és szokásjog – egyidejű hatályon kívül helyezésével mint a bíróságok számára kiadott „általános zsinórmértéknek” (*allgemeine Richtschnur*), az egész birodalomban hatályba kell lépnie. A *Kundmachungspatent* e szövegrészeivel összefüggésben az eddigi szakirodalomban már több szerző is kiemelte, hogy II. Józsefet mint abszolút monarchát a kódex kibocsátásában nem annyira az egyénnek a korabeli rendkívül tág bírói mérlegeléssel (*richterliche Willkür*) szembeni védelme, mint inkább a törvényhozói hatalom tekintélyének megóvása, valamint azzal szemben a cselekmény értékelése és a büntetés kiszabása körében a bíró számára biztosított meglehetősen széles mozgástér korlátok közé szorítása vezethette.⁶

A *Kundmachungspatent* szövegében közvetlenül nem is esik szó az egyénről (az egyén védelméről), az sokkal inkább olvasható az uralkodó mint *Gesetzgeber* által a kódex normaszövegéhez fűzött utasításként, amelyben II. József előírja a büntető-kódex alkalmazására hivatott szerveknek annak kötelező használatát, valamint útmutatást ad annak időbeli hatályára vonatkozóan. Érdemes azonban kiemelni, hogy bár a büntető törvénykönyv híressé vált I. 13. §-a a bíró számára a „törvény betű szerinti követését” (*buchstäbliche Beobachtung*) írta elő,⁷ azonban ezt a – korszakban nem kizárólag az anyagi büntetőjogban megjelenő szemléletet tükröző – rendelkezést egyrészt a *Constitutio Criminalis Theresiana* 104. cikkének 1. §-ában a bíró számára biztosított *analogia iuris* alkalmazásának lehetőségével való szakításként, a *delictum extraordinarium* fogalmának a 104. cikk 1. §-ában megjelenő jelentéstartalmával való elvi szembenállásként lehet felfogni, és azt a *Kundmachungspatent* szövegének egészét, valamint a normaszöveget átható *nullum crimen* és *nulla poena* elvekkel összhangban érdemes értelmezni.⁸ Ebben a megközelítésben pedig – legalábbis csupán a normaszöveg nyelvtani és rendszertani értelmezése alapján – a fentebbi szakasz nem degradálja teljesen a bírót a normaszöveg pusztá mechanikus alkalmazójává. A kódex I. 14. §-a és a II. 8. §-a egyértelműen lehetőséget biztosít a törvénykönyv szabta – igaz meglehetősen szigorú – keretek és korlátok között a cselekmény értékelése és a büntetés kiszabása során a bírói mérlegelésre.⁹

A kódex területi hatályának további vizsgálatával kapcsolatban mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a *Kundmachungspatentet* a *für alle Länder* megjelöléssel vették fel a *Justizgesetzsammlung*ba.¹⁰ Azonban, mivel ez az általánosnak, hivatalosnak és autentikusnak tekinthető törvénygyűjtemény csak olyan igazságügyi szakban (*im Justizfache*) keletkezett törvényeket (*Gesetze*) és rendeleteket (*Verfassungen* [*Verordnungen*]) tartalmaz, amelyeket az osztrák örökös tartományok számára bocsátottak ki, ezért nyilvánvalóan a benne közzétett jogszabályok hatályát a birodalom más területeire egyáltalán nem lehet automatikusan vonatkoztatni. Ennek megfelelően az *alle Länder*

kifejezés csak *Böhmen, Mähren, Schlesien, Österreich ob der Enns, Österreich unter der Enns, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Tirol* és *Vorlande* területét öleli fel.¹¹

A tiroli *Landesgubernium* által 1787. január 1. és március 31. között kihirdetett rendeletek kivonatában (*Vierteljähriger chronologischer Auszug*) megtalálható egy január 31-én kelt udvari rendelet (*Hofdekret*), amely a büntető törvénykönyv azonnali kihirdetéséről intézkedett a tartományban. A kivonat szerint ezt az udvari rendeletet a *Kundmachungspatent* nyomtatott példányával együtt február 9-én küldték meg a kerületi hivatalok az innsbrucki városi tanács és a sonnenburgi tartományi törvényszék számára. Ugyanez a *Hofdekret* megtalálható a cseh *Landesgubernium* által 1787. január 1. és március 31. között kihirdetett rendeletek kivonatában is. Itt csupán annyi eltérés fedezhető fel, hogy a cseh kivonat szerint a szóban forgó udvari rendeletet a *Kundmachungspatent*tel együtt február 11-én küldték meg a kerületi hivatalok Prága város magisztrátusa és az ügyészi hivatalok számára.¹² Bár a *Vierteljähriger chronologischer Auszug* más tartományokra vonatkozó példányai még nem állnak rendelkezésre, a kutatás jelenlegi állása és a fenti két példa alapján feltételezhetően a január 13-án történt uralkodói megerősítést követően a január 31-én kelt *Hofdekret* intézkedett közvetlenül az osztrák örökös tartományokban a *Josephina* hatálybaléptetéséről. Ezzel függhet össze, hogy a büntető-kódex megjelenéséről hírt adó és a *Kundmachungspatent* szövegét is közlő említett sajtóorgánumok jellemzően február elején számoltak be a büntető törvénykönyv kiadásáról.

Mivel II. József január 13-án kelt pátensével az osztrák örökös tartományok (*österreichische Erblände*) számára hirdetett ki új büntető törvénykönyvet, ahogy ezt az *Allgemeine Literatur-Zeitung*nak a büntető-kódexről megjelent ismertetője megerősíti, ezért a birodalom minden más területe (*Österreichische Niederlande, Lombardia Austriaca, Erbkönigreich Galizien und Lodomerien, Königreich Ungarn und seine Nebenländer, Großfürstentum Siebenbürgen*) esetében külön-külön érdemes vizsgálat tárgyává tenni a büntető-kódex hatálybaléptetésének kérdéskörét.¹³ Mivel a *Josephina* bevezetésének és az arra irányuló törekvéseknek az egész Habsburg Monarchiára kiterjedő feldolgozása jóval mélyebb elemzést kíván, ezért itt csak két példa megemlítésére szorítkozom, illusztrálendő, hogy az uralkodó akarata ellenére a büntető-kódex nem lépett hatályba a birodalom egész területén.

A kódex a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség 1772-es első felosztása után a Habsburg Monarchiához csatolt területekből megszervezett Galíciai és Lodomériai Királyság területén – ahol 1774-ben a *Constitutio Criminalis Theresiana*t már bevezették – is hatályba lépett.¹⁴ A *Kundmachungspatentet* és annak lengyel fordítását 1787. február 15-i keltezéssel vették fel a birodalom kifejezetten e területére vonatkozó jogszabálygyűjteménybe (*Piller'sche Patentensammlung*).¹⁵ Habár van olyan forrás, amely a pátens keltezését e terület esetében február 13-ra teszi, a büntető törvénykönyv 1787. évi német és lengyel nyelvű kiadásában a *Kundmachungspatent*

lengyel fordításának keltezésénél is a január 13-i dátumot tüntették fel.¹⁶ 1787. július 12-én a tartomány központjában, Lembergben kelt az a galíciai és lodomériai *Landesgubernium* által kiadott körirat (*Kreisschreiben*), amely a büntetőkódex alkalmazása szempontjából legfontosabb eljárásjogi kérdésekben részletes iránymutatást adott, de említést tett arról is, hogy a *Josephina* már május 1. óta hatályban van.¹⁷

A Galíciai és Lodomériai Királysággal ellentétben Lombardia Austriaca területén a büntető törvénykönyv 1787-ben nem lépett hatályba. Az uralkodó itt is, ahogy lényegében birodalma egész területén a büntető igazságszolgáltatás átfogó reformját képzelte el, amely kiterjed a mai értelemben vett anyagi és alaki büntetőjogra, valamint az igazgatási és a bírósági szervezetrendszer megújításával is szoros összefüggésben (kölcsonhatásban) áll. Lényegében a tágabb értelemben vett büntetőjog jozefinista reformja e négy pillér – amelyek többek között az osztrák örökös tartományok, a galíciai és lodomériai, illetve a magyar és az erdélyi területek esetében is kimutathatók – megvalósításaként vagy megvalósítására tett kísérletként értelmezhető, amely nagyjából egy időben, hasonló „forgatókönyv” (elvek) szerint, eltérő sikerességgel zajlott a birodalom különböző területein.

1787 áprilisában Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz-Rietberg kancellár megküldte a büntetőkódex ekkorra már elkészített olasz nyelvű fordítását a tartományt az uralkodó teljhatalmú megbízottjaként (*kaiserlicher Plenipotentiär*) irányító Johann Josef Maria Graf von Wilczeknek, azzal az utasítással, hogy terjessze elő a lombardiai bíróságok és igazgatási szervek véleményét arra nézve, hogy a büntető törvénykönyv szövegén milyen változtatásokat lehet eszközölni. A Kaunitzhoz érkezett jelentésekből úgy tűnt, hogy a lombardiai területeken csekély igény (hajlandóság) mutatkozott a büntetőkódex hatálybaléptetésére, amelynek okai elsősorban a *Josephina* – a statáriális eljárás kivételével – teljes abolíciót keresztülvivő szemléletében és általánosságban szankciórendszerének a lombard partikuláris jogtól való idegenségében keresendők. A büntető törvénykönyv további szerkesztési munkálataival Luigi Villát bízták meg, aki egy olyan kódextervezetet készített, amely elsősorban a szankciórendszer vonatkozásában tartalmazott számos módosítást és változtatást. Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a *Josephina* minden adaptációt nélkülöző hatálybaléptetése a lombardiai területeken politikai okokból nem lehetséges. Bár 1787 októberében felállítottak egy bizottságot (*Giunta Criminale*), amelynek feladata a büntetőkódexnek a lombardiai viszonyokhoz való igazítása volt, és ez a bizottság több ülést is tartott, végül a büntető törvénykönyv Lombardia Austriaca területén II. József életében még módosított formában sem lépett hatályba.¹⁸

3. Eltérő álláspontok a büntetőkódex magyar és erdélyi területeken történő hatálybaléptetésével kapcsolatban

A *Josephina* magyar és erdélyi területeken való hatálybaléptetésének témakörét azért is érdemes mélyebb vizsgálat tárgyává tenni, mert a büntetőkódexnek a magyar és az erdélyi területeken való bevezetésével kapcsolatban a 19(–20). századi német nyelvű szakirodalomban megfigyelhető egy olyan álláspont, amire már Hajdu Lajos Eberhard Ludwig Ferdinand Schmidt *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* című munkájával összefüggésben felhívta a figyelmet.¹⁹ Több jelentős osztrák és német szerző a büntetőkódex területi hatálya kapcsán azt az álláspontot képviselte, hogy az a magyar és az erdélyi területeken nem lépett hatályba.²⁰ Habár például Anton Josef Hye Freiherr von Glunek, Albert Friedrich Berner, August Anton Franz Finger és Eberhard Schmidt is hangsúlyozták ezen auktorok közül, hogy a *Kundmachungspatent* megfogalmazása alapján a büntetőkódexnek a birodalom e részein is hatályba kellett volna lépnie, azonban az 1787 és 1790 közötti időszak magyar büntetőjogáról nem közöltek adatokat.

A kutatás jelen állása szerint Hye az első, akinél már 1852-ben megjelent az az állítás, hogy a *Josephina* a magyar és az erdélyi területeken nem lépett hatályba. Hye az 1852. május 27-én kihirdetett büntető törvénykönyvhöz fűzött magyarázatait tartalmazó tekintélyes művének megjelenése idején az Igazságügy-minisztériumban tanácsosi állást töltött be, és többek között jelentős szerepet játszott az új büntető törvénykönyv és az 1853. július 29-én kihirdetett büntető perrendtartás megalkotásában, illetve a bécsi egyetem nyilvános rendes professzoraként büntetőjogot és büntetőeljárás-jogot adott elő.²¹ A magyar területek kapcsán csak az 1790. június 6. és 1791. március 13. között Budán, majd Pozsonyban üléselőrendi országgyűlésen hozott 67. tc.-ről és az annak alapján többek között a büntetőkódex-tervezet kidolgozásával is megbízott országgyűlési bizottságról tett említést munkájában. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy e diéta eredménye volt a 40. tc. is, amely hatályon kívül helyezte a büntetőkódexet, és ezt a 41. cikk is megerősítette.²² E két törvénycikk *abrogatorius* megfogalmazásai a büntetőkódex területi hatályának vizsgálatánál azért bírhatnak jelentőséggel, mert ha volt olyan magyar törvény, amely a büntetőkódex hatályon kívül helyezéséről rendelkezett, akkor *argumentum a contrario* biztosan kellett olyan korábbi jogszabálynak is lennie, amely az adott területen a büntetőkódexet hatályba léptette, illetve a *lex posterior derogat legi priori* jogelv alapján csak azt lehet hatályon kívül helyezni, amit már egyszer hatályba léptettek.

Erdély esetében Hye hasonló álláspontra helyezkedett, és az 1790. december 2. és 1791. augusztus 9. között Kolozsváron tartott rendi országgyűlésen hozott 38. törvénycikkre hivatkozva egy latin szövegrészletet is idézett munkájában, bizonyítandó, hogy miként a magyar, úgy 1790/91-ben az erdélyi rendek is felismerték egy büntető törvénykönyv elkészítésének szükségességét. Az idé-

zett szövegrészlet szerint, amíg a büntetőügyeket illetően „valamely más forma” (*alia forma*) törvényi megerősítést nem nyer, a bíróságoknak a hazai törvények és a bevett gyakorlat szerint kell eljárniuk.²³ Az 1744 és 1792 között keletkezett erdélyi törvényeket magában foglaló 1815/16. évi kolozsvári kiadás harmadik részében és a *Corpus juris hungarici* millenniumi emlékkiadásának erdélyi törvényeket bemutató kötetében az 1790/91. évi kolozsvári diétán hozott artikulások között valóban a 38. számot viseli a Hye által hivatkozott, a bűnvádi perekről és a tagcsonkítás eltiltásáról (*De processibus criminalibus, et interdicta membrorum mutilatione*) szóló törvénycikk. Az általa idézett latin szövegrészletet összehasonlítva a 38. tc. latin nyelvű szövegével megállapítható, hogy az osztrák auktor valóban a törvénycikk eredeti latin szövegét használta, amelyben tényleg nincs szó a *Josephina* hatályon kívül helyezéséről.²⁴

A hivatkozott szövegrészlet azonban szinte szó szerint megtalálható a kolozsvári rendi országgyűlés 1791-ben megjelent jegyzőkönyvében is, ahol a diéta által elfogadott és II. Lipótnak szentesítésre megküldött törvénycikkek (*projectum articulum diatetium*) között a kérdéses artikulus még nem a 38. számot viselte, hanem a büntetőperekben bevezetett újítások eltörléséről és a tagcsonkítások megtiltásáról (*Innovationes in Processibus Criminalibus introductae tolluntur, et membrorum mutilatio interdictur*) szóló 118. törvénycikként szerepelt, illetve még tartalmazott utalást a *Josephina* hatályon kívül helyezésére. A jegyzőkönyvben fellelhető latin szövegváltozat szerint, mivel a polgári és főbenjáró vétek közötti különbségtételre és a hazai törvények szellemével ellentétesen bevezetett eljárásrendre vonatkozó rendelkezéseket már eltörlötték, ezért mindaddig, amíg az annak rendezésére a 144. – a szentesített artikulusok között a 64. – törvénycikk által kiküldött bizottság a büntetőügyekre vonatkozóan „valami biztos zsinórmértéket” (*certam quandam Normam*) nem dolgoz ki és az országosan nem kerül megerősítésre, addig a büntetőügyekben minden bírói fórumnak a hazai törvények és a bevett gyakorlat szerint kell eljárnia.²⁵

A II. Lipót által szentesített törvénycikk végül a 38. számot kapta, címéből kikerült a büntetőperekben bevezetett újítások eltörlésére vonatkozó szövegrész, és normaszövegéből is hiányzott a büntetőkódex hatályon kívül helyezésére utaló deklaratív jellegű megfogalmazás, amely még a *projectumban* szerepelt. A nyelvtani értelemezés alapján a főbenjáró (*Kriminalverbrechen*) és a polgári vétek (*politische Verbrechen*) közötti különbségtétel említését azért lehet a *Josephinára* való hivatkozásként értelmezni, mivel a büntetőkódex a pónalizált cselekményeket két nagy kategóriába sorolta, amelyeket a büntető törvénykönyv 1787-ben megjelent latin nyelvű kiadásában *delicta criminalia* és *delicta politica* kifejezéseként fordítottak, és amelyek megegyeznek a *projectum* szövegében használt terminusokkal.

„A hazai törvények szellemével ellentétes eljárásrend pedig az általános büntető perrendtartásra (*Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung*) való utalásként értelmezhető, amelyet a cseh–osztrák–német örökös tarto-

mányok (*bömiscch-österreichisch-deutsche Erblände*) számára 1788. június 1-jén, illetve a Galíciai és Lodomeriai Királyság (*Königreich Galizien und Lodomerien*) számára 1788. június 17-én hirdettek ki és augusztus 1-jén léptettek hatályba. Azonban a magyar és az erdélyi területek esetében az általános büntető perrendtartásnak csak a részleges adaptációja történt meg.”²⁶

Bár e kérdés vizsgálata további kutatást igényel, nem tűnik valószínűnek, hogy a korszak politikai hangulatára vezethető vissza Hye fentebbi álláspontjának kialakulása. Az osztrák jogtudós úgy vélte, hogy a *Kundmachungspatent* szövege alapján a büntetőkódexnek mint „általános zsinórmértéknek” a magyar és az erdélyi területeken is hatályba kellett volna lépnie, azonban II. József ez irányú törekvései ellenére a *Josephina* ezeken a területeken nem lépett hatályba. Noha Hye az 1790 utáni magyar büntetőkódifikációs kísérleteket röviden ismertette, véleménye szerint a magyar és az erdélyi területeken az első hatályba léptetett büntetőkódex az 1852. május 27-én kelt császári pátéssal kihirdetett büntető törvénykönyv volt. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy Hye ismerte Vuchetich Mátyás *Institutiones juris criminalis hungarici* című munkáját, amelyben a szerző röviden említést tett arról, hogy a *Josephina* a magyar területeken is hatályba lépett.²⁷

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Hye munkáját a magyar és az erdélyi területek vizsgálatában nyilvánvalóan nehezítette az a körülmény, amelyre 1854-ben Récsi Emil a Magyar Királyi Helytartótanács iratanyaga kapcsán felhívta a figyelmet. Récsi megjegyzését kicsit általánosabb kontextusba helyezve a 18. századi magyar jogtörténeti kutatások esetében mindig tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy viszonylag kevés olyan gyűjtemény (kivonat, mutató) jelent meg nyomtatásban, amely a magyar és az erdélyi dikasztériumok iratanyagát kronologikusan rendszerezte volna vagy kivonatos formában tette volna közzé. Ez az állítás II. József uralkodására is igaz, bár épp ez az a tízéves periódus, amikor több jelentős gyűjtemény is keletkezett. A teljesség igénye nélkül, Kassics Ignác és Linzbauer Xavér Ferenc kiemelkedő munkáitól eltekintve, pusztán csak II. József uralkodásának időszakára fókuszálva, e téren talán a legjelentősebb és legerjedelmesebb korabeli összeállításoknak szinerszeghi Keresztúry József művei tekinthetők.²⁸

Keresztúry munkái közül az 1788-ban megjelent, német és magyar nyelvű *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum* második része, amely az igazságügyi tárgyban keletkezett rendeleteket gyűjtötte össze, és alapvetően a korabeli magyar igazságszolgáltatási szervezetrendszer mutatta be, a *Josephina* területi hatályával kapcsolatban is tartalmazott egy fontos állítást. Keresztúry néhány, a büntetőügyekkel kapcsolatos rendelet ismertetésénél az 1786. november 30-án kelt *rescriptum* kapcsán megjegyezte, hogy a halálbüntetés eltörlésének következményeképpen csaknem az összes büntetőügy „más formát” (*alia forma, andere Gestalt*) nyert. Ennek következtében pedig az uralkodó jónak látta, hogy birodalma összes állama (*cunctae hereditariae Ditiones, alle Erbstaaten*) számára egy új büntető törvénykönyvet bo-

csásson ki, amely – teszi hozzá a szerző – majd a maga helyén ebbe a gyűjteménybe is be fog kerülni.²⁹

Keresztúrnak ez a megjegyzése két fontos megállapítást rejt, egyrészt, hogy az uralkodó egész birodalma számára akart egységes kódexet kiadni: az *Erbstaaten* kifejezés mellett sem az *österreichische*, sem pedig a *deutsche* jelzők nem szerepelnek, mint ahogy a *Ditionen* kifejezéshez sincs az *austriacae* vagy a *germanicae* jelző hozzákapcsolva. Másrészt az a megfogalmazás, hogy a büntetőkódexet majd annak idején (a maga idejében, *suo tempore, zu seiner Zeit*) felveszik ebbe a gyűjteménybe, azt bizonyíthatja, hogy a büntető törvénykönyvet a magyar és az erdélyi területeken is bevezették. Az *Introductio* első részének előszavából ugyanis az látszik, hogy az a magyar és az erdélyi területek esetében a *Justizgesetzsammlung*hoz hasonló funkciót tölthetett be, és bár csak két része jelent meg nyomtatásban, maga Keresztúrnak nem zárta ki a további részek elkészítésének lehetőségét. Tehát az *interpretatio grammatica* és *systematica* alapján a szerző fentebbi megjegyzését úgy lehet értelmezni, hogy mivel a *Josephina* a magyar és az erdélyi területeken is hatályba lépett, ezért a büntetőkódexet az *Introductio* egy későbbi részébe felveszik, mivel e gyűjtemény megalkotásának kifejezetten az volt a célja, hogy II. József által a magyar és az erdélyi területek számára kiadott rendeleteket összegyűjtse.³⁰

Annak az álláspontnak a német nyelvű szakirodalomban való szélesebb elterjedését, hogy a magyar és az erdélyi területeken a büntetőkódex nem lépett hatályba, nagyban elősegíthette az a körülmény is, hogy azok a művek, amelyekben ez a megállapítás megjelent, gyakran több kiadást is megértek. Hye kommentárja 1855-ben bővített formában jelent meg, amely azonban változatlanul tartalmazta a szerzőnek a *Josephina* területi hatályával kapcsolatos álláspontját. De ugyanebben az évben publikálta először Herbst is *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechtes* című művét, amely ezt követően még hat kiadást ért meg.³¹ Herbst ismerte Hye munkáját, akinek művéről az 1852. május 27-én kihirdetett büntető törvénykönyvre vonatkozó szakirodalom áttekintésénél elismerően nyilatkozott.³² Berner és Finger is ismerte Hye és Herbst munkáit, és bár azzal összefüggésben, hogy a büntetőkódex nem lépett hatályba a magyar és az erdélyi területeken, konkrétan nem hivatkoztak az osztrák szerzőkre, mégis mikor erről írtak, megfogalmazásaikból úgy tűnik, hogy mindketten Hye munkájára támaszkodtak. Berner Hyehez hasonlóan a *Kundmachungspatent* nyelvtani értelmezése alapján, a büntetőkódex általános jellegét (*allgemeines Gesetz*) hangsúlyozta, illetve kiemelte, hogy azt az uralkodó általános zsinórmértéknek szánta, majd hozzátette, hogy ez a törekvés azonban kudarcba fulladt (Hyehez hasonlóan Berner is a *scheitern* igét használta): a büntetőkódex a magyar és az erdélyi területeken nem lépett hatályba. Finger is a *Kundmachungspatent* általános zsinórmérték-megfogalmazásából vezette le, hogy ennek alapján a büntető törvénykönyvnek a magyar és az erdélyi területeken is hatályba kellett volna lépnie, azonban – és itt érzékelhetők egyértelműbben Hye gondolatai – a büntetőkódex azért nem lépett hatályba, mert azt a magyar és az erdélyi rendi országgyűlések nem fogadták el.³³

Minden bizonnyal egy átfogóbb kutatásra lenne szükség annak feltérképezésére, hogy a 19. század második felében a német nyelvű szakirodalomban mely szerzők vehették át egymástól a fentebb részletezett álláspontot. Azonban ettől a nézettől eltérő vélemények is felfedezhetők a 19. század második felének idegen nyelvű szakirodalmában. Alphons von Domin-Petrushevecz már 1865-ben az *Österreichische Revue* című folyóiratban közölt egyik írásában a büntetőkódexnek a magyar és az erdélyi területeken történő hatálybaléptetését illetően az előző szerzőkhöz képest árnyaltabban fogalmazott. Lényegében összehasonlította az 1787. január 1-jén hatályba léptetett *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* 1786. november 1-jén kelt *Kundmachungspatentjét* a büntetőkódex *Kundmachungspatentjének* szövegével. Tulajdonképpen *argumentum a minore ad maius* úgy érvelt, hogy mivel az általános polgári törvénykönyvet annak *Kundmachungspatentje* csak az örökös tartományokban (*in Unseren gesamten Deutschen Erbländern*) léptette hatályba, míg a büntetőkódex *Kundmachungspatentjében* ilyen megfogalmazás nincs, ezért az a *Josephina* területi hatályát illetően semmiféle korlátozást nem tartalmaz. Mindez és a büntető törvénykönyv általános zsinórmértékként való meghatározása a szerző szerint arra enged következtetni, hogy az uralkodó szándéka az volt, hogy a büntetőkódexet a magyar és az erdélyi területeken is alkalmazni kell.³⁴ Ráadásul Domin-Petrushevecz az első az eddig vizsgált szerzők közül, aki lényegében az *argumentum a contrario* megközelítést beemelve említést tett az egyesített Magyar–Erdélyi Királyi Kancellária által 1790. január 28-án kiadott *rescriptum*ról is.³⁵ E *rescriptum* kiadása közvetlen következménye volt annak az 1790. január 26-án kelt rezolúciónak, amelyben II. József pár héttel a halála előtt a „nevezetes tollvonással” három kivételtől eltekintve a tízéves uralkodása alatt hozott minden „általános rendeletet és intézkedést” (beleértve a büntetőkódexet is) visszavont, a magyar és az erdélyi területeket Mária Terézia halálának időpontjában fennálló állapotba helyezte vissza.³⁶

Egyértelmű megfogalmazás található az 1878. évi V. tc. és az 1879. évi XL. tc. 1885-ben megjelent francia fordításához írt bevezető részben, ahol a *Josephina* magyar területeken való hatálybaléptetése és annak az 1790/91. évi rendi országgyűlés által történő hatályon kívül helyezése olvasható. A két magyar törvény szövegének teljes fordítása a *Société de législation comparée* és a *Comité de législation étrangère* együttműködésének eredményeként jelent meg, a fordítást és az ahhoz fűzött megjegyzéseket, valamint a rendkívül alapos, bőséges magyar szakirodalmat is felvonultató bevezető részt a *Société* két tagja, Camille Martinet és Pierre Dareste de la Chavanne készítette, munkájukat pedig a *Société* magyar tagja Verseghi Nagy Ferenc nézte át és fűzött hozzá javaslatokat.³⁷

Érdekes jelenség, hogy a büntetőkódex területi hatályával kapcsolatos ellentétes vélemények akár egy adott munkán belül is előfordultak. Az 1894-ben megjelent tekintélyes *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung* első kötetében az *Österreich–Ungarn* című fejezetben az egymást követő osztrák és magyar büntetőjogot bemutató alfejezetek szerzői a

Josephina területi hatályát illetően eltérő álláspontra helyezkedtek. Karl Hiller véleménye szerint a büntetőkódex a magyar és az erdélyi területeken nem lépett hatályba, míg negyvenhét oldallal később a magyar alfejezet szerzője Wlassics Gyula világosan kijelentette, hogy a büntető törvénykönyv a magyar területeken is hatályba lépett.³⁸

Hasonló jelenség figyelhető meg az osztrák és a magyar szerzők között a *Jogtörténelmi Értekezések* 1997-ben megjelent 21. számában is. Wolfgang Pipek álláspontja szerint a *Josephina* soha nem lépett hatályba a magyar és az erdélyi területeken. Ezzel szemben Beliznai Kinga az 1795. évi büntetőkódex-tervezet megalkotásának előzményeként kiemelte, hogy II. József büntető törvénykönyve a magyar területeken is hatályba lépett, és ugyanebben a kötetben Mezey Barna is utalt rá a kodifikációs mozgalomnak a magyar jogtörténetben betöltött szerepéről szóló tanulmányában, hogy a büntetőkódexet II. József visszavonta, majd azt az 1790/91. évi rendi országgyűlés is hatályon kívül helyezte.³⁹

A hazai szerzők idegen nyelven publikált írásai közül Hajdu Lajos 1973-ban megjelent német nyelvű tanulmánya emelhető ki, amely az eddigi kutatások alapján először foglalkozott részletesen a büntető törvénykönyv magyar területeken való alkalmazásával, és elsősorban a kancelláriai iratanyagra támaszkodva vizsgálta a büntetőkódex magyar és erdélyi területeken történő hatálybaléptetésének folyamatát.⁴⁰ Hajdut követően természetesen még számos hazai szerző hangsúlyozta idegen nyelven megjelentetett büntetőjogtörténelmi témájú publikációjában, hogy a büntetőkódex a magyar és az erdélyi területeken is hatályba lépett.⁴¹ Valószínűleg részben ezzel függhet össze, hogy több, az ezredforduló után keletkezett német nyelven írt munka szerzője a *Josephina* kapcsán – a magyar kutatók írásaira hivatkozva – már megemlítette, hogy a büntetőkódex a magyar területeken is hatályba lépett.⁴² Talán legújabbán pedig Ammerernek az ÖStA-ban végzett levéltári kutatásai nyújtanak hasznos támpontot a büntetőkódex magyar és erdélyi területeken történő bevezetésének vizsgálatához, és erősítik meg Marczali Henrik és Hajdu Lajos egyes megállapításait.⁴³

4. Összefoglalás

A *Josephina* területi hatályának kutatása során érdemes a birodalom egyes államai esetében mindig külön-külön vizsgálni és értékelni a hatálybaléptetés egyes mozzanatait, vagy az arra irányuló törekvések sikerességét (sikerelenségét). Ahogy arra a vázlatosan megemlített lombard példa is rávilágít, bár a *Kundmachungspatent* szövege alapján az uralkodó szándéka az lehetett, hogy egységes kódexet adjon birodalma összes állama és tartománya számára, azonban a *Josephina* bevezetése nem történt meg a Habsburg Monarchia egész területén, és ott, ahol a büntető törvénykönyvet mégis bevezették, a hatálybaléptetés folyamata sem feltétlenül teljesen azonos „forgatókönyv” szerint és azonos ütemben zajlott. Ezzel összefüggésben

a mélyebb politikai és társadalmi körülmények feltárása, valamint Lombardia Austriaca és Österreichische Niederlande területei igényelhetnek mélyebb elemzést, amelyben többek között Szántay Antal kutatásai nyújthatnak nagy segítséget.

Az eddigi kutatás alapján az osztrák szakirodalomban körülbelül a 19. század közepén megjelent egy olyan nézet, miszerint a *Josephina* a magyar és az erdélyi területeken nem lépett hatályba. Az ezt az álláspontot képviselő szerzők ugyan nem tagadták, hogy II. József a birodalom e területein is be kívánta vezetni a büntető törvénykönyvet, azonban éppen arról a körülbelül hároméves időszakról nem szolgáltak adatokkal, amikor a büntetőkódex valóban hatályban volt a magyar és az erdélyi területeken is. Nyilvánvalóan részletesebb elemzést igényel annak vizsgálata, hogy ez az álláspont milyen mértékben hatotta át a 19–20. századi tudományos szakirodalmat, mindazonáltal már a kutatás jelen állapotában is fontos kiemelni, hogy a fentebbi megállapítás nem tekinthető általánosnak, hiszen olyan írások is jelentek meg idegen nyelven, amelyek szerzői legalábbis utalás szintjén, de hangsúlyozták, hogy a büntetőkódexet a magyar és az erdélyi területeken is hatályba léptették.

A *Josephina* magyar és erdélyi területeken való bevezetésével kapcsolatosan általánosságban a tudományos szakirodalomban megfigyelhető egy *argumentum a contrario* érvelés, amely a büntetőkódexet hatályon kívül helyező 1790. január 26-án kelt rezolúción és az 1790/91:40. és 41. törvénycikkeken alapszik. Azonban a *status quo* visszaállításának szellemében elfogadott 1790/91:40. és 41. törvénycikkek megfogalmazásai az *abrogatio* vonatkozásában inkább deklaratív, mintsem konstitutív jellegűnek tűnnek. Természetesen nem értékelve alul a közjogi (garanciális) jelentőségét annak, hogy a hatályon kívül helyezés tényét törvényben (is) rögzítették, hiszen a *status quo* visszaállítása részben éppen ebben nyilvánult meg. Ha a büntetőkódex hatályon kívül helyezése „irányából” közelítünk annak hatálybaléptetése felé, akkor a kiindulópontnak valóban az uralkodó 1790. január 26-án kelt rezolúciója tekinthető, azonban a rezolúció és az 1790/91. évi két törvénycikk között a hiányzó vagy legalábbis tudomásom szerint a jogtörténelmi kutatások által eddig még kevésbé vizsgált „láncszemek” mélyebb elemzése a területi hatály témájának átfogóbb feldolgozásában a kutatás folytatásának egyik lehetséges irányát jelöli ki.

Hajdu Lajos kutatásai a *Josephina* területi hatályának vizsgálata szempontjából elsősorban azért tekinthetők jelentősnek, mert az *argumentum a contrario* megközelítéssel szemben a büntetőkódex bevezetése felől közelítette meg a kérdést. Hajdunak a kancelláriai iratanyag alapjánó kutatásai fontos kiindulópontot jelentenek a hatálybaléptetés teljes folyamatának, elsősorban a Hétszemélyes Tábla, a Magyar Királyi Helytartótanács, az Erdélyi Gubernium, illetve egyes nemesi vármegyék iratanyagának vizsgálatán alapuló rekonstrukciójában, amely a kutatás másik lehetséges irányát képezheti.

BICZÓ, ANDRÁS

Einige Anmerkungen zur räumlichen Geltung des josephinischen Strafgesetzes von 1787

(Zusammenfassung)

Das Strafgesetz von Joseph II., die sogenannte *Josephina* scheint bloß ein „Intermezzo“ in der ungarischen Strafrechtsgeschichte zu sein. Da die *Josephina* in ungarischen und siebenbürgischen Gebieten knapp drei Jahre lang (1787–1790) in Kraft war, vielleicht durch diesen „episodischen“ Charakter kann die Untersuchung des Strafgesetzes interessant werden. Mit Anwendung der klassischen Methode der Rechtsinterpretation fokussiert die Studie auf die räumliche Geltung des Kodexes und beschränkt sich auf eine Analyse unter nur zwei Aspekten. Aufgrund der grammatikalischen und teleologischen Auslegung des Kundmachungspatentes vor dem Strafgesetz und auch der Fachliteratur scheint es deutlich zu sein, dass die grundsätzliche Absicht des Monarchen war, für alle seiner Staaten ein allgemeines Gesetz als eine bestimmte Richtung zu geben. Er beabsichtigte eigentlich, denn im Verlauf der Beurteilung der begangenen Tat und Strafzumessung genossenen ziemlich weiten richterlichen Spielraum in Schranken zu halten und seine Gesamtstaatsidee auch in der Strafrechtspflege durchzusetzen. Es lohnt sich dennoch, den Einführungsprozess des josephinischen Strafgesetzes sorgfältiger zu analysieren und einzelnen Momente

der Inkraftsetzung oder zumindest die Bestrebungen danach immer hinsichtlich der einzelnen Staaten und Länder der Habsburgermonarchie zu rekonstruieren. Der aus dem Kundmachungspatent erschlossene gesetzgeberische Wille ging nicht restlos in Erfüllung, weil die *Josephina* nicht in allen Staaten und Ländern in Kraft gesetzt wurde, wie zum Beispiel in der österreichischen Lombardei auch nicht. Das andere Problem wird durch diese Erforschung in Verbindung mit der räumlichen Geltung entdeckt, dass es nämlich einen latenten Gegensatz in der deutschsprachigen Fachliteratur gibt. Manche prominenten hauptsächlich österreichischen und deutschen Rechtsgelehrten vertraten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bzw. sogar im nächsten Säkulum den Standpunkt, dass der Kodex im Königreich Ungarn und in seinen Nebenländern sowie im Großfürstentum Siebenbürgen nie in Kraft war. Diese Verfasser haben doch keine Informationen über das ungarische Strafrecht in der Periode von 1787 bis 1790 gegeben. Jedoch erwies sich ihre Meinung gar nicht als alleinig, denn zahlreiche fremdsprachige Studien wiesen auf die Inkraftsetzung der *Josephina* sowohl in ungarischen als auch siebenbürgischen Gebieten hin.

BICZÓ, ANDRÁS

Some observations regarding the territorial scope of the Josephinist criminal code of 1787

(Abstract)

The criminal code of Joseph II, the so-called *Josephina* seems to be a mere ‘intermezzo’ in the history of Hungarian criminal law. Since the *Josephina* was in force for less than three years (1787–1790) in the Hungarian and Transylvanian territories of the Habsburg Monarchy, perhaps just this ‘episodic’ feature can make the analysis of the criminal code remarkable and relevant. The study focuses on the territorial scope of the *Josephina* applying the classical methods of legal interpretation, and it is confined to examining the topic from only two aspects. Based on the grammatically and teleologically interpreted *Kundmachungspatent* before the text of the code and according to the literature, it seems clear that the fundamental intention of the emperor was ‘eine bestimmte Richtung zu geben’ for all his states. His conception was to restrict the considerable latitude that judges had in sizing up the perpetrated act and imposing punishment. In addition, he aimed at making his *Gesamtstaatsidee* implemented in the criminal justice as well. But it is worth scrutinizing the process of introducing the criminal code and the single phases of

putting it into force or at least reconstructing the efforts to come the code into effect, always with peculiar regard to each state and land of the Habsburg Monarchy. The emperor’s legislative will explored in the text of *Kundmachungspatent* could not fully come to fruition, since the *Josephina* did not enter into force in all states and lands of the Monarchy, for instance, not in Austrian Lombardy. The research also revealed another problem concerning the territorial scope, viz., a latent contradiction is observable in the German literature. A few prominent, principally Austrian and German legal scholars took the view in the second half of the 19th century that the code never entered into force in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania. However, these authors did not provide information on the Hungarian and Transylvanian criminal law in the period of 1787–1790. Nevertheless, their opinions have not proved exclusive, since numerous studies published in foreign languages, principally in German, have pointed out that the *Josephina* carried into effect in both Hungarian and Transylvanian territories.

Jegyzetek

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

- 1 HOCK, Carl Freiherr von – BIDERMANN, Hermann Ignaz: *Der österreichische Staatsrath (1760–1848). Eine geschichtliche Studie*. Wien, 1879. Wilhelm Braumüller k. k. Universitätsbuchhändler, 322. p.; AMMERER, Gerhard: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Wien, 2010. Studienverlag, 333. p.
- 2 *Josephs des Zweyten, Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache. Für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich, ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Tyrol und die Vorlanden, in dem siebten Jahre seiner Regierung*. Prag–Wien, 1788. Schönfeldsche Buchhandlung, 7–60. p. [JGS 1788].
- 3 HYE, Anton: *Das österreichische Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen; die dazu gehörigen Verordnungen über die Competenz der Strafgerichte und die Preßordnung vom 27. Mai 1852*. Wien, 1852. Verlag von Friedrich Manz, 28. p.; HYE-GLUNEK, Antal: *Az ausztriai büntető törvény általános része, Tartalmazza: A kihirdetési nyilatparancsot (I–IX czikk) és az első rész hat első fejezeteit (1–57 §§) vagy is: a büntettekéről s azok büntetéséről általában, s sulyosító és enyhítő körülményekről, nemkülönben azok büntetés kiszabásánál alkalmazásáról és a büntettek fösztásáról szóló tant.* Ford. SOMOSY József. Bécs, 1856. Manz Frigyes sajátja, 25. p.; PETRUSHEVECDOMIN, Alphons von: *Die Justizreformen in Oesterreich seit dem Regierungsantritt Maria Theresia's, III. Organisation und Legislation unter Kaiser Joseph II. (Schluß). Oesterreichische Revue*, 1865. Bd. 6. 82. p.; FINGER, August: *Das Strafrecht systematisch dargestellt. Erster Band*. Berlin, 1894. Carl Heymanns Verlag, 36. p.; AMMERER 2010. 333. p.
- 4 HU MNL OLA 39-a-1787-No. 4048. HAJDU, Lajos: *Das Strafgesetzbuch Joseps II. in Ungarn. Beiträge zur Wertung der strafrechtlichen Reformen des Josefinismus*. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica*, 1973. 15. tom. 30–31. p.; Uő.: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarország. *Jogtudományi Közlöny*, 1974. 1–2. sz. 49. p.
- 5 *Wiener Zeitung*, Nr. 11 v. 1787. 285–286. p.; *Provinzialnachrichten aus den kaiserlich königlichen Staaten. Historisch-staatistischen und gelehrten Inhalts*. Nr. 11 v. 1787. 161–162. p.; *Staats-Relation derer neuesten europäischen Nachrichten und Begebenheiten*. Nr. 19. v. 7. 2. 1787.; *Preßburger Zeitung*, Nr. 12. v. 10. 2. 1787.; *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*, Nr. 12. v. 1787. 93–94. p.; *Bayreuther Zeitungen*, Nr. 18. v. 1787. 123–124. p.; *Oberdeutsche Staatszeitung*, Nr. 31. v. 1787. 121. p.; *Gazzetta universale o sieno notizie istorice, politiche, di scienze, arti, agricoltura ec.*, Nr. 20. v. 1787. 157. p.
- 6 KREY, Volker: *Keine Strafe ohne Gesetz: Einführung in die Dogmengeschichte des Satzes „nullum crimen, nulla poena sine lege“*. Berlin–New York, 1983–2014. Walter de Gruyter, 6. p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110890693>; SCHMIDT, Eberhard: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. Göttingen, 1995. Vandenhoeck & Ruprecht, 256. p.; HARTL, Friedrich: *Grundlinien der österreichischen Strafrechtsgeschichte bis zur Revolution von 1848*. In MÁTHÉ, Gábor – OGRIS, Werner (Hrsg.): *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtscodifikationen im XIX–XX. Jahrhundert*. Budapest, 1996. UNIÓ Zeitung- und Buchverleger Handlung GmbH, 25–26. p.; DANNECKER, Gerhard: *Das intertemporale Strafrecht*. Tübingen, 1993. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 97. p.; EISELE, Jörg: *Die Regelbeispielsmethode im Strafrecht. Zugleich ein Beitrag zur Lehre vom Tatbestand*. Tübingen, 2004. Mohr Siebeck, 47. p.
- 7 JGS 1788. 11. p.
- 8 *Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhheim etc. etc. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich, etc. etc. peinliche Gerichtsordnung*. Wien, 1769. gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 281–282. p.; HERBST, Eduard: *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechtes. Mit Rücksicht auf die Bedürfnisse des Studiums und der Anwendung. Erster Band. Von den Verbrechen*. Wien, 1855. Verlag von Friedrich Manz, 8. p.; HOLTZENDORFF, Franz von: *Handbuch des deutschen Strafrechts. Erster Band. Die geschichtlichen und philosophischen Grundlagen des Strafrechts*. Berlin, 1871. C. G. Lüderitz'sche Verlagsbuchhandlung, Carl Habel, 123. p.
- 9 JGS 1788. 11. p. (I. 14. §), 13. p. (I. 23. §), 45. p. (II. 8. §); HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 37. p. A kódex „merevségéből” fakadó alkalmazási nehézségekre lásd HAJDU 1973. 41–43. p.; HAJDU 1974. 53–54. p.
- 10 JGS 1788. 7. p.
- 11 MAUCHER, Ignaz: *Das österreichische Strafgesetz über Verbrechen sammt den auf dasselbe sich beziehenden Gesetzen und Verordnungen, systematisch bearbeitet als Hilfsbuch beim Studium desselben*. Wien, 1847. Bei Braumüller und Seidel, k. k. Hof-Buchhändler, 4. p.; HYE 1852. 28. p.; HYE-GLUNEK 1856. 25. p.; PAUSER, Joseph: *Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey-, Malefiz- und Landesordnungen)*. In PAUSER, Joseph – SCHEUTZ, Martin und – WINKELBAUER, Thomas (Hrsg.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert) Ein exemplarisches Handbuch*. Wien–München, 2004. R. Oldenbourg Verlag, 238. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205160199.216>.
- 12 *Vierteljähriger chronologischer Auszug der von dem oberösterreichischen Landesgubernium vom 1. Jänner bis letzten März 1787. bekanntgemachten Verordnungen*. I. Hofverordnungen. Nr. 30. *Vierteljähriger Chronologischer Auszug der von dem k. k. Landesgubernium in Böhheim, vom 1ten Jenner bis letzten März 1787. bekannt gemachten in das Allgemeine einschlagenden Verordnungen*. I. Hofverordnungen. Nr. 30.
- 13 *Allgemeine Literatur-Zeitung*, Nr. 45. v. 1788. 485. p.
- 14 KWAITKOWSKI, Ernst von: *Die Constitutio Criminalis Theresiana – Ein Beitrag zur thesianischen und Reichs- und Rechts-Geschichte*. Innsbruck, 1904. Verlag von Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 30. p.; POMIANOWSKI, Piotr Zbigniew: *Napoleonic Divorce Law in Poland (1808–1852)*. Leiden–Boston, 2022. Brill Nijhoff, 49. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004507319_003.
- 15 *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1. Ianuar. ad ultimam Decembris Anno 1787. Emanatorum. – Continuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1787. Wypadłych*. Leopoli, 1787. Typis Viduae Josephae Piller, S. C. R. A. M. Gubernial. Typogra, 16–18. p. [Continuatio edictorum et mandatorum 1787]; WINIWARDER, Joseph: *Darstellung der Organisation und Verwaltung der Königreiche Galizien und Lodomerien*. Lemberg–Tarnow, 1826. Verlag Kuhn und Millikowski, 10–11., 106. p.
- 16 *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung, enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1787. Vierzehnter Band*. Wien, 1789. Verlegt bei Joh. Georg Moesle K. K. privil. Buchhändler, 797. p.; *Ustawa powszechna o występkach i ich karaniu. Allgemeine Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. w Wiedniu, 1787. w Drukarni Jana Tomasza de Trattner, Ces. Królew. Nadwor. Drukarza i Bibliopoli, Wien, 1787. gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, Kundmachungspatent.
- 17 *Continuatio edictorum et mandatorum 1787*. 151–152. p.
- 18 PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *A History of Law in Europe – From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Transl. FITZGERALD, Ca-

- terina. Cambridge, 2017. Cambridge University Press, 435. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316848227>; BOIS-PEDAIN, Antje du: Criminal Justice Reform in the Austro-Hungarian Empire, Habsburgian Lombardy and Tuscany: Beccaria's Policy Memoranda in Context. In BOIS-PEDAIN, Antje du – SHACHAR, Eldar (eds.): *Re-Reading Beccaria: On the Contemporary Significance of a Penal Classic*. New York, 2022. Hart, 293–294. p.
- ¹⁹ HAJDU 1973. 30–31. p.; HAJDU 1974. 49. p.
- ²⁰ HYE 1852. 29. p.; HYE-GLUNEK 1856. 26. p.; BERNER, Albert Friedrich: *Die Strafgesetzgebung in Deutschland vom Jahre 1751 bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1867. Verlag von Bernhard Tauchnitz, 19. p.; HERBST 1855. 8. p.; NEELMEYER-VUKASSOWITSCH, Heinrich: *Oesterreich-Ungarn. Nach eigenen Beobachtungen geschildert*. Leipzig, 1885. Verlag von Richard Bauer, 816. p.; JANKA, Karl – RULF, Friedrich: *Das österreichische Strafrecht*. Prag–Wien–Leipzig, 1890. F. Tempsky Buchhändler der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 19. p.; FINGER 1894. 36. p.; SCHMIDT 1995. 256. p.
- ²¹ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 3. Hübl Heinrich–Knoller Richard*. Wien, 1965. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 22. p.
- ²² MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár – 1740–1835. évi törvénycikkek*. Ford. CSIKY Kálmán. Budapest, 1901. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda–Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 188–189. p.
- ²³ HYE 1852. 29. p.; HYE-GLUNEK 1856. 26. p.
- ²⁴ FRONTIUS Mátyás – ÉRFALVI HALMÁGYI István: *Compilatae constitutiones regni Transylvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum. Ex articulis ab anno millesimo septingentesimo quadragesimo quarto ad praesentem hunc usque millesimum septingentesimum nonagesimum secundum conclusis excerptae. 3. Könyv. Novellaris articulosok*. Claudiopoli, 1816. Typis Lycei Regii, 189. p.; MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár – 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Ford. KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen. Budapest, 1900. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 530–531. p.
- ²⁵ *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló rendeknek 790^{dik} Esztendőben Karátson Havának 12^{dik} napjára Szabad Királyi városba Kološvár-ra hirdettetett, és több következtet napokon tartott közönséges Gyűléseikben lett végezéseknek és foglalatosságoknak Jegyző Könyve [Projectum articulozum Dietalium in generalibus Comitibus Statuum, et Ordinum M. Principum Transylvaniae in Liberam Regiamque civitatem Claudiopolim altissime indictis, et a die 21ma Mensis Decembris Anni 790. usque ad Diem 9^{num} Mensis Augusti 791. continuative celebratis conclusorum, et pro confirmatione Regia Augustae aulae submissorum.]*. Kološváratt, 1791. Nyomt. a^o Ref Kolégyom Betüivel, 77., 89–90. p.; FRONTIUS-ÉRFALVI HALMÁGYI 1816. 212., 216–217. p.; MÁRKUS (szerk.) 1900. 550–553. p.; DEGRÉ Alajos: *Az erdélyi büntetőjog történetéhez. Jogtudományi Közöny*, 1980. 10. sz. 684–686. p.; NÁNÁSI László: *Büntetőjog*. In VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Juris, 303., 306., 311. p.; LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 47., 59. p.
- ²⁶ A jozefinizmus büntetőeljárás reformjairól és a *Kriminalgerichtsordnung* részleges adaptációjáról lásd részletesebben HAJDU Lajos: *A közjő szolgálatában – A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól*. Budapest, 1983. Magvető Könyvkiadó, 331–363. p.
- ²⁷ HYE 1852. 84–85. p.; HYE-GLUNEK 1856. 75–76. p.; VUCHETICH Mátyás: *Institutiones juris criminalis Hungarici in usum Academiae Regni Hungariae*, Budae, 1819. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 18. p.
- ²⁸ RÉCSI Emil: *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. Az összes közigazgatási szervezet és az államszolgálati viszonyok rendszeres előadása*. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv sajátja, 12–14. p.
- ²⁹ SZINERSZÉKI KERESZTURY József: *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro regno Hungariae et ei adnexis provinciis, magno item principatu Transylvaniae. Pars II*. Viennae, 1788. Typis Josephi Nobilis de Kurzbek, Caes. Reg. Aul. Typogr. et Bibliopolae, 89. p.
- ³⁰ Uo. *Pars I*. VI–VII., X. p.
- ³¹ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 2 Glaesner Arthur–Hübl Harald H.*. Wien, 1959. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 281. p.
- ³² HERBST 1855. 22. p.
- ³³ BERNER 1867. 18–19., 301. p.; FINGER 1894. 36., 52–53. p.
- ³⁴ PETRUSHEVECZ-DOMIN 1865. 120. p.; *Josephs des Zweyten, Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache. Für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich, ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Tyrol und die Vorlanden, in dem sechsten Jahre seiner Regierung*. Wien, 1787. Schönfeldsche Buchhandlung, 71. p.
- ³⁵ Ifj. BARTA János: *A nevezetes tollvonás. II. Józsefvisszavonja rendeleit*. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 119–121. p.
- ³⁶ MARCZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában. Harmadik kötet*. Budapest, 1888. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 565. p.; Ifj. BARTA 1978. 118. p.
- ³⁷ MARTINET, Camille – DARESTE DE LA CHAVANNE, Pierre (trad.): *Code pénal hongrois des crimes et des délits (28 mai 1878) et Code pénal hongrois des contraventions (14 juin 1879)*. Paris, 1885. L'Imprimerie nationale, XII. XXXVII. p.
- ³⁸ HILLER, Karl: *Österreich*. In Internationalen Kriminalistischen Vereinigung. In LISZT, Franz von (Hrsg.): *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung. I. Band: Das Strafrecht der Staaten Europas*. 1894. Berlin, Verlag von Otto Liebmann, Buchhandlung für Rechts- und Staatswissenschaften, 117. p.; WLASSICS Gyula: *Ungarn*. In Internationalen Kriminalistischen Vereinigung. In LISZT, Franz von (Hrsg.): *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung. I. Band: Das Strafrecht der Staaten Europas*. 1894. Berlin, Verlag von Otto Liebmann, Buchhandlung für Rechts- und Staatswissenschaften, 164. p.
- ³⁹ PIPEK, Wolfgang: *Das Allgemeine Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung, 1787*. In MEZEY, Barna (Hrsg.): *Strafrechtsgeschichte im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest, 1997. Publikationen des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte an der Eötvös-Loránd-Universität, 49. p.; BÓDI BELIZNAI, Kinga: *Der Entwurf des ersten ungarischen Strafgesetzbuches von 1795*. Uo. 98. p.; MEZEY, Barna: *Über die Rolle die Kodifikationsbewegung in der ungarischen Rechtsgeschichte*. Uo. 91. p.
- ⁴⁰ HAJDU 1973. 29–48., különösen 30–31. p.
- ⁴¹ A teljesség igénye nélkül BÉLI Gábor – KAJTÁR, István: *Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis“ von 1687. Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte*, Nr. 4. v. 1994. 334. p.; NAGY, Ferenc: *Die deutsch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen in der Vergangenheit und Gegenwart*. In KARSAI, Krisztina (Hrsg.): *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung*. Szeged, 2008. Pólay Elemer Alapítvány, 22. p.; BATÓ, Szilvia: *Österreichische Wirkungen in der ungarischen Strafrechtswissenschaft vor 1848 am Beispiel der Straftaten gegen das Leben*. In BADÓ, Attila – BELLING, Detlev W. – BÓKA, János – MEZEI, Péter (Hrsg.): *Internationale Konferenz zum zehnjährigen Bestehen des Instituts für Rechtsvergleichung der Universität Szeged*. Potsdam, 2014. Universitätsverlag Potsdam, 73–74. p.
- ⁴² A teljesség igénye nélkül STEINBERG, Georg: *Aufklärerische Tendenzen im ungarischen Strafrecht. Rechtsgeschichtliche Vorträge/Lectures on Legal History*, 2006. 39. sz. 5–6. p.; RÜPING, Hinrich – JERUSCHKE, Günter: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. München, 2011. C. H. Beck, 76. p.; OLECHOWSKI, Thomas: *Zur Entstehung des österreichischen Strafgesetzes 1852*. In OLECHOWSKI, Thomas – NESCHWARA, Christian – LENGAUER, Alina (Hrsg.): *Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag*. Wien–Köln–Weimar, 2010. Böhlau Verlag, 324. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205790907.319>.
- ⁴³ AMMERER 2010. 335–336. p.; MARCZALI 1888. 149. p.; HAJDU 1973. 30–31. p.; HAJDU 1974. 49. p.

Bodnár Beáta

Út a megbékélés lehetőségéig

A büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi története

„A múltnak mi nem vagyunk fontosak, minekiünk
 fontos a múlt.”

(Grecsó Krisztián)

Napjainkban a történelemkutatás, a jogtörténelem vizsgálata vagy a múltban történő vizsgálódás korántsem éli reneszánszát. Az új és innovatív tudományágak – természettudományok, informatika – a haladás jegyében minden más területet az ingerküszöbünk alá szorítanak. Mindenki saját munkájában a jövő építésére, az elődök megelőzésére, korábban soha nem látott jelenségek feltárására törekszik. Ez a fejlődés azonban a múlt ismerete, a tanulságok levonása nélkül – álláspontom szerint – nem lehetséges.

Ugyanez a kijelentés érvényes a jogtudomány, így a helyreállító igazságszolgáltatás jogintézményeinek fejlesztésére is. A büntetőjogban a resztorativitás lecsapódásaként ismert a büntetőjogi közvetítői eljárás, valamint – a ma már csak részben hozzákapcsolódó – az anyagi jogi tevékeny megbánás büntethetőséget megszüntető ok. A gyakorlati tapasztalatok, pártfogó felügyelői beszámolók alapján mind az elkövetők, mind a sértettek szívesen vesznek részt büntetőjogi mediációban, az eljárások sikerrel zárulnak, a konfliktus feloldódik, és valódi megoldás születik. A technika vívmányainak – és a szükségnek – köszönhetően ma már telekommunikációs eszközön keresztül egyeztetést is lehető tesz a büntető-eljárás törvény, ezzel is megkönnyítve a felek helyzetét, és ösztönözve őket a jogintézmény minél gyakoribb alkalmazására.

A látszólagos sikertörténet ellenére a büntetőjogi közvetítői eljárás bevezetésére hazánkban – a nemzetközi helyzethez képest lemaradva – csupán 2007. január 1-jén került sor. Éppen ezért tanulmányomban – a múlt megismerésének fontosságát szem előtt tartva – igyekszem két kérdéskör alaposabb megvilágítására. Legfőbb céloom annak a dilemmának a megválaszolása, hogy miért csupán 2007. január 1-jén kerültek bevezetésre a magyar büntetőjog tengerébe a helyreállító igazságszolgáltatást megtestesítő jogintézmények. Másodsorban a válaszkérés során – a legelső jogtörténelmi emlékeinktől – feltárom a resztoratív igazságszolgáltatás hazai gyökereit, hogy megismerjük és értékeljük az „előd” jogintézményeket. Az elemzést kronológiai sorrendben, a vonatkozó szakirodalmak értelmezésével végzem.

Reményeim szerint az elemzés – a két fő tárgykör megismerésén túl – alkalmas lesz a teljes hazai történet megvilágítására, gazdagítva ezzel a szakirodalmi palettát, és szolgálva a múlt megértésének folyamatát.

1. A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete

A helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi történetének felvázolását megelőzően fontosnak tartom a resztoratív igazságszolgáltatás alapvető sajátosságainak ismertetését. Álláspontom szerint e rövid áttekintő nélkül nem lennének képesek felismerni a helyreállítás sajátosságait, így azonosíthatatlanná válnának annak jogtörténelmi előzményei. Mindezen felül úgy vélem, amennyiben e kritériumoknak a jogintézmény nem felel meg maradéktalanul, nem tekinthető – legfeljebb részben – a resztoratív igazságszolgáltatás előzményének.

A közvetítői eljárás vagy *criminal mediatio* ma ismert fogalmaink szerint a 20. század derekán jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban.¹ A kriminológia térnyerésével világossá vált, hogy sem kizárólag a tettre, sem kizárólag a tettesre koncentráló büntetőpolitika nem válhat eredményessé. Ezzel a felismeréssel párhuzamosan a viktimológiai kutatások hatására a jogtudomány felismerte, hogy kizárólag a „szindarab” egyetlen szereplőjére koncentrál. A sértett – a dráma másik szereplője – a sötétben marad, azonban az ő előrelépése nélkül a bűncselekmény a maga teljességében nem tárható fel.² A kriminalitás megismerése, kezelése és megelőzése érdekében a két gondolat összekapcsolódott és kibontakozott a resztoratív igazságszolgáltatási szemlélet.³

A legfőbb szempont vitathatatlanul a konfliktus feloldása. Konzekvencionalista elméletként célja a jövőbeni bűnözés csökkentése, továbbá új elemként jelenik meg a sértettnek nyújtandó jóvátétel elérése. A konfliktust a közösség vitájaként értékeli, annak megoldását oda kívánja visszavezetni.⁴ Az igazságszolgáltatást éppen ezért holisztikus módon olyan ideális állapotként szemléli, amely egyformán figyel az elkövetőre, az áldozatra és a közösségre.⁵ Ebben a vetületben az állam feladata polgárainak bátorítása a konfliktusok kezelésére. A folyamat jellemzői, hogy az elkövető, az áldozat és minden érintett bevonásával történik a végkifejlet konszenzusos meghatározása. Ilyen módon a közösség visszkapja a konfliktus megoldásának lehetőségét, és mivel ők a folyamat aktív részesei, nem csupán külső szemlélői, így nagyobb eséllyel fogadják vissza az elkövetőt.⁶ Az áldozatban gyakran jelentkező természetes bosszúvágy szintén feldolgozható, hiszen lehetősége nyílik az elkövető motivációinak mélyebb megismerésére, érdekeit végig szem előtt tartják, továbbá ideális esetben megtapasztalhatja az elkövető mély megbánását. A terhelt szempontjából az eljárás jövőorientáltsága szintén kedvezően hat, valamint a következmények tekintetében az egyéniesítés hatékonyabban megvalósulhat.⁷ Az erős közösségi részvétel és a jóvátétel mind a generális, mind a speciális prevenció megvalósulását elősegítik.⁸

Összességében a magyar jogtörténet tengerében olyan „homokszemeket” keresünk, amelyek koncentráltak a sértett és az elkövető közötti párbeszédre, a bűncselekményt mint feloldandó társadalmi konfliktust kezelték, a közösséget bevonták a megoldás folyamatába, valamint érintették a jóvátétel lehetőségét.

2. A helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi története

Tanulmányom további részében kronológiai sorrendben igyekszem feltárni a reparatív igazságszolgáltatás jogtörténeti előzményeit. Az egyes részfejezetek végén az abban leírtakat értékelem abból a szempontból, hogy azok részben vagy egészben megfelelnek-e az első fejezet végén rögzített elvárásoknak. Reményeim szerint az elemzés végére világossá válik, miért 2007. január 1-jén jelent meg a közvetítői eljárás és a tevékeny megbánás a büntetőjogban, illetve valóban léteztek-e előd-jogintézményeik.

2.1. A kezdetek

Az államalapítást megelőző ősmagyar büntetőjogunkat rögzítő jogtörténeti emlékek a mai napig csekély számban lelhetők fel. A névtelen jegyző, bölcs Leó, Constantinus írásain túl néhány krónika áll rendelkezésre forrásmerítésként. Az ősmagyar büntetőjog a legnagyobb valószínűség szerint a magánbosszú elvén alapult, azonban már ekkor is léteztek bíróságok (kharkász, gylas). A krónikák tanúsága szerint ezek a bírói fórumok a hunok által működtetett igazságszolgáltatáshoz hasonlítottak. A bírót a nemzetség maga választotta, aki azonban igazságtalan ítélezés esetén bármikor elmozdítható volt, döntéseit a közösség felülbírálhatta, esetlegesen enyhíthette.⁹

A közösség aktív részvételén túl a helyreállító igazságszolgáltatás nyomai I. (Szent) István dekrétumaiban jelennek meg. A szövegekben rögzített mediátorok, kifogástalan előkelő urak voltak, akiknek hivatása volt a feleket kibékíteni, kiegyeztetni.¹⁰ A közvetítést ebben az időben a kompozíció elkerülésére alkalmazták.¹¹ Szent László dekrétuma harmadik könyvének 27. cikke az otthoni megbékélést és a bírói békéltetést egyaránt engedélyezte. A bírói békéltetés bevételének kétharmada a királyt, egyharmada pedig a bírót illette. A felek külön kérésére járt el vadászati kérdésekben a vadászbíró, közös tó használatának esetében a tóbíró, nagycsaládokban a gazda, míg egyéb kérdésekben az adott közösség előljárói. Az eljárás akadályos volt, ha a sérelmet szenvedett kárát már megtérítették.¹² A jogintézmény működési elemeit megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy szellemisége a választottbíráskodás gyakorlatához lényegesen közelebb áll, mint a közvetítői eljárás folyamatához.

Az Árpád-házi királyokat követően a rendelkezések sora szüksézávan tér ki a helyreállító igazságszolgáltatás gondolatát tükröző jogintézményekre. Nagy Lajos király törvényei engedik az egyezés megkötését, sőt az elköve-

tőket a bíró három napra egyezkedés céljából fogva tarthatta. A folyamat bármilyen akadályozása szigorúan tilos volt, ahogyan természetesen a korábbiakhoz hasonlóan a bírónak és a kincstárnak járt a békedíj. II. Ulászló ezt az összeget 100 aranyforintban állapította meg.¹³ Zsigmond a szabad egyezkedés lehetőségét megtartva, eltörölte a békedíjat. Az ingyenesség megnyílásával gyakorivá vált a békéltető – *pro viribi* – igénybevétele.¹⁴ Hunyadi Mátyás a jogintézményt kiterjesztette a gondatlanságból elkövetett emberölés esetére is, ám halálával megszűnt az egyezkedés lehetősége. Következő felbukkanása 1514-re tehető, amikor a parasztfelkelést követően ismétlen engedélyezték a szabad mediációt. A Hármaskönyv szabályai között még fellelhetők ezek a rendelkezések, azonban a Habsburg-uralom meggyökeresedésével teljes mértékben megszűntek.¹⁵

A helyreállító igazságszolgáltatás sajátosságai közül a kezdeti időkben a közösség szerepének hangsúlyozása, továbbá a független harmadik fél segítségének igénybevétele figyelhető meg. A forrásokból azonban kitűnik, hogy a sértett érdekeinek védelme, az eljárásban történő önkéntes részvétel, a konfliktus valódi feloldása erősen megkérdőjelezhető. A mediációt inkább egy olyan választottbíráskodásként értelmezték, amely kezdetben a vérbosszú, később pedig a kompenzáció elkerülését segíthette elő. A cél tehát nem a sértett és az elkövető konfliktusának feloldása, hanem – a királyi kincstár bevételeinek növelésén túl – a súlyosabb büntetés elkerülése volt.

2.2. A Csemegi-kódextól a szocializmusig

Az 1878. évi V. tc. a magyar büntetőjog-tudomány tekintetében mérföldkönek tekinthető. Megalkotásával az addig feudális alapon működő büntető igazságszolgáltatást felszámolták, évtizedekre meghatározva ezzel a magyar jogalkalmazást. A törvénykönyv korszakos jelentősége számos pontban állt, példának okáért, elkülönítve tartalmazta a végrehajtási rendelkezéseket. Novelláris módosításával igyekezett hozzájárulni a folyamatosan fejlődő büntetőpolitikai gondolkodáshoz.¹⁶

A kódex egyértelműen – a klasszikus iskolát követve – a közösségen esett sérelemre helyezi a hangsúlyt, szigorú és tetartányos büntetéseket ír elő. Kizárólag az állam feladatává vált az igazságszolgáltatás, a sértett, akit a bűncselekmény közvetlenül érintett mellékszereplővé vált. Sérelmét szűk körben orvosolhatta, ismételt viktimalizációjának elkerüléséhez garanciális szabályok nem álltak rendelkezésre.

Ezeket a gondolatokat támogatva született meg az 1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról. A jogszabály indokolása szerint az anyagi jogi jogalkalmazást nem szabad egyénektől függővé tenni. A jogegyenlőség igazi lényege abban áll, hogy a bűncselekmények megítélésének szempontja és tartalma mindig és mindenkiire változatlan. A büntetőtörvény alkalmazása egyéni okokra tekintettel – a jogállamiság okán – nem mellőzhető.¹⁷ A francia vádképviseleti modell hatására, a vád kizárólagos érvényesítője és képviselője az ügyész lett. A sértett az

eljárásban legfeljebb tanúként vehetett részt. A kizárólagosság az állam mindenhatóságát, centralizációját, egységes nemzetállami voltát sugallja, még akkor is, ha az oszt-rák bűnvádi perrendtartás „kegyként” bizonyos esetekben engedélyezte a magánvád jogintézményét.¹⁸

A kor rendelkezései tehát a tettarányosság, az officialitás és a legalitás elvét érvényesítették meghatározó módon. Természetesen az elvek szigorú és kizárólagos érvényesítése teljes mértékben soha nem valósult meg, így szilárdságán repedést jelentett a fiatalokakra vonatkozó novelláris módosítás, valamint a megrovás intézkedés bevezetése.¹⁹ A sértettek érdekeinek érvényesítése, a közösségi fellépés, a jóvátétel fontossága azonban mind háttérbe szorultak. A kriminalitás kezelését, megértését és megelőzését a bűncselekmény egyetlen szereplőjének a szemlélésével kívánták megvalósítani, és a sértettet teljes mértékben kivonták az egyenletből. A büntetőeljárások során elterelés egyáltalán nem valósult meg, így a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata nem érvényesülhetett.

2.3. A szocializmustól a rendszerváltásig

Annak dacára, hogy a szocializmus az állam központi hatalmának és jelenlétének legerőteljesebb manifesztációjaként ismert, a büntetőjog területén mégis megvalósult a diverzió. A bűncselekmények megelőzéséhez a társadalom aktív bevonását látták szükségesnek. A megelőzés eszközeit jogi és társadalmi lehetőségekre bontották. Ennek az utóbbi kategóriának célja egyértelműen a dolgozók kollektívájának nevelése és a kvázi igazságszolgáltatás volt.²⁰ Hazánkban ezt a kettős funkciót a társadalmi bíróság volt hivatott betölteni. Erre a jogi konstrukcióra elvei okán – a szakirodalomban – a magyar helyreállító igazságszolgáltatás előfutáraként szokás hivatkozni. A következőkben ezért részletesen elemzem kialakulását, mögöttes elveit, valamint szabályozását.

A magyar társadalmi bíróságok szabályozása

A dolgozó ítélkezés az egységes szovjet elképzelések alapján minden országban – eltérő elnevezéssel – megvalósult. Az orosz területeken elvtársi bíróság, a csehszlovák részen helyi népbíróság, Lengyelországban munkásbíróság, Romániában ítélkező bizottság, hazánkban és az NDK-ban a társadalmi bíróság elnevezés vált elfogadottá.

A különböző elnevezésű szervezeteket – a központból érkező egységes szabályozáson túl – a mögöttes elvek köztölték össze. A szovjet büntetőpolitika magát szigorúnak és elkerülhetetlennek definiálta, de tartalmazott enyhébb nevelő-megelőző jellegű intézkedéseket is. A differenciálást a szocialista humanizmus elméletéből vezették le, amely nagy hangsúlyt fektetett a közösségre és a dolgozók nevelésére.²¹

Elméletük szerint a büntető törvénykönyv a munkásosztály érdekeit veszélyeztető tetteket üldözi. A kapitalista hatalmat védelmező törvényekkel szemben ez lehetőséget biztosít a dolgozók szélesebb tömegeinek „harcba” hívá-

sához. Mivel a társadalom érdekei azonosak, erkölcsi fel-fogásuk homogén, és céltudatosan szervezettek, igényük lesz közösségi szinten fellépni az ellenük irányuló cselekményekkel szemben. Ezt az igényt szolgálták ki a társadalmi bíróságok.²² Erejük nem a megtorlásban, hanem a rosszállás kifejezésében állt. Hatáskörükben különböző, jogilag nem szabályozott erkölcsi szabályokat, polgári, munka- és büntetőjogi kérdéseket soroltak.²³ A fellépés ott vált szükségessé, ahol a bíróság által kiszabott vagy más szankció aránytalanul súlyos lett volna, azonban a társadalmi kollektíva beavatkozása célszerűnek és szükségesnek tűnt. Eddig az állapotig azonban a társadalomra nagyobb veszélyességgel rendelkező ügyekben a hagyományos igazságszolgáltatás, míg kisebb súlyú cselekmények esetében a társadalmi intézmények járhatnak el.

Hazánkban a társadalmi bíróságot a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és a Szakszervezetek Országos Tanácsának 1041/1956. (V. 30.) számú MT–SZOT közös határozata honosította meg, további szabályozást a Szakszervezetek Országos Tanácsa hozott. Az 1956. évi MT–SZOT közös határozat felépítését tekintve általános rendelkezésekből, az e szerv elé tartozó ügyek felsorolásából, az eljárás taglalásából – pusztán 7 § – az intézkedések sorolásából, a határozathozatal utáni eljárás rövid leírásából, valamint a vegyes rendelkezésekből épült fel.²⁴ Kezdetben hatásköre munkahelyi vétségekre, kisebb súlyú, munkahelyen történt bűncselekményekre terjedt ki. Szankcióként szóbeli dorgálást, visszaeső elkövetőkkel szemben fizetési fokozat visszaesést, vagy azonnali elbocsátást lehetett alkalmazni.²⁵ 300 fő foglalkoztatotti létszám felett kötelező volt társadalmi bíróságot felállítani, azonban a forradalom és szabadságharc miatt működésük elszórtan – pusztán országosan 1500 – valósult meg.²⁶

A forradalom és szabadságharc utáni rendeződést követően az 14/1962. (XII. 16.) IM rendelet ismételt szöveget adott a társadalmi bíróságok felállításának és működtetésének szükségességéről. Minden olyan vállalatnál és egyéb gazdálkodó szervnél, ahol 100 főnél több személy dolgozott, kötelező volt létrehozni. Amennyiben az adott munkahelyen szakszervezeti bizottság működött, a rendelet lehetőséget biztosított 100 fő alatt is társadalmi bíróság alakítására.²⁷

A társadalmi bíróság tagjait a munkatársak egymás közül egyenlő és titkos választójog alapján választották. A tagok száma 3–5 fő lehetett. A rendelet nem zárta ki a vállalati jogász társadalmi bíróságba történő választását, kizárólag hivatásos bíró nem lehetett tagja. Ezen szabály alól kizárólag a bíróságokon alakított társadalmi bíróságok képezhettek volna kivételt, hiszen azok dolgozói természetesen bírák. A megválasztás ideje – korábban két évre – ekkor már 5 évre szült. A választható személyeket a szakszervezeti bizottság vagy a szövetkezet vezetője jelölhette. A rendelet lehetőséget biztosított eseti társadalmi bíróság felállítására is.²⁸

A társadalmi bíróság kisebb jelentőségű bűncselekmények, példának okáért lopás, csalás, jogtalan elsajátítás, dolgozó és dolgozó közötti rágalmozás, becsületsértés és könnyű testi sértés esetében járhatott el.²⁹ Lehetőségként merült fel továbbá, hogy az ügyészség olyan ügyeket,

amelyek különösen alkalmasak a dolgozó nép szocialista erkölcsre nevelésére, áttegyen a társadalmi bírósághoz. Az elfogadott kategória ezekre az ügyekre a kisebb jelentőségű ügyek megnevezés volt. Nem azonosíthatjuk ugyanis ezeket a tetteket a kisebb súlyú bűncselekmények kategóriával, mivel ezt a fogalmat az akkori büntetőtörvény ismerte, és társadalmi tulajdon és személyek javai elleni bűncselekmények megnevezésére használta.³⁰ Az áttétel alapját a társadalomra veszélyesség megállapítása jelenthette. Amennyiben olyan mértékben veszélyesnek ítélték a cselekményt, hogy fel kellett lépni, de a hagyományos utat túl szigorúnak vélték, az ügyészség élhetett ezzel a lehetőséggel. A probléma forrását az jelentette, hogy ezt a szintet támpontok nélkül kellett megtalálni. A személyi és a tárgyi társadalomra veszélyesség a gyakorlatban nem volt meghatározható, kritériumok nélkül a szint nehezen volt megfogható. Világos szabályozás híján az ilyen módon áttett ügyek száma országosan évi 100–120 esetre volt tehető.³¹

Az eljárás tekintetében részletekben történő szabályozás nem történt. A folyamat és a felelősségre vonás a dolgozók előtt zajlott, ezzel is felhasználva a közösséggel szembeni szégyen érzését. Bizonyításra a büntetőeljárásból ismert módokon volt lehetőség. Becsületsértés és rágalmozás esetén első ízben a megbékítést kellett megkísérlni. Főszabály szerint a tárgyalások nyilvánosan zajlottak, az elhangzottakhoz bárki hozzáfűzhetette mondanivalóját. Sajnálatos módon, így gyakran csupán a közakarat kihirdetésére, mint valódi ítélezésre került sor.³²

A szankciók palettája a hatáskörrel együtt bővült, így létezett a szóbeli vagy írásbeli figyelmeztetés, a dorgálás, a megrovás és az alkoholisták kötelező kezelése, 500 Ft-ig terjedő pénzbírság és az 1 000 Ft-ot meg nem haladó kár megtérítése vagy saját munkával történő helyreállítása.

A törvényességi felügyeletet az eljáró dolgozók felett az ügyészség, majd később a bíróság látta el. Amennyiben az elkövető sérelmesnek érezte a döntést, bírósághoz fordulhatott. A felülvizsgálati eljárás kidolgozatlan és számos ponton problémás volt. Nehézséget jelentett a bizonyítás hiánya, főszabály szerint a meglévő iratok alapján kellett ítélezni. A laikusok által írt iratok és a büntetőeljárás szabályaihoz nem kötött bizonyítási eljárás azonban korántsem alapozta meg a jogállamiság követelményeinek megfelelő bírói döntést. A bíróság ítélet erejű határozattal döntött. Új eljárásra utasításra nem volt lehetőség, de a végrehajtásról a társadalmi bíróságnak kellett gondoskodnia. A rendelet külön kiemelte, hogy az általuk rögzítettek pusztán keretek, azokat a bíróság maga töltheti meg további tartalommal.³³

Ritkán éltek a dolgozók a társadalmi bíróság működésének lehetőségével, így valószínűleg ezért a bűncselekmények esetében történő eljárást a jogalkotó 1975-ben megszüntette. Ez a tény 1979-ben a büntetőeljárás törvénybe is bekerült, így ez a lehetőség örökre eltűnt a magyar jogrendszerből.³⁴

A társadalmi bíróság értékelése

Ahogy a fejezet bevezetőjében olvashattuk, a társadalmi bíraskodást a szakirodalom a közvetítői eljárás elődjeként definiálta. Álláspontom szerint ugyan néhány elemében emlékeztet a helyreállító igazságszolgáltatás mibenlétére, annak szellemiségével azonban nem azonosítható.

A jogintézmény tagadhatatlanul szerepet szán a közösségnek az ítélezésben, de az eljárás megindításához a sértett és az elkövető beleegyezése nem szükséges. Ily módon inkább a legalitás elvének érvényesülését érezhetjük és nem a resztorativitását. A központi fókusz nem a konfliktus feloldásán, minden nézőpont feltárásán helyezkedett el, hanem a társadalmi bíróságra összpontosult. A megválasztott dolgozók folytatták le az eljárást, gyűjtötték be a bizonyítékokat, hallgatták meg a hozzászólásokat és végül lesújtottak a törvény szigorával. A terhelt és a sértett a folyamat külső szemlélői voltak, pusztán tanúk.

Eljárási szempontból a cél az elkövető megbüntetése volt, az okozott kár helyreállítása vagy jóvátétel meghatározása nem merült fel. Feltehetőleg a sértett megnyugvását nem segítette elő, hogy a dorgálást a társadalmi és nem a hagyományos bíróság szabta ki. Valódi szükségleteinek kielégítésére, az elkövető büntetésének átélésére és végleges lelki lezárásra így nem kerülhetett sor.

Álláspontom szerint ezekből az okokból fakadóan a társadalmi bíraskodás a közvetítői eljárás elődjeként vagy ahhoz hasonlatos jogintézményként nem értelmezhető. A legszigorúbban véve egy olyan jogintézményről beszélhetünk, amely igyekezett – kevés gyakorlati sikerrel – megvalósítani az elterelés büntetőjogi lehetőségét, és a bíróságok tehermentesítését célozta meg.

2.4. A rendszerváltástól 2007. január 1-jéig

A társadalmi bíróságok megszüntetését követően az elterelés és az opportunitás kérdését érintő diskurzus teljes mértékben eltűnt hazánkban. A rendszerváltás ebben a kérdésben is fordulópontot jelentett.

A gazdasági és társadalmi rend gyökeres változása – természetszerűleg – a bűnözés és a börtönpopuláció növekedését eredményezte. A bűnözés kezelésének állami kizárólagossága megszűnt, és előtérbe került az egyéniesített büntetés-kiszabás fontosságának hangsúlyozása. Azonban a hirtelen megjelenő szabadság mind az állami, mind a társadalmi intézményekkel szemben nagyfokú bizalmatlanságot eredményezett. A resztoratív igazságszolgáltatás alulról szerveződésének folyamata így viszonylag lassan és nehezen indult meg hazánkban.³⁵

Első lépésként a tudományos élet képviselői kezdtek el szorgalmazni a helyreállító igazságszolgáltatás megoldásainak alkalmazását. Kiemelték a büntetési és a nem-büntetési modellek kombinációjának szükségességét, miszerint nem elégséges a bűncselekmény precíz felderítése, a bizonyítékok teljes körű beszerzése, hanem szükséges az elkövető és a sértett alkotmányos jogainak előtérbe helyezése, a bírói és a társa-

dalmi aktivizmus élenkítése mellett a túlterjeszkedett állami büntetőhatalom visszaszorítása.³⁶ Az erősen legalista szemléletű büntetőeljárás – amely sem a nyomozás sem a vádemelés mellőzését nem engedélyezte – átstrukturálását javasolták, német minta alapján. Megfontolandónak tartották fiatalkorú, beismerésben lévő, vétséget megvalósító elkövetők esetében egyezségi tárgyalás lefolytatását. Amennyiben a terhelt beleegyezett volna, társadalomra csekély veszélyességű ügyek esetében bírói mediálást javasoltak. A Braunschweig-projekt adataira támaszkodva úgy vélték, alappal feltételezhető ilyen esetekben az eljárás sikeres visszatartó ereje, valamint a kár megtérítését felölő jóvátétel konszenzusos meghatározása és annak teljesítése.³⁷ Természetesen az elmélet bölcsőjének tekinthető amerikai minta követését is fontolóra vették, mint például a *Law Reform Commission of Canada project*, vagy a bírói indokolási kötelezettség bevezetésének szükségességét a jóvátételi eljárásból történő kizárás esetében.³⁸

Az Európai Unió ugyanezeket a – tudományos munkákban rögzített – elvárásokat fogalmazta meg Magyarországgal szemben. Az 1987. évi és a még részletesebb 1999. évi Európa tanácsi mediációs ajánlásokat követően az unióban is előtérbe került a resztorativitás hangsúlyozása. A sértetti jogok előtérbe helyezése minden tagállam kötelezettségévé vált.³⁹

Annak dacára, hogy továbbra is döntő módon a legalitás elvét követő ország maradtunk, több diverziós módszert is a büntetőeljárásunk részévé tettünk, mint például a megrovást, a nyomozás megszüntetését vagy a vádemelés elhalasztását.⁴⁰ Első ízben a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 67. §-ában jelent meg a nyomozás megszüntetése. Az opportunitás „inváziójaként” a tényállásszerűség mindenek feletti szemléletét mellőzve, ezentúl a nyomozóhatóság munkatársainak a társadalmi érdekek mérlegelését kellett szem előtt tartani. Amennyiben ez az igény úgy kívánta, a nyomozás megtagadható vagy megszüntethető volt.⁴¹

Fontos diverziós lépés volt az ügyészi megrovás alkalmazásának lehetősége. Ez a jogintézmény biztosította volna a társadalmi viszonyokat szem előtt tartó, az elkövető megatartását tekintve leginkább helyénvaló, adekvát jogi választ. Az alkalmazási kör azokra az esetekre korlátozódott, amikor bármely más szankció kiszabása aránytalanul súlyos lett volna. Ebben a keretrendszerben valóban tetten érhetjük az ügyészi mérlegelést, a büntetőeljárás tényleges elterelésére kerül sor, azonban mindez a felek bevonása nélkül zajlott le.⁴²

Kiemelendő, hogy tipikus „rejtett mediálásként” jelent meg e jogintézmények közül a vádemelés elhalasztása. A vád mellőzésének ez a módja 1995-ben kizárólag fiatalkorúak ügyeiben használható elterelésként jelent meg a magyar büntetőjogban. Az ügyészség az 5 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények megvalósulása esetén 1 vagy 2 évre elhalaszthatta a vádemelést, ha úgy vélte, ez hozzájárul a fiatalkorú helyes irányú fejlődéséhez. A törvény által meghatározott bűncselekményi kör – szinte minden cselekmény, mivel ritka volt az 5 évi szabadság-

vesztésnél súlyosabban fenyegetett cselekmény – viszonylag tág mérlegelésre adott lehetőséget, ami egyes álláspontok szerint a hatékonyság rovását okozhatta.⁴³ A törvény által biztosított kedvezményből kizárták a többszörös visszaesőket és a vádelhalasztás próbaideje alatt újabb bűncselekményt elkövetőket. 1999. március 1-jén a vádelhalasztás jogintézményét kiterjesztették a 3 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban fenyegetett bűncselekményt elkövető felnőttkorúakra is. A korábban kizárólag fakultatív módon működő jogintézmény két kötelező esettel is bővült, így a kábítószer-visszaélés, ha az elkövető vállalta a 6 hónapos elvonást és a tartási kötelezettség elmulasztása esetében, ha a mulasztó ígéretet tett a tartás pótlására, az ügyészség az alkalmazásról nem mérlegelhetett.⁴⁴

A „rejtett mediálás”-terminológia oka, hogy az ügyészségnek lehetősége volt az elkövető és a sértett beleegyezése esetén a vádelhalasztás mellett a terhelt kártérítési, jóvátételi vagy közösségi jóvátételi kötelezettségét előírni. A lehetőség kizárólag az ügyészi döntéstől függött, a felek találkozására pedig nem volt mód.⁴⁵ Sajnálatos módon a hatóságok úgy vélték, a vádelhalasztás jogintézménye árthat a nyomozás érdekeinek. Sokáig idegenkedtek a jogintézménytől, valódi egyéniesítésre – bármilyen magatartási szabály meghatározására – a legkritikább esetben került sor.⁴⁶ A pártfogó felügyelők bevonását – egyéniesített rendelkezésekhez szükséges volt szakvéleményük kikérése, továbbá a végrehajtást bonyolították le – az ügyészség adminisztrációs teherként élte meg, valamint a végrehajtás tekintetében bizalmatlanság volt megfigyelhető.⁴⁷ A jogintézmény alkalmazásán erősen látszott a felek aktív, személyes bevonásának hiánya, a jóvátételről alkotott eltérő elképzeléseiket nem tudták egymáshoz közelíteni, vagy az ügyészség úgy vélte, a kár megtérülése vagy a cselekmény kisebb súlya okán a jóvátétel megállapítása szükségtelen volna.⁴⁸ A valódi helyreállító szellem így – a jogalkotó minden igyekezete ellenére – a gyakorlatban kevés sikerrel valósult meg.

Említésre méltó továbbá a magánvádas eljárások keretében megvalósuló kötelező egyeztetés lehetősége. A sértett és az elkövető egyeztetése ugyan a már megindult büntetőeljárás keretében zajlott, de a személyes találkozás legalább megvalósulhatott.⁴⁹ Problémát jelentett azonban, hogy ez az opció kizárólag a Be.-ben felsorolt hat bűncselekmény esetében, hivatásos bíró előtt valósulhatott meg, célja pedig – a valódi konfliktus feloldása helyett – az eljárás gyors lezárása, annak hiányában pedig a tárgyalás előkészítése volt.⁵⁰ Minden lehetőséget számba véve láthatjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás érvényre juttatásával továbbra is adósok maradtunk.

2001. március 15-én az Európa Tanács minden tagállamra kötelező kerethatározatot fogadott el, amelyben rögzítette – áldozatvédelmi okokra hivatkozva – a büntetőjogi mediáció bevezetésének kötelezettségét 2006. március 22-ig. A „felső” kényszer hatására elkészült a Társadalmi Bűnmegelőzési Nemzeti Stratégia, módosították a büntető és a büntetőeljárás törvénykönyvek, valamint a végrehajtási törvény szövegezését. Az Igazságügyi Mi-

nisztérium szárnyai alatt megalakult az Áldozatvédelmi Szolgálat, és elfogadásra került a 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

A sürgető határidő ellenére – az elhúzódó kodifikációs munkák okán – végül 2007. január 1-jén Magyarország eleget téve európai uniós kötelezettségének, bevezette a büntetőjogi közvetítői eljárást, valamint hozzákapcsolódóan a tevékeny megbánást mint büntethetőséget megszüntető okot. Napjainkban – apróbb és jelentősebb módosításokkal élve – e szabályok teremtik meg a helyreállító igazságszolgáltatás büntetőjogi megvalósulását.

3. Összegzés

Tanulmányomban áttekintettem a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi meghonosodásának folyamatát, miközben kiragadtunk egyes „előd” jogintézményeket.

A történelmi szalagból kitűnik, hogy a resztoratívitás egyes elemei fel-felbukkantak, azonban a számos hiányosság okán annak szellemisége 2007 előtt nem volt képes érvényesülni. Az 1960-as és 1970-es évek Amerikájából ismert gondolkodáshoz hazánkban legközelebb a társadalmi bíróságok működtetése állt. A diverziót, a közösség bevonását, a hivatalos formák fellazítását egyedül ilyen módon sikerült megvalósítani. Mindennek dacára – az álláspontom szerint legfontosabb jellemvonást – a sértett és az elkövető közötti párbeszédet, igazán soha nem sikerült megteremteni. A gyakorlatban a társadalmi bíró-

ságok – lelkesedés, képzettség, részvétel híján – elszórtan működtek, majd rövid idő elteltével elhamvadtak.

A rendszerváltást követően kinyíló ablakokon beszűrődő áldozatpolitika, sértettközpontúság, mediációs elvárások ettől kissé idegenkedő, bizalmatlan környezetbe érkeztek. Az elmélet a tudományos életben, minimális szinten civil szervezetek munkájában jelent meg, azonban erős alulról szervezethez, széles körű társadalmi igényről nem beszélhettünk. A resztoratívitás felülről érkezett, valódi megalapozó előfutárok nélkül. A közvetítői eljárás és tevékeny megbánás bevezetésére 2007. január 1-jén feltehetőleg kizárólag európai uniós kötelezettség teljesítésének okán került sor. Egyes elképzelések szerint enélkül a mai napig nem létezne sem közvetítői eljárás, sem tevékeny megbánás. Ha ezzel a gondolatisággal maradéktalanul nem is értek egyet, az leszögezhető, hogy önszerveződő módon évekkel később jelent volna meg a reparatív igazságszolgáltatás Magyarországon. Ennek a társadalmi igénynek a hiányát és a jogalkotói bizalmatlanságot érezkelhettük az elterelés mellőzésében hosszú időn keresztül.

Napjainkban azonban ez a tendencia megfordulni látszik, az opportunitás a törvények és nagy kódexek hasábjain utat tör magának. A statisztikai adatokból és a közvetítői eljárást lefolytató pártfogó felügyelők beszámolóiból kitűnik, hogy a kínálókozó lehetőségekkel az érintettek szívesen, magas ügyszámot érintve élnek. A kezdeti nehézségek és a „gyökértelenség ellenére” a helyreállító igazságszolgáltatás erős szárhoz szökött, és remélhetőleg valódi virágzásának is szemtanúi lehetünk.

BODNÁR, BEÁTA

Der Weg zur Versöhnung. Strafrechtliche opferorientierte Justiz in Ungarn

(Zusammenfassung)

Die Studie präsentiert die Geschichte der restaurativen Justiz in Ungarn von der Árpád Zeit bis 2007. Während der historischen Überprüfung habe ich viele Elemente gefunden, die sich auf die restaurative Gerechtigkeit in der Geschichte der ungarischen Strafjustiz beziehen. Zum Beispiel im Csemegi-Kodex – da es sich um einen Pro-Strafe Gesetzbuch handelte, finden wir auch Hinweise auf die Beteiligung der Gemeinschaft an der strafenden Rechtsprechung. Die Möglichkeit einer Ablenkung des Strafverfahrens bestand jedoch erst gar nicht. Im Sozialismus wurden gesellschaftliche Gerichte gebildet. Auch wenn die Community ein aktiver Teilnehmer am Verfahren war, wurde die Aufmerksamkeit immer noch nicht auf die Opfer gerichtet. Trotz alledem, kann meiner Meinung

nach die Rechtsinstitution als Vorläufer der Strafrechtsmediation in unserem Land angesehen werden.

Nach dem Regimewechsel wurde ein staatsanwaltlicher Verweis eingeführt, was in unserem Land eine selten angewandte Rechtsinstitution war, jedoch die Möglichkeit einer Ablenkung endgültig verwurzelt war.

Als Ergebnis des Prozesses wurde die Verordnung im Jahr 2007 unter dem Druck der Europäischen Union auch in Ungarn umgesetzt. In seinen Geltungsbereich fiel das Rechtsinstitut der Strafrechtsmediation. Meiner Meinung nach ist die Strafe trotz der langen Geschichte der Mediation auch heute noch eine wenig genutzte Rechtsinstitution. Neben einem historischen Überblick versucht die Studie auch, die Gründe hierfür detailliert darzustellen.

BODNÁR, BEÁTA

The road to reconciliation. Criminal restorative justice in Hungary
 (Summary)

This paper presents the story of restorative justice, concentrating on its history in Hungary. It follows the antecedents of restorative justice from the Árpád era to 2007. During my research, I found traces of community involvement and third-person application in the early days in Codex of Csemegi, a pro-punishment code. Therefore, the Codex concentrated on the offenders. The possibility of diversion wasn't included in it. In socialism, there were social courts. I believe, that it was the antecedent of penal mediation in Hungary. The community was an active actor,

but victims were forced into the background. The focus wasn't on conflict resolution. We introduced the conditional suspension of the prosecutor. It was an opportunity for individualization, but it was rarely used. Ultimately, we introduced the penal mediation in 2007, because it was an EU obligation. If I would like to summarise my complex view on this topic, I can fix that, there is criminal mediation in Hungary, but we use it occasionally. This paper summarises the reason for this.

Jegyzetek

- ¹ A gondolat azonban mély kultúrtörténelmi és jogtörténelmi gyökerekkel rendelkezik nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt. Lásd például BÁRD Petra: Helyreállító igazságszolgáltatás. In BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019. Wolters Kluwer, 934–936 p.; KERTÉSZ Tibor – NAGYPÁL Szabolcs: *Közvetítés és vitarendezés a jogi és a vallási kultúrákban*. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó Kft., 100–155 p.; BRAITHWAYT, John: Restorative Justice. In TONRY, Michael (ed.): *The Handbook of Crime and Punishment*. Oxford, 1990. Oxford University Press, 323–324 p.; TÓTH Mihály: *Huszonharmadik jogász vándorgyűlés*. Pécs, 2005. október 27–29. Budapest, 2005. MJE, 82–87. p.
- ² TÓTH Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig. *Jura*, 2005. 1. sz. 189–192. p.
- ³ DAILY, Katleen: Restorative Justice the real story. *Punishment & Society*, 2002. 1. sz. 59. p.
- ⁴ GYÖRI Csaba: Néhány gondolat a retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás összeegyeztethetőségéről. In BORBÍRÓ Andrea – INZELT Éva – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós – PODOLETZ Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest, 2014. ELTE Eötvös Kiadó, 185–196. p.
- ⁵ SZABÓ András: Megelőzés és arányos büntetés. *Magyar Jog*, 1990. 11. sz. 897–911. p.
- ⁶ WALGRAVE, Lode: Community service as a cornerstone of a systemic restorative response to juvenile justice. In BAZELMORE, G. – WALGRAVE, L. (eds.): *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*. Monsey NY, 1999. Criminal Justice Press, 129–154. p.
- ⁷ SZABÓ András: Resztoratív igazságszolgáltatás – érvek és ellenérvek 50 év távlatából. *KRE-DIT*, 2020. 1. sz.. www.kre-dit.hu/tanulmanyok/szabo-andras-resztorativ-igazsagszolgalattas-ervek-es-ellenervek-50-ev-tavlatabol/.
- ⁸ BODNÁR Beáta: A szomszéd füve tényleg zöld? A resztoratív igazságszolgáltatás az Amerikai Egyesült Államokban. *JURA*, 2022. 2. sz. 5–17. p.
- ⁹ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Athenaeum, 30. p.
- ¹⁰ BARANYAI Károly: *Magyar büntetőjogtörténet I. Endre király uralkodásának végéig*. Miskolc, 1928. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Rt., 198. p.
- ¹¹ TÓTH 2005. 82–87. p.
- ¹² SZEKERES Diána: *Jogi segítségnyújtás – közvetítés-áldozatpolitika*. Budapest, 2016. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó, 184–191. p.
- ¹³ SZEKERES Diána: *Az alternatív konfliktuskezelés művészete: A mediáció alkalmazásának bemutatása a büntetőjog vetületében*. In Mediáció: az egyezségteremtés művészete. Partners füzetek 4. Budapest, 2001. 239–297. p.
- ¹⁴ HAJNIK István: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. Magyar Tudományos Akadémia, 407. p.
- ¹⁵ BARABÁS Andrea Tünde: *Börtön helyett egyezség? A mediáció és más alternatív szankciók Európában*. Budapest, 2004. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 40–50. p.
- ¹⁶ PALLO József: A Csemegi-kódex formálódása a korabeli büntetőpolitika változásainak tükrében. In HORVÁTH Attila (szerk.): *Tanulmányok a Csemegi-kódex megalkotásának 140. évfordulója tiszteletére*. Budapest, 2020. Dialóg Campus, 47. p.
- ¹⁷ *Törvényjavaslat a bünvádi perrendtartásról. Az 1892–97-iki országgyűlés negyedik ülészakában a képviselőház elé terjesztette Erdély Sándor. Indokolás hozzá*. Budapest, 1895. Pfeifer Ferdinánd, 155. p.
- ¹⁸ KISS Anna: A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. *Kriminológiai Tanulmányok 39*. Budapest, 2002. Országos Kriminológiai Intézet, 163. p.
- ¹⁹ KISS Anna: *A sértett szerepe a büntetőeljárásban*. Budapest, 2018. Országos Kriminológiai Intézet, 23. p.
- ²⁰ BARNA Péter: A büntetőjogi felelősségre vonás felváltása társadalmi intézményekkel. *Állam és Igazgatás*, 1967. 8. sz. 714–724. p.
- ²¹ LJAPUNOV, J. I.: A büntető útról történő elterelés intézményei a szovjet jogban. *Belügyi Szemle*, 1987. 8. sz. 117–121. p.
- ²² BÉKÉS Imre: A büntetőjogi felelősség helyettesítésének egyes elvi kérdései a magyar büntetőjogban. *Jogtudományi Közlöny*, 1961. 10. sz. 510. p.
- ²³ HORVÁTH Tibor: A társadalmi bíraskodás problémái a Szovjetunióban. *Magyar Jog*, 1961. 5. sz. 317–319. p.
- ²⁴ JÁSZAI Dezső: A társadalmi bíróságról szóló 1962. évi 24. számú törvényerejű rendelet egyes kérdéseiről. *Magyar Jog*, 1962. 11. sz. 124. p.
- ²⁵ SZABÓ, Teréz: *The Unification and differentiation in socialist criminal justice*. Budapest, 1978. Akadémia Kiadó, 67–92. p.
- ²⁶ BARTUS Imre: A társadalmi bíraskodás helyzete Magyarországon. *Magyar Könyvszemle*, 1968. 9. sz. 779–790. p.
- ²⁷ GÖRGÉNYI Ilona: *Kárjövátétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest, 2006. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 119–129. p.
- ²⁸ VÓKÓ György: A társadalmi bíraskodás új jogi szabályozásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1978. 1. sz. 22–28. p.
- ²⁹ GÖRGÉNYI 2006. 261–358. p.
- ³⁰ JÁSZAI 1962. 124. p.
- ³¹ KATONA Géza: A büntető útról való elterelés múltjáról és jelenéről. *Belügyi Szemle*, 1985. 9. sz. 3–8. p.
- ³² GÖRGÉNYI 2006. 261–358. p.

- ³³ HORGASI György: A bírósági eljárásról társadalmi bírósági ügyekben. *Magyar Jog*, 1963. 1 sz. 20–23. p.
- ³⁴ KATONA 1985. 3–8. p.
- ³⁵ FELLEGI Borbála: *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, 2009. Napvilág Kiadó, 156–189. p.
- ³⁶ ROACH, Kent: Four Models of the Criminal Process. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1992. 2. sz. 671–716. p.
- ³⁷ PUSZTAI László: Elterelés a büntető útról. In GÖDÖNY József (szerk.): *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, Budapest, 1991. BM Kiadó, 26–40. p.
- ³⁸ SCHNEIDER, Hans Joachim: *Jóvátétel büntetés helyett. Békéltetés a tettes az áldozat és a társadalom között*. Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv, Budapest, 1993. IKVA Kiadó, 155–174. p.
- ³⁹ KISS Anna: Elvárások az EU-ban. Gondolatok a mediációról. *Ügyészek Lapja*, 2005. 1. sz. 75–81. p.
- ⁴⁰ NACSÁDY Péter: Az elterelés magyarországi lehetőségei, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2004. 3. sz. 33–40. p.
- ⁴¹ KERTÉSZ Imre: A legalitás eróziója, az opportunitás inváziója. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, Szeged, 1996. 151–158. p.
- ⁴² PÁPAI-TARR Ágnes: *A büntetőeljárás gyorsításáról*. Budapest, 2012. Gondolat Kiadó, 147–148. p.
- ⁴³ KEREZSI Klára: Büntetve gondolni? A javítóintézeti nevelés helye a fiatalok büntető igazságszolgáltatási rendszerében. *Esély*, 2007. 3. sz. 36–54. p.
- ⁴⁴ NACSÁDY Péter: Elterelés. A diverzió időszzerű kérdései a büntetőjogban. *Börtönügyi Szemle*, 1999. 2. sz. 48. p.
- ⁴⁵ KISS Anna: *A sértett szerepe a büntetőeljárásban*. Budapest, 2018. Országos Kriminológiai Intézet, 120. p.
- ⁴⁶ SWEIGHARDT Zsanett: Az áldozatokkal foglalkozás a büntető igazságszolgáltatásban végbemenő paradigmaváltás tükrében. *Themis*, 2005. 12. sz. 90. p.
- ⁴⁷ PÁPAI-TARR 2012. 153–159. p.
- ⁴⁸ BARABÁS Andrea Tünde: *A vádelhalasztások számának alakulása a magyar büntetőeljárásban*. Kriminológiai Tanulmányok 44. Budapest, 2007. Országos Kriminológiai Intézet, 190–224. p.
- ⁴⁹ MORVAI Krisztina: Meditáció a mediációról, avagy gondolatok az elkövető és a sértett közötti konfliktus megoldásának új megközelítéséről. *Magyar Jog*, 1989. 2. sz. 147–153. p.
- ⁵⁰ PÁPAI-TARR Ágnes: A kárhelyreállítás jelene és jövője a magyar büntetőeljárásban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2006. 2. sz.

Krusóczki Bence

A jóerkölcs magánjogi megítélése a tisztességtelen verseny vonatkozásában¹

1. Bevezetés

Tanulmányomban a versenyjog történetével, azon belül hazánk első tételes versenyjogi törvényével, az 1923. évi V. törvénycikkkel kívánok foglalkozni, amely a tisztességtelen versenycelemekkel kapcsolatban tartalmazott rendelkezéseket. A tisztességtelen verseny jelenleg a gazdasági jog egyik ágazatát, a versenyjogot képző terület, amely a gazdasági verseny védelmével, illetve a fogyasztók megkárosításának megakadályozásával kapcsolatos szabályokat tartalmaz. Az 1923. évi V. tc. generális jelleggel kívánt védelmet nyújtani a tisztességtelen versenycelemeknek valamennyi megnyilvánulásával szemben.

Jelen tanulmányban kifejezetten a kamarai választott bíróságok, valamint zsűri gyakorlatára kívánok összpontosítani, mert a kutatási eredmények összegzéséből egyértelműen megállapítható az a tény, hogy e két szerv feladata és gyakorlata kiemelt fontosságú volt a korszak jogalkalmazása számára. A törvénycikk szabályozásának központi elemeként az üzleti tisztességet jelölhetnénk meg, amely mindig az adott kor kereskedelmi és iparosvilágának közfelfogásában volt keresendő. A zsűri és a választott bíróságok voltak azon szervek, amelyekben megtestesülhetett a kereskedő és iparosvilág erkölcsi felfogása.

A tanulmányban kifejezetten a törvénycikk 1. §-ában megfogalmazott generálklauzulának középpontba állításával, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróságának, valamint a kamarai Zsűrijének gyakorlatát vizsgálva arra keresem a választ, hogy mi jelenthette számukra azt az erkölcsi mércét, amely alapján eldönthették, hogy egy adott kereskedelmi magatartás tisztességtelennek minősült-e vagy sem. Választásom azért a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bírósága és Zsűrije gyakorlatának vizsgálatára esett, hiszen a korszakban ezek voltak azok a jogalkalmazási szervek, amelyek leginkább igyekeztek iránymutatásaikkal egységesíteni a kereskedelmi versennyel kapcsolatos joggyakorlatot.

2. Az üzleti tisztesség és a jóerkölcs generális szabályai a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikkben

A jogi normák mindig valamely erkölcsi, a társadalom által elfogadott normában gyökereznek. Akár azt is mondhatjuk, hogy a jog és az erkölcs egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Ezt az álláspontot támasztja alá Szladits

Károly is, aki szerint „az erkölcs biztosítja nagy részben a jog uralmát is a polgárok önkéntes alkalmazkodásával, a jogellenes eljárás helytelenítésével”.² A magyar jogirodalom a jóerkölcsre vonatkozó klauzuláknak elsődlegesen hézagkitöltő funkciókat tulajdonít, és úgy tekinti, hogy „akkor és annyiban alkalmazható, ahol és amennyiben jogi szabályozás nem érvényesül”.³

A jóerkölcs mint magánjogi fogalom az esetek többségében a szerződések, azok érvénytelenségével kapcsolatosan merültek fel. A 19–20. századi jogirodalomra jellemző volt, hogy a jóerkölcsbe ütközést a szolgáltatás lehetetlensége körében tárgyalták.⁴ Frank Ignác már az 1800-as években azért tekintett semmisnek bizonyos, jogszabályba nem ütköző szerződéseket, mert megfogalmazása szerint azok „a becsülettel össze nem fértek”.⁵ A két világháború közötti jogirodalom már kísérletet tett a közrendbe és a jóerkölcsbe ütköző szerződések megkülönböztetésére, ez utóbbi hatáskörébe viszont már nemcsak az egyén és a családot érintő megállapodásokat, hanem a közrendet és a gazdasági rendet – uzsorás és kizsákmányoló szerződések – érintő ügyleteket is bevonták.⁶

A második világháborút megelőzően a közrend és a jóerkölcs közötti határozott különbségtétel hiánya folytán, valamennyi szerződést érvénytelennek tekintettek, amelyek „az egyéni szabadságot oly mértékben nyűgözték le, hogy az egyént bizonyos ilyen szabadságjogok gyakorlásától megfosztja”.⁷ Idetartoztak az ipari és gazdasági szabadságnak versenytildmakkal történő korlátozása, a meg nem engedett bérharc, vagy a versenyt sértő kartell-megállapodások,⁸ de találkozhatunk a jóerkölcsre való hivatkozással a meg nem engedett pilótajátékok kapcsán is.⁹ A korszakban fellendült gazdasági szabad verseny és az elburjánzó tisztességtelen kereskedelmi eljárásokkal kapcsolatban úgy találkozunk a jóerkölcs fogalmával, mint a tisztességtelen versenycelemek ellen oltalmat nyújtó általános kiindulási pontot jelentő alapelvvel.

A bírói gyakorlat szerint a jóerkölcs a társadalom általános értékítéletét, a magánautonómiának a társadalmi közmegegyezés által meghatározott korlátait, az általánosan kialakult erkölcsi normákat, az általánosan elvárható magatartás zsinórmértékét fejezte ki.¹⁰ Amíg a jóerkölcsnek mint általános magánjogi kategóriának a kiindulási pontját a társadalom általános értékítéleteiben lehet keresni, addig a tisztességtelen versennyel kapcsolatos kiindulási pontot ennél szűkebb körben, a kereskedő és iparosvilág erkölcsi megítélésében találhatjuk meg. A következőkben arra keresem a választ, hogy az általánosságban vett jóerkölcs fogalmától eltérően – a tisztességtelen kereskedelmi magatartásokkal kapcsolatban – mennyiben lehetett más tartalommal értelmezni a jóerkölcs kategóriáját.

2.1. Az üzleti tisztesség és a jóerkölcs mint a tisztességtelen versenycelemek zsinórmértéke

A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. tc. (Tvt.) központi eleme egyértelműen az üzleti tisztesség volt, amely minden esetben az egyes versenycelemek

megítélésének kiindulását adta. Itt érdemes röviden szólni az üzleti tisztesség, valamint a tisztességtelen verseny fogalmáról.

„Tisztességtelen verseny minden olyan üzleti magatartás, amelyet az üzleti tisztesség alapján álló kereskedő és iparosvilág egyértelműen annak állít.”¹¹ E megállapítást támasztja alá a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsűri-jének (Zsűri) állásfoglalása, amely szerint

„azzal, hogy valaki boldogulásával, megengedett eszközökkel folytatott kereskedelmi, vagy ipari tevékenységével kárt, vagy érzékeny veszteséget okoz versenytársainak, tisztességtelen versenyt még nem folytat”.¹²

Amikor általában üzleti tisztességről és jóerkölcsről mint szűkebb, a kereskedelemben megjelenő magánjogi kategóriáról beszélünk, azon mindig az üzleti világ erkölcsi értékelését kell értenünk.

Különbséget tettek egyrészt a jó ízlés és a jó erkölcs helyes megítélése között, másrészt szem előtt tartották a versenytárs veszélyeztetett, jogos érdekeit az üzleti tisztesség keretein belül. A fentebb idézet állásfoglalásból következett továbbá az is, hogy a kereskedelem kibontakozó éles, könyörtelen küzdelem, amely adott esetben egy másik ember, a versenytárs tönkretételére is irányulhatott, vagy más jogszabályok tiltó rendelkezéseibe ütközött, önmagában még nem minősült tisztességtelen magatartásnak. Ennek feltétele volt, hogy a versenyző célzat, valamint az alkalmazott eszközök, amelyek alkalmazást nyertek, nem voltak erkölcsstelenek.¹³

A Zsűri idézett állásfoglalása több kérdést is felvet a jó erkölcs és az üzleti tisztesség versenyjogi kategóriáinak elemzésekor. Egyrészt bizonyosan láthatjuk, hogy helyénvaló az az álláspont, miszerint a jóerkölcs fogalmát a tisztességtelen versenyeredmények vonatkozásában eltérő tartalmakkal kellett értelmezni. Míg általánosságban azt mondhatjuk, hogy a jó erkölccsel kapcsolatos értéktételek kiindulási pontját a társadalom általános megítélése jelentette, addig a kereskedelmi versenyzés körében már csak a kereskedők és az iparosok erkölcsi ítéleteire alapozhattunk. Megítélésem szerint ez abból következett, hogy nagy eséllyel a korabeli társadalom jóerkölcsbe ütköző magatartásnak ítélt volna minden olyan kereskedelmi eljárást, amely a versenytársak tönkretételét, megkárosítását célozta vagy jogszabályba ütközött, annak ellenére, hogy ezek a cselekmények nem minősültek automatikusan tisztességtelen gyakorlatnak. A kísérő körülményeken volt a hangsúly, és amennyiben a versenyző célzat és az igénybe vett eszközök nem voltak erkölcsstelenek, a verseny továbbra is szabad volt. Ezek alapján azt mondhatnánk, hogy a korszak kereskedő és iparosvilága által meghúzott korlátok tágabban bizonyultak annál, mint amit a társadalom általános erkölcsi megítélése elfogadott. Ez azonban nem feltétlenül igaz. A gyakorlat vizsgálata során az esetek egy részében a fenti kijelentésnek pont a fordítottja mutatkozott meg. Helyesebb talán azt állítani, hogy általános jelleggel nem lehetett pontosan felállítani azt az erkölcsi mércét, amelyet a versenyeredmények megítélése kapcsán alkalmazni kellett. Ahogy azt igyekszem majd hangsúlyozni, mindig a

konkrét esetet kísérő körülmények minősítésén múltott az, hogy egy kereskedelmi eljárás szabad volt-e vagy sem.¹⁴ A jóerkölcsnek itt felvázolt tartalommal rendelkező kategóriáját, értelmezését nevezhetjük összefoglalóan magának az üzleti tisztességnek.

A jóerkölcs és az üzleti tisztesség elemzésével kapcsolatban még egy fontos kérdéskört szeretnék tisztázni. Tisztességtelennek minősülhet-e egy magatartás automatikusan, ha egy kereskedelmi eljárást jogszabályba ütköző módon folytattak. Menyhárd Attila álláspontja szerint a jogszabályba ütközés tilalma a jóerkölcsbe ütközés tilalmához képest *lex specialis*nak tekinthető.¹⁵ A jogszabály megsértése egyúttal jelenti-e a jóerkölcs megsértését is?¹⁶ Az üzleti tisztesség kategóriáján keresztül vizsgálva e kérdést eltérő álláspontokra juthatunk.

A Budapesti Királyi Törvényszék tárgyalta azt az esetet, amelyben egy fűszerkereskedő mint felperes arra alapította a keresetét, hogy az alperes engedély nélkül foglalkozott tej árusításával. A törvényszék az ügyben megállapította a tisztességtelen verseny fennforgását, és a döntést a Budapesti Királyi Ítéltábla is helybenhagyta. A kérdéskörrel kapcsolatos egyes álláspontok¹⁷ azonban aggályosnak tartották azt a bírói gyakorlatot, amely az egyéb jogszabályok alapján büntetendő cselekményből kifolyólag tisztességtelen versenyt állapított meg.¹⁸

„A tisztességtelen versenytörvény célja éppen az volt, hogy azokat a cselekményeket, illetve azt a magatartást üldözze, amely más jogszabály alapján nem volt üldözhető. Nyilvánvaló tehát, hogy az olyan cselekmény, amely kihágást képez, nem lehet egyúttal olyan, melyet a tisztességtelen versenyről szóló rendelkezés alapján is üldözni lehet.”¹⁹

Ezzel a véleménnyel a Kúria is azonosult, ítéletében a következő indokolással utasította el a felperest:

„Ha az alperes a tejarusítási engedélyre vonatkozó szabályokat megszegte volna is, ebből még nem következik, hogy ez a magatartás egyúttal a Tvt.-be is ütközik, mert önmagában nem minden cselekmény tisztességtelen vagy erkölcsstelen, amit a törvény tilt.”²⁰

Jelen esetben a hangsúlynak az „önmagában” kifejezésen kellett lennie, ugyanis véleményem szerint általánosságban véve nem helytálló a fentebb említett álláspont, amely szerint az olyan cselekmény, amely kihágást képez, nem lehet egyúttal olyan, amelyet a tisztességtelen versenyről szóló rendelkezés alapján is üldözni lehetett volna. A Kúria ítéletének e tartalommal való értelmezése félrevezető lenne, és az üzleti tisztesség erkölcsi tartalmával ütközne. Első versenytörvényünk a tisztességtelen verseny minden elkövetésétől megnyilvánulása ellen oltalmat kívánt nyújtani, és külön speciális jogkövetkezményeket biztosított – abbahagyásra kötelezés, eltiltás, hírlapi közzététel stb. – a versenytársaknak, hiszen kizárólag ezekkel az eszközökkel volt lehetséges a kereskedelmet sértő magatartásokat „visszatelelni” az üzleti tisztesség útjára.²¹ Helytelen lett volna megfosztani azokat a versenytársakat ezeknek az eszközöknek

az igénybevételestől, akikkel szemben – más jogszabályba ütköző cselekményeket is megvalósító – tisztességtelen eljárást folytattak volna. Jelen esetben azt a megközelítést tartom helyesebbnek, hogy egy adott kereskedelmi eljárás attól, hogy törvényes rendelkezésbe ütközött, automatikusan nem vesztette el az üzleti tisztességbe ütköző mivoltát. A Kúria által megfogalmazott ítéletből kiemelt „önmagában” kifejezés értelmezésem szerint pontosan azt próbálta kifejezésre juttatni, hogy az ilyen esetekben mindig vizsgálat tárgyává kellett tenni a cselekményt kísérő körülményeket is, ugyanis – a kereskedő és iparosvilág erkölcsi meggyőződését alapul véve – kizárólag azok folytán lehetett eldönteni, hogy a cselekmény sértette-e az üzleti tisztesség követelményeit.²²

Mind a jogalkotás, mind a jogtudomány egyetértett és egyetért abban, hogy a jóerkölcs tartalmát jogszabály nem határozhatja meg. Mindkettő a bírói gyakorlatra hárítja a tartalmi konkretizálás feladatát.²³ Nem volt ez másképp a tisztességtelen versenycselekményekkel kapcsolatos üzleti tisztesség tartalmának megállapításával sem. E ponton azonban egy lényegi eltérés mutatkozott a jóerkölcs tartalmának bírói konkretizálása, valamint az üzleti tisztesség bírói megítélése között. Ez utóbbi esetben a jogalkalmazásnak a korszak kereskedő és iparosvilágának erkölcsi megítéléseit kellett alapul vennie, ami egy kereskedői szakismeretekkel nem rendelkező bírónak sok esetben nem volt egyszerű feladat. Ezt ismerte fel a jogalkotó, és teremtette meg a lehetőséget a jogalkalmazás számára, hogy segítséget és véleményt kérhessen a konkrét ügyek kapcsán a kereskedelmi és iparkamaráktól.

3. A jóerkölcs mércéjének megállapítása mint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara feladata

A tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk 43–44. §-ai olyan szervek felállítását írták elő, amelyek a törvény rendelkezéseinek betartása s az üzleti verseny tisztasága felett közvetlen ellenőrzést gyakoroltak. E feladatot valósították meg a kamarák szervezetén belül működő kamarai zsűriek és választottbírók.²⁴ A versenytársaknak, akik a Tvt.-ben biztosított jogaikkal kívánták élni, alapvetően három lehetőségük volt egy esetleges versenycselekmény kapcsán. Abban az esetben, ha pusztán azt kívánták eldönteni, hogy a sérelmezett tevékenység, hirdetés stb. megvalósított-e tisztességtelen versenyt vagy sem, a kereskedelmi és iparkamarák zsűrijéhez fordulhattak állásfoglalásért. Amennyiben biztosak voltak abban, hogy a sérelmezett tevékenység tisztességtelen versenynek minősült, és bírói ítélet útján azt kívánták elérni, hogy a versenytárs a sérelmezett tevékenységével mihamarabb hagyjon fel, a kereskedelmi és iparkamarákon belül működő választottbírók választott bíróságok előtt indíthattak pert. Végül, ha a versenytárstól a sérelmezett magatartás abbahagyásán kívül még kártérítést is kértek, vagy esetleg büntetőeljárást is kívántak indítani ellene, akkor az illetékes királyi törvényszékhez fordulhattak.

A Zsűri intézményének elsődleges feladata az volt, hogy a hozzá beérkezett – versenycselekményekkel kapcsolatos – megkeresésekről állásfoglalást adjon ki. Példaként nézzük azt az 1924-ben iktatott ügyet, amellyel kapcsolatban a Zsűri megfogalmazta véleményét.

Egy budapesti székhelyű cég kézzel írott leveleket helyezett el postaládákban, amely levelekben azt állította, hogy ő egy gazdag amerikai rokona a megkeresett személynek. A levélben olyan állításokat fogalmaztak meg, hogy a bemutatkozó gazdag amerikai rokon Magyarországra fog látogatni, fel kívánja keresni magyar rokonait, és át fog adni nekik ajándékba 100 dollárt. A levélben ezeken túl egy szíveskére is megfogalmazásra került, amely kérsben azt kérték a megkeresett személyektől, hogy a levélben megjelölt cégtől, az ajándékba ígért 100 dollárért cserébe vásároljanak különböző textiltermékeket.²⁵

A Kamarai Zsűri ebben esetben az emberi hiszékenységre alapított („parasztfogás”) reklámot látott megvalósulni. Indokolása alapján a tömeg, főleg a kevésbé intelligens, az ily bizalmas, családi jellegű, főleg Amerikával kapcsolatos levél tartalmát, a vele közölt adatok helyességét vagy igazságát nem igazán vizsgálta, hanem döntését főleg érzelmi alapon hozta meg. A kamarához beérkezett panaszos levelek tanúsága szerint az amerikai rokonokat váró magyarság egész hadserege vonult fel, akik a levélben felsorolt termékeket már meg is vásárolták, és csak azt követően érdeklődtek a 100 dollárt hozó amerikai rokon után, hogy érkezése vajon mikorra várható. A levél tartalma egyértelműen az üzleti jóerkölcs alapján kifogásolható volt, hiszen a vevőközönséget megtévesztette. A Kamarai Zsűri hivatkozva a jóerkölcsbe ütközésre, a körlevelek kiküldésének azonnali megszüntetését követelte.²⁶

A jogesetből jól látható, hogy a Zsűrinek azonkívül, hogy kimondta az adott cég kereskedelmi magatartásának jóerkölcsbe ütközését és tisztességtelen voltát, más eszköze nem volt. Ez az állásfoglalás egyáltalán nem bírt kötelező erővel a panaszolt cég magatartására. Más lett volna a helyzet, ha az eljárás nem a Zsűri, hanem a Kamarai Választottbírók előtt zajlott volna le, amit a következő példán keresztül kívánok szemléltetni.²⁷

Az ügy alperese cipők árusításával foglalkozott, és bizonyos cipőket fél áron árusított. Ezt a tényt a kirakat egész szélességében átfutó, a betűk nagy méreténél fogva kifejezetten figyelemfelkeltő módon a következő szöveggel hirdette: „Most vegyen, félárban árusítunk”, majd alatta, kisebb betűkkel folytatva: „egyes párokat”. Az „egyes párokat” szavakból álló részt lényegesen kisebb méretű betűkkel írták, így azt csak kellő figyelem ráfordításával lehetett észrevenni, ráadásul úgy helyezték el, hogy a közönség figyelmét könnyen elkerülhette. Alapvetően azt mondhatjuk, hogy az alperes a valóságnak megfelelő tényt úgy hirdetett, „hogy hirdetésének a szokásos figyelem mellett a valóságnak meg nem felelő értelmet lehetett tulajdonítani”.²⁸ A Kamarai Választottbírók megállapította, hogy az alperesnek e hirdetési módja egyértelműen alkalmas volt a cipők kelendőségének fokozására és a vevőközönség megtévesztésére. Mivel a tisztességtelen versenycselekmény ismétlésének lehetősége mindaddig fennállt, amíg az alperes e hirdetési módot alkalmazta, a

választottbíróóság a cselekmény abbahagyására kötelezte az alperest.²⁹

Egy másik hasonló ügyben a panaszlott hirdetéseiben 100 000 koronás vásárlás esetén „6 tányért, 6 csészét és 6 poharat adott ajándékba”. A panaszos szerint a hirdetés szövegezése a vevők félrevezetésére alkalmas volt, ugyanis a hirdető vagy 6 tányért vagy 6 csészét vagy 6 poharat adott a valóságban és nem mind a három terméket. A Kamarai Zsúri megítélése szerint a panaszlottnak ez az eljárása a vevőközönség megtévesztését célozta. A Zsúri utalt arra, hogy „a gyakorlati élet – és maga a hirdetés szövegezése is mutatja, hogy az ily lehetetlennek látszó hazug hirdetési ajánlatok is a közönség körében hitelre találtak és vásárlásra ingereltek”.³⁰

Láthatjuk, hogy a Kamarai Választottbíróóság hatásköre a Zsúriétól eltérően jóval tágabb és kötelező érvényű volt, végrehajtható ítéleteket hozhatott. A választottbíróóságok és a zsúri intézménye közötti elsődleges és legfontosabb különbséget ez jelentette. A továbbiakban nézzük részletesebben, hogy miben állt a Kamarai Zsúri feladata, és hogyan igyekezett formálni az üzleti tisztességgel és kereskedelmi magatartásokkal kapcsolatos joggyakorlatot.

3.1. A Zsúri intézménye mint a kereskedő- és iparosvilág erkölcsi esküdtzéke

A Zsúri szervének gondolatát 1914-ben Székács Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara akkori alelnöke vetette fel. Eleinte a Zsúri feladatát egyfajta kereskedő- és iparosérdekeltség fegyelmi fórumaként látták, majd a versenytörvénnyel kapcsolatban már mint a kamara véleményező szerve szerepelt.³¹ A Zsúri alapvetően két irányba fejtett ki tevékenységet. Egyrészt a bírói megkeresésekre állásfoglalásokat adott, amelyek a kamarai elnökség hozzájárulásával kamarai véleménnyé alakulhattak át.³² Másrészt az egyes kereskedelmi érdekképviselőknek, vagy akár a versenytársak közvetlen megkeresésére az egyes versenycselekmények megítélése kapcsán érvényre juttatta megítéléseit. Ugyanakkor állásfoglalást adhattak a Zsúri által hivatalból észlelt visszaélések esetén is.³³

A Tvt. 41. §-a az üzleti versenyt érintő peres ügyek kérdésében a bíróságok és a kamarák szoros együttműködésének lehetőségét teremtette meg. A kamarák a bírósági tárgyalásokon mint közérdekből felszólaló fórumok jelenhettek meg, amelyek álláspontját a kamarai kiküldöttek képviselték. Ez alapvetően a versenyperek elintézésének szakszerűségét és a „forgalmi érdekkörökben uralkodó nézetek és felfogások” érvényesülését kívánta elősegíteni. A kamarai kiküldöttek a konkrét ügyekben megnyilatkozó kereskedelmi és ipari közfelfogást képviselték. Nem voltak peres felek, beavatkozók vagy szakértők, csupán a kamarák és a bíróságok közötti összeköttetést valósították meg. A kamarai véleményeknek leginkább tájékoztató jellegük volt, a tényállás tisztázásába vagy a bizonyítékok mérlegelésébe egyáltalán nem folytak bele. Kifejezetten a panaszlott fél üzleti magatartását tették az üzleti tisztesség vagy a jóerkölcs szempontjából bírálat tárgyává, és az egyéb szempontok elbírálását a bírói szabad mérlegelésre bízták.³⁴

A Zsúri rendszerint *ad hoc* tanácsokban működött. Tagjai a korszak kereskedő és iparos életének elismert szakemberei voltak, akik vagy hivatalból vagy választás útján töltötték be szerepüket.³⁵ A következőkben azt tekintem át, hogy a Zsúri milyen jellegű állásfoglalásokkal igyekezett segíteni a hozzáforduló bíróságokat és a kereskedelmi élet szereplőit.

Ahogy azt korábban is említettem, amikor a tisztességtelen verseny vonatkozásában az üzleti tisztességről, jóerkölcstről beszélünk, mindig az üzleti világ erkölcsi értékeléséből kellett kiindulni. Az erkölcs követelményeivel kizárólag a tisztességes és becsületes eszközökkel folytatott küzdelem volt összeegyeztethető. A kereskedelmi és a gazdasági világ résztvevői által folytatott cselekmények egyetlen korlátját az üzleti világ erkölcsi felfogása és az üzleti tisztesség jelentették.³⁶ A Zsúri felállítását követően, már az első állásfoglalásai között leszögezte, hogy az üzleti verseny terén analóg esetek nem léteznek. Alapvetően e gondolat jelentette működésének vezérfonalát, amelyet minden esetben megpróbált szem előtt tartani. Tartalmát a következőképp bontotta ki: „Az üzleti eljárásokat mindenkor a konkrét körülmények mérlegelése alapján és a panaszokban előadott tényállások valóságának feltételezése mellett volt szükséges vizsgálni.”³⁷ Elképzelhető volt ugyanis, hogy a konkrét eset körülményei között olyan meg nem engedett magatartásokat találjanak, amelyek más körülmények között nem képeznék vita tárgyát. Ha nem magára az eset körülményeire helyezték volna a hangsúlyt, hanem a cselekményekre, és az üzleti eljárások kerültek volna minősítésre, akkor a Zsúri döntései könnyen elvi jelentőségű megállapítások, illetve döntések erejével hatottak volna. Ez azonban teljességgel ellentétes lett volna a Zsúri által korábban megfogalmazott vezető gondolattal, miszerint az üzleti verseny terén analóg esetek nem léteznek.³⁸

Fel kell tehát ismernünk az egyes üzleti magatartások vizsgálata során, hogy a sokszor azonosnak látszó cselekmények, az eset konkrét körülményeinek mérlegelése alapján más és más megítélést eredményezhettek. Mindenkor a konkrét ügy körülményeinek, a mindennapi élet tapasztalatainak, a forgalmi élet jelenségeinek kellett biztosítaniuk a helyes útmutatást.³⁹ E gondolat megértése érdekében példaként álljon itt egy, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróósága előtt lezajlott ügy.

Az alperes egy általa bérelt szállodai kávéházi és vendéglői részekből álló üzlethelyiségnek a vendéglői részét kívánta a felperesnek albérletbe adni. A felperes kötelezte magát arra, hogy az albérlet ideje alatt a vendéglői helyiséget kávéházi üzemre nem fogja átalakítani. Az alperes, akit a szerződés nem kötött, az általa használt kávéházi helyiségben elkezdett vendéglői tevékenységet is folytatni, és az utcai bejárat felett attól jobbra és balra nagy falragaszokon ebéd kiszolgálását hirdette. A kamara nézete szerint az alperes vétett az üzleti tisztesség ellen, mivel az alperes a felperes üzleti tevékenységét a maga javára szerződéses kikötéssel korlátozta, majd olyan magatartást tanúsított, amely egyértelműen az üzleti jóerkölcsbe ütközött. Miután az üzletek egymás szomszédságában helyezkedtek el, továbbá a két üzlet összevetéséhez valószínűleg egyértelműen megállapítható volt, az alperes által folytatott gyakorlat a

vendégeket vagy legalábbis azok egy részét a felperestől elvonhatta, elcsábíthatta.⁴⁰

Amennyiben ebben a jogesetben az alperes üzleti cselekményét, eljárását minősítették volna, az a helytelen megállapítás született volna, hogy tisztességtelen verseny-cselekményt valósított volna meg az a gazdasági szereplő, aki szerződésben korlátozta bérlőjének tevékenységét, majd ő maga e tevékenységet folytatja. Ahogy azt a Zsúri helyesen kiemelte, az üzleti tisztességbe ütközést a magatartás körülményeiben lehetett felfedezni. Ezt pedig az adott ügyben az üzletek egymás mellett való elhelyezkedésére és a hirdetések összetéveszthetőségére okot adó körülmény jelentette.⁴¹

A kamarai Zsúri gyakorlatának tanulmányozása során számos esetben⁴² találkozunk olyan ügyekkel, amelyekben a kereskedők, a gazdasági szereplők saját profitjuk növelése érdekében a vásárlóközönséget megpróbálták megtéveszteni, vagy emberi hiszékenységüket kihasználva vásárlásra ösztönözni. Az egyes ügyek megítélésekor elsősorban azt kellett tisztázni, hogy milyen ismeretekkel rendelkezhetett egy átlagos fogyasztó. Ez esetben a Zsúri azt a meglátását juttatta érvényre, amelyre gyakorlata során különös hangsúlyt is fektetett, azaz, hogy „a vásárlóközönség az egyes kereskedelmi tevékenységek megítélése kapcsán kellő szakmai ismeretekkel nem rendelkezik”.⁴³ Nézzük mit jelentett ez a gyakorlatban!

„Minden megrendelő felünk 1 milliárd koronára van biztosítva arra az esetre, ha bármely természetű munkálatok folytán tűzkrár, tárgyrongálás, vagy személyek sérülése történne.”⁴⁴ A Zsúrinek bemutatott kötvények tanúsága szerint a biztosítás összege még csak meg sem közelítette a hirdetésben kilátásba helyezett 1 milliárd koronát, továbbá a kötvények olyan megszorításokat és kikötéseket tartalmaztak, amelyek akár meg is hiúsíthatták a biztosítás összegének kiutalását, illetve a szerződés érvénytelenségét vonhatták maguk után. A Zsúri a fenti közlést olyan hirdetési eszköznek minősítette, amely valótlan adatot tartalmazott, valamint a fogyasztóközönség tévedésbe ejtésére is alkalmas volt. A biztosítási szerződés megkötésekor a fogyasztótól nem volt elvárható, hogy az említett tisztességtelen, megtévesztésre alkalmas szerződési feltételeket észrevegye, azok ellen felszólaljon.⁴⁵

4. Konklúzió

Tanulmányomban olyan jogeseteket igyekeztem kiválasztani, amelyek kifejezetten a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk 1. §-ával, a generális klauzulával kapcsolato-

sak, ugyanis ezekben az esetekben kellett azt az erkölcsi mércét alkalmazni, melynek tartalmára koncentráltam.

Összegezve eredményeimet, úgy gondolom, hogy a kamarai munka alapjai egyértelműen a szakszerűség, az erkölcsi megbízhatóság és a gyorsaság voltak. A kamarai választottbírókban és zsúrikban tömörülő elismert szaktekintélyek munkájuk során végig arra törekedtek, hogy erkölcsi jellegű állásfoglalásaik, döntéseik a korszak kereskedelmi és iparosvilág közfelfogásának megfeleljenek. Annak ellenére, hogy a zsúri által adott állásfoglalások kötelező erővel nem bírtak a panaszlott versenytársakkal szemben, az ezekre való hivatkozás természetesen megengedett volt. Véleményem szerint a tisztességtelen versenyről szóló törvény 44–45. §-ai mindenképp elérték céljukat, hiszen bíróságaink előszeretettel fordultak a kereskedelmi és iparkamarákhoz, ha kétségeik merültek fel az egyes üzleti magatartások minősítésével kapcsolatban. A tisztességtelen versennyel kapcsolatos ügyekben eljáró választottbírókat gyakran érte bírálathoz a tekintetben, hogy túlzottan szigorú mércét alkalmaztak, ugyanakkor láthattuk, hogy mégis igyekeztek szem előtt tartani az évtizedes üzleti szokásokat, valamint eljárásokat, és arra törekedtek, hogy ezeket csak lépésről lépésre, fokozatosan bontsák le.⁴⁶

Elsődleges célkitűzéseként jelöltem meg az üzleti tisztesség mércéjének vizsgálatát, valamint annak bemutatását, hogy ezt a kamarai gyakorlat hogyan próbálta meg tartalommal megtölteni. Véleményem szerint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsúrijének és Választott Bíróságának gyakorlata alapján azt egyértelműen kijelenthetjük, hogy az üzleti tisztesség fogalmának tartalma némiképp eltért az ismert jóerkölcs és tisztesség magánjogi kategóriáitól. A bemutatott esetek alapján azt mondhatjuk, hogy az üzleti tisztesség tartalma van, amikor szigorúbb és van, amikor enyhébb mércét mutatott az általános társadalmi erkölcsi megítéléshez képest.⁴⁷ Éppen ezért nem lenne helyes általánosságban azt mondani, hogy az üzleti tisztesség alapján minősített kereskedelmi magatartásokkal szemben mindig szigorúbb mércét kellett alkalmazni. Ez esetben helyesnek fogadom el a Zsúri által oly sokszor hangoztatott vizsgálati módszert, amely szerint mindig vizsgálni kellett az üzleti magatartásokat kísérő valamennyi körülményt. Kétségtelen, hogy a kereskedelmi magatartások minősítése és a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikkbe való ütközésüknek a megállapítása nem volt egyszerű feladat, hála az esetek változatosságának és sokszínűségének, ugyanakkor véleményem szerint pontosan ez adja e téma érdekességét és különlegességét.⁴⁸

KRUSÓCZKI, BENCE

Privatrechtliche Beurteilung von Treu und Glauben im Zusammenhang mit unlauterem Wettbewerb (Zusammenfassung)

Der unlautere Wettbewerb ist gegenwärtig ein Zweig des Wirtschaftsrechts, das Wettbewerbsrecht, das Vorschriften zum Schutz des wirtschaftlichen Wettbewerbs und zur Ver-

hinderung von Verbraucherschäden enthält. Artikel V des Gesetzes 1923 sollte einen allgemeinen Schutz gegen alle Formen des unlauteren Wettbewerbs bieten.

In der vorliegenden Studie werde ich mich speziell auf die Praxis der Kammerschiedsgerichte und der Geschworenen konzentrieren, da aus der Zusammenfassung der Forschungsergebnisse hervorgeht, dass die Rolle und die Praxis dieser beiden Organe für die Anwendung des Gesetzes in jener Zeit von besonderer Bedeutung waren. Als zentra-

les Element der Regelung des Kodex konnte die geschäftliche Integrität identifiziert werden, die in der öffentlichen Wahrnehmung der damaligen Handels- und Industrielwelt stets präsent war. Geschworene und Schiedsgerichte waren die Instanzen, die das moralische Empfinden der Handels- und Industrielwelt verkörperten.

KRUSÓCZKI, BENCE

Private law assessment of good faith in relation to unfair competition

(Abstract)

In my study, I examine the generic clause in § 1 of the Hungarian Unfair Competition Act. The focus of the research is the practice of the Arbitration Court of the Budapest Chamber of Commerce and Industry and its Jury. In the study, I seek to answer the question of what constituted the starting point for the unfair competition acts. This was important because it was the basis for deciding whether a particular

commercial practice was unfair or not. In this study, I examine the practice of the Arbitration Court and the Jury of the Budapest Chamber of Commerce and Industry because these were the law enforcement bodies that were most likely to attempt to standardise practice in the field of commercial competition by providing guidance.

Jegyzetek

¹ A Projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján valósult meg. Projektazonosító: K 138618.

² SZLADITS Károly: *Magyar magánjog I. Általános rész.* Budapest, 1941. Grill Könyvkiadó, 7. p.

³ MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések.* Budapest, 2004. Gondolat Kiadó, 286. p.

⁴ Uo. 145. p.

⁵ FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban.* Buda, 1845. Magyar Királyi Egyetem, 589. p.

⁶ DELI Gergely: *A generális klauzulák dogmatikai, történelmi és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára.* Doktori értekezés (kézirat). Budapest, 2009. PPKE JÁK, 188. p.

⁷ SZLADITS Károly: A magánjogi tényállások. In SZLADITS (szerk.) 1941. 340. p.

⁸ A témához lásd bővebben HOMOKI-NAGY Mária: Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez. *Versenytükör*, 2016. II. különszám, 39–40. p.; VARGA Norbert: Kartelljog a gyakorlatban: a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárás. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténelmi parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 283–289. p.; VARGA Norbert: A kartell-eljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartellbíróóság működésére. *Versenytükör*, 2016. II. különszám, 84–95. p.; VARGA Norbert: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon: Az 1931. XX. tc. kodifikációja és gyakorlata.* Szeged, 2020. Iurisperitus Kiadó, 33–43. p.

⁹ DELI 2009. 192. p.

¹⁰ MENYHÁRD 2004. 308. p.

¹¹ BÁNYÁSZ Jenő: *A tisztességtelen verseny legújabb joggyakorlata.* Budapest, 1933. Ujságüzem könyvkiadó és nyomda rt., 3. p.

¹² Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. 473-1926. A Zsúrinek a szabadverseny védelmével kapcsolatos gyakorlatát lásd a Zsúri és a szabadverseny védelme című résznel.

¹³ Bp. kam. Választott Bíróóság: Z 202. Vb. 55.368-1927.; VARGA Norbert: Egy választottbíróósági eljárás kartelljogi relevanciái. *Jogtörténelmi Szemle*, 2021. 4. sz. 29–37. p.

¹⁴ Mindenkor a konkrét eset körülményei, a mindennapi élet tapasztalatai, a forgalmi élet jelenségei adták a helyes útmutatást. Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. 1489/1926.

¹⁵ MENYHÁRD 2004. 252. p. Gondolatmenete szerint a jóerkölcs tartalmának részét képezik az adott jogrend jogszabályai és az azok által közvetített értékrend is.

¹⁶ DELI 2009. 169. p.

¹⁷ Lásd bővebben MESZLÉNYI Artúr: *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata.* Budapest, 1923. Athenaeum; *Közgazdasági Értesítő*, 1936. 11. sz. 8. p.

¹⁸ *Közgazdasági Értesítő*, 1937. 3. sz. 4. p.; VARGA Norbert: Between Public and Private Law: The Foundations of the Regulation of the Hungarian Cartel Law of 1931. *Jogtörténelmi Szemle*, 2021. Angol nyelvű különszám, 65–71. p.

¹⁹ A Kúria P. IV. 5589/1936. számú ítéletéből. *Közgazdasági Értesítő*, 1937. 13. sz. 4. p.

²⁰ A Kúria P. IV. 3596/1935. számú ítéletéből. *Közgazdasági Értesítő*, 1936. 16. sz. 5. p.

²¹ „Az üzleti tisztesség szabta korlátoknak egyes fontosabb áthágásai fejezet nem taxatív, hanem csak példálózva sorolja fel a tisztességtelen verseny fontosabb eseteit. A választott bíróság tehát a törvény által nincs elzárva attól, hogy tisztességtelen versenyt megállapíthasson akkor is, ha a II. fejezet egyik esetét sem tartja fenn forgónak. Erre módot nyújt a törvény 1. §-ában kimondott általános szabály, amely szerint üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jó erkölcsökbe ütköző módon folytatni s hogy akinek a magatartása ebbe ütközik, attól az erre jogosult az ily magatartás abbahagyását követelheti.” Bp. kam. Választott Bíróóság: Z 202. Vb. 3495-1925.

²² A Kúria P. IV. 5589/1936. számú ítéletében a kérdésről a következőképp vélekedett: „A törvényi vagy szerződési kötelezettség megszegéséből ugyan még nem következik az, hogy egy magatartás egyúttal a Tvt.-be ütközik, mert önmagában nem minden cselekmény tisztességtelen, vagy erkölcstelen amit a törvény vagy szerződés tilt, de az lehet a cselekmény természete vagy az azt kísérő körülmények folytán, nevezetesen ha a megszegés célja, módja, eszköze az üzleti tisztesség, vagy a jóerkölcs követelményeivel összeegyeztethetetlen.” Az ügy lényege, hogy az alperes borotvapengéket árusított záróra után. A felperes szerint ez a cselekmény a Tvt. 1. §-ába ütköző

magatartás, ugyanis az alperes az általános versenytilalmat igyekezett kijátszani, ami az üzleti tisztességbe ütközött. A Kúria álláspontja szerint amennyiben az alperes ezt a magatartást tervszerűen, rendszeresen folytatta volna valóban a Tvt.-be ütköző tiltott cselekményt követett volna el. Itt szeretnék utalni arra, hogy nem azért minősülhet az alperesi magatartás üzleti tisztességbe ütközőnek, mert az a zárórára vonatkozó törvényes rendelkezésekbe ütközött volna, hanem az azt kísérő körülmények miatt, nevezetesen a tervszerű és rendszeres eljárás folytán. A Kúria megítélése szerint viszont, az a körülmény, hogy az alperes csak három alkalommal egy-egy borotvapengét értékesített zárórán túl, tervszerű magatartásnak az adott esetben nem volt tekinthető. *Közgazdasági Értésítő*, 1937. 13. sz. 4. p. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választottbírósága is több hasonló ügyben – amikor egy versenycselekmény törvényi rendelkezésbe is ütközött – arra az eredményre jutott, hogy egy adott kereskedelmi magatartást törvényi rendelkezésbe ütköző volta miatt, nem valósított meg automatikusan tisztességtelen versenycselekmény. (Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 32.260 – 1925., 25.277 – 1925, 13.617 – 1924.)

- ²³ A témáról bővebben lásd ALMÁSI Antal: *A kötelmi jog kézikönyve*. Budapest, 1929. Tébe Kiadó Vállalat, 37–38. p.; RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*. Eperjes, 1906. Sziklai Henrik kiadása, 378–379. p. Kolosváry Bálint a jóerkölcs vonatkozásában hangsúlyozta, hogy annak eldöntését, hogy mi a jó erkölcs, a mindenkori társadalmi felfogásban kell keresni, tehát nem jogi kérdésnek minősítette. Ellenben véleménye szerint az már jogi kérdés volt, hogy az ügyleti célzat, hogyan viszonyult a közerkölcsökhöz. KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*. Budapest, 1911. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 102. p. Ennek vizsgálata a tisztességtelen versenycselekmények megítélése kapcsán is elengedhetetlen lesz.
- ²⁴ Tvt. 43. § „A kereskedelmi és iparkamarák a 24. § 2. bekezdésében, a 32. § 2. bekezdésében és a 40. §-ban nekik biztosított jogok érvényesítése és reájuk bízott feladatok ellátása érdekében külön szervezet létesítenek. E szerv összetételéről és ügyrendjéről a kamara szabályzatot alkot, amelynek érvényességéhez a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyása szükséges.”
- Tvt. 44. § „A kereskedelmi és iparkamarák a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült viták felett döntő választott bíróságokat létesítenek. E választott bíróság hatásköre csak olyan ügyekre terjed ki, amelyekben a felperes nem követel kártérítést és ennél fogva a kereset csupán abbahagyásra irányul.
- Mindenekelőtt fontos hangsúlyozni, hogy a Kamarai Zsúri és a Választottbíróság működését egymástól élesen meg kell különböztetni. Míg a Zsúri a kamarák véleményező szerve volt, addig a választott bíróság a kereskedő és iparos érdekeltségek szakbírósága volt, amely konkrét ügyekben ítélezett.
- ²⁵ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 10. 169. – 1925.; VARGA Norbert: A törvényszéki eljárás megindítása kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 38–44. p.
- ²⁶ A Zsúri hangsúlyozta, hogy bárki, aki a gazdasági élet terén, önérdemből, nyereségszerzés céljából gazdasági tevékenységet fejtett ki, „magatartása belesett az egész gazdasági tevékenység körében érvényesülő versenyt felölő törvény tiltó rendelkezéseibe”. Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 18.016. – 1925.
- ²⁷ Már ezen a ponton szeretnék utalni arra, hogy sok esetben azért nem volt lehetőség egy adott ügyet a Kamarai Választottbíróságok előtt megindítani, mert az esetleges eljárást kezdeményező fél nem rendelkezett a választott bírósági eljárás megindításához szükséges képességekkel. Leggyakrabban ez a versenytársi minőség hiányát jelentette.
- ²⁸ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 13.687. – 1938.
- ²⁹ Uo. A választott bíróság döntésének helyességét, valamint a versenyjog gyakorlatának egy irányba mutatását bizonyította a Magyar

Királyi Kúria 8380/1930 számú döntése, amellyel szinte teljesen azonos álláspontra helyezkedett a Vb. a fenti ügy kapcsán: „Tisztességtelen verseny a valóságnak megfelelő adatoknak oly hírszerűsége, hogy szokásos figyelemmel a valóságnak meg nem felelő értelemben foghatók fel.” A Kamarai Választott Bíróságnak e felfogását erősítette meg a Zsúri például a Z 195. J. 1783-14. – 1925., illetve a 1783-13. – 1925. állásfoglalásaiban. VARGA Norbert: *The Research of Hungarian Cartel Supervision. Journal on European History of Law*, 2020. 211–212. p.

- ³⁰ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783-10/1925.
- ³¹ BÁNYÁSZ 1933. 48. p. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kamarai zsúri létesítéséről és annak ügyrendjéről szóló szabályzatának 1. §-a a következőképpen határozott: „A budapesti kereskedelmi és iparkamara egyrészt a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. tc.-ben részére biztosított jogok érvényesülése és a reá bízott feladatok ellátása, másrészt a kamara egyéb jogainak gyakorlása és feladatainak ellátása érdekében „Zsúri” néven külön szervezet létesít, amely a kamara ülésén megállapított, a kamara állandó szabályzatának kiegészítő részét alkotó jelen szabályok szerint működik.”
- ³² BÁNYÁSZ Jenő: A kamarai Jury-k és Választott Bíróságok joggyakorlata. *Kereskedelmi Jog*, 1927. 7. sz. 120–121. p.
- ³³ Uo. 52. p.
- ³⁴ Uo. 121. p.
- ³⁵ A választott Zsúri-tagok a kamara székhelyén működő általános jellegű kereskedelmi és ipari érdekképviseletek tagjaiból kerültek ki. Így például a Baross Szövetség, a Fővárosi Kereskedők Egyesülete, a Gyáripari Képviselek Országos Egyesülete és az Ipartestületek Országos Szövetsége. Uo. 122. p.
- ³⁶ Nem szabad tehát megfeleledkezni arról, hogy a verseny szabad volt. Véleményem szerint a versenytörvényünknek nem az volt a célja, hogy a kialakult szabadversenyt, szabadkereskedelmet korlátozza, hanem pusztán a tisztességtelen versenyesszközök ellen kívánt oltalmat biztosítani.
- ³⁷ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925.
- ³⁸ BÁNYÁSZ Jenő. *A tisztességtelen verseny a Juryk és Választott bíróságok joggyakorlata*. Budapest, 1927. Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadóvállalat és Könyvkereskedés, 45. p.
- ³⁹ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925.
- ⁴⁰ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 15.326. – 1925. A választott bíróság választott bíróság ugyancsak az alperes által folytatott kereskedelmi magatartások körében látta megvalósulni a tisztességtelen versenycselekményeket a 7849. – 1925.-ös, 25.274 – 1927.-es ügyekben.
- ⁴¹ Visszaulva a Zsúri azon állásfoglalására, amely szerint elképzelhető volt, hogy a konkrét eset körülményei között olyan meg nem engedett magatartásokat találunk, amely más körülmények között nem képeznék vita tárgyát, véleményem szerint jelen esetben azt mondhatnánk, hogy bizonyosan nem valósított volna meg tisztességtelen üzleti magatartást az alperes azonos cselekménye abban az esetben, ha az üzletek egymástól – a felületesen szemlélődő vásárlók számára is – jól elkülöníthetők lettek volna.
- ⁴² Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.; 1783-22 – 1925.; 27.450 – 1925.; VII., 14.320. – 1924.; 1783-18 – 1925.; 1783-10 – 1925.; 1783-7 – 1925.; 1783-19 – 1925.; 1783-3 – 1925.; 1793-2 – 1925.
- ⁴³ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925.
- ⁴⁴ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 31.885.-1925.
- ⁴⁷ Szigorúbban minősült többek között: Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 15.326. – 1925.; Enyhébben minősült például: Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 55.368-1927.
- ⁴⁸ A Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.; 1783-22 – 1925.; 27.450 – 1925.; VII., 14.320. – 1924.; 1783-18 – 1925.; 1783-10 – 1925.; 1783-7 – 1925.; 1783-19 – 1925.; 1783-3 – 1925.; 1793-2 – 1925. számú döntései, iránymutatásai, határozatai alapján.

Nem csalás, hanem ámitás.” E frappáns kijelentéssel összegezte habilitációs eljárásában tudományos előadását a *stellionatus* vizsgálatáról Korsósne Delacasse Krisztina 2022. december 7-én.

Korsósne Delacasse Krisztina kutatási területei közé tartozik a jogászai hivatásrendek, különösen az ügyvédség története, jelenlegi kutatásai középpontjában a magyar büntetőjog-történet, azon belül pedig a családsággal, megtevesztéssel megvalósított bűncselekmények állnak. Érdeklődése kiterjed a „jog és nyelv” témakör tanulmányozására terminológiai és egyes jogi kultúrtörténeti vonatkozásokban is. Tudományos munkáját nagyfokú elhivatottság jellemzi. Ez magában foglalja azt a precizitást, felkészültséget és odaadást jogtörténeti kutatómunkája iránt, amellyel megtartotta habilitációs előadásait 2022. december 7-én a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

A szakmai bíráló bizottság elnöke Köhalmi László (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék), tagjai Mezey Barna (egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) és Balogh Elemér (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJK Európai Jogtörténeti Tanszék) voltak. Póttagként szerepelt Falus Orsolya Fruzsina (habil. egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem Társadalomtudományi Intézet), míg a jegyzőkönyvvezetői feladatokat Niklai Patrícia Dominika (egyetemi tanársegéd, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék) látta el.

A nyilvános tantermi előadás a magyar jogtörténet kötelező tantárgy keretében zajlott. A kar Molnár Kálmán előadójában a mintegy 200 főből álló évfolyam hallgatói mellett megjelent több érdeklődő kolléga: a Jogtörténeti Tanszék – amelynek 1997-től oktatója Korsósne Delacasse Krisztina – oktatóin és óraadóin felül érkeztek érdeklődők mind a kar más tanszékeiről, mind az ország más karainak jogtörténészei közül, ezzel is kifejezve elismerésüket eddigi munkássága iránt. Előadása a tárgy tematikájához illeszkedően az „1848 – a magyar modernizáció fordulópontja. Az alkotmányos monarchia működési elvei és alapvető intézményei” címet viselte. Az 1848-as modernizációs törekvések ismertetése körében az államfő szerepét követően a népképviselői országgyűlés felépítéséről és működési elveiről esett szó. Kiemelt kérdés volt ebben az időszakban – a rendi gyűlésből népképviselőivé alakult országgyűléssel összefüggésben – a választójog szabályozása, így az előadás felhívta a figyelmet az aktív választójog általános és különös feltételeire, valamint a kizáró okokra, továbbá a passzív választójog alakulására. Az 1848. évi III. tc. és a független, felelős minisztérium jelentőségének elemzése elengedhetetlen részét képezte a téma kifejtésének, amelyhez kapcsolódóan a miniszteri felelősség eseteivel és eljárásrendjével is megismerkedhettek a hallgatók. A tantermi előadás értékelése során a szakmai bírálóbizottság megállapította, hogy a habilitáns előadói stílusa élvezetes és dinamikus; a témát átfogóan, alaposan elemezte, következtetései megalapozottak voltak. A hallgatósággal folyamatos kapcsolatot tartott, ame-

Niklai Patrícia Dominika

„Nem csalás, hanem ámitás”

Beszámoló dr. Korsósne dr. Delacasse Krisztina habilitációjáról

lyet elősegített az alkalmazott prezentáció és a megfelelő időbeosztás.

A tudományos előadás a PTE ÁJK Óriás Nándor/2 előadótermében folytatódott, ahol a szakmai bírálóbizottságon kívül túlnyomó részben a jogtörténész közönség képviseltette magát a közönség soraiban. A magyar nyelvű tudományos előadás a „Stellionatus a magyarországi jogforrásokban és a praxisban” címet viselte. Korsósne Delacasse Krisztina feltárta a *stellionatus* szó – amely egy Jókai-regényben keltette fel érdeklődését – meghatározásának nehézségeit, hiszen annak jelentése korántsem olyan egyértelmű, ahogyan azt jogászai gondolkodással elsőre feltételezhetnénk. Az értelmezés számos megközelítésben lehetséges a római jogtól kezdve az osztrák jogi hatásokkal is érintett hazai országos jogforrásokon át egészen a praxis vizsgálatáig, ebből bontakozott ki a sokrétű kutatás magja. A hazai országos jogforrások körében elemezte, hogy a dekrétumok, a Hármaskönyv, a *Praxis Criminalis* és a büntetőjogi kodifikációk (különösen az 1795. évi és az 1830. évi tervezet) rendelkezéseiben megjelent-e, és amennyiben igen, hogyan jelent meg a kutatott tényállás. A *Praxis Criminalis*-ből – amely az alsó-ausztriai büntető rendtartás fordításaként honosodott meg hazánkban – kiindulva arra a megállapításra jutott, hogy a *stellionatus* osztrák közvetítéssel, idegen jogi hatásként került be a magyar jogba, és későbbi hazai értelmezéséhez az abban elfoglalt helye jelentette az alapot. Számos példával ismerkedhettünk meg mind a *Praxis Criminalis*, mind a későbbi magyar kodifikációk kapcsán, hogy mely eseteket tekintették *stellionatus*-nak. Az előadás hangsúlyos részét jelentette a *stellionatus* miatt indult büntetőeljárások vizsgálata. A Zala megyei büntetőtörvényszék anyagaiban a szóhasználat színes palettáján szerepelt „Isteni Tsodatevő erővel bírónak magát ki adó”, „csalfa ámitó”, de még „bűbájos csalárdkodásai” okán eljárás alá vont személy is, amiből következett a *stellionatus* és a *magia* kapcsolatának feltárása is a gyakorlatban, hiszen a *stellionatus* megjelent a boszorkányság mellett, majd a helyett is. A széles körű kutatómunka eredményeképpen Korsósne Delacasse Krisztina tisztázta a terminológiában felfedezhető ellentmondásokat és összefüggéseket.

Az előadást – a szabályzati előírásoknak megfelelően – a téma idegen nyelvű összefoglalása („Stellionatus in den ungarischen Rechtsquellen und in der Gerichtspraxis”) követte. A habilitáns számot adott a német nyelvű tudományos kommunikációban, a szakkifejezések pontos használatában való jártasságáról. A tudományos előadást lezáró szakmai vita során több kolléga kifejezte elismerését mind a témaválasztás, mind a kifejtés vonatkozásában, valamint retorikai szempontból is.

A habilitációs eljárás sikerét örökíti meg az annak alapjául szolgáló „*Csalfa áméttások által többeket megkárosított*”. *A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban* című mű, amely a kutatás során megfogalmazható lényegi megállapítások monografikus összefoglalását tartalmazza és a

Gondolat Kiadó gondozásában a Jegtörténeli Értekezések 59. köteteként jelent meg 2022-ben.

Ezúton is szívből gratulálunk Korsósne Delacasse Krisztina sikeres habilitációjához, amelyet a szakmai bírálóbizottság is maximális pontszámmal, azaz 100%-kal értékelt mind a tantermi, mind a tudományos előadás vonatkozásában. A bizottság kifejezte elismerését a habilitáns világos előadásmódja iránt, nyelvi készsége alapján alkalmasnak tartotta arra, hogy idegen nyelven is előadásokat tartson. Értékelésük alapján Korsósne Delacasse Krisztina a választott tudományterület elmélyült ismerője, ez alapján kétséget kizáróan felkészült a kutatói és a tanári tevékenységre.

Deli Gergely¹ az *Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából* című doktori értekezésével nem állítja könnyű feladat elé még a (római) jogban jártas(abb) olvasóját sem akkor, amikor mérőben új, sajátosan interdiszciplináris megvilágításba helyezi a dolgot az fő tudományos kérdésfeltevését: minek tekintetjük a jogot, ha gazdasági szemszögből közelítjük meg?

A szerző a munka alapfeltevésének megválaszolásához két alkérdésre keresi a választ. Egyfelől azt kutatja, hogy a jogra milyen hatást gyakorol a gazdasági környezet, másrészt azt, hogy a jog szabályainak kötelező erejét pusztán a szankció adja-e, vagy a jogot más alapon is tekinthetjük jognak? Deli Gergely a kérdések megválaszolásához „a posztmodern tanulságai alapján dekonstruálja”² az általa használt forrásanyagot több tudományterületet átfogó szemszögből, miközben Ronald Dworkin interpretációs elvéhez, az illeszkedés és igazolhatóság kritériumaihoz igazodva a gazdaságtudomány, a jogi romanisztika, az összehasonlító jogtudomány és a jogelmélet kincses-tárából merít, mellyel új tudományos eredményekre jut.

Ami az alkalmazott módszereket illeti, a tudományos nívó itt is tetten érhető: a szerző az elsősorban gazdasági jellegű kortárs elméleteket elemzi és használja egyes római jogi forráshelyekre, miközben a gazdasági szemléletmód mellett – a posztmodernre jellemzően – maga is alkalmazza a nagy narratívák hiányát (maga sem akar átfogó metaelméletet alkotni), illetve a relativizmus elvét (egy-egy római jogi szövegtörredék több aspektusból való elemzésével). Így alakítja ki saját alternatív jog-összehasonlító metódusát, amelyet „problémaérzékeny jogösszehasonlításnak” nevez.³

A szerző munkájának hipotéziseként emeli ki, hogy a munka „*hic et nunc*, a posztmodern korban is segít megértenünk, a jog természete, valamint a gazdaság és a jog kapcsolata sokkal összetettebb probléma annál, mint ahogy azt elképzelni hajlamosak vagyunk”⁴.

Deli Gergely doktori értekezésével egyfajta harmadik utat kíván megnyitni a nemzetközi romanisztikát uraló két nagy irányzat, az applikatív és a kontemplatív út mellett, mellyel „a római jog egy töredékes, de mindenképpen eredeti és újszerű koncepcióját vázolja fel”⁵. Ebben a koncepcióban számos új tudományos eredmény született.

A mű általános része elsőként a közgazdaságtan emberképével foglalkozik. A neoklasszikus és viselkedési közgazdasági iskola *homo oeconomicus*ának és *homo myopicus*ának összebékítésére javasolja, hogy „bizonyos etikai megfontolásokat is érdemes a jog koncepciójába beleértetni”⁶. Ennek érdekében a jogi paternalizmus mintájára bevezeti a jogi maternalizmus fogalmát, amelynek feladatait jelöli meg (a társadalmi hasznosság mellett) az egyén számára jó életet eredményező iránymutatást is. Különös figyelmet érdemel annak hangsúlyozása, miként különbözteti el a szerző egymástól élesen az erkölcs, illetve az etika fogalmát: „az erkölcs arra ad választ, hogy miként viselkedjem embertársaimmal, az etika pedig arra, hogy miként éljek jó életet”⁷. És, ha már a jó életet élő emberről esik szó, a klasszikus római emberképet nem csupán fokozatilag, hanem minőségileg is különbözőnek látja a

Urbán Erika

Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából

Deli Gergely MTA doktori értekezéséről

görög emberideáltól: a római *bonus vir* cselekvési ideálját objektív jellegűnek tartja, amelyben a jogilag releváns emberi cselekedet csak akkor minősült helyesnek, ha az hozzájárult az állam, illetve végső soron a kozmikus rend fenntartásához, üdvéhez.⁸ A *bonus vir* ideális magatartásának a görög emberideál szubjektivitásától való elszakadása eszközét pedig a római *patria potestas* intézményében véli megtalálni. A etika által vezérelt római ember képe jelenik meg az általános és a piaci érték közötti különbségtételben is, amelynek „segítségével a rómaiak kezelni voltak képesek egyes, a tömeges kognitív gyengeségekből eredő piaci torzulásokat is”⁹.

A jog természetének vizsgálata során számos modern jogelmélet került górcső alá. A szerző elsőként Herbert L. A. Hart a jog legitimitációs kényszerére vonatkozó jogelméletét állítja szembe a római *censori regimen morum* intézményével, és John Austin jogelméletének római jogi eredetére mutat rá. A jog legitimitációs kényszere a szerző szavai szerint azt a követelményt állítja a jog elé, hogy annak „szükségszerűen igazolnia kell magát a vele szembesülő etikai lény, az ember előtt”¹⁰. A szerző rámutat, hogy bár a *censori regimen morum* minden „főbb tulajdonsággal rendelkezik, amelyeket [Gillian K.] Hadfield és [Barry R.] Weingast elmélete a joghoz társít”¹¹, a rómaiak mégsem tekintettek rá jogként. Deli Gergely szerint az Austin által is kiemelt szuverén (mint központi erőszakszerv) jelenléte és azon belső nézőpont nélkül, amellyel a normatív rendszer fenntartói egy adott rendszert jognak minősítenek, nem lehet jogról beszélni, még akkor sem, ha a kérdéses normák egyébként rendelkeznek a Hadfield- és Weingast-féle decentralizált végrehajtás egyensúlyi modelljében körülírt modern jogállami kritériumokkal. Azaz egy normatív rend hiába mutat fel bizonyos, a jogra (is) igaz formális jellemzőket (amelyeket ma leginkább a jogbiztonság követelményeinek tekintünk), ha az azt létrehozó és fenntartó személyek saját megítélése szerint nem minősül jognak.¹²

Liam B. Murphy bináris paradigmájának kritikai vizsgálata során a szerző Ulpianus „elegáns” jogelméletét mint harmadik utat kínálja fel a jog valódi természetének megfogalmazására.

Nicolai Hartmann ontológiája kapcsán a szerző rámutat arra, hogy „a modern jog koncepcionális értelemben na-

gyon kevés közvetlen kapcsolatot mutat fel az élővel”.¹³ „A klasszikus római jog ezzel szemben sokkal nyilvánvalóbban mutatja fel azt a kapcsolatot, amely a jogot az élővel és a lelki jelenségvilággal összeköti.”¹⁴ Ezt a jelenséget Deli Gergely a római jog univerzalitás-igényének nevezi el.¹⁵ Gotthard Günther metafizikájával való szembeállítása során megállapítja, hogy „a klasszikus római jog egyes megoldásai érzékenyebbek arra a reflexív, háromelemű viszonyra, amely az egyes jogalanyok, jogtárgyak és a jogi normák között fennáll. Ez a jellemző adja a római jog reflexióérzékenységét.”¹⁶ Idekapcsolódik az a tudományos nívó is, amelyben – a mű különös részében – a szerző a római jog személyre vonatkozó érvelése kapcsán állítja szembe a modern jogrendszerek karaktersemlegeségét a személyiséget sokkal inkább figyelembe vevő és alakító római jog rendszerével. „Ennek következtében az *ad hominem* vagy *ad personam* érvelés sem volt számukra elfogadhatatlan, hanem egy teljesebb »igazságszolgáltatás« céljait szolgálta: lehet, hogy az érintett a konkrét jogsértést elkövette, de a jog(rend) általános céljait a maga egyébként jó személyiségével (*bonus et diligens pater familiasként*, jó és gondos családapaként) mégis megtettesítette.”¹⁷ A római jog ezáltal – a szerző szavaival – az ideális emberkép tükréül is szolgált.

Deli Gergely a római jognak az „élővel” való kapcsolatát a mű különös részében kifejtett, a személy és a dolog közötti sajátos kapcsolatban is felfedezni véli. A római tulajdonjogban a tulajdonos kiemelkedő szerepével szemben rámutat arra a modern folyamatra, amelyben „a hangsúly a tulajdonos személyéről a tulajdon tárgyára helyeződött át. Azaz a tulajdon intézménye fetiszizálódik. A tulajdonosi hatalom magától értetősége, természetessége (*meum est*) helyére a tárgy dominanciája kerül. A személyközi viszonyokat a tárgyra vonatkozó áruviszonyok szorítják ki. A tulajdon »eltröszösödése« azzal a veszéllyel jár, hogy a tulajdon mint legalapvetőbb társadalmi viszony helyébe egy technikai jellegű, igazgatási viszony lép a vagyoni értékkel bíró jószágok vonatkozásában.”¹⁸

A mű különös része a *lex Aquilia* vonatkozásában új elmélettel áll elő, amelyet bizonytalansági hipotézisnek nevez el. A szerző feltevésében leírja, hogy „akkor racionális elkövetnünk egy jogellenes cselekményt, ha az abból várható hasznunk nagyobb a várható költségnél”.¹⁹ Az állam érdeke ezt a költséget minél olcsóbban minél nagyobbra növelni. Ennek kapcsán „az állam két tényezőt tud befolyásolni: a szankció mértékét vagy a szankció bekövetkeztének valószínűségét tudja emelni. A káros jogkövetkezmény valószínűségének felmérésében pedig a szerző kiemelt jelentőséget tulajdonít a percepciónak, mert „ez sokkal olcsóbb növelni, mint a tettenérés reális valószínűségét”.²⁰ A *lex Aquilia* szabályozásának nagyszerűségét Deli abban látja, hogy az egyrészt kombinálja a fix büntetést a bizonytalan szankcióval, másrészt e benne megjelenő „váratlanul nagy büntetések minden bizonytalansággal jelentős társadalmi figyelmet kaphattak, ami növelte az elrettentés mértékét”.²¹

A szerző új birtokvédelmi hipotézisében főként a kényszerrel és fenyegetéssel kapcsolatos római jogi források fényében rámutat, hogy „a birtokhoz fűződő védelmi jog-

hatások nem egyszerűen az akaratot vagy az általános közérdeket védik. A birtokláshoz a római jogban ott fűződött birtokvédelmi joghatás, ahol ez a jószágok optimális elosztása érdekében kívánatos volt. Ezért kapott jogsegélyt a tulajdonos, a jóhiszemű birtokos, az örökhaszonbérlet és a tolvaj is. Ők mind igényt tartottak a dologra, és a számukra adott jogsegély tette lehetővé azt, hogy ezt a preferenciájukat a rendszer bearázhatta.”²² Deli Gergely ugyanezt a megfontolást látja megjeleneni a záloghitelező és a *precarista* jogvédelme mögött is.

A szerző a jogtalanul perlő felperes cselekményének vizsgálata során a 112. novella elemzésében kiemeli, hogy a szabályozás a jogtalanul perlekedő személy esetében se nem a gondatlanság, se nem a rosszhiszeműség tényét szankcionálja.²³ Az elkövetők „egyszerűen saját legjobb érdekeiket követik a pereskedés során. A továbbélés során ez a szempont sikkadt el, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a római szabály egy időre kikopott a jogrendszerekből, és csak a legújabb korban bukkantak fel újak tűnő, de funkciójukat tekintve hasonló megoldások.”²⁴

A válófélben lévő férj és feleség jogvitája kapcsán a szerző arra utal, hogy „a római jogászoknak nem volt szükségük arra, hogy elvont fogalmi rendszert építsenek ki”.²⁵ Ennek okaként a sztoikus filozófia beépítését jelöli meg az adott korban uralkodó „fizikai” világképbe, amely egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a jogász érvelések révén a világegyetem működési mechanizmusait is feltárhassák. „Az a jogi megoldás, amely kiemeli (e-legit) a jogi érvelést erre a kozmikus szintre, nemcsak igaz és jó, hanem szép (*elegans*) is.”²⁶

A római *dies*-konceptiója és a neoklasszikus közgazdaságtan szemléletmódja közötti kapcsolatra mutat rá a szerző, amikor kiemeli, hogy a javak hatékony elosztásának korlátját a tranzakciós költségek mellett az az időpont is korlátozza, amikor a jószágok elosztására sor került. „A hatékony elosztás szempontjából problematikus az, hogy a jószágok piaci alapú újrendeződése, amelynek eredményeképpen elméletileg megvalósulna a hatékony elosztás, időben zajlik le. Így a jószágok elosztásának időpontjából meghatározható (de még el nem ért) hatékony elosztás különbözni fog attól a hatékony elosztástól, amelyet a piaci tranzakciók utáni időpontban lehetne megállapítani. És ennek nem kizárólag a személyes preferenciák változékonysága az oka, hanem az is, hogy a két különböző időpontban az alanyok száma és összetétele eltérést mutathat.”²⁷

Elemzésében a gyakrabban előforduló, a feleknek a szerződés-kötés során esetlegesen felmerülő „félrevezető ténykedéseire” utaló *dolus* (*dolus in contrahendo*) mellett a szerző felhívja a figyelmet az ügyletben magában rejlő *dolus* jelenségére. A *dolus* e ritkábban előforduló fajtája a *stipulatio* által lefedett, de ésszerűen a szerződéskori akarat által nem tartalmazott dolog teljesítésének elvárásában lelhető fel. „Mindez nem azt jelentette azonban, hogy maga a perindítás ténye és ezáltal az adós helyzetének a kihasználása lenne önmagában dolózus, ahogy azt egyes szerzők vélték. Ehelyett a *stipulatio* tág nyelvi jelentés-tartományában leltünk dolózus jelentésre, ahogy a forrás maga mondja: »*ipsa res in se dolum habet*«. Azaz nem az egész ügylet dolózus, hanem csak tartalmazza a *dolus*.”²⁸

Ami az érvénytelenség jogi kategóriáját illeti, a szerző rámutat a fogalom római és modern megközelítésének különbözőségeire, és a források alapján az érvénytelenség modern doktrínájának három alaptételét kérdőjelezi meg. „Egyrészt a római jogi tapasztalat azt mutatta, hogy az érvénytelenségnek helye lehet a szerződés későbbi létszakaszaiban is, nem csak a szerződéskötés időpontjában. Másrészt a római jogban nem váltak el olyan élesen az érvénytelenség jogkövetkezményei, a szerződés »megmentése«, azaz *ex tunc* hatályú érvényessé nyilvánítása, illetve a jogviszony felszámolása, azaz az *ex tunc* hatályú eredeti állapot helyreállítása. Harmadrészt az érvénytelenséget büntetőszankcióként is érdemes lehet tételezni, szemben a hatályos magyar polgári törvénykönyv megközelítésével.”²⁹

Deli Gergely a modern alapjogi védelem gondolatának előzményeit a jog és az erkölcs római jogi viszonyából vezeti le. Ennek a viszonynak a lényegét abban látja, hogy „a jó erkölcsökre való hivatkozás funkciója rómaiaknál az volt, hogy a társadalom erkölcsi viszonyait védjék a jog indokolatlan intrúziójával szemben. Célja [...] az volt, hogy a magánszemélyek egyező akarattal se tudják a jog normatív erejét az erkölcsi viszonyok lerontására felhasználni. Alanya nem az egyén, hanem az egyének élő erkölcsi közege volt.”³⁰

A szerző a *naturaliter* fogalmának új felfogását fejti ki azzal, hogy rámutat a „*naturaliter licet*” (természet-től fogva megengedett) fogalmának Ulpianus által használt értelmére. „A vételárral kapcsolatos alkudozás esetén annak felismeréséről lehetett itt szó, hogy az ellenérdekű felek önérdeke révén alakul ki a társadalmilag legoptimálisabb vételár, illetve az az állapot, hogy a jószágok eltérő értékkeléséből fakadó értéktöbblet a társadalomban a lehe-

tő legegyszerűsebben oszoljék el. A vételárról való önérdekkövető alkudozásban megnyilvánuló ellentétes szenvedélyek ekképp illeszkednek egy nagyobb, harmonikus rendbe, a római állam stabilitásának magasztos céljába. Úgy találtuk, hogy ez a kulcsa a *naturaliter licet* kifejezésnek.”³¹

Elemzésében a jogszabályok erkölcsi redisztribúciós hatását fejti ki Ulpianus egy jogeseti döntése kapcsán, amelyben a jogtudós abszurdnak minősíti, ha a jog egy parancsa az egyik féllel szemben érvényes lenne, a másik féllel szemben pedig nem. Mivel a szankciós fenyegetettség hatására a jövőben mindkét fél eleget tenne a jogi parancsnak (megjelenne a megjelölt, tisztességtelen helyen) a magasabb rangú erkölcsi megítélése megromlana, az alacsonyabb rangú személy megítélése megerősítést nyerene.³² „Ezt az erkölcsi redisztribúciót akadályozta meg a római jogtudós azon döntése, hogy az anyagi szankciót nem engedték érvényesülni.”³³ „Azaz a római jogesetben nem egy jogszabály gazdasági redisztribúciós hatásával találkozunk, hanem egy jogi norma erkölcsi disztribúciós semlegességével.”³⁴ „A pusztán az anyagi redisztribúcióra fókuszáló modern megközelítések azzal a nemkívánatos mellékhatással járhatnak, hogy erkölcsi externáliákat az egész társadalom lesz kénytelen megfizetni.”³⁵

Az értekezés végezetül azzal a gondolattal zárul, amelyben a szerző az árképzésbe való modern állami beavatkozásnak „a kognitív gyengeségeken alapuló” jogcímét hiányolja. „A szegények és gazdagok közti egyre szélesebben tátongó vagyoni szakadékot látva megfontolásra érdemes, hogy a fenntartható fejlődés és a stabilabb vagyoni viszonyok megteremtésében a modern magánjog is hárulhatna-e feladat, római előképéhez hasonlóan.”³⁶

Jegyzetek

¹ Deli Gergely egyetemi tanár (Nemzeti Közszerzői Tanács, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányi Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék), a Nemzeti Közszerzői Tanács rektora.

² DELI Gergely: *Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából*. MTA doktori értekezés, Budapest, 2022. 3. p.

³ Uo. 5. p.

⁴ Uo. 7. p.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 203. p.

⁷ Uo. 12. p.

⁸ Uo. 25. p.

⁹ Uo. 20. p.

¹⁰ Uo. 27. p.

¹¹ Uo. 54. p.

¹² Uo. 197. p.

¹³ Uo. 75. p.

¹⁴ Uo. 76. p.

¹⁵ Uo. 205. p.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 207. p.

¹⁸ Uo. 208. p.

¹⁹ Uo. 103. p.

²⁰ Uo. 108. p.

²¹ Uo. 109. p.

²² Uo. 147–148. p.

²³ Uo. 114. p.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 206. p.

²⁶ Uo. 121. p.

²⁷ Uo. 164. p.

²⁸ Uo. 208. p.

²⁹ Uo. 208–209. p.

³⁰ Uo. 209. p.

³¹ Uo.

³² Uo. 210. p.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

Bató Szilvia

„...kegyelmesen visszaadandónak és visszaküldendőnek lenni találtuk...”

László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*
 Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 211 p.
 ISBN 978 963 556 263 3

A magyar büntetőjog-történelmi kutatások történetében ritka esemény a forráskiadás, legutóbb Király Tibor (1920–2021) fordításában jelent meg Vuchetich Máttyás (1767–1824) 1819-ben kiadott korszakos műve.¹ Különösen igaz ez a latin nyelvű kodifikációs termékek magyar fordításának közreadására, ilyen 51(!) évvel ezelőtt történt utójára, 1971-ben Hajdu Lajos (1926–1992) az 1795. évi tervezet szövegét és annak példamutató monografikus feldolgozását tette közzé.² Erdélyi büntető törvénykönyv tervezetének közzététele is Hajdu nevéhez fűződik, egy rövid, de rendkívül információgazdag bevezetővel adta közre Gál László (1777–1848) 1839. évi munkáját.³

Az erdélyi büntetőjog története a *Jogtudományi Közöny* 1980. októberi számával került vissza a hazai tudományos érdeklődésbe, Hajdu és Degré Alajos (1909–1984) tanulmányai foglalkoztak levéltári források alapján a 18. század végi kodifikációs lépésekkel.⁴ Ezt követően 1992-ben a Gál-féle tervezet kapcsán az 1839-ig lezajlott kodifikációs munkák – ezen belül kifejezetten az 1811. évi javaslat – keletkezéstörténetének ismeretése és rövid elemzése, egyúttal Hajdu jó érzékkel leközölte a bizottsági javaslat tartalomjegyzékét is.⁵ Legutóbb a Veress Emőd szerkesztésében 2018-ban megjelent összefoglalóban foglalkozott Nánási László (1960–2020) az erdélyi büntető törvénykönyv megalkotásának kísérleteivel.⁶ Ebből nőtt ki László Balázs kötete, így merült fel – a 21. századi kutatást megkönnyítendő – a magyar fordítás elkészítésének az ötlete.

A harmincas évei derekán járó szerző a büntetőjog-történeszek kihalófélben lévő „altípusának” talán utolsó képviselője: „civilben” ügyészként dolgozva kiválóan ért „büntetőjogul”, behatóan ismeri az általa kutatott korszak történelmi kontextusát, és magabiztosan kezeli az 1848 előtti büntetőjog munkanyelvét (latin). Ez a három tulajdonság tette alkalmassá, hogy értő módon fordítsa magyarra az eddig csak latinul elérhető kodifikációs terméket. A fordításhoz azonban nem elegendő a 18–19. századi jogtörténelmi kutatáshoz nélkülözhetetlen nyelvtudás, annál lényegesen több kell. Nemcsak értenie kell a szöveget a fordítónak, hanem meg kell találni a megfelelő – a korszak büntetőjogi dogmatikájával összhangban lévő – kifejezéseket is. Elfogultság nélkül állítható, hogy ez sikerült is László Balásznak.

A kötet két szerkezeti egységre osztható, a 67 oldal terjedelmű, négy részt magában foglaló bevezetőt követi a 140 oldalas fordítás.

A könyv keletkezéstörténetét ismertető rövid előszó után az 1811. évi erdélyi javaslat magyar tudománytörténelmi előzményeinek bemutatásával foglalkozik a szerző. A bevezetésben hangsúlyozza László, hogy a királyi Magyarország és Erdély az igazgatási – és így jogi – elkülönülés ellenére egy közös szokásjogi hagyományra épül, a fejedelemség nem szakad el teljesen a magyar jogtól és jogtudománytól. Ki kell emelni, hogy a „teljesen” kifejezés a mondat kulcsa, hiszen az erdélyi jog történetét

saját környezetében kell vizsgálni, de be kell vonni a magyarországi jogtudomány-történet és kodifikációtörténet eredményeit is. A közös előzmények között szerepelteti a szerző a *Tripartitumot* és Kitionich János *Directio Methodica* (1619) című munkáját, hiszen a bennük előforduló jogforrástani, anyagi jogi és per-jogi rendelkezések végigkísérik a szokásjogi büntetőjog időszakát. Érdekesebb a *Praxis Criminalis* (1687) esetleges hatásával foglalkozó alfejezet, ahol a szerző három recepciós utat mutat be. A magyar joggyakorlatban – főként a Dunántúlon és kamarai igazgatás alatti városokban – igazolható az alkalmazása, az erdélyi büntetőbíráskodásban azonban már nem volt szükség ilyen közvetlen átvételre, mivel a 17. század folyamán megszülettek a jogrendszer állapotának és a helyi sajátosságoknak megfelelő

jogforrások és szokásjogi joggyűjtemények. Kerülő úton – Huszty István (1745) és Bodó Máttyás (1751) munkáján keresztül – azonban a *Praxis Criminalis* ismert volt a 18. század második felében Erdélyben. A harmadik út a *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768) szokásjogi recepciója főként a szász területeken. A bevezető legértékesebb

része a Huszti András *Jurisprudentia Hungarico-Transilvanica* című művének (1742) mélyreható ismertetése, hiszen ez az egyetlen a 18. század közepi jogtudományi munkák közül, amely kifejezetten az erdélyi jogra koncentrált. Itt mutatkozik meg László Balázs alapos felkészültsége, hiszen nem elégszik meg a tartalmi – vagy a divatnak hódolva Finkey Ferenc (1870–1949) munkájának – kivonatolásával, hanem ténylegesen elemzi az általa áttanulmányozott szöveget. A legizgalmasabb az ítélethozatalnál a szavazategyenlőségre vonatkozó megállapítása. A kötetek megjelenési sorrendjét követve a szerző külön-külön alfejezetekben részletesen bemutatja Huszty István *Jurisprudentia Practica* című munkáját (1745), Gochetz Gábor *Systema Praxis Criminalis* címmel közzétett könyvét (1746) és Bodó Mátyás *Jurisprudentia Criminalis*át (1751). A három alfejezet közös jellemzője, hogy az eredeti szövegekre alapulnak, László összefoglalja három jogtudós legfontosabb anyagi jogi és perjogi megállapításait, kitérve az egyes jogintézmények jellemzőire és az elhatárolási kérdésekre. Sajnos a szerző nem vonja be az egyes rendelkezések elemzésénél a modern jogtörténeti szakirodalmat, így kimarad például Both Ödön (1924–1985) a *stuprum violentum* kapcsán és az élet elleni cselekmények feldolgozásai.⁷ Ezt követi az 1795. évi magyar tervezet ismertetése, amelynek munkálatai párhuzamosan folytak az 1811. évi javaslat első változatának (1793) kidolgozásával.

Az 1811. évi javaslat bemutatásánál László Balázs a szerkezeti sajátosságra hívja fel a figyelmet, amely szakít a 18. századi processuális szemlélettel, így az általános és különös részre tagolódo anyagi jogot követi az eljárási jog. A szerző nem talál korabeli hazai párhuzamot, így Szlemenics Pál könyvét (1836) hozza példaként a modern rendszerre. László szisztematikusan ismerteti a javaslat rendelkezéseit, amelyet helyenként *Dósa Elek* 1861-ben megjelent munkájával összehasonlítva mutat be. Jól látszik, hogy a javaslat bűncselekményi osztályozása alapvetően különbözik a korabeli erdélyi jogtudományi csoportosítástól. Az anyagi jog általános rész (Első rész Első cím) első két cikke és bizonyos vonatkozásokban a 8–9. cikk a büntető jogszabálytan és bűncselekménytan, a 3–9. cikke pedig a büntetéstani szabályait tartalmazza. Itt kapott helyet a *nullum crimen sine lege* (Második cikk 1. § 9. pont) és a *nulla poena sine lege* (Hetedik cikk 4. § 1–2. pont) elve. A javaslat büntetési rendszere némileg archaikusabb a magyarországinál, hiszen a kivégzést megelőző kézlevágás és a megbélyegzés is alkalmazható. Nagyon sajátos a polgári büntetések között szabályozott bírság, amelyet közösségek (pl. város, falu) felnőtt tagjaival szemben kollektív szankcióként is ki lehet szabni lopás esetén (Első cím Hatodik cikk 4. §, Ötödik cím Nyolcadik cikk). A különös rész hét – jogi tárgyak szerint elkülönített – cikkben tartalmazza az egyes tényállásokat: vallás elleni, állam elleni, élet és testi épség elleni, vagyon elleni, erkölcs elleni, becsület elleni, valamint közbizalom és közhitel elleni bűncselekmények. A javaslat második része 10 címbe rendezve – a fórumrendszerrel a végrehajtásig – kimerítően szabályozza a bünvádi eljárást. Az utolsó cím a statáriális eljárásra vonatkozó előírásokat tar-

talmazza. László bemutatja, hogy a normaszöveg közvetlen hivatkozásokat tartalmaz a *Hármaskönyvre*, az erdélyi jogkönyvek (*Approbatae Constitutiones, Compillatae Constitutiones*) szöveghelyeire, valamint néhány erdélyi törvénycikkre. A *Praxis Criminalis* közvetlen idézése hiányzik, de számos rendelkezésben visszaköszönnek az előírásai. A szerző úgy ítéli meg, hogy a korábbi büntetőjogi felfogás és a felvilágosodás büntetőjoga egyfajta keveréke, amely az 1795. évi tervezetnél előremutatóbb megoldásokat is tartalmaz (önálló általános rész).

A bevezető utolsó két szövegegysége a fordítás céljával, módszertanával és „kihívásaival” foglalkozik. László egyértelműen kettős célt fogalmaz meg: a majd latinul már nem tudó kutatók általi jogtörténeti feldolgozás számára történő átmentés és a segítségnyújtás a jelen professzionális büntetőjog-történészei számára. Precízen felsorolja, hogy milyen egykorú és későbbi latin és magyar nyelvű jogforrásokat, jogi szakirodalmat és szótárokat vett igénybe a megfelelő szakkifejezések és nyelvtani szerkezetek megtalálásához. A fordító külön kitér néhány nehézségre, ilyen többek között a közálladalom és a közbátorság fogalma, a perbeli személyek (például *actor* és *reus*) elnevezése, valamint a bűnösségi alakzatokra használt kifejezések változatossága.

A javaslat szövegének áttanulmányozása után a figyelmes olvasónak az a benyomása, hogy a kodifikátorok az egykorú osztrák jogforrásokból több rendelkezést emeltek át, mint az magyar területen „szokás”. A legfontosabb a javaslat szerkezete, az önálló anyagi jogi általános rész megjelenése. A *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről*, vagyis *II. József* (1780–1790) anyagi büntető törvénykönyve (1787) már tartalmaz önálló általános részt, az 1803. évi osztrák kódexben pedig a második szerkezeti egység az eljárási rendelkezéseket tartalmazza. Az 1811. évi erdélyi javaslat felépítése ennek alapján jobban rokonítható az egykorú osztrák kódexekhez, mint a magyarországi tervezetekhez. Hasonló jelenség figyelhető meg a humán és az állati járványokkal kapcsolatos rendelkezések kapcsán. Az élet biztonságát sértő bűncselekmények között a „vesztégyárak, úttilalmak, valamint az egészség ügyében kiadott iránymutató szabályok áthágásáról, és az ezekre rendelt büntetésről” címmel (Tizennyolcadik cikk) található rendelkezések, a vagyon biztonságát sértő büntettek között pedig a marhavész terjesztése szerepel. Ezek a cselekmények az 1795. évi és az 1830. évi tervezetben nem jelentek meg, a *Josephina*, illetve az 1770. évi egészségügyi alaprendelet (*Generale Normativum in Re Sanitatis*) és a kapcsolódó rendeletek lehetnek a tényállások előképei. Ezek a rendelkezések ráadásul Hajdu szerint az 1810. évi országgyűlési vitában kerültek a javaslat szövegébe.⁸ Az eddigi kutatások alapján ez a jellegzetesség nem meglepő, az erdélyi kodifikációs termékek és az osztrák jogalkotás közötti – a magyarországinál szorosabb – kapcsolat a magzatelhajtás tényállása kapcsán a Gál-féle tervezettel is igazolható.⁹ Természetesen az ausztriai jog és a jogtudomány tényleges hatásai külön összehasonlító jogtörténeti kutatást igényelnek, azonban valószínű, hogy felül kell vizsgálnia László Balázsnak azt az álláspontját, amely – követve a

szakirodalom megállapításait – a *Theresianának* nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint II. József rövid életű modern büntető törvénykönyvének.

A szerző szerencsére nem elégszik meg a fordítás és a bevezető közreadásával, az elmúlt két évben sorra jelennek meg rövidebb tanulmányai az 1811. évi erdélyi javaslat eljárási jogi megoldásairól: előkészítő eljárás, befogás és a közvádoló szerepe.¹⁰ Feltehetően ez egy nagyon várt monográfia előmunkálatainak a része.

Végül arra a kérdésre kell választ adni, hogy a „mire jó a szövegkiadás”. A kötetnek tulajdonképpen négy célcsoportja van, a laikus érdeklődők mellett a korszakkal, de nem a jog múltjával foglalkozó kutatóknak lehet hasznos az egykorú politikai diskurzusok feldolgozásához. A szárnyaikat bontogató ifjú büntetőjog-történészeknek kiváló gyakorlási lehetőség és mankó a saját kutatásuk latin nyelvű forrásainak elolvasásához és értelmezéséhez. A büntetőjog történetének professzionális kutatói számára pedig megkönnyíti a párhuzamok keresését. Vitatható azonban László Balázs azon felvetése, hogy a javaslat magyar fordítása kiindulópontja lehet komoly és érdemi dogmatikatörténeti kutatásoknak. A kodifikációs

termékek és az egykorú jogtudományi munkák – ahogy a levéltári források is – kizárólag a saját nyelvi környezetükben értelmezhetők, bármilyen fordítás torzítja az eredményeket. Nem véletlen, hogy a *Josephina* magyar jogtudományra gyakorolt hatásának elemzésénél mindhárom egykorú szövegkiadást, az eredeti németet, valamint a magyar és a latin fordítást is használni kell. A kortársak ugyanis mindegyiket olvashatták, így be is építhették saját írott vagy beszélt szövegeikbe. A később más nyelvre átültetett (norma)szöveg nem tekinthető primer forrásnak, a fordító értelmezését tükrözi, így nem lehet például tényálláselemzés alapja. Fontos és hatalmas segítség az értő módon lefordított javaslat, de csak „segédszerként” szabad alkalmazni.

Összességében a kötet nagyon fontos lépés az erdélyi büntetőjog történetének feltárása során. Csak remélni lehet, hogy nem fut be olyan „karriert”, mint *Vuchetich* könyvének fordítása vagy az 1795. évi tervezet magyar változata, amelyeket a *Hármaskönyv* mellett – a jogtörténeti szakirodalom kutatási eredményei helyett – a tételes büntetőjog képviselői egykori élő jogként kezelve emelnek be a munkáik „történeti fejezetébe”.

Jegyzetek

- ¹ VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, II. könyv Gyakorlati büntetőjog*. Ford. KIRÁLY Tibor. Budapest, 2006, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó; VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, I. könyv Elméleti büntetőjog*. Ford. KIRÁLY Tibor. Budapest, 2010. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- ² HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ³ HAJDU Lajos: Az erdélyi büntetőjogi kodifikációs törekvések és Gál László. In GÁL László: *Javaslat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839*. Budapest, 1992. ELTE BTK, 9–25. p.
- ⁴ HAJDU Lajos: Adalékok a XVIII. századi erdélyi kodifikációs törekvések történetéhez. *Jogtudományi Közöny*, 1980. 10. sz. 637–647. p.; DEGRÉ Alajos: Az erdélyi büntetőjog történetéhez. *Jogtudományi Közöny*, 1980. 10. sz. 684–691. p.
- ⁵ GÁL 1992. 125–130. p.
- ⁶ NÁNÁSI László: Büntetőjog. In VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 297–337. p.
- ⁷ BOTH Ödön: A stuprum violentum a kései feudális magyar büntetőjogban (1790–1848). In BOTH Ödön: *Reform és forradalom. Egybeüjtött írárok Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–*

1849. Közread. RUSZOLY József – ANTAL Tamás. Szeged, 2009. Pólay Elemér Alapítvány, 347–375. p. Például BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. Budapest, 2012. L'Harmattan Kiadó.

- ⁸ HAJDU 1992. 18. p.; BATÓ Szilvia: „... a' ki-gyanús vidékekből bé-lopja magát...” A járványok elleni védekezés büntetőjogi eszközei a kodifikációs kísérletek előtti magyar jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 2023. 1. sz. 17–24. p.; Uő: „A ki ragályos betegség idején, a továbbterjedésnek megakadályozása végett...” A járványok elleni védekezés büntetőjogi eszközei a magyar jogban (1790–1880). In FILÓ Mihály (szerk.): *Életvégi döntések járvány idején*. Budapest, 2023. Medicina Könyvkiadó, 111. p.
- ⁹ BATÓ Szilvia: A magzatelhajtás tényállása az osztrák és a magyar jogtudományban a Theresianától 1848-ig. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2003. 31. p.
- ¹⁰ LÁSZLÓ Balázs: Befogadás és óvadék egy elfeledett büntetőkódex-javaslatban. *Börtönügyi Szemle*, 2021. 2. sz. 83–99. p.; Uő: Felderítés és vizsgálat egy elfeledett büntetőkódex-javaslatban. *Belügyi Szemle*, 2021. 7. sz. 1165–1180. p.; Uő: Az önálló ügyészség gondolata egy elfeledett javaslatban. *Ügyészek Lapja*, 2021. 1–2. sz. 95–105. p.

A könyvvel Klein Tamás alkotmányjogi, azon belül pedig az egyik legtöbbet kutatott alapjogi, a sajtószabadsággal kapcsolatos vizsgálódásainak összefoglalását tarthatja kezében az olvasó. A Gondolat és a Dialóg Campus kiadók közös gondozásában 2020-ban megjelentetett kötet a szerző 2019-ben megvédett doktori (PhD-) dolgozatának kiegészített és kibővített változata. A módosítások átfogták a dolgozat kapcsán született észrevételeket, így bátran kijelenthető, hogy jelen könyv a szerző gondolatainak kiérleltebb állapotát mutatják. A kötet négy nagy egységre oszlik, így jelen recenzió is ezt a gondolati ívet követi.

Az első rész a sajtószabadság magyarországi kialakulásának jogtörténelmi ívét vázolja fel a 16. századtól kezdve,¹ külön figyelmet fordítva az 1848-as országgyűlés történéseire és a pesti utca eseményeire. A fejezet kiválóan foglalja össze az olvasó számára a sajtószabadságért való – sokszor sziszifuszinak tűnő – küzdelmet, amely a 19. század közepén valóban egy izgalmas és máig ható tanulságokkal szolgáló fejezetéhez érkezett. A szerző alaposan adatolva gyűjti össze az 1848. évi XVIII. tc. megalkotásához vezető lépéseket csakúgy, mint a törvény kritikáját. E résznél talán csak Irinyi József nevének hiánya tűnhet fel az olvasónak, de a sajtótörvénnyel foglalkozók széles palettája mindezt kárpótolni tudja. A könyv történelmi íve a dualizmus sajtószabályozásával, majd az 1914. évi XIV. törvénycikkkel foglalkozik, amelynél a szerző sem rejti véka alá véleményét: „a háború, amely nem tűrheti a központi akarattól eltérő, alternatív vélemények artikulálását, a sajtószabadság esélyét is lerontja, ellehetetleníti”.² A korszak cenzurális szabályozásának leírása kicsit rövid és lakonikus,³ érezhető, hogy a szerző érdeklődésének középpontjában a kiváló következő történelmi etap, a Horty-korszak sajtó- és rádiójoga áll. A korszakot a szerző már több korábbi munkájában feldolgozta, és érezhető, mennyire ismeri és érti azt. Jól érzékelhető az olvasónak is, hogy pár éven belül a cenzúrától hogyan juthatunk el egy engedélyező jellegű időszakon át vissza a totális elnyomásig. Az első rész első fejezete a sajtószabadságért való küzdelem magyarországi történetét a szocialista sajtó- és médiairányítás részletes bemutatásával zárja, és a szerző megjegyzi, hogy a rendszerváltás utáni időszak nem képezi a történelmi kutatásainak terepét. Mindezt Klein elméleti kontextusba is helyezi az első rész további két fejezetében, ahol a szólás- szabadság legfontosabb elméleti igazolásait gyűjti össze.

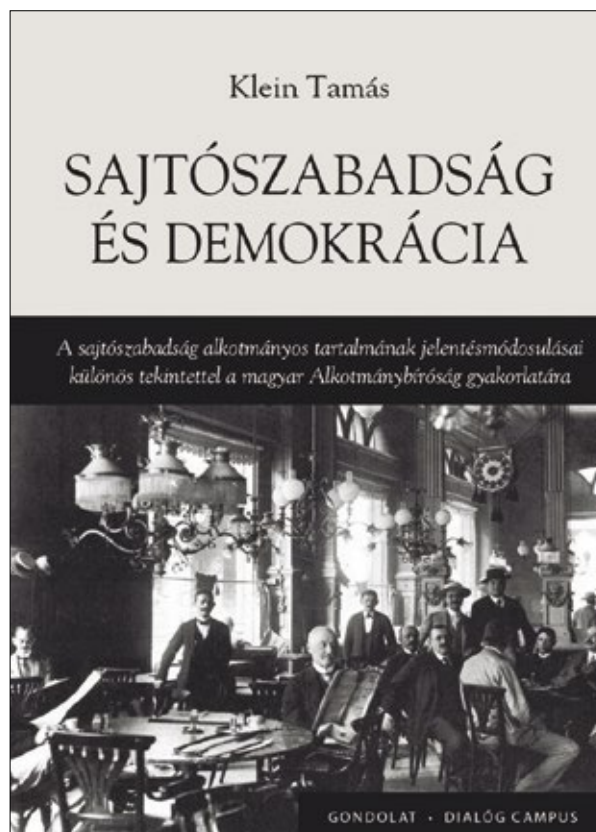
Gosztonyi Gergely

Sajtószabadság a jogtörténetben és jelenkorunk jogában

Klein Tamás: *Sajtószabadság és demokrácia. A sajtószabadság alkotmányos tartalmának jelentésmódosulásai, különös tekintettel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó – Dialóg Campus, 554 p. ISBN 978 963 556 020 2

Itt talán érdekesebb lett volna a sorrendet megcserélni, és az elméleti keretek után rátérni a jogtörténelmi részekre, úgy – az amúgy így is kiváló – kapcsolódások még erősebb fényt kaptak volna.

A könyvnek a második és a harmadik nagy része szorosán összefüggenek egymással, még akkor is, ha a szerző kettébontotta őket. A második rész – a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára támaszkodva – bemutatja a véleménynyilvánítási szabadság, a szólásszabadság és a sajtószabadság elhatárolási és kapcsolódási pontjait, és külön részben elemzi a korlátozások jogi lehetőségeit. A magyar gyakorlat mellett néhány helyen – helyesen – mutatja be a szerző az Emberi Jogok Európai Bíróságának kapcsolódó gyakorlatát is, kiemelve, hogy nem tudja elfogadni azt az álláspontot, hogy mindezt kerülni kellene.⁴ Természetesen e helyütt nem lehet el- menni szó nélkül a rendszerváltás utáni, illetve a 2010-es médiaszabályozás közötti különbségek mellett sem, amelyet a könyv alaposan mutat be az olvasó számára. A rész kiemelt érdekessége a fent vázolt elméleti keretek megjelenése a magyar bírósági gyakorlatban.⁵ A könyvnek ezek a részei egyszerre jogtörténelmi és egyszerre hatályos jogi olvasatát kínálják a sajtó- és médiaszabályozásnak: 2010 előtti és utáni AB-határozatok, Országos Rádió és Televízió Testület és Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság. Az értő befogadó sokszor olvashat a sorok között, érzékelve az elmozdulásokat a harmadik magyar köztársaság jogrendszerében. Ez az „időbeli ugrálás” ugyanakkor (sajnos) több esetben a pontos követhetőséget veszélyezteti.

Az alapokra a könyv harmadik része helyezi rá a felépítményt: bemutatja a sajtószabadság klasszikus szelvényjogait. Az alapítás szabadsága, a szerkesztés szabadsága vagy az előzetes tartalomvizsgálat (cenzúra) tilalma mind megjelenik az alkotmánybírói gyakorlatban: így mutatja meg a szerző, hogy milyen alaposan érti és látja át az egész képet. A szelvényjogokat tovább cizellálva láthatjuk, hogy a piacra lépési szabadságtól kezdve a kiskorúak védelméig hányféle alkotmányossági kérdéssel szembesül a jogalkotó és a jogalkalmazó is. Ezen alszelvényjogok esetében a fejezetek arányossága ugyanakkor kicsit megcsúszik, a helyreigazítási- és válaszijog – bár kiemelt fontosságát nem lehet tagadni – túlzott figyelmet kap a többihez képest.⁶ A harmadik részt a sajtószabadság individuális oldalának, az újságírói szabadsággal kapcsolatos kérdéseknek a vizsgálata zárja.

Az utolsó, negyedik rész a jogtörténet terrénumáról a jelenbe és a jövőbe kalauzolja az olvasót, vázlatosan bemutatva pár kérdést a sajtószabadság és demokrácia modern médiakörnyezetben megvalósuló viszonyrendszeréről. A fejezet több okból is eltér a könyv gerincét jelentő második és harmadik fejezettől: egyrészt magyar alkotmánybírói gyakorlat nem igazán létezik még, másrészt az itt tárgyalt kérdések inkább nemzetközi jellegűek.⁷ Az internetes online kommunikáció és szabályozása számos fontos kérdést vetettek fel az elmúlt évtizedben, amióta exponenciálisan megnőtt az internethez hozzáférők és

a számukra szolgáltatásokat nyújtók száma. A fejezet a nemzetközi szakirodalomból ismert patchwork-technikát követi, azaz röviden bemutatja a kérdések széles tárházát, de egyiknél sem időzik el hosszabban. Olvashatunk – többek között – az anonimitásról, az új kapuőrökről, a tárhelyszolgáltatói felelősségről, a keresőmotor-szolgáltatókról, a *fake news*-jelenség jogi szabályozásáról, a szűrőbuborékokról, a Facebook Felelősségi és Jogi Nyilatkozatáról vagy Donald Trump Twitter-fiókjáról. A recenziós érzése szerint a könyv ebben a fejezetben kicsit fókuszot veszített, valószínűleg a negyedik részben kevesebb – és talán részletesebben – érintett téma feszebben tartotta volna a könyv zárószervezetét.

A negyedik résszel kapcsolatos kritikák ellenére bátran állíthatjuk, hogy Klein Tamás egy olyan művet tárt az olvasó elé, ami még sokáig velünk marad. A műből kiválóan követhető végig a szólásszabadságért folytatott magyar küzdelem, és az Alkotmánybíróságnak az a – Koltay András ajánlásában foglaltakkal élve – „heroikus munkája, ami a semmiből megteremtette a modern, szabad, demokratikus, jogállami nyilvánosság kereteit”.⁸ A könyv így ajánlható szakmabelieknek és laikusoknak is, hiszen a tudományosság rigorózus szabályait betartva, ugyanakkor olvasmányos formában foglalja össze a sajtószabadság demokratikus társadalmakra jellemző alapvetéseit. Klein Tamás bebizonyítja az olvasónak, hogy „még nem kell megrendelnünk a rekvizitum a sajtószabadságért”.⁹

Jegyzetek

¹ Itt érdemes lett volna a cenzúra korai magyarországi formájáról, az első könyvégetésekről (Nagyszében, 1524, Sopron, 1525) is beszámolni. GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 58. p.

² KLEIN Tamás: *Sajtószabadság és demokrácia. A sajtószabadság alkotmányos tartalmának jelentésmódosulásai, különös tekintettel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó – Dialóg Campus, 45. p.

³ Részletesebb összefoglalásért lásd KELEMEN Roland: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.

⁴ KLEIN 2020. 112. p.

⁵ Uo. 125–127. p.

⁶ A rész kisebb kritikájaként ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a triális médiapiac harmadik szereplőjével, a magyar szabályozás-

ban közösségi médiának nevezett típusú szerző érintőlegesen sem foglalkozott. Részletesen a triális médiapiacról lásd SARKADY Ildikó: *Stratégiák és jogalkotás. A hazai média- és a kapcsolódó szerzői jogi szabályozás elmúlt tíz éve*. Doktori dolgozat. Szeged, 2016. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3594/1/Sarkady_Ildiko_ertekez.pdf, 99. p. A közösségi média hatályos magyar szabályozásáról részletesen lásd GOSZTONYI Gergely: *A közösségi médiaszolgáltatók a hatályos magyar jogi szabályozásban*. *Médiakutató*, 2011. 4. sz. 37–48. p.

⁷ KLEIN 2020. 403. p.

⁸ KOLTAY András: *Ajánlás*. In KLEIN 2020. 14. p.

⁹ Uo. 514. p.

- **2023. március 23-án** *A bírói függetlenség intézményes garanciái* címmel rendezett tudományos nemzetközi konferenciát a Kúria. Az egybegyülteket dr. Varga Zs. András, a Kúria elnöke köszöntötte. A bevezető előadást dr. Varga Judit igazságügy-miniszter tartotta. A tanácskozáson a bírói függetlenség kérdéskörét a jogtörténet-tudomány szempontjából elemző előadást tartott Prof. Dr. Sc. Dalibor Čepulo (Zágrábi Egyetem) *Bírói függőség és függetlenség Horvátországban 1873 és 1990 között: az autoriter kormány kihívásai*, ao. Univ.-Prof. Dr. iur. Gerald Kohl (Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte Universität Wien, Juridicum) *A bírói függetlenség fejlődése Ausztriában: sprint helyett maraton*, Joanna Lemańska habilitált egyetemi docens, a Lengyel Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Rendkívüli Felülvizsgálati és Közjogi Kollégiumának elnöke, dr. Liktör Zoltán Attila (főtanácsadó, Kúria) *A bírói függetlenség garanciái Magyarországon a jogalkotás és joggyakorlat tükrében. A kezdetektől 1848-ig*, Bódiné dr. habil. Beliznai Kinga (tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem AJK; főtanácsadó, Kúria) „[...] a bírónak az igazság kutatásában a Mefisztók egész rajának szakadatlan kísértésével kell megküzdenie”. *A bíró személyének és ítéltetésének függetlensége a 19–20. század fordulóján*, dr. Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem ÁNTK) *A bírói függetlenség megszüntetése a második világháborút követő időszakról a rendszerváltozásig*, valamint dr. Balogh Judit (habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem AJK) *A bírói függetlenség tartalmát és garanciáit alakító tényezők a rendszerváltoztatástól az Alaptörvény elfogadásáig* címmel.
- **2023. március 28–29-én** rendezte meg a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténelmi Tanszéke a pécsi és a göttingeni jogtörténelmi műhelyek közös kutatási projektjének – *Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ára im Vergleich mit dem NS-Regime 2019–2023* – záró konferenciáját *Nationalsozialismus in transnationaler Perspektive mit Schwerpunkt auf den deutsch-ungarischen Rechtsbeziehungen* címmel a göttingeni jogi fakultáson. A kutatási projektet az Alexander von Humboldt Alapítvány finanszírozta. A projektvezetést Eva Schumann (Institut für Grundlagen des Rechts Abteilung für Deutsche Rechtsgeschichte und Bürgerliches Recht, Göttingen) és Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem AJK) látták el, a projektben részt vevő hazai projektagok Schweitzer Gábor, Lehotay Veronika és Niklai Patrícia Dominika. A zárókonferencián magyar részről előadást tartott még Halász Iván, Vitári Zsolt és Timár Balázs.
- **2023. április 3–5-én** Győrben került lebonyolításra a 36. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciója, amelynek a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara adott otthont. A jogtörténet-tudomány iránt érdeklődő hallgatók három tagozatban mérethették meg magukat kutatási eredményeiket is-

mertetve. A dr. Balogh Elemér (tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténelmi Tanszék) elnökletével, továbbá dr. Komáromi László (egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék), valamint dr. habil. Képes György (egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék) zsűritagok részvételével ülésező *Egyetemes és összehasonlító jogtörténelmi tagozatban* I. helyezést ért el a PPKE Jog- és Államtudományi karának hallgatója, Angyal Réka (konzulense dr. Berkes Lilla egyetemi docens) *A osztrák és a magyar nőoktatás jogi szabályozásának története a XVIII. századtól a XX. század elejéig* című dolgozatával. II. helyezést szerzett Rózsa Csongor Ernő, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora) *A nők jogállása a Leges Anglo-Saxonum rendelkezései alapján* című dolgozatával. A III. helyezett Soltész Tamás, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója lett (konzulense dr. Balogh Judit habil. egyetemi docens) *A klasszikus büntetőjog 68 éve – Az 1810. évi francia Code Pénal és a Csemegi-kódex szankciórendszere a kodifikációs hatások és a klasszikus irányzat fejlődésének tükrében* című dolgozatával. Különdíjban részesült Deák Melinda Zóra, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának hallgatója (konzulense dr. Pókecz Kovács Attila egyetemi tanár) *A Mediciek és Andrea Doria: Pénzemberek a reneszánsz itáliai városállamok kormányzatában* című dolgozatával és Kovács Benke Zsolt, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem hallgatója (konzulense dr. Székely János egyetemi adjunktus) *A roma rabszolgaság intézménye a két román államban jogtörténelmi szempontból* című munkájával. A dr. Herger Csabáné elnökletével és dr. Szabó István (tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék), valamint dr. Szabó Béla (tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék) zsűritagok részvételével ülésező *Magyar állam- és jogtörténelmi tagozat* I.-ben I. helyezést ért el Sallai Balázs, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Balogh Judit habil. egyetemi docens) *Az elveszett pragmatika – A magyar szolgálati pragmatika megalkotására irányuló polgári kori törekvések a korabeli kodifikációk tükrében*, II. helyezést ért el Csernus-L. Szilveszter, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Pétervári Máté egyetemi adjunktus) *Három*

dél-magyarországi szabad királyi város önkormányzati szervezetének változásai a politikai átalakulások nyomán (1861–1868), III. helyezést ért el Egyed Márton, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Heil Krisztof Mihály tudományos segédmunkatárs) *Nemzetiségi egyenjogúság az 1868. évi XLIV. tc. előtt és után* címet viselő dolgozatával. Különdíjban részesült Mátyus Marcell, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Schanda Balázs tanszékvezető egyetemi tanár, alkotmánybíró) *Az eskü szerepének változása a magyar közjogban* és Majzik Vivien, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Antal Tamás dékánhelyettes, egyetemi tanár) *Szeged lesz és szebb lesz, mint volt. A szegedi kisajátítás jogintézményei (1879–1884)* című dolgozatával. A dr. Antal Tamás elnökletével és dr. Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar), valamint dr. Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar) zsűritagok részvételével ülésező *Magyar állam- és jogtörténelmi tagozat 2.*-ben I. helyezést ért el Varga Benedek, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár és dr. Varga Norbert habil. egyetemi docens) *Az árdrágító visszájárásokról szóló 1916. IX. tc. dogmatikai elemzése a Budapesti Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1916–1918)*, II. helyezést ért el Somorjai Kristóf, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Szabó Béla tanszékvezető egyetemi tanár és dr. Újvári Emese egyetemi adjunktus) *Az örökös és a hagyatéki hitelezők római jogi alapokon nyugvó viszonyának XIX–XX. századi fejlődéstörténete, különös tekintettel a magyar szabályozásra*, III. helyezést ért el Kiss Virág, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Nagy Péter megbízott tanszékvezető egyetemi adjunktus) *A szovjet házassági jog hatása a magyar jogra az 1950-es évek elején, különös tekintettel a bontójogra* című dolgozatával. Különdíjban részesült Horváth Fábrián László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója (konzulense dr. Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar) „(...) nem lenne illő, hogy a demokráciában ilyen szellemű emberek helyt kapjanak.” – *A magyar népbíróságok ítélkezési gyakorlata egyes közigazgatási tisztviselők pereiben 1945–50* címet viselő munkájáért.

- **2023. április 14-én** *Law and Diversity – European and Latin American experiences from a legal historical perspective – Criminal law II* címmel rendezett konferenciát a Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie hibrid formában. Dominique Messineo (Maître de conférences en histoire du droit, Uni-

versité d’Orléans) a fiatalkorúak büntetőjog-történetét érintően a francia szabályozás alakulását elemezte, *The emergence of juvenile justice in Hungary – the purpose and the substantive content of “different treatment” in the first half of the 20th century* címmel tartott hozzászólásában reflektált Kovács-Szépvolgyi Enikő [MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) tudományos segédmunkatárs] a magyar szabályozás ismertetésével a főelőadásra.

- **2023. április 17–18-án** *Az áprilisi törvények 175 éve* címmel rendezett tudományos konferenciát az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténelmi Albizottsága, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet és az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magna termében. A tanácskozást dr. Szilágyi János Ede intézetvezető, egyetemi tanár (Miskolci Egyetem ÁJK) nyitotta meg. Előadást tartott dr. Horváth Attila egyetemi tanár (Nemzeti Közszerződési Egyetem ÁNTK) *A miniszteri felelősség kérdése*, dr. Antal Tamás *A felelős minisztérium szervezése, különös tekintettel az igazságügyi osztályra*, dr. Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem JÁK) *Jogfolytonosság 1848-ban*, dr. Kisteleki Károly egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK) *Unió Erdéllyel*, dr. Gosztonyi Gergely habil. egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK) *Szabadságjogok 1848-ban*, dr. Révész T. Mihály professor emeritus (Széchenyi István Egyetem DF ÁJK) *A sajtó jog és sajtószabadság 1848-ban*, Bódiné dr. habil. Beliznai Kinga tanszékvezető egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK) *Választási bíráskodás 1848-ban*, dr. Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem ÁJTK) *Választások Zala vármegyében*, dr. Stipta István professor emeritus (Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK) *A vármegye megújítása*, dr. Varga Norbert habil. egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem ÁJTK) *A városi hatóság ideiglenes rendezése*, dr. Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem ÁJK) *A felekezetek és az állam közötti viszony modernizálásának magyar útja 1848-ban*, dr. Domaniczky Endre vezető kutató (Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet) *Közlekedésügy*, dr. Fegyveresi Zsolt egyetemi adjunktus (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) *Nemzetiségek jogállásának rendezése*, dr. Szabó Béla tanszékvezető egyetemi tanár (Debreceni Egyetem ÁJK) *A nagyszabású jogakadémia hallgatóinak reformtervezete a jogi oktatásról*, dr. Mezey Barna egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK), az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) vezetője *A büntető kodifikáció ügye a szabadságharc alatt*, dr. Nagy Zoltán egyetemi tanár (Miskolci Egyetem ÁJK) *Nemzeti bank, pénzügyi rendszer*, dr. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem ÁJTK) *A kötött tulajdoni rendszer lebontása*, dr. Peres Zsuzsanna egyetemi docens (Nemzeti Közszerződési Egyetem ÁNTK) *Hitbizomány kérdése 1848-ban*, dr. Balogh Judit habil.

- egyetemi docens (Debreceni Egyetem ÁJK) *Tradicionális és modern konfrontációja az öröklési jogban*, továbbá dr. Veress Emőd fősztályvezető (Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet), egyetemi tanár (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) *Magánjogi kodifikáció a reformkortól a 19. század végéig* címmel.
- **2023. április 24-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán került sor Képesy Imre *Az 1861. évi Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában* című doktori értekezésének kutatóhelyi vitájára. A nagy érdeklődés mellett megtartott szimpóziumot Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető asszony nyitotta meg, akinek köszöntőjét követően a szerző röviden ismertette értekezése legfontosabb tudományos eredményeit, majd az előzetesen felkért hozzászólók, Stipta István professor emeritus (KRE ÁJK Jogtörténeti Tanszék) és Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár (SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék) méltatták a disszertációt. Mind ők, mind a megjelent jogtörténészek kivétel nélkül elismerően nyilatkoztak a dolgozat témájának hiánypótló jellegéről és tudományos jelentőségéről, a kutató felkészültségéről, valamint támogatták a PhD-értekezés nyilvános vitára bocsátását.
 - **2023. április 25-én** került sor az *Aranybulla 800* című pályázat ünnepélyes eredményhirdetésére az Országházban. A pályázatok értékelését a dr. Horváth Attila egyetemi tanár, Mezey Barna egyetemi tanár és Zsoldos Attila c. egyetemi tanár alkotta bírálóbizottság végezte el. A díjazottak: I. helyezett Biró Zsófia (Nemzeti Közszerződési Egyetem), II. helyezett Papp Regina Bernadett (Pécsi Tudományegyetem), III. helyezett Trunkos Bence (Eötvös Loránd Tudományegyetem), különdíjas Mercz Mónika (Károli Gáspár Református Egyetem).
 - **2023. május 2-án** *Szimbólumok a tárgyalóteremben* címmel tartott előadást Bódiné dr. habil. Beliznai Kinga tanszékvezető egyetemi docens (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) a Dunaújvárosi Egyetem Kerpely Antal Szakkollégiuma (KASZK) online rendezvényén.
 - **2023. május 3-án** *Kormányforma: a jogtörténet tisztázatlan kérdései* címmel rendezett tudományos konferenciát a Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) a Nemzeti Közszerződési Egyetemen. A résztvevőket házigazdagént dr. Horváth Attila és dr. Bathó Gábor köszöntötték. Előadást tartott dr. Mezey Barna (egyetemi tanár, ELTE ÁJK), dr. Horváth Attila (NKE ÁNTK), dr. Képes György (ELTE ÁJK), dr. Képesy Imre (ELTE ÁJK) és dr. Bathó Gábor (NKE ÁNTK).
 - **2023. május 19-én** *A jogász és politikus Madách Imre* címmel tudományos konferenciát szervezett az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) és a Madách Irodalmi Társaság Madách Imre születésének kétszáz éves évfordulója alkalmából az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Eckhart-szemináriumi termében. Előadást tartott dr. Heil Kristóf Mihály (tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) *Tájkép csata előtt. Nógrád vármegye ellenzéki sége az 1820-as és 1830-as években*, dr. Antal Tamás (egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem ÁJK, Európai Jogtörténeti Tanszék) *Madách Imre és a magyar bírósági szervezet a reformkor végén*, dr. Bató Szilvia (főtanácsos) *„az illy kihágásért pörbe fogott személyt”*. *A Pesti Hírlap (1841–1844) nógrádi büntetőjogi hírei*, dr. Mezey Barna (egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem ÁJK) *A halálbüntetés ügye az 1843/44. évi országgyűlésen*, Diószegi Szabó Pál (tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) *A „szabadság és haladás zászlói.” Madách Imre jogi reformprogramja (1843–1844)*, Mórocz Gábor (tudományos kutató) *Kultúrkritikai eszmétörédékek Madách Imre értekezéseiben* és Bogoly József Ágoston (irodalom- és művelődéstörténész, ny. egyetemi docens) *Madách Imre jogfilozófiai nézőpontjai Az ember tragédiája című művében* címmel.
 - **2023. május 26-án** Mezey Barna 70. születésnapja alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke ünnepi köszöntőt szervezett az Aula Magnában, ahol több mint százán köszöntötték az ünnepeltet. Az eseményen került átadásra a *Jogtörténeti Parerga III.* című tisztelegő tanulmánykötet is. Az ünnepségen Sonnevend Pál, az ELTE ÁJK dékánja és Révész T. Mihály c. egyetemi tanár tartott köszöntőbeszédet. A laudációkat az ünnepelt beszédben köszönte meg, majd dedikálta a barátok, kollégák, tanítványok számára a *Jogtörténeti Parerga III.* kötetét.
 - **2023. május 25–27-én** között a krakkói Jagellonian University szervezésében megrendezésre került a *The evolution of civil law over the centuries – Volenti non fit iniura* című nemzetközi magánjogtörténeti konferencia. A rendezvényen többek között magyar, lengyel, német és portugál hallgatók és egyetemi oktatók számmoltak be a kutatási eredményeikről, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát a Magyar Jogtörténeti Tudományos Diákkör tagjai, Forgó Zsanett (*The unworthiness for dower in the jurisprudence of the courts during the First World War*) és Varga Benedek (*Restrictions on private law in the interwar period in Hungary: the price gouging and cartel regulation*), valamint a kar két oktatója, Szívós Kristóf egyetemi tanársegéd (*The statement of claim as a tool of written preparation in the first Hungarian code of civil procedure*) és Varga Norbert habil. egyetemi docens (*Private Law Rules in Carte Law: The Validity of Cartel Agree-*

ments in Hungarian Cartel Law in the Period between the Two World Wars) képviselte.

Varga Norbert a Jagellonian University vendégprofesszoraként a konferencia hetében *Legal Heritage in Hungary: Selected Issues* címmel 15 órás előadássorozatot tartott a lengyel joghallgatóknak.

- **2023. május 29-én** az ELTE Szenátusa több évtizedes kiemelkedően magas színvonalú, hazai és nemzetközi oktatói tevékenysége, tudományos teljesítménye, a tudományos utánpótlás nevelésében való részvétele, valamint az oktatás és kutatás terén végzett szakmai közéleti tevékenysége elismeréseként *professor emeritus* címet adományozott Mezey Barnának.

- **2023. június 1–2-án** a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeli és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK) *A hazai élő jogszokások* címmel rendezte meg XI. nemzetközi és interdiszciplináris konferenciáját Pécsen a PAB Székházban a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, az ELTE–MTA Jogtörténeli Kutatócsoport (ELKH), az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeli Albizottsága, a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya és a Bölcsészettudományi Központ Néprajztudományi Intézet együttműködésével, a Miniszterelnökség és a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával. Dr. Szili Katalin, az Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány kurátora, dr. Lénárd László, a PAB elnöke és dr. Nagy Janka Teodóra, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeli és Jogi Néprajzi Kutatócsoport elnöke által megnyitott konferenciára a hazai jogtörténészek, jogászok, történészek, néprajzosok mellett Mongóliából, Erdélyből és Eszék-ről is érkeztek előadók.

A Vásárhelyi Testamentum Alapítvány, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a PTE KPVK Kutatócsoportja által alapított Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozatát 2023-ban dr. Mezey Barna jogtörténész professzor (ELTE ÁJK), a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeli és Jogi Néprajzi Kutatócsoport társelnöke vehette át kutatói életműve, a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő, a magyar jogi néprajz számára alapvető, értékteremtő tudományos munkája elismeréseként. A díj fiatal kutatók számára adható II. fokozatát Szabó Ernő történész, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeli és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa vehette át a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet kutatása során elért kiemelkedő teljesítménye, szakmai eredményei alapján.

A konferencián előadást tartott Mezey Barna *Adalékok a család és a büntetőjog történetéhez*, Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK) „*Szolgáltatások igazságot az árváknak!*”, Njari Denis tanszékvezető egyetemi tanár (J. J. Strossmayer Egyetem, Eszék) *A magyar nyelv használati joga Eszéken az Osztrák–Magyar Monarchia idején*, Batbayar Zeneemyadar Mongólia volt magyarországi nagykövete (Shihihutug Egyetem, Ulan Bator) *Mongol jogszokások: házasság és család*, Bánkiné Molnár

Erzsébet *Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerület közséjeiben (1702–1745)*, Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető habil. egyetemi docens (ELTE ÁJK) *A családi kötelék jelképei*, Szeberényi Gábor *Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának kortárs historiográfiai recepciójáról*, valamint Völgyesi Levente habil. egyetemi docens (PPKE JÁK) *Családjogi esetek a Váci Egyházmegye területén a XVIII. század első felében* címmel.

A konferencia második napján Szekszárdon a tematikus szekciók a jogszokások jogtudományi és néprajztudományi vizsgálatával és az erdélyi jogszokásokkal foglalkoztak, illetve Tagányi Károly, a magyar jogszokás kutatás 1919-ben megjelent első tudományos programadó tanulmánya szerzőjének munkássága előtt tisztelegtek. Előadást tartott Nagy Janka Teodóra *A közösségi gondoskodás tradicionális formái: a falusi földközösségről* Tagányi Károlytól Imreh Istvánig, Varga Csaba *Ami természetes és ami mesterséges – A társadalomfejlődés, a népi és alkotott jog párhuzama tükrében*, Horváth József *A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében*, Falus Orsolya *„Lovagrendi család jog” – a középkori kereszties lovagrend mint „nagy család”*, Frey Dóra *A öröklési jog hatása a családstruktúrára a Dél-Dunántúlon a 20. század első felében*, Matla Gabriella *A spanyol jogszokás kutatás eredményei: a gyermekekre vonatkozó jogszokások*, Sallai Balázs *A jegyesség a szatmári népi jogtudatban* Luby Margit *gyűjtései tükrében*, Bárh János *Öröklődő elköteleződések és jogosultságok a székely közösségekben*, Gelencsér József *A hősi halottak emléke a családi sirjeleken*, Lancendorfer Zsuzsanna *A gyermekkel kapcsolatos normasértések, büntettek a magyar népbaladákban*, Kiss Anna *Bűnbe esett balladahősök (A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban)*, Kothencz Kelemen *Az ágytól és asztaltól való elválás intézménye a Kalocsai Főegyházmegyében a 19. század közepén*, Bognár Szabina *Tagányi Károly (1958–1924) jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi párhuzamai*, Bogdándi Zsolt *A bíráskodás jogforrásai a fejedelmi táblán a 16. század második felében*, Oborni Teréz *Az öröklésre vonatkozó bejegyzések a Supplementum Tripartiti (1595/96?) című, erdélyi jogszokásokról készült fogalomjegyzékben*, Rácz Balázs *Az öröklés hatásai a zálogjogi jogviszonyokra a kora újkori Erdélyben*, Mátyás-Rausch Petra *A bolgárfalvi Sebessi-birtokok sorsa egy 17. századi napló alapján – Sebessi Ferenc harca a családi birtokokért*, László Balázs *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat mint jogi kultúrtörténeli lenyomat*, továbbá Szabó Ernő *„Csak a néphagyomány pótolja itt a történelmi hiányt” – Orbók Ferenc unitárius lelkész feliratgyűjtése Várfalván* címmel.

- **2023. június 2-án** került sor a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeli Tudományos Társaság és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeli Alapítvány szervezésében a *Magyar Királyi Fegyőr Testület és utódszervezete* című XXIII. magyar közbiztonság-történeli tudományos szimpóziumra. A kon-

ferencián a jogtörténet-tudományt képviselve előadást tartott Mezey Barna (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék) *A 19–20. századi magyar börtönügy sorsfordító eseményei* és Heil Kristóf Mihály (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék) *Magyar börtönügy a korai 19. században* címmel.

- **2023. június 7-én** a Pécsi Tudományegyetem Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoportja hatodik alkalommal rendezte meg a *Family Law Workshop* című tudományos ülést hazai és külföldi előadók részvételével, ez alkalommal a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a szegedi Civilisztikai Intézet közreműködésével. A tudományos tanácskozás szervezője Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár (PTE ÁJK) és Hegedűs Andrea egyetemi docens (SZTE ÁJTK) volt. Az ülésen a családjog-történelmi kutatások hasznosulását mutatták be a résztvevők a hatályos családjog értelmezésében.
- **2023. június 9-én** Pécsen *A Vetus Et Novum Testamentum jogi relevanciája – Párhuzamok jogi kultúránk zsidó–keresztény és római jogi gyökerei között* című OTKA K 138899 sz. kutatási projekt (2021–2025) keretében második alkalommal került sor a kutatási eredmények bemutatására országos konferencián. A projekt vezetője Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár (PTE ÁJK). A konferencián előadást tartott az I. szekcióban (*Az Igazságosság magánjogi aspektusai*): Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK), Falus Orsolya habil. egyetemi docens (Dunaújvárosi Egyetem, Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék), Kecskés László egyetemi tanár (PTE ÁJK), Herger Csabáné (PTE ÁJK), Benke József habil. egyetemi docens (PTE ÁJK); a II. szekcióban (*Bűn – Igazságosság – Kegyelem*): Ruff Tibor főiskolai docens (Szent Pál Akadémia), Jusztinger János tanszékvezető egyetemi adjunktus (PTE ÁJK), Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK), Hack Péter tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK); a III. szekcióban (*Abszolút engedelmesség – Jogos ellenállás*): Mészáros István László főiskolai tanár (Szent Pál Akadémia), Csalog Eszter (Szent Pál Akadémia), Grüll Tibor egyetemi tanár (Szent Pál Akadémia), Frivaldszky János tanszékvezető egyetemi docens (PPKE JÁK), Tóth J. Zoltán egyetemi tanár (KRE ÁJK), Rigó Balázs egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK).

- **2023. június 16-án** került megrendezésre Szegeden a *2nd joint workshop of the Jagiellonian University and University of Szeged* lengyel–magyar jogtörténelmi konferencia, ahol az SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténelmi Tanszéke OTKA (*A magánjog fejlődése a két világháború között* K 138618) kutatócsoportjának tagjai és a krakkói Jagiellonian University oktatói adtak elő. A tudományos tanácskozás az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával a K 21 pályázati program finanszírozásában valósult meg. Az előadások a magánjogtörténelmi témák széles skáláját fedték le, a szerzői jogtól kezdve a csődjogon át a két világháború között kialakult versenyjog és kartelljog történetéig. Az SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténelmi Tanszék részéről dr. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár az özvegyi jogról tartott előadást (*Das Witwenrecht in der Zwischenkriegszeit*), dr. Varga Norbert habil. egyetemi docens, a kutatócsoport vezetője a kartelljogi bemutatási kötelezettséget ismertette (*The presentation of cartel agreement in Hungary in the interwar period*), dr. Pétervári Máté egyetemi adjunktus pedig az 1915-ben bevezetett csődön kívüli kényszer-egyezségről prezentált (*The Features of the Compulsory Non-Bankruptcy Settlement Procedures in Hungary in the First Year of the Great Depression*). Dr. Szívós Kristóf egyetemi tanársegéd összehasonlító perjogtörténelmi előadást tartott (*Tools and boundaries of case management in the Hungarian procedural codification*), Krusóczki Bence PhD-hallgató pedig a két világháború közötti versenyjogi témát mutatott be *Unfair book printing advertisements. Establishing unfair competition between book printers* címmel.
- **2023. június 29-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán nyilvános vitában eredményesen védte meg *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* tárgyban benyújtott doktori értekezését Képegy Imre egyetemi tanársegéd. A jelölt témavezetője dr. Mezey Barna DSc egyetemi tanár (ELTE ÁJK) volt. A bírálóbizottság elnöke dr. Földi András professor emeritus (ELTE ÁJK), az MTA levelező tagja, míg a bírálóbizottság tagjai dr. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK) és dr. Bathó Gábor egyetemi adjunktus (NKE ÁNTK) voltak. A disszertáció hivatalos bírálói dr. Stipta István DSc professor emeritus (KRE ÁJK) és dr. Révész T. Mihály CSc címzetes egyetemi tanár (SZE DF ÁJK) meleg szavakkal méltatták a dolgozatot.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bató Szilvia PhD Szeged, ORCID: 0009-0003-3227-6079; **Biczó András** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0003-3833-9088; **Bodnár Beáta** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0006-1582-7037; **Domaniczky Endre** PhD vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, ORCID: 0009-0007-4623-7598; **Falus Orsolya** PhD habilitált egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem, Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék, ORCID: 0000-0002-8217-3065; **Gosztonyi Gergely** PhD habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-6551-1536; **Hollósi Gábor** PhD habilitált tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, ORCID: 0009-0009-3306-5728; **Krusóczki Bence** PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0001-6750-8376; **Nagy Szabolcs** PhD egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-1535-0623; **Niklai Patrícia Dominika** egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0003-4532-3199; **Pálvölgyi Balázs** PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-9292-0714; **Urbán Erika** tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0001-9016-5017; **Varga Norbert** PhD habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogi történelmi Tanszék, ORCID: 0000-0001-6126-3099.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogi történelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

INHALT

BEITRÄGE

DOMANICZKY, Endre – Ferenc Mádl, Forscher am Institut für Politikwissenschaft und Recht der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (1958–1968)	1	
FALUS, Orsolya – Kreuzritterorden als mittelalterliche „NGOs“. Lehren aus der Rechtsgeschichte	23	
HOLLÓSI, Gábor – Das Problem des Nominierungssystems in den Werken unserer Fachautoren für öffentliches Recht zwischen den beiden Kriegen	31	
NAGY, Szabolcs – Einführung in die lokale Verwaltung der Ungarischen Sowjetrepublik am Beispiel des Komitats Veszprém	40	
PÁLVÖLGYI, Balázs – Café maure. Nordafrikanische Arbeiter in Frankreich während des Ersten Weltkriegs	46	
VARGA, Norbert – Die Vorweisungspflicht als Erfordernis für die Gültigkeit des Kartellvertrags nach dem Inkrafttreten des Gesetzes 20 von 1931	53	
WERKSTATT		
BICZÓ, András – Einige Anmerkungen zur räumlichen Geltung des josephinischen Strafgesetzes von 1787	61	
BODNÁR, Beáta – Der Weg zur Versöhnung. Strafrechtliche opferorientierte Justiz in Ungarn	70	
KRUSÓCZKI, Bence – Privatrechtliche Beurteilung von Treu und Glauben im Zusammenhang mit unlauterem Wettbewerb	78	
RUNDSCHAU		
NIKLAI, Patrícia Dominika – „Nicht Betrug, sondern Täuschung“. Bericht über die Habilitation von Dr. Krisztina Korsós Dr. Delacasse	85	
URBÁN, Erika – Usus Postmodernus Pandectarum, oder Zeitgenössische Lektüren aus den Digesta. Über die UAW-Dissertation von Gergely Deli	87	
ÜBER BÜCHER		
„... wurden gnädigerweise als zurückgegeben und repatriert befunden ...“ – BATÓ, Szilvia	90	
Pressefreiheit in der Rechtsgeschichte und im heutigen Recht – GOSZTONYI, Gergely	93	
NACHRICHTEN		95
AUTOREN DIESES HEFTES		100

Auf der Titelseite:

Großmeister Pierre d'Aubusson (1423–1503)
www.limousin-medieval.com/pierre-daubusson

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jeroschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkič (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Dr. Beliznai Kinga

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde unterstützt.

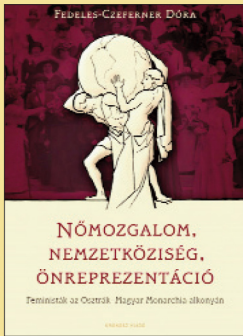
Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verlag: Gondolat Kiadó

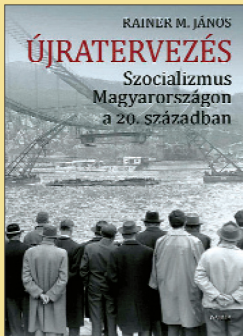
NŐMOZGALOM, NEMZETKÖZISÉG, ÖNREPREZENTÁCIÓ – FEMINISTÁK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ALKONYÁN

Fedeles-Czeferner Dóra

Miként küzdöttek a radikális nőszervezetek tagjai a századfordulón Bécsben és Budapesten? Milyen eszközökkel igyekeztek elérni a nők jogkiterjesztését az élet szinte valamennyi területén? S végül miért nem vonható párhuzam az általuk képviselt aktivizmus és az angliai szüfrassetek tevékenysége között? Fedeles-Czeferner Dóra többek között ezekre a kérdésekre keresi a válaszokat könyvében, feldolgozva az Osztrák–Magyar Monarchia három legbefolyásosabb polgári-liberális és feminista egyesületének történetét, alapításuktól az első világháborút követő átmeneti időszakig. Ezek a bécsi székhelyű Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, valamint a Budapesten létrejött, ám számos magyarországi vidéki városban is fiókszervezettel rendelkező Nőtisztviselők Országos Egyesülete és a Feministák Egyesülete. A munka főszereplői az egyesületek vezetői, Auguste Fickert, illetve Schwimmer Rózsa és Glücklich Vilma. Utóbbiak a magyar mellett a nemzetközi nő- és békemozgalmában is elvülhetetlen érdemeket szereztek, ám mára jórészt eltűntek a történeti köztudatból.

ISBN 9786156339843, Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023. 347 p.

ÚJRATERVEZÉS – SZOCIALIZMUS MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZADBAN

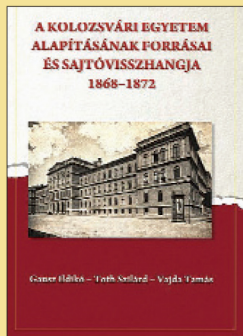
Rainer M. János

„Főszereplőim huszadik századi magyar értelmiségiek. Különböző okokból úgy vélték, hogy a szocializmusnak nevezett berendezkedés szovjet archetípusa változtatásra szorul. Működési zavarai, ellentmondásai, válságai, a marxi mestertervtől való eltérése miatt újratervezésre van szükség. Készek voltak arra, hogy – akár a létező szocializmus védelmezőivel szemben – rendszerléptékű javaslatokat készítsenek, majd azokat a döntéshozók és a nyilvánosság elé tárják. Évtizedeken át tartó útkeresésükről szól ez a könyv.”

ISBN 9789632764795, Osiris Kiadó, 2023. 286 p.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ALAPÍTÁSÁNAK FORRÁSAI ÉS SAJTÓVISSZHANGJA (1868–1872)

Gausz Ildikó – Tóth Szilárd – Vajda Tamás

Jelen kötet átfogó gyűjteményt közöl a kolozsvári tudományegyetem felállításáért 1868 és 1872 között folytatott küzdelemről, az előkészítési egyeztetésekről, a szervezési munkálatokról, az egyetemi önkormányzati szervek megalakulásáról és az első tanév megindulásáról. A dokumentumok között található az országgyűlési beszédek, törvénytervezetek, valamint nagyszámú korabeli kolozsvári és országos sajtócikk. A magyar, angol és román nyelvű technikai előszót részletes tanulmány követi, mely feltárja a korabeli összefüggéseket. A forrásszövegek mellett fényképek és táblázatok szemléltetik az egyetemalapítás folyamatát. A szerkesztők és a kiadó ezzel a széles körű együttműködés keretében létrejött kötettel kíván tisztelni a kolozsvári magyar tudományegyetem alapításának 150. évfordulója előtt.

ISBN 9786069619094, Iskola Alapítvány (Fundatia P.Sc), 2022. 566 p.

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) keretében működő MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu